جيوْپوْليتيك

جیۆپۆلیتیك

پرۆفیسۆر:

د. كلاوس دۆدز

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە:

د. ئیبراهیم عەلی موراد

MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

هەولێر - ٢٠١٣

خانەی موكریانی بۆ چاپ و بڵاوكردنەوە

- **جیۆپۆلیتیك**
- نووسینی پرۆفیسۆر: د. كلاوس دۆدز
- وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: د. ئیبراهیم عەلی موراد
- نەخشەسازی ناوەوە: ڕێمان عەبدولجەبار
- تایپ و هەڵەچن: د. ئیبراهیم عەلی موراد
- بەرگ: ڕێمان عەبدولجەبار
- ژمارەی سپاردن: (٩٧٧) لەساڵی ٢٠١٣
- نرخ: (٢٥٠٠) دینار
- چاپی یەكەم : ٢٠١٣
- تیراژ: ٧٥٠
- چاپخانە: موكریانی(هەولێر)

زنجیرەی كتێب (٧٥٩)

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

بە ناوی خوا لە کاتژمێر ٩:٢٠ ی بەیانی رۆژی هەینی ٢٠١٢/٨/٣ دەستم کرد بە وەرگێڕانی کتیبەکە:

پێشەکی زۆر کورت، کە ئەم کتێبەی بەردەستت بەشێکی پێك دێنێت، تایبەتە بەو خوێنەرانەی کە ئارەزوو دەکەن دەستیان بە بابەتی نوێ و سەردەمییانەدا بگات و بریتییە لە زنجیرەیەك بابەت کە لە لایەن پسپۆڕانەوە نوسراون و بە زیاتر لە (٢٥) زمان لە سەرانسەری جیهاندا بلاّو کراونەتەوە.

زنجیرەکە لە سالّی (١٩٩٥) دەستی پێکردووە و ئێستا رێژەیەکی بەربلاّو لە بابەتی هەمەجۆر بەخۆوە دەگرێت لە بوارەکانی : مێژوو، فەلسەفە، ئاین، زانست، و زانستە مرۆڤایەتییەکان. واش چاوەڕوان دەکرێت کە لە چەند سالّی ئایندەدا ببێتە کتێبخانەیەك کە (٢٠٠) بەرگ بەخۆوە بگرێت. تێیدا پێشەکی زۆر کورت دەربارەی هەموو بابەتێك بەرچاو دەکەوێت هەر لە میسری کۆن و فەلسەفەی هندییەوە بگرە تا دەگاتە چەمکی هونەر و کۆسمۆلۆجی (زانستی بوونەوەر).

ئەمەی خوارەوە دەقی ئەو پەیوەندییانەیە کە لە گەلّ پرۆفیسۆر د. کلاوس دۆدز ئالّوگۆڕمان کرد و لە ئەنجامدا رەزامەندی ناوبراومان وەرگرت بۆ وەرگێڕانی کتێبەکەی بۆ سەر زمانی کوردی:-

Hi doctor. I am doctor Ibrahim Ali Murad from Iraqi Kurdistan. I came across your excellent book (Geopolitics) and liked it very much. I want to translate it into Kurdish because our university needs such topics; therefore I need your written permission for that. I also hope that we could go on in our contact and that you help me with any new book of yours to be translated into Kurdish in the future. It will be my pleasure if you do.

Yours

Dr. Ibrahim A. Murad
Iraqi Kurdistan
University of Garmian

Dear Dr Murad

Thank you for writing. Delighted it is of interest. Would you send me a copy of the final version? The second edition will appear in 2014/5.

Best wishes Klaus

Thanks dear doctor. I want two more favours:

1. A written consent for the translation.
2. A new picture of you.

Because I want to put them in the beginning of the translated text.

Yours

Dear Dr Murad

You can assume you have my consent. I am not sure Oxford University Press would formally consent as my publisher however. But I do believe in the circulation of knowledge.

I enclose a photo.

best wishes, Klaus

پرۆفیسۆر د. کلاوس دۆدز

٢٠١٣/٧/٢٦

پێرست

پێشەکی.. ٩

بەشی یەکەم: گرنگیی بوونی شارەزایی دەربارەی جیۆپۆلیتیک........ ١١

بەشی دووەم: ژارێکی ئەندێشەیی........................ ٣١

بەشی سێیەم: نەخشەی جیۆپۆلیتیکی...................... ٥٩

بەشی چوارەم: جیۆپۆلیتیك و ناسنامە.................... ٨٩

بەشی پێنجەم: نەخشە و جیۆپۆلیتیك...................... ١٢١

بەشی شەشەم: جیۆپۆلیتیکی گشتی........................ ١٤٨

پێشەکی

ساڵانێکی زۆرە خەم و پەژارەی هەژاریی کتێبخانەی کوردی لە رووی سەرچاوەی زانستی نویٚ بەرۆکی پیٚ گرتووم، بە تایبەتییش لە رووی ئەو سەرچاوانەی کە وەکو تێکست لە زانکۆ و پەیمانگاکاندا پشتیان پیٚ دەبەسترێت. ئەم کەم دەستییەش بە چەندین شێوە دەردەکەوێت وەکو:

١. نەبوون یان کەمیی ئەو سەرچاوانەی کە لایەنە ئەکادیمیەکان پڕ دەکەنەوە لە بوارە جیاجیاکاندا، لە ئەنجامیشدا قوتابیان سەرچاوەی پێویستیان لەبەر دەست نابێت بۆ خوێندنەوەو لێکۆڵینەوە زانستییەکان. ئەمەش گرفتی بەردەوامی ئەو قوتابیانەیە کە خەریکی نوسینی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی دەبن.

٢. ئەو سەرچاوانەی کە دەستیش دەکەون، رێژەیەکی باشیان راستەوخۆ لە زمانی ئینگلیزییەوە وەر نەگێڕدراون بۆ سەر زمانی کوردی، بەڵکو لە ئینگلیزییەوە کراون بە عەرەبی، ئینجا لە عەرەبییەوە بۆ کوردی. بەمەش بەشی هەرە زۆری ماناو پەیامەکەیان لەدەست داوە.

٣. لاوازی و نارێك و پێکی زمانی بەشێکی زۆر لە کتێبە وەرگێڕدراوەکان بە شێوەیەکە کە زۆر جار تێگەیشتن لەو کتێبانە ئاسان نابێت. ئەمەش نەك تەنها بۆ کتێب و سەرچاوەکان لە سەر ئاستی زانکۆ و پەیمانگاکان، بەڵکو تەنانەت کتێبی قۆناغە جیا جیاکانی پێش ئەویش بە دەست هەمان گرفتەوە دەناڵێنن.

لەسەر ئەو بنامایانە و بە پشت بەستن بە ئەزموونی زیاتر لە بیست ساڵ لە کاری وەرگێڕان بە نوسین و زارەکییەوە بێجگە لە پسپۆرایەتی لە بواری زمان و ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا، بیرم لە پرۆژەیەك کردەوە بۆ وەرگێڕانی چەند کتێبێکی گرنگ و سوودبەخش لە بواری ئەکادیمیدا، بۆ ئەوەی نەوەی ئێستا و نەوەکانی تریش سوودیان لیٚ ببینن. بۆ ئەم مەبەستە هەوڵم دا کە دەزگایەکی وەرگێڕان لەسەر ئاستی زانکۆی گەرمیان بکەینەوەو لەو رێگایەوە چەند بەرهەمێکی بەسوود بخەینە بەردەستی خوێنەران و قوتابیان. بۆ ئەم مەبەستەش پرۆژەیەکم پێشکەش بە سەرۆکایەتی زانکۆ کرد، بەڵام بەداخەوە بەدەنگەوە هاتنی پێویستم بۆ پرۆژەکە بەدی نەکرد. بۆیە بڕیارم دا، کە لەلای خۆمەوە بە هەوڵی تاکەکەسی دەست پیٚ بکەم. هیوادارم نۆبەرەی هەوڵەکانم مشتێك بخاتە سەر خەرمانی کتێبخانەی کوردی و هاوکات دەرفەتێکیش بێت بۆ قوتابیان و مامۆستایانی زانکۆ تا سوودی لیٚ ببینن.

دیاره دەستنیشانکردنی بابەتی "جیۆپۆلیتیك" وەکو یەکەم بوار کە وەرگێڕانەکەی تێدا دەست پێ بکەم، لەبەر ئەوە بوو کە ئەم پرسە بەشێکی دانەبراوەیە لە پرس و کێشەی میللەتی کورد، لەگەڵ ئەوانەی تا ئێستاش ئامادە نین دان بە مافی زەوتکراوماندا بنێن، و بە شێوازی جیاجیاش هەوڵ بۆ شێواندنی جیۆپۆلیتیکی کوردستانی گەورە دەدەن. لە لایەکی ترەوە بابەتی جیۆپۆلیتیك تا ئێستاش لای خەڵکێك هەر بە مانای جوگرافیای سیاسی دێت لە کاتێکدا ئەو دوو بابەتە جیاوازن، و هەر یەکەو بۆ خۆی زانستێکی سەربەخۆیە، و بە شێوەی جیاواز کار دەکات.

خاڵێکی تری گرنگ لەم بوارەدا بریتییە لەوەی بابەتەکە زۆر تازەو مۆدێرنە، و نوسەرەکەی هەوڵی داوە تێگەیشتن و پرنسیپی کۆن و تازەی جیۆپۆلیتیك تێکەڵ بکات بۆ ئەوەی جیاوازی نێوانیان لە دوو سەردەمی جیاوازدا دەر بخات بە تایبەتییش کە پرۆفیسۆر "دۆدز" خۆی ئێستا ئەندامی دەستەی جیۆپۆلیتیکی جیهانییە.

بەشی یەکەم

گرنگیی بوونی شارەزایی دەربارەی جیۆپۆلیتیك

لە کاتێکدا کە ناونیشانی ئەم بەشەی کتێبەکە جۆرێکە لە داهێنانی خودیی و ڕەگ و ریشەکەی بۆ (ڕۆبەرت شتراوس-هیوپ) ی دامەزرێنەری پەیمانگای راسترەوی لێکۆڵینەوەی سیاسەتی دەرەوە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەگەڕێتەوە، ئامانجی من بریتیە لە ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە شارەزایی دەربارەی جیۆپۆلیتیك تەنها گرنگ نییە و بەس بەڵکو لە گەرمەی ئەو خوێنڕێژییەی کە لە ئەفغانستان و عێراق و سودان و بە ڕادەیەکی کەمتریش لە کۆنگۆ بەڕێوە دەچێت،گرنگی بایەخدان بەم زانستە و پابەند بوون پێوە ئەرکێکی ژیاریی و مرۆییانەیە. سەرەڕای ئەو بیرو بۆچوونانەی کە سەبارەت بە شێوازی تۆکمەتر بۆ جیهانگەرایی دەردەبڕدرێن، بەڵام هێشتا پرسەکانی وەکو هەرێم و سنوری نێودەوڵەتی و سەروەریی لە سیاسەتی جیهانیدا جێگای بایەخ و مشت و مڕن و گرنگیی خۆیان لەدەست نەداوە. ئەوەتا دەبینین هەندێ جار ناکۆکی لەسەر چەند مەترێك زەوی لێرەو لەوێ دەبێتە بابەتی ژیان یان مردن بۆ هەزاران کەس، و کاتێك ناوچەیەك بە "مەترسیدار" یان "ترسێنەر" ناو دەبرێت، ئیتر لەشکرکێشی لە سەر زەوی و لە دەریا و لە ئاسمانەوە بەدوای خۆیدا دێنێت وەکو ئەوەی لە هاوینی ساڵی ٢٠٠٦دا بەسەر هاووڵاتیانی لوبناندا هات.

١. لە دوای چەند حەفتەیەك لە بۆمباران کردن لە ساڵی٢٠٠٦، بەیروتی پایتەختی لوبنان دەگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی خۆی.

تەنانەت هاوپەیمانانی ئەمریکاش لە شەڕی جیهانیی دژ بە تیرۆر وەکو وڵاتی پاکستان (بە پێی قسەی سەرۆك پەرویز موشەڕڕەف- کە ئەو کاتە سەرۆکی پاکستان بوو- وەرگێڕ)، مەترسی ئەوەیان لێ دەکرێت کە بگەڕێنرێنەوە بۆ سەردەمی بەردین ئەگەر بێت و پابەندبوونیان بە ریشەکێش کردنی تیرۆریستان و هاوکاری کردنی ئەمریکا بە جۆرێك لە جۆرەکان لاواز ببێت. سەبارەت بەو کەسانەی کە لە ئەوروپا یان ئەمریکای باکوور دەژین، لە سەرەتاوە بابەتی جیۆپۆلیتیك وەکو بابەتێکی کەم بایەخ دەردەکەوت، چونکە بە رواڵەت وا دیاربوو کە ئەو بابەتە بۆ ناوچە کێشەدارەکانی جیهان گونجاوترە. بەڵام ئەمە بۆچوونێکی هەڵەیە چونکە جیۆپۆلیتیك بووەتە بەشێك لە ژیانی رۆژانەی ئێمەش. مەبەستم لە وشەی "ئێمە" ئەو خوێنەرانەیە کە لەوانەیە بتوانن بە شێوەیەکی باشتر خۆیان تەرخان بکەن بۆ بابەتی وەکو ململانێی رۆژانەی ئەودیو سنوورەکان، و هەروەها ململانێ لەسەر خاوەندارێتی زەوی و رێگا گرتن لە هاتنە ناوەوەی چەکداری یاساغ و یان تیرۆریستە خۆکوژەکان بۆ ناو وڵاتەکان. لە کاتێکدا کە لەوانەیە هەندێك لە هاووڵاتیانی بەریتانیا و ئەمریکای باکوور نیگەران بن لە پشکنینە ئەمنیە تازەکان لە فرۆکەخانەو بەندەرەکاندا، بەڵام کاریگەریی هێرشە تیرۆریستیەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ هێشتا زۆر بەربڵاو و بەرچاوە. ئینجا هێرشە تیرۆریستیە خۆکوژییەکان لە شارەکانی بالی و دارولبەیزا و ئەستەمبول و قودس و لەندەن و مەدرید کە لەسەرو بەندی داگیرکاریی ئەنگلۆ- ئەمریکی بۆ عێراق بەڕێوەچوون، جارێکی تریش دوپاتیان کردەوە کە چارەنوسی میللەت و خاکەکان بە یەکەوە بەستراون. دیارە شارەکانی ئەو وڵاتەش کەوتنە ژێر باری قورسی هێرشە هەمەلایەنەکانەوە، وەکو شارەکانی بەغدا و فەلوجە و موسڵ کە دانیشتووانەکانیان رۆژانە دەکەونە بەر ئاگری هێرشە خۆکوژییەکان و تیمەکانی مردن. بە پێی چەند ئامارێکی رێکخراوە ناحکومییەکانیش، لە مانگی ئاداری ساڵی (٢٠٠٣) وە زیاتر لە ٦٥٠ ٠٠٠ عێراقی کوژراون و ٢ ملیۆن ئاوارە بوون و هەروەها ١٠ ملیۆن کەسیش تەنانەت ئاوی خواردنەوەیان دەست ناکەوێت (باسەکەی پرۆفیسۆر دۆدز لێرەدا بۆ ساڵانی پێش ٢٠٠٧ دەگەڕێتەوە- وەرگێڕ).

ئێستاش هەفتانە لە رێگای ئیمەیڵەوە فۆرمم بۆ رەوانە دەکرێت بۆ ئەوەی پشتیوانی لەو دامەزراوە ناحکومییانە بکەم کە لە شوێنەکانی وەکو باشوری لوبنان و عێراق و فەلەستین و ئەفغانستان هەمیشە لە ژێر هەڕەشەو مەترسیدا کار ی مرۆیی دەکەن. لەوانەیە هەندێك لەو شوێنانە سەرنجی ئێمە رابکێشن بۆ ئەوەی بچین و دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکەین، بەڵام سەبارەت بە شوێنانی تری زۆر مەترسیدار وەکو مەقادیشۆ (پایتەختی سۆماڵ) دەکرێ لە رێگای ئەلیکترۆنییەوە هاوکارییان بکرێت.

ئەگەر بڕیارە بچینە ناو سەردەمێکی تازەی "خوێن و ئاسن"ەوە، ئەوا دەبێت لەو پەیوەندییە راستەقینە و واقعییانە کە ناوچەکان و کۆمەڵگا مرۆییەکان بەیەکەوە دەبەستنەوە و هەروەها دەرەنجامەکانی ئەو پەیوەندییانە بە شێوەیەکی باشتر تێ بگەین، چونکە جیۆپۆلیتیك بە تایبەتی کار لەسەر سنوور و سەرچاوە و هەرێم و ناسنامەکان دەکات و دەتوانێت رێگایەك بکاتەوە بۆ هەڵسەنگاندنی رەخنەیی و تێگەیشتن لەو بابەتانە، هەرچەندە ئەو هەڵسەنگاندن و تێگەیشتنانە جێگای مشت و مڕو گفتوگۆش بن.

بەلاّم با بپرسین کە جیۆپۆلیتیك بە وردی مانای چییە؟ ئەگەر سەردانی سایتی گوگڵ بکەیت بۆ زانینی وەلاّمی ئەو پرسیارە، ئەوا لەوانەیە نزیکەی شەش تا حەوت ملیۆن وەلاّم ببینیت. هەر کەسێکیش زۆر زیرەك و یان زۆر نەزان بێت و خۆی بخاتە ناو ئەو گێژاوەوە، ئەوا مەرج نییە لە کۆتاییدا بە ئەنجامی روون و بێ سێ و دوو سەبارەت بە پێناسەی ئەم زاراوەیە دەربچێت. بەلاّم تیۆرسازی کۆمەلاّیەتی "مایکل مان" لە بارەی زاراوەکەوە دەڵێت:

جیۆپۆلیتیك وەکو زۆربەی ئەو زاراوانەی کە سەرنجی پسپۆڕانیان راکێشاوە، زاراوەیەکی تەم و مژاوییە و بە زۆریی لە لایەن رۆژنامەنوسان و رەخنەگرانی وەکو (تۆماس بارنیت) لە گۆڤاری (ئیسکوایەر) و (تۆماس فریدمان) لە رۆژنامەی (نیویۆرك تایمز) و وەزیری پێشووی دەرەوەی ئەمریکا (هینری کێسنجەر) ەوە وەکو کورتکراوە بەکار دەهێنرێت بە مەبەستی راگەیاندنی بۆچوونێکی تایبەت سەبارەت بەو کردە سیاسییانەی کە چوارچێوەی جوگرافی بەکار دەهێنن وەکو "تەوەری شەڕ" و "پێگەی زۆرداری". لە جیاتی ئەوەی ئەو زاراوانە وەکو راستیی سەلمێنراو وەر بگرین (یان بە سانایی گاڵتەیان پێ بکەین)، باشتر وایە بە دوای ئەو دەرەنجامانەدا بگەڕێین کە لە ئاکامی دابەشکردنی جیهان بەسەر تەوەری جیاجیادا دێنە ئاراوە.

بەرەو تێگەیشتن لە جیۆپۆلیتیك

زانستی جیۆپۆلیتیك ریگای سەیرکردنی جیهان والاّ دەکات، بۆیە زیاتر زانستێکی بینراوە کە پشت بە نەخشەو خشتە و وێنە دەبەستێت. هەرچەندە لە هەوڵەکانمان بۆ چەسپاندنی پێناسەیەکی وا بۆ زاراوەکە کە کۆدەنگی رەخنەگران وەدەست بێنێت، سوودێکی ئەوتۆ نابینین، بەلاّم دوو تێگەیشتنی جیاواز بۆ زانستی جیۆپۆلیتیك بەسە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەم پێشەکییە زۆر کورتە:

<u>یەکەم:</u> جیۆپۆلیتیك رێبەرێکی باوەڕپێکراو دەربارەی دیمەنی سروشتیی جیهان بە بەکارهێنانی وەسفی جوگرافی و خوازەو چوارچێوەی وەك "دیواری ئاسنین"، "جیهانی سێیەم" و یان "ولاّتانی شەڕانگێز"

پێشکەش دەکات. هەر یەك لەم زاراوانەش لە بنەڕەتدا جوگرافین، چونکە شوێنەکان بە گشتی لەسەر بنەمای جوگرافی پێناسە دەکرێن. ئەم شێوازەش یارمەتی دروستبوونی مۆدێلێکی سادە بۆ جیهان دەدات کە بەکار بهێنرێت بۆ رێنمایی کردن و ئاگادارکردنەوەی داڕێژەرانی سیاسەتی ئاسایش و دەرەوە. ئەم پێناسە کردنەی (جیۆپۆلیتیك) یش بە گرنگترین پێناسە لە رووی بەکارهێنانی رۆژانە لە هەواڵی رۆژنامە و رادیۆ و گۆڤار و تەلەفزیۆنەکاندا دادەنرێت. هەر ئەو هەواڵانەش حکومەت و ولاتەکان بچوك دەکەنەوە بۆ وەسفی جوگرافیی وەك "لەندەن"و "واشنتون" و "مۆسکۆ".

دووەم: پێویستە تەرکیزیش لەسەر چۆنێتی بکارهێنانی جیۆپۆلیتیك وەکو کایەیەکی گشتی و ئەکادیمی بکرێت. بۆیە لە جیاتی ئەوەی کە تەنها وای دانێین ناوەکانی وەکو "دیواری ئاسنین" و "بەرەی شەڕ" بەهای ئاراستەکراوی خۆیان هەیە، دەبێت بپرسین کە چۆن تێگەیشتنی تایبەتی بۆ شوێنەکان و کۆمەڵگاکان و ناسنامە هاوشێوەکانیان دروست دەکرێت. بۆ نموونە زاراوەی "جیهانی سێیەم" تەنها وەکو وەسفێکی جوگرافی بۆ زۆرێك لە شوێنەکان لە ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریکای لاتین بەکار ناهێنرێت، بەڵکو یارمەتی ئەوەی داوە کە جوگرافیای سیاسی شەڕی سارد لە دوو لایەنەوە بکاتە سێ لایەنە،و تێیدا ئەمریکا و "جیهانی یەکەم"ی وەکو رکابەرێکی جیهانی لە بەرامبەر یەکێتی سۆڤێت و "جیهانی دووەم" داناوە. لە کاتێکدا هەندێك لە شارەزایان رەخنەی ئەوەیان دەگرت کە زاراوەی " جیهانی سێیەم" بە مانای گۆڕەپانێکی کراوە دێت بۆ پیادەکردنی ململانێی زیاتر لە نێوان زلهێزەکاندا، بەشێکی تر لە سەرکردەو رۆشنبیران لە ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریکای لاتین، زاراوەکەیان وەکو رێکارێك وەرگرتووە کە ئەوان لە رووی سیاسی و جوگرافییەوە لە جیهانی باکوور جیا دەکاتەوە.

ئەم کتێبە بە تەواوی لایەنگری بۆچوونی دووەمە لەسەر حسابی بۆچوونی یەکەم، و بەمەش هەوڵ نادات بۆ دابینکردنی رێبەرێکی جیۆپۆلیتیکی بۆ داڕێژەرانی سیاسەتی دەرەوە لە رۆژئاوا. هەروەها واش دەرناکەوێت کە وەکو پاڵپشتێك بۆ هەوڵەکانی کۆمەڵەی هینری جاکسۆن دابنرێت کە بارەگاکەی لە (کامبرج)ە، و بەم دواییە شێوازێکی نوێی لە جیۆپۆلیتیکی دیموکراسی بۆ سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا پێشنیار کردووە. هەرچەندە ئەوان زاراوەی (جیۆپۆلیتیك) یان بەکار هێناوە، بەلاّم هەوڵیان نەداوە بۆ روونکردنەوەی سروشتی خودی زاراوەکە، بەڵکو ئامانجەکە تەنها ئەوە بووە بزانرێت چۆن جیۆپۆلیتیك بەکار دەهێنرێت و دەرەنجامەکانی لە ژیانی رۆژانەدا چین؟

بە گشتی نوسەرانی بواری جوگرافیا رووبەری جیهان وەکو خاڵی سەرەتا بۆ نوسینەکانیان بەکار دەهێنن، و سەرکردەو رەخنەگرانی سەرجەم بوارە سیاسییەکان و باکگراوندەکانیش ناتوانن خۆیان لە

سەیرکردنێکی گشتگیرانەی جیهان ببوێرن. لە کاتی تەنگژە جیهانییەکان و شەڕەکانیشدا، زیاتر ئەو ڕاستییە روون دەبێتەوە کە پێویستە ئەو سەیرکردنە گشتگیرانە زاڵ بن بەسەر بۆچوونەکاندا. بۆ نموونە ئەگەر سەیری هەندێك لە وتەکانی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، ونستون چرچڵ و سەرۆکی ئەمریکا، هاری ترومان لە ناوەڕاستی چلەکاندا بکەین، دەبینین چوارچێوەی سیاسی و جوگرافی بە روونی لەو وتانەدا بەدی دەکرێن، چونکە هەردووکیان هەوڵیان دەدا باس لە جیهانێك بکەن کە بە دەست گرفتەوە تووش بووە. ئەوەبوو سەرکەوتنی هێزە هاوپەیمانەکان، بە پێچەوانەی پێشبینییەکان، سەقامگیریی جیهانی بەدوای خۆیدا نەهێنا، و دوای سێ ساڵ لە کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانیی دووەم، هێزە سەرکەوتووەکان لەسەر کۆنترۆڵ کردنی شاری دابەشکراوی بەرلین تووشی گرفت هاتن. دوای تێپەڕ بوونی پێنج ساڵیش بەسەر شەڕەکەدا، هەمان هاوپەیمانەکانی کاتی شەڕ لە گەڵ وڵاتی چیندا کەوتنە ململانێ کردن و دژایەتی کردنی یەکتر لە سەر نیمچە دوورگەی کۆریا. لە ئەنجامی ئەو ململانێیەشدا زیاتر لە دوو ملیۆن کەس کوژران کە زۆربەیان هاووڵاتی سیڤیل بوون. هەتاکو ئێستاش ئەو نیمچە دوورگەیە بە درێژایی هێڵی ٣٨ی ئاسۆیی بە دابەشکراوی ماوەتەوە.

لە ئاداری ١٩٦٤دا، بەر لە تەنگژەکانی بەرلین و کۆریا، ونستون چرچڵ وتارێکی لە شاری (فولتون) لە ویلایەتی مەیسوری پێشکەش کرد و تێیدا ئاماژەی بە یەکێك لە دەربڕینە هەرە لەبیر نەکراوەکانی سەدەی بیستەم کرد:

هێڵێکی ئاسنین لە ستێتین لە ناوچەی (بەڵتیك) ەوە بۆ تریستی لە دەریای ئدریاتیکی بەناو کیشوەری ئەوروپادا کێشراوە. سەرجەم پایتەختەکانی وڵاتە کۆنەکانی ئەوروپای ناوەندی و رۆژهەلاتییش دەکەونە پشتی ئەو هێڵەوە. شارە بەناوبانگەکانی وارشۆ و بەرلین و پراگ و ڤییەنا و بۆدابست و بەلگراد و بوخارست و سۆفیا و هەروەها دانیشتووانەکانیشیان دەکەونە ئەو ناوچەی کە پێویستە پێی بوترێت ناوچەی ژێر کاریگەری سۆڤییێت، و سەرجەم ئەو شارو دانیشتوانانەش نەك تەنها بە شێوازێك لە شێوازەکان دەکەونە ژێر کاریگەریی سۆڤییێتەوە بەڵکو لە هەندێك حاڵەتدا دەکەونە ژێر کۆنترۆڵی مۆسکۆ.

دوو جار ئەمریکا ناچار بوو کە چەندین ملیۆن لە لاوەکانی خۆی لە زەریای ئەتڵەسی بپەڕێنێتەوە بۆ شەڕکردن، بەلاّم ئێستا دەبینیت کە جاری وا هەیە لە یەك رۆژدا نەتەوەیەکی تازە بۆ جیهان زیاد دەبێت. (کورد یەکێکە لەو نەتەوە کەمانەی کە هێشتا چاوەڕێی دەرفەتە بۆ ئەوەی وەکو نەتەوەی خاوەن دەوڵەت لە جیهاندا بناسرێت. هیوادارین بەشێکی کەم لە چاوەڕوانییەکە مابێت- وەرگێڕ).

بێگومان پێویستە بە وریاییەوە لە چوارچێوەی پێکهاتەی نەتەوە یەکگرتووەکان کار بکەین بۆ بەدی هێنانی ئارامی لە ئەوروپا بە شێوەیەك کە بگونجێت لە گەڵ دەستوری ولاٌتماندا.

ئەڵبەتە زاراوەی "دیواری ئاسنین" هەر لە دوای دەرکەوتنیەوە سەرنجێکی زۆری رای گشتی بۆ لای خۆی راکێشا و مانایەکی زۆر راستەقینەی سنوری جوگرافی دەردەبڕی، کە ناوچەیەکی بەرفراوانی لە کیشوەری ئەوروپا بەخۆوە دەگرت. لە راستیدا ئەگەر دیوارێك لە ئاسن دروست کرابێت، ئەوا نەك هەر رێگا لە ئاودیو بوونی تیشك دەگرێت، بەڵکو دەبێتە بەربەست بۆ هەر جۆرە ئاودیو بوونێکی تر وەکو ئاودیو بوونی خەڵك و شت و مەکەکان. (ونستون چرچڵ) یش هەمیشە لە دوو توێی وتارەکانیدا لە کاتی شەڕ و هەروەها لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا ئاماژەی بە رووناکی و تاریکی دەدا، بە مەبەستی دەربڕینی ئەو بۆچوونەی کە چۆن ئەوروپا دابەش بووە لە نێوان سیستمی دیموکراسی لیبراڵی لە رۆژئاوا لە لایەك، و فاشیزم و دواتریش رژێمە کۆمۆنیستەکان لە رۆژهەلاٌت لە لایەکی ترەوە. ئەڵبەتە زاراوەی "دیواری ئاسنین" لە ئەندێشەی جوگرافی خەڵکدا لە هەردوو لای زەریای ئەتڵەسی چەسپاوە و دواتریش لە ساڵی ١٩٨٢ زاراوەی "ئیمپراتۆریەتی شەڕ" هاتە پاڵی، کە سەرۆکی ئەمریکا (رۆناڵد ریگان) بەکاری هێنا بۆ وەسف کردنی یەکێتی سۆڤییێت. سەیر لەوەدایە کە میدیای روسی وتەکانی (چرچڵ) ی لە کاتی خۆیدا بلاٌو نەکردووە، بەلاٌم دواتر (جۆزیف ستالین) ی سەرکردەی روسیا هەمان ئەو وتانەی بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی هاوولاٌتیانی خۆی بگیەنێتە ئەو بڕوایەی کە روسیا لە ژێر هەڕەشەی گروپێك دەسدرێژیکاردایە کە ئەمریکا و هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی بەخۆوە دەگرێت لەسەرووشیانەوە بەریتانیا.

سەرۆك (ترومان) یش کە لە سەردەمی (چرچڵ) و (ستالین) دا لە دەسەلاٌتدا بوو، وتەکانی خۆی بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی روونی بکاتەوە کە جیهان لە سالاٌنی چلەکاندا لە گۆڕاندایە. بۆ نموونە لە وتارێکدا کە لە ١٢ی مانگی ئاداری ١٩٤٧ ئاراستەی کۆبوونەوەیەکی هاوبەشی کۆنگریسی کرد، وێنایەکی روونی بۆ جیهان دەربڕی کاتێ وتی:

لەم رۆژانەدا لە مێژووی جیهان پێویستە هەموو نەتەوەکان لە نێوان جۆرە جیاجیاکانی ژیاندا جۆرێك بۆ خۆیان هەڵبژێرن و بە زۆرییش ئەو هەڵبژاردنە رەها و ئازادانە نییە.

یەکێك لە جۆرەکان لەسەر بنەمای ئارەزووی زۆرینە بونیات نراوە، و بە چەند تایبەتمەندییەك جیا دەکرێتەوە وەکو: دامەزراوە ئازادەکان، حکومەتی نوێنەرایەتی، هەڵبژاردنی ئازاد و هەروەها مسۆگەر کردنی ئازادی تاکە کەسی و ئازادی ئاین و رادەربڕین و رزگاربوون لە چەوساندنەوەی سیاسی. بەلاٌم جۆری دووەم بەندە بە ئارەزووی کەمینەوە کە بە زەبر و زەنگ بەسەر زۆرینەدا

دەسەپێنرێت. ئەم جۆرەش پشت بە چەند رێو شوێنێك دەبەستێت وەکو ترساندن و چەوساندنەوە و کۆنترۆڵکردنی بلاّوکراوەو رادیۆکان و هەڵبژاردنی جێگیر (کە دەرەنجامەکەی پێشوەختە بریاری لەسەر دەدرێت)، و هەروەها سەرکوتکردنی ئازادی تاکەکەسیی. بە بۆچوونی من پێویستە سیاسەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەسەر پشتیوانی کردنی ئەو گەلە ئازادانە بونیات بنرێت کە رووبەرووی هەوڵی سەرکوتکردن دەبنەوە لە لایەن کەمینە چەکدارەکان و یان لە رێگای پاڵەپستۆی دەرەکییەوە. بڕوام وایە کە پێویستە پشتیوانی لە گەلانی ئازاد بکەین تا چارەنوسی خۆیان بەو رێگایانە دەستنیشان بکەن کە خۆیان دەیانەوێت. هەروەها پێویستە پشتیوانی کردنەکەمان بە شێوەی سەرەکی لە رێگای یارمەتی ئابووری و داراییەوە بێت، کە زۆر پێویستە بۆ بەدی هێنانی سەقامگیری ئابووری و ئەنجامدانی چاکسازی سیاسی.

دیارە جیهان لە بارێکی چەسپاودا نییە و دۆخی ئێستاش شتێکی پیرۆز نییە کە گۆڕانکاری بەسەردا نەیەت. بەلاّم ناکرێت ئەو گۆڕانکارییانە یاساکانی نەتەوە یەکگرتووەکان ببەزێنن و لە رێگای نایاسایی وەکو بە زۆر سەپاندن و یان تواندنەوەی سیاسییەوە جێبەجێ بکرێن. کاتێ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پشتیوانی نەتەوە ئازاد و سەربەخۆکان دەکات کە ئازادی خۆیان بپارێزن، ئەوا مانای وایە کە رۆڵی ئیجابی دەگێڕێت لە کاراکردنی پرنسیپەکانی یاسای نەتەوە یەکگرتووەکان. بۆ نموونە زۆر پێویستە سەیرێکی نەخشە بکەین تا بزانین مانەوەو یەکگرتوویی نەتەوەی یونان لە چوارچێوەیەکی گشتیدا چەند گرنگ و بایەخدارە. ئەگەر ئەو ولاّتە بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی کەمینەیەکی چەکدارەوە، کاریگەریی ئەو دۆخە لەسەر تورکیای دراوسێی زۆر گەورەو ترسناك دەبێت، چونکە لەوانەیە لە ئەنجامدا ببێتە مایەی ئاژاوەو بێ سەروبەریی لە سەرانسەری رۆژهەلاّتی ناوەڕاستدا.

وادیارە لێدوانەکەی (چرچل) کاریگەر بوو لە وێنا کردنی خەونە جوگرافییەکانی ئەمریکا و جیهانیش بە گشتی لە دوای ساڵی ١٩٤٥. دوای وردبوونەوە لە بارودۆخی لەرزۆکی نێوان یونان و تورکیا، سەرۆکی ئەمریکا (جۆری حوکم) و یان دابەشکردنێکی کاریگەر و سادەی پێشنیار کرد لە نێوان ئەو ولاّتانەی پشتیوانی ئازادی و سەربەخۆیی و دیموکراسییان دەکرد،و ئەوانەی پێچەوانەی ئەو سیستمە دەجولاّنەوە. ئاشکرایە دابەشکردنەکەی سەرۆك بە ئامانجی ئەوە بوو کە دروستیی سیاسەتی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە سەر حسابی یەکێتی سۆڤییێت دەربخات. هاوکات ولاّتی ئەمریکاشی پابەند کرد بە پشتیوانی کردنی نەخشەی جوگرافی سەردەمی دوای ساڵی ١٩٤٥. دیارە پشتیوانییەکانی ئەمریکا لە چلەکان و پەنجاکاندا زۆر کاریگەر بوون، هەرچەندە لەو سەردەمەدا

ژمارەی دەسەڵاتە هاوچەرخە دوو رووەکان، و یان ئەوانەی کردەوەی دوژمنکارانەی شاراوەشیان بەرامبەر نەتەوە یەکگرتووەکان ئەنجام دەدا، لە زیادبووندا بوو.

زاراوەی وەکو "دیـواری ئاسـنین" و دواتـریش دەرکـەوتنی زاراوەی "ئیمپراتۆرییـەتی شـەڕ" لـە سەردەمی سەرۆك رۆناڵد ریگان لە هەشتاکان و یان "تەوەری شەڕ" لە سەردەمی سەرۆك جۆرج بـۆش لە ساڵی ۲۰۰۲ جێگای بایەخ و گرنگی زۆرن، چونکە بە بەردەوامی پاساویان بۆ جۆرەکـانی هونـەری فەرمانڕەوایی و دروستکردنی بڕیار لە سەر ئاستی سیاسەتی دەرەوە دەهێنایـەوە و یـان بـە یاسـاییان دەکرد.

وەسفی جوگرافی هەمیشە توخمێکی سەرەکی بووە لە جێبەجێ کردنی سیاسـەتەکانی ئاسـایش و دەرەوە، بەڵام لەوانەیە ئەو وەسفانەی کە بۆ شـوێن و ناوچـەکان دەکـرێن، لـە ئـەنجامی رووداوەکانـدا گۆڕانکاری بنەڕەتییان بەسەردا بێت . بۆ نموونە، رووخانی دیواری بەرلین لە مانگی تشـرینی دووەمـی ساڵی ۱۹۸۹، بووە هۆی دووبارە هەڵسەنگاندنەوەی ئەوروپای ناوەنـدی و ئـەوروپای رۆژهـەڵاتیش لـە لایەن هەردوو حکومەتی ئەمریکا و روسیاوە. ئیتر مانایـەکی سیاسـی یـان جـوگرافی بـۆ "دیـواری ئاسنین" نەما، چونکە حکومەتە دیموکراسییەکان هاتنە سەر کار و رژێمـە کۆمۆنیسـتەکانیان کـەنار خست. دوای دوو ساڵیش، یەکێتی سۆڤیێت کە پێـی دەگـوترا "ئیمپراتۆرییـەتی شـەڕ" لەبـەر یـەك هەڵوەشایەوە، و لە ئەنجامیشدا رێکخراوی ئاسایشی شەڕی سارد، واتـا رێکخـراوی پـەیمانی بـاکووری ئەتڵەسی (NATO، کـە لـە سـاڵی ۱۹٤۹ دامەزرا)،پـەرەی سـەند بـۆ ئـەوەی ولاّتـانی بلـۆکی رۆژهەڵاتی پێشوو وەکو پۆڵەندا و کۆماری چیك و هەنگاریاش بگرێتەوە. حکومەتی روسیاش لەولاوە بە نیگەرانییەوە چاودێری ئەو پێ درێژکردنەی رۆژئاوای دەکرد بە بێ ئـەوەی بتوانێـت کاردانەوەیـەکی جیددی لە بەرامبەریدا نیشان بدات.

وەکو پێشتر ئاماژەم پێ کرد، دەکرێ جیۆپۆلیتیك بایـەخ بـە تێگەیشـتنی جـوگرافی شـاراوە لـە سیاسەتی جیهانیدا بدات کە رۆژانە لە لایەن سیاسـەتمەداران و رۆژنامەنوسـان و پسـپۆڕانەوە بـەڕێوە دەبرێت. بۆ نموونە زاراوەی وەکو "جیهـانی سـێیەم" نـەك تـەنها یارمـەتیی پێناسـە کردنـی ناوچـە تایبەتەکانی جیهان دەدات، بەڵکو هاندەریشە بۆ دروستبوون و هەڵسوڕانی هۆکارەکانی شەڕی سـارد. بەم دواییەش چەند ولاّتێکی سەربەخۆ لە ئەفریقا و ئاسیا زاراوەی " ولاّتانی بـێ لایـەن " یـان بـەکار دەهێنا بۆ ئەوەی ئارەزووی خۆیان لە دروستکردنی چەند شێوازێکی جیاواز لە پەیوەندییـە جـوگرافی و ئایدۆلۆجییەکان دەربڕن کە پەیوەست نەبێت بە هیچ یەك لە دوو زلهێزەکەی جیهانەوە.

هەرچەندە لۆجیکیە کە تەرکیز لەسەر لێدوان و هەڵس و کەوتی سەرکردە سیاسییە بەهێزەکان بکەین، بەڵام چالاکییە جیۆپۆلیتیکییەکان تەنها پەیوەست نین بە دەوڵەت و حکومەتەکانەوە، بەڵکو چەندین لایەنی تریش بە (جیۆپۆلیتیك) ەوە سەرقاڵن، بۆ نموونە تاکەکان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان و کۆمپانیا تایبەتییەکان و دامەزراوە هەرێمایەتییەکانی وەك نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکێتی ئەوروپا. تەکنەلۆجیای تازەی بواری میدیاش وەکو ئینتەرنێت لە لای خۆیەوە هاوکارێکی باشە بۆ ڕێکخراوە ناحکومییەکانی وەکو گروپەکانی دژە جیهانگەرایی و تۆڕە تیرۆریستییەکان، کە ئەو تەکنەلۆجیایە بەکار دەهێنن بۆ زامنکردنی پشتیوانی رای گشتی بۆ چەندین کایەی جوگرافی و سیاسی لە جیهاندا.

ئەم چەمکی ئەندێشەی جوگرافییە زۆر گرنگە و بە زۆری بۆ نوسینەکانی زانای کۆچکردووی فەلەستینی- ئەمریکی، ئیدوارد سەعید دەگەڕێتەوە. لە زۆربەی کتێبەکانیدا بە کتێبی (ڕۆژهەڵاتناسین) یشەوە کە لەساڵی ١٩٧٨ دانراوە، سەعید گرنگی بەوە داوە کە چۆن شوێنەکان وێنا دەکرێن و لە شێوازەکانی هونەری و ئەدەبی و موسیقی و لە دروستکردنی سیاسەتی دەرەوەی رۆژئاواشدا نیشان دەدرێن. وەکو کەسێکی پابەند بە بیرۆکەی دەوڵەتی فەلەستینەوە، ئیدوارد سەعید هەمیشە هەستیاریی نیشان دەدا سەبارەت بەوەی کە چۆن رای گشتی زاراوەی نەشیاو و نەرێنیی وەکو: ناسەقامگیر و ترسناك و نامۆ بۆ وەسف کردنی فەلەستینییەکان و جیهانی عەرەب بەگشتی بە کار دەهێنێت . بە بۆچوونی ئیدوارد سەعید، ئەو جۆرە وەسفانە مانایان وایە کە لەوانەیە هەر تێگەیشتنێکی کولتووری تایبەتی بۆ شوێن و کۆمەڵگاکان ببێتە هۆی تەییار کردنی رای گشتی و سیاسەتمەداران بە ئاراستەیەك کە لە گەڵ پرۆژەی دروستکردنی کۆمەڵگایەکی فەلەستینیی ئۆتۆنۆمیدا نەگونجێت. سەعید کە بەشی زۆری تەمەنی لە نوسیندا لە ئەمریکا بەسەر برد،لە وە نیگەران بوو کە میدیای باوی ئەو وڵاتە سۆزی بۆ مەرگەساتی فەلەستینییەکان نییە و بە زۆرییش وەکو داڵدەدەری تیرۆریستان دەیانژمێرن لە جیاتی ئەوەی وەکو خەڵکێکی ئاوارەکراو لێیان بڕوانن کە لە کۆمەڵگاکاندا ترێنجاون و یان وەکو خودی سەعید ئاوارەی وڵاتان بوون. دیارە ئەگەر بەم شێوازەش لە فەلەستینییەکان تێ بگەن، ئەوا ئەرکی لایەنگرانی ئیسرائیل ئاسان دەبێت لە پەراوێزخستنی ئەو هەوڵانەی کە دەدرێن بۆ راکێشانی سەرنجی رای گشتی بەلای بابەتی داگیرکردنی کەناری رۆژئاواو دەرەنجامەکانی دروستکردنی دیواری ئەمنی لە لایەن ئیسرائیلەوە. ئیتر کێ حەز دەکات پشتیوانی لە گەلێك بکات کە بە میوانداری تیرۆریستان ناوزەد کرابێت؟

بێگومان وێناکردنی جوگرافی یارمەتی خەڵك دەدات بۆ تێگەیشتن لە جیهان و بەمەش دەکرێ بڵێین کە هەموو ئێمە تیۆرسازی جوگرافیین. بەلاّم لەوانەیە تێگەیشتنی جوگرافی هەر یەکێك لە ئێمە بۆ جیهان جیاواز بێت لە تێگەیشتنی خەڵکی تر لەبەر کۆمەڵێك هۆکار وەکو هۆکاری ئاینی و ئەتنی و سیاسی و...هتد. بۆ نموونە، بەلای موسڵمانانەوە چەمکی "ئوممە" یەکێکە لە گرنگترین توخمەکانی وێناکردنی جوگرافیی دەستەجەمعی. ئوممە بریتیە لە کۆمەڵگایەك لە موسڵمانان کە بە درێژایی باکووری ئەفریقاو ئەوروپا و ئاسیادا شۆڕ دەبنەوە. ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی وەکو ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی کە لە ساڵی ١٩٦٩ دامەزرا (١٣٩٠ بە پێی ڕۆژژمێری ئیسلامی)، بە تایبەتی بۆ ئەوە دروست بوون کە شێوازێك لە ئەڵتەرناتیڤ بۆ بەشەکانی تری جیهان بدۆزنەوە کە بە ولاّتانی بەهێزی مەسیحی ناوزەدیان دەکەن، و هەروەها بۆ ئەوەی ڕۆڵ و بۆچوونی خۆیان بۆ سیستمی جیهانی بخەنە ڕوو کە جێگای بۆچوونی ئەو ولاّتە بەهێزە مەسیحییانە بگرێتەوە. ئەگەر لاپەڕەی تایبەتی ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامییش لە سەر تۆڕی ئینتەرنێت بکەیتەوە، دەبینیت ئامانجی ئەو ڕێکخراوە پێچەوانەی ئەو نموونە جیهانییەیە کە نەتەوە یەکگرتووەکان وێنای کردووە.

جیۆپۆلیتیك و کلتوری گشتی

جیۆپۆلیتیك شتێك نییە کە بە سانایی لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا ڕوو بدات یان لە ڕێگای بۆچوونی ڕۆژنامەکانی وەکو (نیویۆرك تایمز) و (گاردیان) ەوە پەیدا ببێت. بۆ نموونە با وتاری ساڵانەی سەرۆکی ئەمریکا وەربگرین. سەرۆکی ئەمریکا لە مانگی کانوونی دووەمی هەموو ساڵێك ئەم وتارەی ئاراستەی دانیشتنێکی هاوبەشی کۆنگریس دەکات، و دەبێتە دەرفەتێکی گونجاویش بۆ سەرۆك تا تێیدا گۆشەنیگای خۆی سەبارەت بە ولاّتەکەی و جیهان بە گشتی بخاتە ڕوو. وەکو بەشێك لەو پێداچوونەوە گشتگیرە، وتارەکە چەندین کایەی جوگرافی بەکار دێنێت بۆ ئەوەی ولاّت و ناوچەکان بە پێی گرنگیی جوگرافییان ڕیزبەند بکات، هەر لە هاوپەیمانە سەرەکییەکانەوە بگرە هەتاکو دەگاتە دوژمنە ئاشکراکانی ئێستا. ئەڵبەتە وتارەکە ڕاستەوخۆ لە تەلەفزیۆنەوە پەخش دەکرێت و بەمەش دەبێتە بابەتی شیکردنەوەی هەمەلایەنەی گۆڤار و ڕۆژنامەکان. هەروەها بە حوکمی ئەوەی کە قسەی سەرکردەی بەهێزترین ولاّتی جیهانە، وتارەکە لە لایەن میدیا جیهانییەکانیشەوە لێکدانەوەی گشتگیری بۆ دەکرێت، و لە ئەنجامدا دەبێتە بەشێك لە ژیانی ڕۆژانە و گفتوگۆکانی ناو ماڵەکان و دەزگا و شوێنە گشتییەکانیش.

وتاری ساڵی ٢٠٠٢ی سەرۆك كە لە كانوونی دووەمدا و تەنها چەند مانگێكی كەم لە دوای هێرشە تیرۆریستییەكانی ١١ی ئەیلوول بۆ سەر ئەمریكا پێشكەش كرا، رووداوێكی زۆر گرنگ بوو، چونكە هاووڵاتیانی ئەمریكا چاوەڕێ بوون ببینن كە چۆن فەرماندەی هێزە چەكدارەكانی ولاتەكەیان مەترسییەكان روون دەكاتەوە. ئەو كاتە هاووڵاتیانی ئەمریكا هێشتا لە حاڵەتی شۆكدا بوون و چاوەڕوان بوون بزانن بە چی جۆرێك سەرۆك گەلەكەی دڵنیا دەكاتەوەو گرنگی ولاتەكەی لەسەر ئاستی جیهان دووپات دەكاتەوە؟ لە دووتوێی قسەكانیدا، سەرۆك بوش ئەم لێكدانەوە جوگرافیە ئاشكرایەی خستە روو:

ئامانجی دووەممان ئەوەیە رێگا لەو رژێمانە بگرین كە سەرپەرشتی تیرۆر دەكەن لەوەی بە چەكی كۆكوژ هەڕەشە لە ئەمریكا و دۆست و هاوپەیمانانمان بكەن. هەندێك لەو رژێمانە هەتاكو كاتی هێرشەكانی ١١ی ئەیلول زۆر بێدەنگ بوون، بەلاّم ئێمە سروشتیان دەناسین. كۆریای باكوور رژێمێكە كە موشەك و چەكی كۆكوژی هەیە لە كاتێكدا هاووڵاتییەكانی بەدەست برسێتییەوە دەناڵێنن. ئێرانیش لە لای خۆیەوە بە ئامانجی دوژمنكارانە بە دوای وەدەستهێنانی ئەو چەكانەدا دەگەڕێت، و تیرۆریش هەناردەی دەرەوەی خۆی دەكات. ئەمەش لە كاتێكدایە كە ژمارەیەكی كەم لە خەڵكی هەڵنەبژێردراو ئاواتەكانی خەڵكی ئێران بۆ ئازادی سەركوت دەكەن. عێراقیش بەردەوامە لە دژایەتی كردنی ئەمریكا و پشتیوانی كردنی تیرۆر. رژێمی ئەو ولاتە زیاد لە دە ساڵە بەرنامەی بۆ پێشخستنی گازی ئەنتراكس و گازی دەمار و چەكی ناووكی داناوە. هەر ئەو رژێمەشە كە پێشتر گازی ژاراویی بەكار هێنا بۆ كوشتنی هەزاران كەس لە دانیشتوانەكانی خۆی، و تێیدا لاشەی دایكەكان لە دیمەنگەلێكی تراجیدیدا كەوتبوون بەسەر لاشەی منداڵەكانیاندا. رژێمی عێراق رەزامەندی نیشاندا كە پسپۆرانی چەكی قەدەغەكراو پشكنین لەو ولاتە ئەنجام بدەن، بەلاّم دواتر ئەو پشكێنەرانەی لە ولاّت وەدەرنا. بۆیە ئەم رژێمە شتێكی هەیە كە دەیەوێت لە جیهانی شارستانی بیشارێتەوە.... من هەر وا تەماشاكەر نابم لە كاتێكدا مەترسی خەریكە وردە وردە لێمان نزیكتر دەبێتەوە. ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ریگا بە ترسناكترین رژێمی جیهان نادات كە بە مەترسیدارترین چەكی وێرانكەر لە دونیادا هەڕەشەمان لێ بكات.

ئەم بەشەی وتارەكە زیاتر بووە جێگای بایەخی میدیاكاران و لێكۆڵەرەوە سیاسییەكان، هیچ نەبێت بە هۆی بەكارهێنانی زاراوەی "تەوەری شەڕ" وەكو ئاماژەیەك بۆ هەر سێ ولاّتی عێراق و ئێران و كۆریای باكوور. كاتێ سەرۆكی ئەمریكا كە هاوكات فەرماندەی گشتی هێزە چەكدارەكانی ئەو ولاّتەشە، ئەو سێ ولاّتە وەكو بەشێك لە تەوەری شەڕ ناوزەد دەكات، ئەوا خەڵك لە سەرانسەری

جیهاندا بابەتەکە بە جیددی وەردەگرن. ئەڵبەتە حکومەتی ئەو سێ وڵاتە بە توندی رەخنەیان لە وتارەکە گرت و بە ئاشکرا سەرکۆنەی ئەمریکایان کرد لە ڕێگای بەیاننامەی فەرمییەوە کە بێ گومان بۆ دڵنیاکردنەوەی جەماوەری ناوخۆی خۆیان بوو، ئەمەش بۆ هەموو لایەك چاوەڕوان کراو بوو. زاراوەی "تەوەری شەڕ" لە روانگەی سەرۆکەوە تەنها بۆ بە ئامانج گرتنی ئەو دەوڵەتانە نەبوو کە ناحەزی ئەمریکان، بەڵکو چوارچێوەیەکی جوگرافی سادەیشی بۆ جیهان دروست کرد. کاتێ لە وتاری ساڵانەی ساڵی ٢٠٠٣دا سەرۆك گەڕایەوە سەر ئەم بابەتە، سەدام حوسێن بە تایبەتی وەکو دیکتاتۆرێکی دڕندەی خاوەن مێژوویەکی پڕ لە دەستدرێژیی پێناسە کرابوو. دیارە بەم جۆرەو لە گەڵ بوونی پەیوەندی بە تیرۆرەوە، نەدەکرا دەرفەتی پێ بدرێت کە دەسەڵاتی خۆی بەسەر ناوچەیەکی هەستیاردا بسەپێنێت و هەڕەشە لە ئەمریکا بکات.

هەرچەندە ژمارەیەکی کەم لە وڵاتان بڕوایان وابوو سەدام حوسێن دڕندە نییە، بەڵام ئەو وەسفە هاوتا لە گەڵ چەندین وەسفی تردا گرنگ بوون بۆ زەمینە خۆش کردن بۆ داگیر کردنی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا. ئەڵبەتە بابەتەکانی پەیوەندی نێوان رژێمی سەدام و تیرۆر لە لایەك و بوونی چەکی کۆکوژ لە عێراق لە لایەکی ترەوە، پاڵنەری باش بوون بۆ زۆرێك لە ئەمریکییەکان کە لە بنەڕەتدا پشتیوانیی بڕیارەکەی سەرۆك (بوش) یان دەکرد بۆ ئەنجامدانی کردەی سەربازی لە دژی رژێمی عێراق. هەرچەندە زۆرێك لە پسپۆڕانی ئەمریکای باکوور و شوێنانی تریش لە جیهاندا گومانیان لە بوونی ئەو پەیوەندییانە هەبوو، بەڵام رای گشتی ئەمریکا گومانی نەدەخستە سەر راگەیاندنەکانی ئیدارەی ئەو وڵاتە، بۆ ئەوەی نەبێتە پاڵپشت بۆ ئەو کەسانەی کە لە ناو خودی ئەمریکا گومانیان لە راستی و دروستی راگەیەندنەکان هەبوو. ئامانجی ئەو نەیارانەش بریتی بوو لە پووچەڵکردنەوەی تۆمەتەکانی ئیدارەی بوش کە بوونە هۆی هەڵگیرساندنی شەڕی جیهانی دژ بە تیرۆر.... بۆچی؟ یەکێك لە هۆکارەکان ئەوەبوو کە ئەمریکییەکان ئارەزوویان نەبوو گومان بخەنە سەر بڕیاری سەرۆك و هاوکارەکانی لە ئیدارەکەیدا وەکو دیك چینی، چونکە کارێکی لەو جۆرە خاوەنەکەی دەخستە خانەی نا نیشتمانپەروەرەوە. ئەمەش رۆژانی شەڕی ساردی وەبیر خەڵك دەهێنایەوە کە تێیدا میوزیکژەن و ئەکتەر و رۆشنبیرانی وەکو دیکسی چیك و مارتن شین و نوام چۆمسکی بە "نا ئەمریکی" لە قەڵەم دران، تەنها لەبەر ئەوەی هاوڕا نەبوون لەگەڵ بۆچوونی سیاسی ئیدارەی ئەمریکادا.

فاکتەرێکی تری پەیوەندیدار بریتی بوو لە بڵاوکراوەو تەلەفزیۆنە حکومییەکان کە بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش پاڵپشتییان لە ئیدارەی بوش دەکرد. دیارە رێژەیەکی زۆریش لە ئەمریکییەکان پشت بە تەلەفزیۆن دەبەستن وەکو سەرچاوەی هەواڵ و زۆربەشیان نە گەشتی دەرەکی زۆریان کردووە و نە

دەستیان بە سەرچاوەی ئەڵتەرناتیڤی میدیایی وەکو رۆژنامەی ئەلکترۆنی دەگات، کە لە پارچەکانی تری ئینگلیزی زمانی جیهان دەردەچن. لەوانەیە زۆر کەس باوەڕ نەکەن کە زیاتر لە ٨٠٪ ی ئەمریکییەکان پاسپۆرتیان نییە،لە کاتێکدا کە زۆرێك لە شارە ئەوروپییەکان و شارەکانی تری جیهان پڕن لە هاوولاتیی ئەمریکی. هەر بۆیە سەرۆکەکانی ئەمریکا هەمیشە وەسف و زاراوەی جوگرافی سادە بەکار دێنن بۆ ئەوەی جیاوازیی جوگرافی لە نێوان ولاتی خۆیان و ولاتانی تردا نیشان بدەن وەکو ئێرانی ئێستا و یەکێتی سۆڤییێتی پێشوو.

وتاری ساڵی ٢٠٠٢ بە تایبەتی زۆر گرنگ بوو، چونکە ئەو بیرۆکەیەی لە مێشکی زۆرێك لە خەڵکدا چەسپاند کە رژێمی سەدام حوسێن لە عێراقدا پەیوەندی بە هێرشەکانی ١١ی ئەیلوولی ٢٠٠١ ەوە هەبووە. هەرچەندە هیچ بەڵگەیەکی روونیش نەبوو کە پەیوەندی نێوان ئەو رژێمە لە لایەك و چەکدارە ئیسلامییەکان و تۆڕە تیرۆریستییەکان لە لایەکی ترەوە بسەلمێنێت، بەلاّم زۆرێك لە ئەمریکییەکان بڕوایان بە پەیوەندییە جوگرافییەکە هەبوو، و ئەمەش یارمەتی ئیدارەی ئەمریکای دەدا تا هاوولاتیەکانی بێنێتە سەر ئەو بڕوایەی کە داگیرکردنی عێراق دەبێتە هەنگاوی چارەنوسسازی دووەم لە شەڕی جیهانیی دژ بە تیرۆر، دوای ئەوەی لە هەنگاوی یەکەمدا کردەیەکی سەربازی لە ئەفغانستان ئەنجام درا. هەرچەندە سەرجەم ئەمریکییەکان بڕوایان بەو وێناکردنەی جیهان نەبوو، بەلاّم ژمارەو رێژەیەکی پێویست لە خەڵك ئامادە بوون کە وتار و کردارەکانی سەرۆکەکەیان قبول بکەن، وەکو ئەوەی بەرنامەکانی رادیۆی نیشتمانی و پەخشە حکومییەکان نیشانیان دەدا.

٢. سەرۆکی ئەمریکا جۆرج بۆش لەسەر پشتی کەشتی USS ئەبراهام لنکۆڵن لە ٢٠٠٣/٥/١.

له تشرینی دووەمی ۲۰۰٤دا زۆرێك له ئەمریکییەکان نائومێد بوون کاتیَ کاندیدی سەرۆکایەتی (جۆن کیری) نەیتوانی ریَگا له دووباره هەڵبژاردنەوەی سەرۆك (جۆرج و. بوش) بگرێت، چونکه ژمارەیەکی باش له دەنگدەران گەیشتبوونه ئەو بڕوایەی که پارتی کۆماری باشتر دەتوانێت ئەمریکا له هەڕەشەی تیرۆریستان بپارێزێت. رۆشنبیریی گشتییش له لای خۆیەوه به سوودی دیموکراتەکان نەبوو، له بەر ئەوەی گەورەترین فیلمەکانی هۆلیوود وەکو : "رۆژێکی تر بمره" (۲۰۰۲) و "وێرانکردنی تەواوکەر" (۲۰۰۲) و "هەندیَ له سەرجەم مەترسییەکان" (۲۰۰۱) به شێوەیەك باسیان له ئەمریکا دەکرد که به جیددی له ژێر هەڕەشەی گروپێك تیرۆریست و حکومەتدایه که به جیهاندا پەخش و بلاّو بوونەتەوه، له نموونەی کۆریای باکوور و چەند رژێمێکی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست. تەنانەت له یەکێك لەو فیلمانەدا، گەوره سیخوڕی بەریتانی (جەیمس بۆند) له گەلّ هاوکاره ئەمریکییەکانیدا کاری دەکرد بۆ رێگا گرتن له ئەفسەرێکی پله بەرزی کۆریای باکوور لەوەی هەردوو ولاّتی کۆریای باشوور و ژاپۆن به بەکار هێنانی چەکی بەهێز و وێران بکات و لەناویان ببات. له دوای نیشاندانی "رۆژێکی تر بمره" (۲۰۰۲)، نوێنەرانی رژێمی کۆریای باکوور ناڕەزایی توندیان بەرامبەر ئەمریکا دەربڕی، چونکه فیلمەکه چەند کەسایەتییەکی کۆریای باکوری وا نیشان دەدا که هەڕەشەی وێرانکردنی بەشێکی گەوره له رۆژهەلاّتی ئاسیا دەکەن. نیشاندانی فیلمەکەش له کاتێکدا بوو که سەرۆکی ئەمریکا رژێمی کۆریای باکووری وەکو بەشێك له "تەوەری شەڕ" ناوزەد کردبوو. له سایەی هەوڵه بەردەوامەکانی وەزارەتی ئاسایشی نیشتمانی که له رێگای بەیاننامەو دەستنیشانکردنی ناوچەکانی مەترسیی و هەڕەشەوه ئەنجامی دەدا،زۆربەی ئەمریکییەکان ئاماده نەبوون له کاتی ئەو نیگەرانییه گەورەیەدا سەرۆکایەتی ولاّتیان بگۆڕن، جا چ نیگەرانییەکه راست بێت و یان دروستکراو.

٣. جەیمس بۆند لە فیلمی "رۆژێکی تر بمرە" (٢٠٠٢).

بێگومان سەرۆکەکانی ئەمریکا لە رووی بەکارهێنانی چوارچێوەی جوگرافی سادەوە تاك و بێ هاوتا نین. بۆ نموونە کاتێ سەرۆکی ئێران "ئەحمەدی نەژاد" لە تشرینی یەکەمی ٢٠٠٥ روو لە ٤٠٠٠ قوتابی ولاتەکەی گوتی "پێویستە ئیسرائیل لە سەر نەخشە بسڕدرێتەوە"، ئەوە تەنها قسەیەك نەبوو دەربارەی ئارەزووی جیۆپۆلیتیکی ئێران، بەڵکو ئەو ئیدانە کردنەی ئێران بۆ ئیسرائیل و خەونە بەردەوامەکانی لە پێناو دارشتنەوەی نەخشەی سیاسی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، بوون بە هۆی دروستبوونی کاردانەوەیەکی توند و تووڕە بوونێکی زۆر لە لای ئیسرائیل و هاوپەیمانەکانی وەکو ئەمریکا. بە لای چاودێرانی نێودەوڵەتییەوە بە تایبەتییش هاوسۆزانی دەوڵەتی ئیسرائیل، لێدوانەکە ئەو ئەندێشە جوگرافییانەی تازە کردەوە کە ئیسرائیل روو بە رووی مەترسییەکی راستەقینە بووەتەوە و بە چەند دراوسێیەك دەورە دراوە کە سوورن لە سەر کۆتایی هێنان بە بوونی ئەو ولاتە. بەلام بەلای ئەوانەی سۆزی کەمتریان بۆ ئیسرائیل هەیە بە چەند کەسایەتییەکی ئێرانیشەوە،لێدوانەکەی نەژاد وەکو نیشانەیەکی ئازایەتی جیۆپۆلیتیکی هەژمار دەکرا، چونکە سەرکردەیەکی سیاسی سووربوونی خۆی نیشان داوە بۆ پالپشتی کردن لە فەلەستینییەکان و روو بە روو بوونەوەی ئارەزووە جیۆپۆلیتییەکانی ئیسرائیل لە کەناری رۆژئاوا و باشووری لوبنان، و هەروەها بەربەرەکانێ کردنی خەونی کۆنترۆڵکاری ئەمریکا لە ناوچەکەدا.

پەیوەندی نێوان لێدوانی سەرکردە سیاسییەکان و گوێگرەکانیان بەشێکی گرنگی لێکۆڵینەوەکەمانە دەربارەی جیۆپۆلیتیك. من زاراوەی "جیۆپۆلیتیکی گشتی" بەکار دێنم بۆ ئەوەی نیشانی بدەم کە چۆن وێنا کردن و دەربڕینی جوگرافیای سیاسیی جیهان لە ناو کلتوری سیاسیی نیشتمانیدا دەسوڕێتەوە. لێرەدا دوو لایەن هەن کە پێویستە ڕەچاو بکرێن: یەکەم ئەوەیە کە چۆن ژیانی سیاسی لە گەڵ ڕاگەیاندندا تێکەڵ دەکرێت و دووەمیش جۆرە جیاجیاکانی میدیایە کە بەشدار دەبن لە دروست کردن و بڵاو کردنەوەی وێنەی سیاسەتی جیهانی، جا چ تەلەفزیۆن بێت و یان ڕادیۆ و ئینتەرنێت.

پێکهاتەی کتێبەکە

بەشی دووەم باس لەو مێژووە فکرییە دەکات کە هاوتەریبی زاراوەی جیۆپۆلیتیکە. هەرچەندە زۆربەی ئەوانەی کە زاراوەکە لە ڕۆژنامە و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت بەکار دەهێنن زانیارییەکی ئەوتۆیان لەسەر مێژووەکەی نییە، بەلاّم بیرو بۆچوونەکانی هاوشانی جیۆپۆلیتیك بە تێپەڕبوونی کات گۆڕانکاری زۆریان بەسەردا هاتووە و باسکردنی ئەم بوارە هزرییە لە ئەمریکا بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش جیاوازە بە بەراورد لەگەڵ ئەمریکای لاتین و ئەڵمانیا و ژاپۆن. ئەو پەیوەندییەی کە گوایا لە نێوان جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانیا و نازییەتدا هەیە،کاریگەری زۆری هەبووە لە دروستبوونی لێکۆڵینەوەکانی دواتر. بۆ نموونە، بۆ ماوەی ٤٠ ساڵ لە دوای شکستی نازییەکان لە ئەڵمانیا لە ساڵی ١٩٤٥،ڕێژەیەکی زۆر کەم لە پسپۆران لە هەر یەك لە ئەمریکا و یەکێتی سۆڤییێت زاراوەی "جیۆپۆلیتیك"یان بەکار دەهێنا، چونکە لەوە دەترسان کە بە سۆزداری بۆ نازییەکان و ئاواتەکانیان تۆمەتبار بکرێن.

بەشی سێیەم باس لە خاڵی بەیەك گەیشتنی نێوان هەرێمەکان و سەرچاوەکان و داهاتەکان دەکات. بونیاتی باوی جیۆپۆلیتیك بریتیە لە سیستمێکی نێودەوڵەتی کە پەیوەستە بە حکومەتە هەرێمایەتییەکان و مافی تایبەتی وڵاتان لە یاسادانان و سنوورە نێودەوڵەتییەکاندا. بەلاّم هاوسەنگیی جوگرافییش لە لای خۆیەوە خاڵێکی تری گرنگە، چونکە میللەتان و وڵاتەکانیان لە سەر سەرجەم ئاستەکانی نێوخۆیی و هەرێمایەتی و نێودەوڵەتی و جیهانییشدا پێکەوە بەستراون. هەرچەندە سەرچاوە هەرێمایەتییەکانی وەکو یەدەکی نەوت و سەرچاوەکانی ئاو جێگای بایەخن، بەلاّم لە هەمان کاتدا چەندین بابەتی گرنگی تر هەن لە چەشنی هاتوچۆ کردنی خەڵك و بیروبۆچوون و دراو و شت و مەکەکان. ئەو هاتوچۆ کردنانەش کاردانەوەی جیاواز دروست دەکەن، هەر لە پێشوازی لێکردنیان

هەتاکو دەگاتە پشتگوێ خستن و جار بەجاریش بوونی ترس لە بەرامبەریان. بۆ نمونە لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٦، دانیشتوانانی وڵاتی ئۆکرانیا بۆیان دەرکەوت کە وەستانی ئەو غازەی بۆ وڵاتەکەیان دەهات چەند ترسناکە، کاتێك ئەو هەنگاوە بووە هۆی ئەوەی چیتر ماڵەکانیان گەرم نەبێتەوە. ئەمەش لە کاتێکدا روویدا کە وڵاتی روسیا وەکو دابینکەری سەرەکی غازی ئەوروپا، ناردنی غازی راگرت بۆ ئەوەی لەو رێگایەوە کاریگەری و تووڕە بوون و خۆ بە زل زانینی خۆی بەسەر ئەوە وڵاتانەدا نیشان بدات.

هەندێ جار حکومەتەکان و گەلەکان وەکو پێویست سەنگ و گرنگی چەند جموجوڵێکی تایبەت نازانن. بۆ نموونە، لە ساڵی ٢٠٠٦دا حکومەتی بەریتانیا دانی بەو راستییەدا نا کە نازانێت رێژەی هاتنی پەنابەرە نایاسایییەکان بۆ ناو وڵاتەکەی چەندە. لە بەرامبەر ئەمەدا، حکومەتەکان کۆشش بۆ ئەوە دەکەن کە کۆنترۆڵی جموجوڵی حکومەتەکانی تر بکەن. ئەوەبوو لە هاوینی ساڵی ٢٠٠٦دا هێزی سەربازی ئیسرائیل هێرشی کردە سەر باشووری لوبنان بە مەبەستی لەناو بردنی چەکدارەکانی حزبوڵای ئەو وڵاتە، بەڵام سەرنەکەوت لە تێکدان و ریشەکێش کردنی ئەو چەکدارانە لەبەر ئەوەی بە باشی خۆیان دەشاردەوەو جێگاکانی خۆیان دەگۆڕی.

بەشی چوارەم تایبەتە بە پەیوەندی نێوان جیۆپۆلیتیك و ناسنامەوە. دیارە ئەو خاڵە هەمیشەییەی لەو وێنەو دیمەنانەدا بەدی دەکرێت کە پەیوەستن بە جوگرافیای سیاسەتی جیهانییەوە، بریتییە لە ئاماژە کردن بە "خود" و "ئەوانی تر". کاتێك سەرۆك رۆناڵد ریگان یەکێتی سۆڤییێتی بە "ئیمپراتۆریەتی شەڕ" وەسف کرد، ئەوا لە ناخی ئەودا ئەمریکا بە پێچەوانەی سۆڤێت، هێزی خێر بوو. سەرۆك ریگان وەکو ئەکتەرێکی پێشووی هۆلیوود، زاراوەی "ئیمپراتۆرییەتی خێر"ی بەکار نەهێنا، بەڵام ئەو کەسانەی ئاشنای فیلمەکانی "شەڕی ئەستێرەکان" بوون، دەیانزانی کە ئاماژەکە بۆ ئەوەیە یەکێتی سۆڤییێت بەشێکە لە "لایەنە تاریکەکە". ئەم بابەتە نەك تەنها یارمەتیدەر بوو بۆ ناساندنی مەترسییەکی بەرچاو، بەڵکو ناسنامەی ئەمریکای وەکو هێزی خێر زیاتر پتەو دەکرد. هەروەکو "مایکل ساڤیج"ی پێشکەشکاری بەرنامەی "نەتەوەی دڕندە" لە ساڵی ٢٠٠٠دا بە گوێگرەکانی راگەیاند و وتی: ئێمە لایەنی باشین و ئەوان، واتا عەرەب، لایەنی خراپن. ئەڵبەتە نزیکەی(٨) ملیۆن کەس گوێ لە بەرنامەکەی دەگرن و هەمان بەرنامەش بەسەر زیاتر لە ٣٧٠ ئێزگەی رادیۆدا لە ئەمریکا پەخش دەکرێت.

بە گشتی، ئەم بەها جوگرافییانە هەمیشە روون و بێ تەم و مژ نین. بۆ نموونە، بە لای زۆرێك لە خەڵکەوە یەکێتی سۆڤییێت وەکو هێزێکی رزگارکەر و یوتۆپیایەکی کۆمۆنیستی سەیر دەکرا، و

ئەمریکاش بریتی بوو لە "ئیمپراتۆرییەتی شەڕ". پیاوێکی لوبنانی کە لە ناو چایخانەیەك لە ناوەڕاستی بەیرووت دانیشتبوو، بە منی گوت کە هەمیشە ئەمریکا وەکو "شەیتانی گەورە" هەژمار دەکرێت. ئەم قسەیەی لە تەمووزی ۲۰۰۳ لە چوارچێوەی گفتوگۆی نێوانمان هات دەربارەی فیلمەکانی هۆلیوود و مۆسیقای ئەمریکی کە ئەو زۆر حەزی لێ دەکرد. بێگومان بۆچوونی ئەو پیاوە نەبووە مایەی سەرسوڕمان بۆ من بە تایبەتییش دوای ڕووداوەکانی هاوینی ۲۰۰٦ کە تێیدا شارەکە بە بۆمباو مووشەکەکانی ئیسرائیل وێران کرابوو (ئەو بۆمباو مووشەکانەی کە خەرجییەکانیان لە ڕێگای هاوکاری دەرەوەی ئەمریکاوە دابین کرابوو).

هەردوو بەشی کۆتاییش تەرخان کراون بۆ چەند لایەنێکی جۆراوجۆر لەو بابەتەی کە بە جیۆپۆلیتیکی گشتی ناوزەدم کردووە. بەشی پێنجەم باس لە ڕۆڵی نەخشە و نەخشەکێشان دەکات. لەوەتای زاراوەکە لە (۱۸۹۰) ەکانەوە بەکارهێنراوە، نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك نەخشەکانیان کە بۆ جیهان کێشاویانە، وەکو پێناسەکەر و یان ڕوونکەرەوە پێشکەش کردووە و بایەخی سیاسی و کلتوری ئەو نەخشانەیان ڕەچاو نەکردووە. نەخشە دەتوانێ بایەخی زیاتری ناوچەیەك بە بەراورد لە گەڵ ناوچەیەکی تردا دەربخات و هاوکات دەتوانێت لە ڕێگای سڕینەوەی هەندێ ناوچە و یان لە ڕێگای بەکار هێنانی ڕەنگەکانەوە بە ئەنقەست خوێنەر و بینەر بە هەڵەدا ببات. بۆ نموونە نەخشەکانی ئەڵمانیا لە بیستەکان و سییەکاندا بەردەوام "ناوچە یەهودی نشینەکانی جیهان" ی وەکو گیانداری هەشت پێ نیشان دەدا، لە چوارچێوەی هەوڵەکانیاندا بۆ زیاتر ناشیرین کردنی ناوبانگی ئەو کۆمەڵگا تایبەتییە. هەروەها لە ڕێگای زێدەڕەوی کردن (مبالغە) دەربارەی هێزی جیهانیی یەهود، زەمینەی کولتووری و جوگرافییان خۆش کرد بۆ سیاسەتی لە ناوبردنی یەهوود کە بە ئەنجامدانی هۆلۆکۆست گەیشتە لووتکە. ڕاستە نەخشە تەنها یەك فاکتەر بوو، بەلاّم بووە هۆکارێك بۆ دروستبوونی خەیاڵێکی جوگرافی لە لای هاوولاّتیە ئەڵمانییە ئاساییەکان. هەرچەندە زۆرێك لە ئەڵمانییەکانیش توانییان بەرەنگاری ئەو پڕوپاگەندە نەخشەیی و ئایدۆلۆجییە ببنەوە، بەلاّم لە کۆتاییدا ئەو بەرەنگار بوونەوە نەیتوانی ڕێگا لە دروستبوونی جینۆساید کردنی یەهوود بگرێت کە لە سەر دەستی نازییەکان بە ئەنجام گەیشت.

بەشی کۆتایی درێژە پێدەری لێکۆڵینەوەکانمانە دەربارەی نەخشەکان لە ڕێگای وردبوونەوە لە فیلم و گۆڤارو تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت و ڕادیۆکان، و ڕۆڵیان لە پەخش و بلاّو کردنەوەی وێنە جوگرافییەکان و دەستنیشانکردنی ناوچە و سەرچاوەو ناسنامەکان لەسەر ئەو نەخشانە. بۆ نموونە فیلمی (The Wag Dog) (۱۹۹۷) فیلمێکی کۆمیدی هۆلیوودەو باس لە سەرۆکێکی ئەمریکی دەکات کە

لە سەرو بەندی هەڵمەتی هەڵبژاردنەوەیدا تووشی تەنگژەیەکی سێکسی بووەتەوە. راوێژکارەکانی بێ ئومێد بوون لە دۆزینەوەی سیاسەتێکی تازەی دەرەوە کە کێشەکە لە بیر خەڵك بباتەوە، بۆیە رایانگەیاند کە ئەو تەنگژەیە هەڕەشە لە ئاسایشی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات و ئەو وڵاتەی بووەتە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی ئەمریکا وڵاتی ئەلبانیایە! ئینجا راوێژکارەکان دەرهێنەرێکی بەناوبانگی هۆلیوودیان بەکار هێنا کە فیلمێکی کورتی دروست کرد . تێیدا کچێك لە گوندێك هەڵدێت، بەڵام بێ ئومێدە لەوەی بتوانێ لە دەست هێرشبەرە ئەلبانییەکان دەرباز بێت. لە گەرمەی ئەم تێکەڵ و پێکەڵییەدا، هێزەکانی ئەمریکا رەوانە دەکرێن بۆ چارەسەر کردنی ئەو هەڕەشەیەی کە تیرۆریستە ئەلبانییەکان دروستیان کردووە. بە درێژایی ئەو هەڵمەتە کە کۆشکی سپی سەرپەرشتی دەکرد، رای گشتی ئەمریکا وا نیشان درا کە ساویلکەن و بە ئاسانی بەو هەڕەشە دروستکراوە هەڵخەڵەتێنراون.

هەرچەندە رەخنەگرانی بواری فیلمسازی زۆر بە خێرایی ئاماژەیان بە پەیوەندی نێوان سەرۆك کلینتون و هەڵە سێکسییەکانی لە لایەك و هێرشە ئاسمانییەکانی ساڵی ١٩٩٩ بۆ سەر وڵاتی سربیا لە لایەکی ترەوە کرد کە هێزەکانی ئەمریکا و ناتۆ بە هاوبەشی ئەنجامیاندا، بەڵام کاریگەریی فیلمەکە زیاتر پەیوەست بوو بە کاردانەوەو ساویلکەیی جەماوەرەوە سەبارەت بەوەی کە وڵاتی ئەلبانیا بووەتە پێگەی ئەو تیرۆریستانەی کە چەکی ئەتۆمییان هەیە!

وەکو وڵاتێکی موسڵمان کە دەکەوێتە گۆشەیەکی ئەوروپاوە، وڵاتانی تری کیشوەرەکە ئەلبانیا وەکو وڵاتێك وەسف دەکەن کە شپرزەو بە تاوان داپۆشراو و ترسێنەرە. ئەوەی جێگای بایەخە ئەوەیە کە دەسەڵاتدارانی سربیا لە هەوڵێکیاندا بۆ شەرمەزار کردنی بڕیارەکەی کلینتون سەبارەت بە هێرش کردنە سەر هێزەکانی سربیا و ژێرخانی ئەو وڵاتە لە کۆسۆفۆ و خودی سربیاش، فیلمەکەیان بۆ جەماوەری وڵاتەکیا پەخش کرد. بەڵام هێزە هاوبەشەکانی ئەمریکا و ناتۆ بۆ ئەوە رەوانە کرابوون کە رێگا لە هێرشی زیاتری هێزەکانی سربیا بۆ سەر دانیشتوانانی کۆسۆفۆ بگرن کە زۆرینەیان موسڵمانن. لە مانگی ئاداری ١٩٩٩ سەرۆك کلینتون بەم شێوەیە لە رێگای تەلەفزیۆنەوە دۆخەکەی بۆ ئەمریکییەکان شی کردەوە:

سەیرێکی نەخشە بکەن.کۆسۆفۆ شوێنێکی بچووکە بەڵام دەکەوێتە سەر هێڵێکی سەرەکی نێوان ئەورروپا و ئاسیا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەو شوێنەی ئیسلام و رۆژئاواو لقی ئەرسۆدۆکسیی مەسیحییەت بە یەك دەگەن. لە باشوور، هەردوو هاوپەیمانمان، واتا یونان و تورکیا بەدی دەکرێن و هاوپەیمانە تازە دیموکرتیزە بووەکانمان لە ئەوروپای ناوەڕاست دەکەونە باکوورەوە،و لە چواردەوری

کۆسۆفۆ چەند ولاتێکی بچووك هەن کە بەدەست کێشەی ئابووری و سیاسییەوە دەنالێنن،و لەوانەیە لێشاوێکی تازەی پەنابەری کۆسۆفۆ روویان تێ بکات. دیارە هەموو هۆکارەکانی شەڕێکی سەرەکی لەوێدا دەبینرێن: جەورو ستەمی کۆن و خەباتکردن لە پێناو دیموکرسی و لە سەرووشیانەوە بوونی دیکتاتۆرێك لە سربیا کە لەوەتای شەڕی سارد بە کۆتا هاتووە، هیچ شتێکی نەکردووە بێجگە لە دەستپێکردنی شەڕی نوێ و رشتنی نەوت بەسەر ئاگری شەڕی ئەتنی و ئاینی لەو ولاتەدا.

بە هەمان شێوەی سەرۆك روزفلت لە ساڵی ١٩٤٢ دا، سەرۆك کلینتون داوای لە بینەران دەکرد کە سەیری نەخشە بکەن تا لە جیۆپۆلیتیکی ئاڵۆزی باشوری رۆژهەلاتی ئەوروپا تێ بگەن. بەلام لە بێ بەختی کلینتون، لەو کاتەدا زۆرێك لە ئەمریکییەکان سەرقاڵی ئابڕوو چوونەکەی مۆنیکا بوون.

وەکو ئەم پێشەکییە زۆر کورتە نیشانی دەدات، جیۆپۆلیتیك تەنها بابەتێکی ئەکادیمی نییە، بەڵکو چالاکییەکە کە شایستەی لێکۆڵینەوەی زیاترە، چونکە بەشێکی سەرەکییە لە ژیانی رۆژانە لە ئەمریکا و شوێنانی تری جیهانیش، بۆیە زۆر گرنگە کە لەسەر بنەمای جیۆپۆلیتیك بیر بکەینەوە و هەنگاو هەڵبنێین.

بەشی دووەم

ژاریکی ئەندێشەیی

پێشەکی

هەموو وشەکان مێژوو و جوگرافیای خۆیان هەیە و زاراوەی (جیۆپۆلیتیك) یش لەوانە بەدەر نییە. زاراوەکە کە لە ساڵی ١٨٩٩ لە لایەن زانایەکی سیاسی سویدییەوە بە ناوی (رودۆڵف کجیلین) داهێنراوە، مێژووەکەی بۆ سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، کە بە تەواوی بە رووداوەکانی شەڕی ئەو سەردەمەوە بەسترابووەوە. (جیرۆید ئۆ تۆسەیل- ٢٠٠٦)

لە ساڵی ١٩٥٤،ریچارد هارتشۆرن زاراوەی (جیۆپۆلیتیك) ی بە ژاری ئەندێشەیی ناوزەد کرد. و بە درێژایی شەڕی جیهانیی دووەمیش لە ئۆفیسی خزمەتگوزاری ستراتیجی کاری دەکرد (کە لە جێگای ئاژانسی هەواڵگری ناوەندیی ئێستادا بوو)، و هاریکار بوو لە دەستەبەرکردنی هەواڵگریی جوگرافی بۆ سوپای ئەمریکا. ئەویش بە هەمان شێوەی شارەزایانی بواری جوگرافی پێش خۆی لە نموونەی ئیسیا باومان، زاراوەی (جیۆپۆلیتیك) ی بەشێوەیەك وەسف کردووە کە لە رووی ئەندێشەییەوە هەڵخەڵەتێنەرو لە رووی ئایدۆلۆجییەوە جێگای گومانە. هەروەها بە بۆچوونی هارتشۆرن، زاراوەکە بەوە لەکەدار بووە کە بە نازییەت و جۆرەکانی تری فاشیزمەوە بەستراوەتەوە وەکو فاشیزمی ئیتاڵی و ژاپۆنی و سیاسەتەکانیان کە بریتی بوون لە جینۆساید و رەگەز پەرستی و فراوان بوون لەسەر حسابی وڵاتان و کۆنترۆڵکردنی شوێن و ناوچەکانی تر. بە رەچاو کردنی ئەم وەسفە نەرێنییە، هیچ جێگای سەرسوڕمان نییە کە بزانین زۆرێك لە شارەزایانی بواری جوگرافی لە ئەمریکا و شوێنانی تر بە یەکێتی سۆڤییێتیشەوە، ئارەزوویان نەبووە خۆیان لە قەرەی ئەم بوارە فیکرییە بدەن. هەر بۆیە لە ماوەی پەنجا ساڵ لە دەستپێکردنیەوە، ئەم زاراوەیە بوەتە جێگای سەرکۆنە کردن لە لایەن گروپێك لە شارەزایانی بواری جوگرافیا و ئەو نوسەرانەی کە بەشدارن لە بڵاوکراوە وەرزییەکانی وەکو "ریدەرز دایجیست" و "لایف" و نیوزویك". لەبەر ئەو هۆکارانەش، ناکرێت بڵێین زاراوەی جیۆپۆلیتیك خاوەن مێژوویەکی رۆشنفکریی پرشنگدارە.

بەڵام با بپرسین کە چۆن زاراوەکە بۆ یەکەم جار رووبەرووی ئەم رەخنە و سەرنجانە بووەوە؟ لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٣٩دا، گۆڤاری "لایف" بابەتێکی لەسەر زانای جوگرافی ئەڵمانی کارل هوشۆفەر بڵاو کردەوە و تێیدا ئەو زانایەی بە "گورۆی جیۆپۆلیتیك" وەسف کرد. (گورۆ لە ئاینی هندۆسی بە مانای مامۆستای رۆحی دێت- وەرگێڕ). بابەتەکە دووپاتی کردەوە کە جیۆپۆلیتیك وەکو

جێبەجێ کردنێکی زانستی، نەك تەنها مانایەکی لۆجیکی ستراتیجی بە نازییەت بەخشیوە، بەڵکو بووەتە پەردەیەکی رۆحی درۆینە بۆ سۆشیالیزمی ناسیۆناڵی. هەردوو لایەنەکەش گرنگ بوون بۆ دروستبوونی بۆچوونێکی تایبەتی و گشتی دەربارەی ئەم بابەتە. ئیتر لە لایەکەوە جیۆپۆلیتیك وەکو چالاکییەکی هەڵخەڵەتێنەر لە قەڵەم درا کە شایانی سەرنجی جیددیانەی شارەزایان نییە، بەڵام لە لایەکی ترەوە چاودێرانی سیاسی هێزێکی نائاساییان پێ بەخشی بەمەبەستی بە ستراتیجی کردن و روونکردنەوەی ناوچە و سەرچاوە جیهانییەکان. هەر بۆیە بەکارهێنانی زاراوەی "گۆرۆ" کارێکی سادە نییە، چونکە نازییەت تێکەڵ بە رۆحێکی نائاسایی و مانایەکی شەڕانگێزانەی ئامانجەکان دەکات.

لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١دا، گۆڤاری " ریدەرز دایجیست" خوێنەرانی خۆی لەو راستییە هوشیار کردەوە کە بە لای کەمەوە (١٠٠٠) زانای تر ساز و ئامادەن بۆ ئەوەی پاڵپشتی لە خەونە جوگرافییەکانی هتلەر و گەلی ئەڵمانیا بکەن. فریدریك سۆندێرن لە نوسینەکانیدا لە هەردوو گۆڤاری "ریدەرز دایجیست" و "کەرنت هستۆری" باسی لە رێکخراوێکی نیمچە نهێنی کردووە لە شاری میونخ بە ناوی "پەیمانگای جیۆپۆلیتیك" کە سوور بووە لەسەر پاڵپشتی کردنی پلانەکانی هتلەر بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان. بە پێی ئەم نووسەرە، دۆخەکە زۆر گەرم و ترسناك بووە:

کارەکانی سوپاسالاری پرۆفیسۆر دکتۆر کارل هوشۆفەر و پەیمانگای جیۆپۆلیتیکەکەی لە میونخ و هەروەها (١٠٠٠) زاناو تەکنیککار و سیخوڕ، بوونەتە مایەی نیگەرانییەکی زۆر..... ئەم کەسانە لە لایەن رای گشتیی و تەنانەت رایخی ئەڵمانیاوە ناسراو نین. بەڵام بۆچوونەکانیان و هێڵکاری و نەخشەو زانیاری و پلانەکانیان هەر لە سەرەتاوە بوونەتە هۆکار و پاڵنەر بۆ جموجوڵەکانی هتلەر.

ئەمە شێوازی ترس و نیگەرانییەکان بوو دەربارەی رێکخراوە نیمچە نهێنییەکە و ئەو هێزە نائاساییەی دەدرایە پاڵ جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانی، تا کار گەیشتە ئەوەی سەرۆکی ئەمریکا "رۆزفڵت" داوای زنجیرەیەك لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی بکات لەسەر بابەتەکە. هەرچەندە پسپۆڕەکان کەمتر بڕوایان بە بوونی (١٠٠٠) زانای تەکنیککار لە خزمەتی هتلەردا هەبوو، بەڵام لەسەر ئەوە کۆك بوون کە جیۆپۆلیتیك هێزێکی زانستیانە دابین دەکات بۆ ئەو کردەوە دوژمنکارییانەی کە پەیوەستن بە ئیدارەی ئەڵمانیاوە، وەکو هەڵمەتەکانی داگیرکاری و کۆکوژیی. هۆکاری زیاتریش بۆ سەرکۆنە کردنی ئەو بەشداریکردنانە ئەوەبوو کە ژمارەیەك لە نووسەرە بەرچاوەکانی وەکو هوشۆفەر پەیوەندی پتەویان لە گەڵ رژێمە نازییەکەدا هەبوو. ئەم پێکدادانەی نێوان ئەکادیمیکاران و حکومەت زۆر گرنگ بوو بۆ بەهێز کردنی ئەو تۆمەتانەی کە ئاراستەی جیۆپۆلیتیك دەکرێن بەوەی کە لە رووی ئایدۆلۆجییەوە مایە پووچە و لە رووی ئەخلاقییشەوە جێگای گومانە.

به کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانیی دووەم، جیۆپۆلیتیك بە شێوەی بەرفراوان کەوتە بەر هێرشی سەرکۆنە کردن و وەکو خزمەتکاری نازییەت هاتە هەژمار کردن. هەروەها نەوەی دوای شەڕ لە زانیان لە دووتوێی بەرهەمەکانیان لە سەر جوگرافیای سیاسی، بڕیاریاندا زاراوەی جیۆپۆلیتیك بە تەواوی لە گفتوگۆکانی خۆیان بسڕنەوە. کاتێکیش زانای جوگرافی "لادیس کریستۆف" ی نیشتەجێی ئەمریکا (باوکی ستوون نوسی رۆژنامەی نیویۆرك تایمز، نیکۆلاس کریستۆف)، هەوڵی دا لە سەرەتای سالآنی شەستەکان زاراوەکە لە ئەمریکا زیندوو بکاتەوە، لە لایەن هاوکارەکانیەوە رەخنەی لیَ دەگیرا و تەنانەت سەرکۆنەش دەکرا، تەنها لەبەر ئەوەی لە نوسینەکانیدا ئاماژەی بە جیۆپۆلیتیك دەدا.

رەگ و ریشەی "زانستی" جیۆپۆلیتیك

بۆ ئەوەی لەو مەترسی و هەڵچوونانە تیَ بگەین کە نوسەرە ئەمریکییەکان لە سالآنی چلەکان و دواتر هەستیان پیَ دەکرد، پێویستە بە تەواوی رەگ و ریشەی زاراوەی جیۆپۆلیتیك وەکو زاراوەیەکی زانستی هەڵسەنگێنین. ئەم زاراوەیە بە مانای رێگایەکی واقعییانەتر بۆ سیاسەتی نێودەوڵەتی بەکار هاتووە کە بایەخێکی تایبەتی بە رۆڵی ناوچە و سەرچاوەکان دەدات لە دروستبوونی شێوەی ولأتەکان. ئەم "زانستی" جیۆپۆلیتیکەش یاسای بۆ سیاسەتی نێودەوڵەتی داناوە کە لەسەر "راستییەکان"ی جوگرافیای فیزیکیی جیهانی بونیات نراوە (واتا دەرخستنی کیشوەر و زەریاکان و دابەشکردنی دەوڵەت و ئیمپراتۆرییەتەکان بۆ هێزی دەریایی یان وشکانی). لە سەرەتادا جیۆپۆلیتیکی زانستی لە نێوەندە ئەکادیمی و حکومییەکاندا لە سالآنی (١٨٩٠) ەکان و (١٩٠٠) ەکان زۆر گونجاو بووە، چونکە بریتی بووە لە کاردانەوە بەرامبەر بۆچوونەکانی خودی (رۆدۆلف کجیلین) دەربارەی شێوازو پێکهاتەی یاسایی حکومەتەکان و ململانێکانیان لە گەڵ یەکتردا.

جیۆپۆلیتیك وەکو سیفەتێکی لێکدراو سەرنجی بیرمەندانی راکێشاوە، چونکە ئاماژەیە بە دیاردەیەکی نویَ و ئامانجەکەشی بریتیە لە لێکۆڵینەوە لەو لایەنانەی کە پێشتر جێگای بایەخی جوگرافیناسانی ولأتان و پێگەیان لە چوارچێوەی سیاسەتی جیهانیدا نەبوون. دواتر کیجیلین بوو بە ئەندامێکی محافەزەکار لە پەرلەمانی سوید و بە بیرو بۆچوونە روونەکانی سەبارەت بە ناسیۆنالیزمی سویدی و پلانەکانی تایبەت بە سیاسەتی دەرەوە ناوبانگی دەرکرد.

لە راستیدا بابەتی نوێیەتی زاراوەکە تا رادەیەك هەڵخەڵەتێنەرە و تەنها بە رادەیەکی کەم ئەوە روون دەکاتەوە کە بۆچی جیۆپۆلیتیك بووەتە زاراوەیەکی سەرنجڕاکێش و بابەتێکی زانستیی چالاك لە سەرانسەری ئەوروپادا. ئایا جیۆپۆلیتیك ریفۆرمێکی ئەکادیمی سەدەی بیستەمە بۆ جۆرە کۆنەکانی

حكومەتداری و گۆشەنیگای حکومیی کە پێشتر لە رێگای وەزارەتی دەرەوەو وەزارەتی جەنگەوە نەك لە رێگای هۆڵەکانی خوێندنی زانکۆکانەوە لە سەدەکانی ١٨ و١٩جێبەجێ کراون؟

سارا ئۆهارا و مایك هیفەرنان لە لای خۆیانەوە راددەی ئەو بیرۆکانەیان دەرخستووە کە هاوشانی ئەم زاراوە تازەی (جیۆپۆلیتیك) ە پێشبینی کراون، چ لە رێگای دۆکیومێنتە حکومییەکان و یان لە رێگای بۆچوونە میدیاییەکانەوە بێت. هەرچەندە جیۆپۆلیتیك وەکو وەڵامدانەوەیەك بۆ ئەو پرسانە هاتە ئاراوە کە لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩ دروست بوون، بەڵام زیاتر رەنگدانەوەی کارێکی کۆنترۆڵکراوی ئەکادیمی بوو (لە سەردەمی پێشکەوتنی زانکۆکان لە بەریتانیا و ئەوروپا) کە پێشتر لە دەرەوەی چوارچێوەی ئەکادیمی بە ئەنجام دەگەیشت.

بەگشتی، سێ فاکتەر رۆڵی گەورەیان گێڕا لە چەسپانی جیۆپۆلیتیك وەکو بابەتێکی جیاواز و سەربەخۆ:

یەکەم: هەڵکشانی پرنسیپەکانی ناسیۆنالیزمی ئابووری و پاراستنی بازرگانی،لە کاتێکدا کە حکومەتە ئیمپریالییە ئەوروپییەکانی وەکو بەریتانیا و فەرەنسا بەدەست گۆڕانکاری لە ئابووری جیهان و سروشتی پەیوەندیی هەمەلایەنەی ئەو ئابوورییەوە دەیانناڵاند.لەولاشەوە سەرهەڵدانی ئەمریکا وەکو هێزێکی بازرگانی زیاتر هێزە ئابوورییە ئەوروپییەکانی نیگەران دەکرد.

دووەم: لە ناوەڕاست و کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا هێزە ئیمپریالییەکان بە دوای ناوچەی تازەدا دەگەڕان لە ئەفریقا و شوێنانی تریش. لە کاتێکیشدا کە هەژموونی ئیمپریالی لە زیادبووندا بوو،هێزە سەرەکییە ئەوروپییەکان بە مەبەستنی دەست گەیشتن بە ناوچە تازەکان و کۆنترۆڵکردنیان، دەکەوتنە ململانێ لە گەڵ یەکتردا. ئەوەبوو بەریتانیا و فەرەنسا تووشی ململانێی توند بوون لە باکوری ئەفریقا. لەولاشەوە بەریتانیا و روسیا هەردەم سەرقاڵی پێکدادان لە لایەك و خۆپاراستن لە یەکتر بوون لە لایەکی ترەوە لە سەر ناوچەکانی ناوەڕاستی کیشوەری ئاسیا لە سایەی ناوی خوازراوی "یاری گەورە" کە ململانێی نێوانیانی پەردەپۆش دەکرد. ئیتر گەورە نوسەری بەریتانیایی بواری جیۆپۆلیتیك، (هالفۆرد ماکندەر) سەردەمی تازەی بە "پۆست- کۆلۆمبی" وەسف کرد، بە مانای سەردەمی دۆزینەوەو داگیرکارییەکانی ئەوروپا لە دوای دابەزینی کریستۆفەر کۆلۆمبەس لە کەنارەکانی ئەمریکا لە (١٤٩٠) ەکاندا. لە ئەنجامیشدا ولآتانی وەکو بەریتانیا و ئەڵمانیا دەستیان دایە خۆ پڕچەك کردن، ئەمەش مەترسی ئەوەی دروست کرد کە ململانێ سەربازییەکان خودی ئەوروپا بگرنەوە لە جێگای ئەوەی تەنها لە سەر ئەو خاکانە بن کە دوور لە ئەوروپا داگیریان کردووە.

سێیەم: گەشەسەندنی زانکۆکان و پەیدابوونی جوگرافیا وەکو کایەیەکی ئەکادیمی، دەرفەتی زیاتری بۆ پسپۆران خولقاند تا بابەتەکە بلێنەوەو لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەنجام بدەن.

ڕۆڵی ئەمریکاش لە رووی کاریگەریی ئابووری و جیۆپۆلیتیکیەوە، ئەم جۆرە شیکردنەوە سەرەتایە جیۆپۆلیتیکییانەی بۆ ئەوروپا و پێگە دەرەکییەکانی ئاڵۆزتر کرد. چاودێرانی هاوچەرخی وەکو "فریدریك جاکسۆن تێرنەر" بڕوایان وابوو لەو کاتەی کە پەل هاویشتن و فراوانبوونەکانی ئەوروپا گەیشتبووە لووتکە، سنوورەکانی ئەمریکا لە پرۆسەی داخراندا بوون. لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٨٩٠ و لە دوای کڕینی ئەلئەسکا لە روسیا لە (١٨٦٠) ەکاندا،ئیمپراتۆرییەتی ئەمریکا باڵی کێشا بەسەر کوبا و فیلیپین و پۆرتۆریکۆدا. هەر بۆیە لە دووتوێی کتێبێکیدا بە ناوی "کاریگەریی هێزی دەریایی لە مێژوودا ١٦٦٠- ١٧٨٣ " (١٨٩٨)، ئەدمیراڵ تۆماس ماهان هەندێك ئامۆژگاریی پێشکەش بە ئیدارەی ئەو کاتەی تیۆدۆر رۆزفلت کرد. بە حوکمی پۆستەکەشی وەکو سەرۆکی کۆلیجی شەڕی دەریایی، ماهان لە دۆخێکی گونجاودا بوو بۆ بەشداری کردن لە پلان و ستراتیجییەتی ئەمریکا لەو سەردەمەدا. بە رەچاو کردنی ململانێی دەریایی نێوان فەرەنسا و بەریتانیاش لە سەدەکانی (١٧ و ١٨) دا، ماهان گەیشتە ئەو بڕوایەی کە دروستکردنی هێزی دەریایی تاکە رێگای زۆر گرنگە بۆ دەستنیشانکردنی هێزی جیۆپۆلیتیکی هەر نەتەوەو ولاتێك. بە بۆچوونی ماهان، هێزی دەریایی "دەستە خوشکی فراوان بوون"ە و ولاتێکی وەکو ئەمریکا کە پلانی پەلهاویشتن و فراوانبوونی لە جیهاندا هەیە، پێویستی بەو هێزە دەبێت، نەك تەنها بۆ نیشاندانی هێزی خۆی لە زەریای ئەتلەسی و ئۆقیانووسی ئارام، بەڵکو بۆ رێگا گرتن لە رکابەرەکانی و شکست پێ هێنانیان. ماهان بڕوای وابوو هەڕەشەی سەرەکیی بریتیە لە هەردوو ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمانیا و روسیا و خواستە دەریاییەکانیان. دواتر نوسینەکانی وەرگێڕدران و بە دڵ گەرمییەوە لە ئەڵمانیا دەخوێنرانەوە و رۆڵیشیان هەبوو لە دروستبوونی هزری جیۆپۆلیتیکی لە ئەڵمانیا لە سالأنی بیستەکان و سییەکاندا.

بە هەر حاڵ، لە سەرەتادا نوسینەکانی کجیلین سەرنجی پسپۆرە ئەڵمانییەکانی راکێشا تا پەیوەندیی نێوان سیاسەت و جوگرافیا لە سەر چەندین ئاستی جۆراوجۆری جوگرافی بە وردی دەربخەن. بەشێك لەم بەرەوپێش چوونەی بیرۆکەکانیش بۆ نزیکی جوگرافی و ئاڵوگۆڕ کردنی بۆچوونەکان لە نێوان شارەزا ئەڵمانی و ئیسکەندنافییەکان دەگەڕێتەوە. پسۆرە ئەڵمانییەکانیش، وەکو کیجیلین، بایەخیان بە پێناسە کردنی چەمکی دەوڵەت دەدا، بە پێی پێداویستیی هەرێمایەتی و سەرچاوەییەکان. ململانێی ولأتان و دانیشتووانیش لە سەر بنەمای جۆرە جیاجیاکانی داریۆنیزمی کۆمەلأیەتی دووپات دەکرانەوە، چونکە دۆخەکە پێویستی بە زامنکردنی بوونی "گونجاوترین"

میللەت و ولاّت دەکرد. بە بۆچوونی (فریدریك راتزیلّ) ی پرۆفیسۆری جوگرافیا لە زانکۆی لیپزیك، پێویستە چەمکی ولاّت وەکو رێکخراوێکی بالاّ دابڕێژرێت کە لە جیهانێکی پڕ لە ململانێ و ناجێگیریدا بوونی هەیە. راتزیلّ کە مەشقکاری زانستە سروشتییەکانە و شارەزایە لە کلتوری پسپۆڕیی وابەستە بە چارلس داروین و جان بابتیست دو لامارك، بڕوای وابوو کە ولاّت بریتیە لە هێزێکی جوگرافی کە بە چواردەوری سروشتیدا رۆ چووەو رەگی کوتاوە. بۆ ئەوەی ولاّتانیش بمێننەوەو گەشە بکەن لەو جۆرە کەش و هەوایەدا، پێویستییان بە ناوچە و سەرچاوە سروشتییەکان دەبێت.

لە کتێبێکیدا بە ناوی "دەریا وەکو سەرچاوەی گرنگیی میللەتێك" (١٩٠١)، راتزیلّ هەردوو چەمکی زەوی و دەریای بەوە پێناسە کردووە کە دەرفەت و رێڕەوی فیزیکی دەخولّقێنن بۆ بەربلاّوبوونی ناوچەیی کە لە ئەنجامدا بەهێزبوونی دەولّەتی لیّ دەکەوێتەوە. دەولّەتی بەهێز و سەرکەوتوویش بە دەسەلاّت و سنوورەکانی خۆی رازی نابێت، بەلّکو هەولّ دەدات بۆ فراوانکردنی سنوورەکانی و زامنکردنی رووبەرێکی زیندوو و چالاك. لە هەمان کاتدا ولاّتە رکابەرەکانیشی هەمان هەولّ دەدەن، بۆیە بە بۆچوونی راتزیلّ، هەر ولاّتێك کە هەولّ بۆ بەرفراوان بوون بدات، ئەوا بەردەوام دەکەوێتە ناو بازنەیەکی هەمیشەیی لە گەشەکردن یان پووکانەوە. دیارە گەڕان بە دوای ناوچەی چالاکدا هەردەم یاسایەکی بنچینەیی و نەگۆڕی جیۆپۆلیتیکی بووە. راتزیلّ لە لای خۆیەوە پشتیوانێکی سەرسەختی دروستبوونی ئیمپراتۆرییەتێك و هێزێکی دەریایی بەهێز بوو بۆ ئەلّمانیا کە بتوانیّ بەرژەوەندییە دەرەکییەکانی ئەو ولاّتە بپارێزێت.

هەروەها بە لای زۆرێك لە نوسەرانی تریشەوە هەلّکەوتەی جوگرافی ئەلّمانیا و ئەزموونە مێژووییەکەی لە ناوەڕاستی ئەوروپادا هەم خێرو بەرەکەت و هەم لەعنەت و بیّ بەختیی بوو، چونکە توانای ئەوەی هەبوو بالاّ دەستی خۆی بەسەر کیشوەری ئەوروپادا نیشان بدات، بەلاّم لە هەمان کاتدا بوو بە قوربانی نەهامەتی و لەدەستدانی هەندێك لە ناوچەکان کە پێشتر لە ژێر کۆنترۆلّیدا بوون.

وەکو ئەوەی مارتن کۆرینمان لە سالّی ١٩٩٠ تێبینی کرد، ئەلّمانیا زەوی جوگرافیناسانە بێجگە لە بوونی ژمارەیەك لە سەرەتایترین فاکەلّتییەکانی زانکۆ کە تایبەتمەندن بە فێرکردنی بابەتی جوگرافیا. لە سەروبەندی شەڕی یەکەمی گێتیشدا،جوگرافیناسانی ئەلّمانی وەکو نۆمان و پارتچ بیرۆکەی هاوپەیمانی ئەلّمانیایان لە گەلّ ئیمپراتۆرییەتی نەمسا- هەنگاریا پێشنیار کرد، و هەروەها داوای دروستبوونی هێزێکی دەریایی بەهێزیان دەکرد بەمەبەستی فراوانکردنی ئامانجە بازرگانیەکان و ناوچەکانی ژێر سەرپەرشتی ئەلّمانیا. بەلاّم شکستەکەی سالّی ١٩١٨ نیشانیدا کە بەدی هاتنی ئەو خەونانە لە ئایندەیەکی نزیکدا کارێکی مەحالّە. کۆنفرانسی ئاشتی سالّی ١٩١٩ و یەکلا کردنەوەی

بالاّدەستیی دارایی و ناوچەیی کە لە چوارچێوەی پەیماننامەی ڤێرسای دەرکەوتن، تۆوی رق و کینەی زیاتریان لە دڵی ئەڵمانییەکاندا چاند. کاتێك لە گەرمەی شەڕەکەشدا بۆچوونەکانی راتزیلْ زیندوو کرانەوە، جوگرافیناسانی فەرەنسا لە وێنەی "پۆلْ ڤیدالْ دو لا بلاچ" لەوە نیگەران بوون کە لەوانەیە ئەو بۆچوونانە دەربارەی بوونی ولاّت وەکو رێکخراوێکی بالاّ، ببنە پاساو بۆ زیندوو کردنەوەی ئەڵمانیا کە لە دواییدا هەولْ بدات تۆڵەی لەدەست دانی ناوچەکانی بالاّدەستی و پەرتەوازەکردنی لە رووی ئەتنییەوە بکاتەوە.

لە شوێنەکانی تری ئەوروپاشدا، جوگرافیناسان و کاربەدەستانی سەربازی سەرقاڵی بیرۆکەی جیۆپۆلیتیك بوون و ئەو بیرۆکەیەیان دەبەستەوە بە گفتوگۆی فراوانتر دەربارەی بابەتی گەورەی وەکو داگیرکاری (استعمار) و زیندوو بوونەوەی هەستی نەتەوایەتی و پەیامی ئیمپریالی. بۆ نموونە لە ولاّتی پورتوگال، دەرکەوتنی رژێمی(سالازار) لە سەرەتای سالاّنی سییەکاندا، بووە هۆی دروستبوونی رایەکی جەماوەری و گفتوگۆیەکی زۆر دەربارەی ئەرکی پورتوگال لە بەرامبەر ئەولاّتانەی تر کە دانیشتووانەکانیان بە زمانی پورتوگالی قسە دەکەن.

لە ولاّتی ئیتالْیاش، گۆڤاری (جیۆپۆلیتیکا) بۆ ئەوە دامەزرا تا ئاسانکاری بۆ گفتوگۆ کردنی زیاتر دەربارەی ئامانجە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئیتالْیا لە ئەفریقا و ناوچەی دەریای سپی ناوەڕاست بکات. لە هەردوو ولاّتیشدا نەخشەی نوێ خرایە نێو پرۆگرامەکانی خوێندن و دیواربەندە گشتییەکانیش بە مەبەستی ئاشنا کردنی هاوولاّتیان بە خەونە جوگرافییەکانی ئەو دوو ولاّتە.

لە ولاّتی ئیسپانیاش،مشت و مڕی جیۆپۆلیتیکی زیاتر لەسەر ئامانجە کۆلۆنیالییەکانی ئیسپانیا لە باکۆری ئەفریقا چڕ ببوەوە، و حکومەتیش لە ئەگەری بەکار هێنانی هێزی سەربازی بۆ بەدی هێنانی ئەو خەونانە نیگەران بوو.

بەلاّم بە پێچەوانەی ئەڵمانیا، بایەخە جیۆپۆلیتیکییەکانی "ئیبیریا" بە پلەی یەکەم لەسەر ناوچەکانی ژێر بالاّدەستی خۆیان بوو تا ئەوەی هەولْ بدەن بۆ دووبارە نەخشە کێشانەوەی سیاسیی ئەوروپا. (ئیبیریا بەو نیمچە دوورگەیە دەوترێت کە هەردوو ولاّتی ئیسپانیا و پورتوگال بەخۆوە دەگرێت- وەرگێڕ) لە ئەنجامی مەترسییەکانیش لە زیندوو بوونەوەی ئەڵمانیا وەکو هێزێکی سەربازی، نوسەری جیۆپۆلیتیکی بەریتانی "ماکندەر" بیرۆکەی هاوپەیمانی ناوچەی زەریای لەگەلْ ئەمریکا خستە روو، بەمەبەستی رووبەڕوو بوونەوەی ئەگەری هەر هاوپەیمانێتییەك لە نێوان ئەڵمانیا و یەکێتی سۆڤیێتی تازەدا. هەرچەندە ئەم بیرۆکەیە لە ساڵی ١٩٢٤ هاتە ئاراوە، بەلاّم وەکو یەکێك لە کۆنترین پێشنیارەکانی تایبەت بە هاوپەیمانی ستراتیجی دادەنرێت کە دواتر لە شێوەی رێکخراوی پەیمانی

باکوری ئەتلەسی لە نیسانی ساڵی ١٩٤٩ چووە بواری جێبەجێ کردنەوە. لەگەڵ ئەوەی لـە سـەردەمی جەنگی سارد لە کۆتاییەکانی چلەکاندا ئەڵمانیای رۆژئاوا هاوپەیمانێکی گرنگـی ئـەمریکا و بـەریتانیا بوو، بەلاّم لێکدانەوە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەڵمانیا لەو سەردەمەدا زیاتر لە بواری هەژمموونی کلتـوری ئەڵمانیا و گەشەکردنی ناوچەیی ئەو ولاّتەدا چڕ ببونەوە.

جیۆپۆلیتیك و نازییەت

دیارە ئەو لایەنەی مێژووی جیۆپۆلیتیك کە زۆرترین مشت و مڕی لە سەدەی بیسـتەمدا نایـەوە، بریتی بوو لە گومانی ئەوەی کە ئـەم زاراوەیـە بەسـترابێتەوە بـە نازییـەت و پلانـەکانی هیتلـەر بـۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان. بیرۆکەی ولاّتێك لە شێوەی "سیستمێکی بالاّ" و گەڕان بـە "شـوێنی ژیـان"دا کە ئەڵمانیا وروژاندی، رێگرییەکی ترسناکی بۆ بیرۆکەکانی تاییـەت بـە جیۆپۆلیتیـك لـە سـەردەمی نێوان هەردوو جەنگدا دروست کرد. ئەڵبەتـە چـەمکی ولاّت وەکـو سیسـتمی سیاسـی بـە ئامـانجی بایەخدانی زیاتر بوو بە بەرژەوەندیی نیشتمانیی لـە سـایەی کـەش و هەوایـەکی فـرە ململانێـدا کـە چـەندین ولاّتـی چاوچـنۆك بـەخۆوە دەگرێـت. لـە دۆخێکـی لـەم جۆرەشـدا، پارێزگـاری کـردن لـە سیستماتیکی بوونی دەوڵەت دەبێتە کارێکی جیـددی و هـەر کەسـێك یـان هـەر شـتێك کـە ببێتـە هەڕەشە بۆ سەر یەکگرتوویی ولاّت،پێویستە بە توندی وەلاّم بدرێتـەوە. لەبـەر ئـەوە، لەسـەر ئاسـتی ناوخۆییش پێویستە ئەوانەی کۆنترۆڵی دەوڵەت دەکەن زۆر وریا و ئاگـادار بـن. بـەلاّم لەسـەر ئاسـتی دەرەکی، دەوترێت کە تەندروستیی ولاّت پەیوەستە بە وەدەستهێنانی ناوچە و سەرچاوەی دەوڵەمەنـدی زیاترەوە. دیارە ئەم جۆرە بیرکردنەوەش پێویستی بە هێزێکی سەربازی تۆکمە و ئامادە دەبێت کە لـە کاتی پێویستدا کردەی سەربازی بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە دەرەکییەکان ئەنجام بدات.(ئـەم بیرۆکەیـە بە تایبەتی لە شوێنەکانی تری جیهان برەوی پەیدا کرد وەکو رژێمە سەربازییەکانی ئەمریکای لاتینـی لە دوای ساڵی ١٩٤٥) . هاوکات بیرۆکەکە جۆرە نامۆییـەکی بەرهـەم هێنا،چـونکە تۆمـەتی ئـەوە دەرایە پاڵ خاوەنی ئەو بیرۆکانە گوایا باسی چەند راستییەکی جوگرافی دەکـەن کـە لەسـەر گۆڕەپـانی سیاسی و کۆمەلاّیەتی چیتر بوونیان نەماوە.

چاودێران لەو بڕوایەدا بوون کە نازییەکانی وەکو ئەدۆڵف هـێس و بگـرە "ئـەدۆڵف هتلـەر" یـش بۆچوون و گۆشەنیگا جیۆپۆلیتیکییەکانیان بەکار هێناوە بۆ ناسـاندن و شـەرعییەتدان بـە هەڵوێسـتە فراوانخوازییەکانی ئەڵمانیا لە سییەکان و چلەکاندا لەسەر حسابی خوێنی کەمینە ئەتنییەکانی ناو ئـەو ولاّتە (دیارترینیان یەهودییەکان بوون)، و هەروەها لەسەر حسابی دراوسێ نزیکەکانی وەکو پۆڵەنـدا و

چیکۆسلۆڤاکیا. ئەم هاوتابوونەی نێوان جیۆپۆلیتك و نازییەت هەمیشە جێگای گفتوگۆیە و تا رادەیەکیش بووەتە هۆی تاوانبارکردنی خودی زاراوەکە بە هۆی ئەو هاوتابوونە گومان لێکراوەوە. ئەڵبەتە چەمکی "هاوتابوون" لێرەدا گرنگە چونکە ئاماژە بە دوو جۆر لە پەیوەندی دەکات، یەکەمیان پەیوەندیی هزرییە و ئەوی تریان کە لە یەکەم گرنگترە، بریتییە لە پەیوەندیی تاکە کەسی لە نێوان چەند جوگرافیناسێکی بەرچاو و ژمارەیەك لە نازییە باڵادەستەکان.

نوسینەکان و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی تایبەت بە پرۆفیسۆر کارل هوشۆفەر، لە سەرووی لیستی ئەو لایەنانە دێن کە ئاماژە بەو تۆمەتبارکردنە دەکەن سەبارەت بە پەیوەندیی هزری و سیاسی نێوان جیۆپۆلیتیك و نازییەت، هوشۆفەر کە لە ساڵی ١٨٦٩ لە دایك بووە، چووەتە ریزی سوپا و لە ساڵی ١٩١٩ بە پلەی سوپاسالار خانەنشین کراوە. لە کاتی خزمەتی سەربازییدا رەوانەی ژاپۆن کراوە تا لێکۆڵینەوە لەسەر هێزی سەربازی ئەو وڵاتە بکات و لە کاتی ئەرکەکەیدا لە ژاپۆن (١٩٠٨-١٩١٠) فێری زمانی ئەو وڵاتە بووەو ئارەزووی زۆریشی چووەتە سەر کلتورەکەی. ئەم کارلێکە هاوبەشەی لە گەڵ جوگرافیناسان و ئەفسەرە ژاپۆنییەکاندا زۆر گرنگ بووە لە ئاسانکاری کردن بۆ دەرکەوتنی چەند پەیمانگایەکی جیۆپۆلیتیکی ژاپۆنی وەکو کۆمەڵەی جیۆپۆلیتیکی ژاپۆن و سکوڵی جیۆپۆلیتیك لە زانکۆی تۆکیۆ. هەروەها لە ئەمریکای باشوریش، کە تێیدا نوسینەکانی وەرگێڕدراون بۆ سەر زمانەکانی ئیسپانی و پورتوگالی و بە شێوەی بەربلاو لە لایەن هێزە سەربازییەکانی وڵاتانی وەکو ئەرژەنتین و بەرازیل و چیلی بەکار هێنراون.

لە دوای خانەنشین بوونیشی لە سوپا، هوشۆفەر بووە پرۆفیسۆری جوگرافیا لە زانکۆی میونخ و دەستی کرد بە پەخش و بلاو کردنەوەی گۆڤاری جیۆپۆلیتیك لە ناوەڕاستی ساڵانی بیستەکاندا. هوشۆفەریش وەکو "راتزیل" بڕوای وابووە کە مانەوەی ئەڵمانیا وابەستەیە بە هەڵسەنگاندنێکی ژیرانە بۆ راستییە جوگرافییەکان لە سیاسەتی جیهانیدا. بە بۆچوونی هوشۆفەر،بۆ ئەوەی وڵاتێك بمێنێتەوە پێشیش بکەوێت، مسۆگەر کردنی "شوێنێکی ژیان" بەتایبەتی لە رۆژهەڵات زۆر پێویستە و دەکرێت ئەو شوێن پێیە بە هاوکاری هاوپەیمانە گرنگەکانی وەکو ئیتاڵیا و ژاپۆن وەدەست بێت. لەم چوار١یوەیەشدا هەماهەنگی کردن لە گەڵ یەکێتی سۆڤییێت، ئەگەر کورت مەودا یان نیمچە مەوداش بوویێت، کارێکی ژیرانە بوو، چونکە یارمەتی هەردوو وڵاتی دەدا بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆیان لە گۆڕەپانی بەرفراوانی ئۆراسیادا. بە بڕوای هوشۆفەر، بۆ ئەوەی ئەڵمانیاش گەشە بکات، پێویست بوو سەرکردەکانی بە وردی رەچاوی پێنج بنەمای سەرەکی بکەن کە سەنگی مەحەکن لە پلانی هەر وڵاتێك بۆ ئەوەی ببێتە هێزێکی جیهانی. بنەماکانیش بریتین لە: هەڵکەوتەی فیزیکی، سەرچاوەکان،

ناوچە و هەرێمەکان، لێکۆڵینەوەی جوگرافی و دانیشتووان. ئەگەر ئەڵمانیا نیازی هەبوو لە وڵاتێکی وابەستە بە رووبەرێکەوە ببێتە وڵاتێك کە چاوی لە رووبەری زیاتر لە زەوی بێت، ئەوا پێویست بوو رەچاوی توانای خۆی بکات لە رووی سەرچاوەو هەرێمایەتییەوە و لەسەر ئەو بنەمایانە هەنگاو هەڵگرێت.

هوشۆفەر هەروەها بیرۆکەی تیۆری "ناوچە گشتگیرەکان" ی هێنایە ئاراوە کە وای دادەنێت پێویستە ئەڵمانیاو وڵاتە بەهێزەکانی تری وەکو ژاپۆن پاڵپشتیی ئابوری و جوگرافی خۆیان بە شێوەیەك پەرە پێ بدەن کە دوور بێت لە رۆچوون بەناو یەکتردا. بۆ ئەوەی ئەڵمانیاش بتوانێ کۆنترۆڵی بەشێك لە خاکی بەرفراوانی ئۆراسیا بکات، پێویستی بە هەماهەنگی لەگەڵ یەکێتی سۆڤێتدا هەبوو، وەکو ئەو شێوازەی لەگەڵ بەرازیلدا پەیڕەو دەکرا کە وا دانرابوو کۆنترۆڵی ئەفریقای کردووە. سەرەکیترین بۆچوونە جوگرافییەکانی هوشۆفەر بە ئاراستەی رۆژهەڵات بوون، و ناوبراو یەکێك بوو لە پشتیوانە دڵگەرمەکانی پلانی هێڵی ئاسنینی بەرلین- بەغدا کە یارمەتی سەپاندنی رۆڵی ئەڵمانیای دەدا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست. ئەگەر پلانەکە سەرکەوتوو بوایە، ئەوا دەبووە ئاسانکارییەکی باش بۆ گەیشتن بە سەرچاوەکانی نەوت و هۆکارێکیش بۆ دروستبوونی نائارامیی لە رێگای بازرگانی بەرەو ئاسیا و بە پێچەوانەوە وەکو ئەوەی بەریتانیا مەترسی لێ دەکرد. هەرچەندە کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ کۆتایی بەو خەونانەی ئەڵمانیا هێنا، بەڵام بۆچوونەکانی هوشۆفەر سەبارەت بە "ناوچە گشتگیرەکان" هەم ببونە جێگای رەزامەندی ناسیۆنالیستە تەقلیدییەکان کە هەمیشە چاویان لە رۆژهەڵات بوو، و هەم ئەو پیشەگەرانەش پێی قایل بوون کە بە پەرۆش بوون بۆ سوود وەرگرتن لە کەرەستەی خاو لە ناوچەکانی ژێر کۆلۆنیالی ئەڵمانیا لە دەرەوەی ئەوروپا.

هەرچەندە بیرۆکەکانی هوشۆفەر وەکو بنەمای فکری بۆ پرۆژە فراوانخوازییەکانی هتلەر و توندو تیژییە جینۆساید- هێنەرەکانی هەژمار دەکران، بەڵام چاودێران (بە تایبەتی چاودێرانی ئەمریکی لە چلەکاندا) بڕوایان وابوو کە ئەو بۆچوونانە جێگای بایەخن، بەهۆی دۆستایەتی هوشۆفەر لە گەڵ ئەدۆڵف هێسدا و هەروەها بە هۆی بەشداربوونی چڕو پڕی لە گفتوگۆکانی نێوان ئەڵمانیا و ژاپۆن لە سییەکان و چلەکاندا. ئەدۆڵف هێس بەر لە دامەزراندنی وەکو سکرتێری تایبەتی هتلەر و دواتریش وەکو جێگری لە پارتی نازیدا، قوتابی هوشۆفەر بووە لە زانکۆی میونخ. هتلەر لە کتێبەکەیدا بە ناوی "خەباتی من" ئاماژە بە چەند زاراوەیەك دەکات وەکو "ناوچەی ژیان" بۆ پشتگیری کردنی بۆچوونەکانی سەبارەت بەوەی کە پێویستە ئەڵمانیا رێککەوتنی ڤێرسای ساڵی ١٩١٩ پێچەوانە بکاتەوە و بەدوای ناوچەی جوگرافی تازە لە ناوەڕاست و رۆژهەڵاتی ئەوروپادا بگەڕێت.

بەلاّم جیاوازی ئاشکراو جیددی لە نێوان ئەو دوو کەسایەتییەدا هەبوو، چونکە بە پێچەوانەی هوشۆفەر کە زیاتر باسی لە پەیوەندییە هەرێمایەتییەکان و حکومەتی ئۆرگانیك دەکرد، هتلەر تەرکیزی زیاتری خستبووە سەر رۆڵی جەماوەر (کە بە بۆچوونی ئەو بە مانای نەژادی ئاری دێت) لە ئاراستە کردنی رەوتی مێژوو و جوگرافیا. بە واتایەکی تر، سەرقاڵبوونی هتلەر بە بابەتی نەژاد و رقی ئەستووری لە جووەکانی ئەڵمانیا و ئەوروپا بە هیچ شێوەیەك لە نوسینەکانی هوشۆفەردا جێگایان نەدەبووەوە. ئەگەر خاڵی هاوبەش لە نێوانیاندا هەببوبێت، ئەوا تەنها بڕوای هاوبەشیان بوو بەوەی حکومەتی ئەڵمانیا "سیستمێکی بالاّ" یە کە پێویستی بە "ناوچەی ژیان" و دەروازەی هەرێمایەتی وابەستە لە جیهاندا هەیە. سەرەڕای پەیوەندی هوشۆفەر لە گەڵ بەرپرسانی نازیدا، بەلاّم لە کۆتاییەکانی سییەکان و سەرەتای چلەکاندا، کاریگەری نوسینەکانی رووی لە کزیی کرد. ئەو وەکو نازییەکان بڕوای بەوە نەبوو کە دەستەیەکی نێودەوڵەتی لە کۆمۆنیست و جو هەبێت و پلان بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان دابنێن. هەروەها ئارەزووەکانی هتلەریشی سەبارەت بە پووچەڵکردنەوەی کاریگەریی جووەکانی ئەڵمانیا لەسەر خۆشگوزەرانی نیشتمانی و تەنانەت خودی دەوڵەتی ئەڵمانیاشی بەلاوە پەسەند نەبوو.

لە ساڵانی ١٩٤١ و ١٩٤٢ بیرمەندە پەناهندە ئەڵمانییەکانی وەکو هانز ویگەرت و ئەندریاس دۆرپاڵێن و ئەندرۆ جیۆرجی و رۆبەرت شتراوس هیوپ ئەوەیان لە هزری ئەمریکییەکاندا چاند کە جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانی هاوبەش بووە لەگەڵ نازییەکان لە تاوانەکاندا. لەبەر ئەوەی هوشۆفەریش بەوە تۆمەتبار کرابوو کە عەقڵی شەڕانگێزی پشتەوەی مەترسی نازییەکانە، بۆیە وەکو ئاماژەی پێ کرا، پێگە و کاریگەریی ئەو بیرمەندە رووی لە کز بوون و لەناوچوون دەکرد. هەروەها بڕوای وابوو کە هەڵمەتی ئەڵمانیا بۆ داگیرکردنی یەکێتی سۆڤیێت لە ساڵی ١٩٤١ لە رووی ستراتیجییەوە بە ئاراستەی هەڵەدا چووە و دۆستایەتیە توندو تۆڵەکەشی لەگەڵ "ئەدۆلف هێس" دا زیاتر ئاشکرا بوو، کاتێ دەرکەوت کە هێس لە هەمان ساڵدا بە نهێنیی سەردانی ئیسکوتلەندای کردبوو بەمەبەستی بەدی هێنانی ئاشتی لەگەڵ بەریتانیا. هەرچەندە ئامانجی راستەقینەی ئەرکەکەی هێس هەر بە شاراوەیی مایەوە، بەلاّم بە خاڵی وەرچەرخان دادەنرێت لەو کاریگەرییەی گوایا بیرمەندانی جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانیا لەسەر هتلەر و هاوکارەکانی دروستیان کردبوو.

هوشۆفەر لە ساڵی ١٩٤٦دا خۆی کوشت دوای ئەوەی لە مانگی نیسانی ١٩٤٥ دا هەواڵی لە سێدارەدانی کوڕەکەی بەناوی "ئەلبریخت" پێ گەیشت بەهۆی بەشداری کردنی لە پلانی کوشتنی هتلەر لە تەمووزی ١٩٤٤دا. تەنها کەسێکیش کە گفتوگۆی لەگەڵ هوشۆفەر کردبێت دەربارەی

بۆچوونە جیۆپۆلیتیکییەکان، قەشەی یەسوعی ئەمریکی "ئیدمۆند وۆڵش" بوو. وۆڵش کە ئارەزووی لـە نوسینە جیۆپۆلیتیکییە ئەڵمانی و سۆڤیێتییەکان بوو. هەرچەندە وۆڵـش خۆیشـی بـە وێنـەی نوسـەرە ئەڵمانییەکانی تاراوگە لەو بڕوایەدا بوو کە هوشۆفەر عەقڵی پلان دارێژەری هتلـەر بـووە، بـەلاّم هـەر سوور بوو لەسەر ئەوەی کە نابێت هوشۆفەر بە تاوانی جەنگ تۆمەتبار بکرێت. لە کتێبێکیدا بە ناوی "هێزی گشتیی" کە لە ساڵی ١٩٤٨ بلاّوی کردەوە، وۆڵش لەم بارەیەوە دەنوسێت:

ناکرێت چیتر پەیوەندی دووسەرەی هۆ و ئەنجام بشاردرێتەوە، چونکە هەڵمەتـە داگیرکارییـە یـەك بەدوای یەکەکان لەسەر هەمان شێواز جێبەجیّ کراون و لە نوسین و وانەی مامۆسـتایانی جیۆپۆلیتیـك بە روونی باس کراون.

دارمانی دوای شەڕ لە ئەمریکا

بە حوکمی ئەوەی زاراوەکە ببوە جێگای رق و نەفرەت لێکردنی چاودێرانی بەناوبانگی وەکو ئیدمۆند وۆڵش کە دواتر بووە راگری بەشی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لە زانکۆی جۆرج تاون، بۆیە هیچ جێگای سەرسوڕمان نەبوو کە ناوبانگی جیۆپۆلیتیك بۆ ئاستێکی زۆر خراپ دابەزێت. نەوەی تازەی شارەزایانی ئەمریکی لە بواری جوگرافیای سیاسی ئەو زاراوەیان رەت کردەوە و لە جێگای ئەو هەوڵەکانیان چڕ کردەوە بۆ پێشخستنی جوگرافیای سیاسی، چونکە ئەم بوارە بەوە ناسرابوو کە لە رووی هزرییەوە بابەتییە و لە رووی کاریگەریی فاکتەرەکانی دەوروبەر لەسەر هەڵس و کەوتی ولاّتان کەمتر یەکلاکەرەوەیە.

لە بەدواداچوونێکی گرنگدا سەبارەت بە جیۆپۆلیتیکی دوای شەڕی جیهانی لـە ناوچـە ئینگـایزی زمانەکاندا، لیسلی هێپلّ بڕوای وابوو کە زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە ژیانی سیاسی و گشتی ئەمریکا لـە نێوان سالاّنی ١٩٤٥ تا ١٩٧٠ چووەتە دەرەوە. دیارە زاراوەکە بە دەستی ئەنقەست لە لایـەن زۆربـەی شارەزایانەوە پشت گویّ دەخرا، بێجگـە لـە چـەند کەسـێکی کـەمی وەکـو "جۆزیـف رۆسـیك" ی پرۆفیسۆری بواری کۆمەلاّیەتی لە زانکۆی بریج پۆرت نەبێت کە نوسینێکی زۆری لە گۆڤارە گشـتی و ئەکادیمییەکاندا بلاّو کردۆتەوە لەسەر بابەتی وەکو جیۆپـۆلیتیکی ئـەمریکا و کیشـوەری جەمسـەری باشور. ئەوەی جێگای سەرنجیشە لە نوسینەکانی رۆسیك ئەوەیە کە بایـەخێکی ئـەوتۆیان نـەداوە بـە روونکردنەوەی ئەو بوارە هزرییەی کە زاراوەکە بەخۆوەی دەگرێت. بە کورتی، ناوبراو جیۆپۆلیتیـك بـە سوودبەخش دەزانێت تەنها لەبەر ئەوەی گرنگیی ناوچەکان و سەرچاوەکان نیشان دەدات.

به گشتی، سەرەڕای بەکارهێنانی لە لایەن "ڕۆسیك"ەوە، بەڵام تەنها ژمارەیەکی کەم لە پسپۆڕان ئارەزووی بەکارهێنانی زاراوەیەکیان دەکرد کە پێشتر بە هاوسۆزی نازییەکان تۆمــەتبار کرابــوو. بــەڵام ئەمە بەو مانایە نایەت کە جوگرافیناسان وازیــان لــە نەخشــەی سیاســی جیهــان هێنابێــت. ئــەوەتا جوگرافیناســانی وەکــو نیکــۆلاس ســپایکمان (١٨٩٣ - ١٩٤٣) و دواتــریش ســۆڵ کــۆهین لــە دەستپێکردنی شەڕی سارددا ئاماژەیان بەوە کردووە کە پێویستە سروشتی ناوچەیی و ئایــدۆلۆجی ئــەو ململانێیە بزانرێــت کە لە نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤیێتدا درێژەی هەبووە.

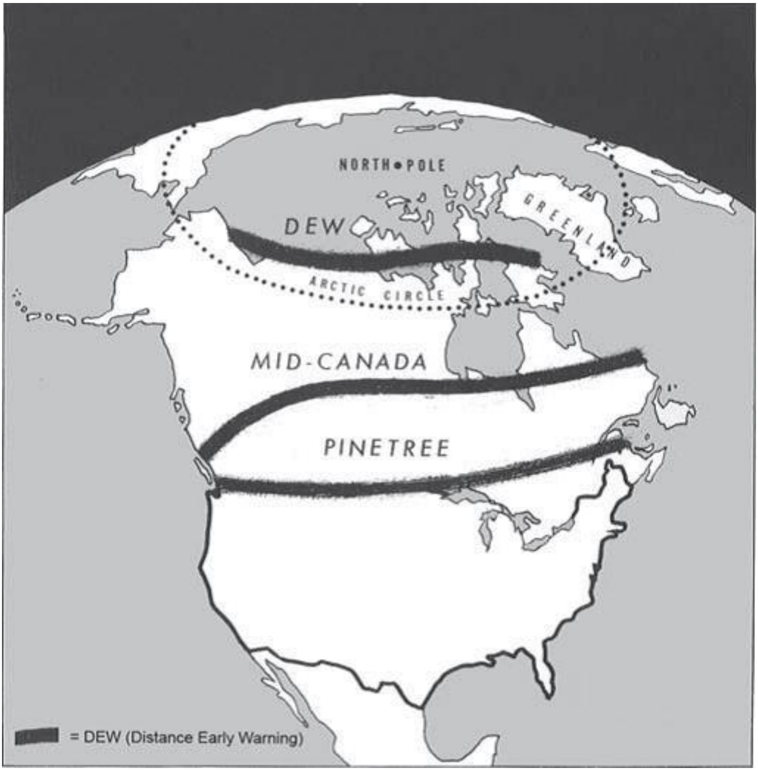

٤. بیستن و سەیر کردن لە سەردەمی شەڕی سارددا.

" کۆهین" لە کتێبێکیدا بە ناوی "جوگرافیا و سیاسەت لە جیهانێکی دابەش بوودا" (١٩٦٣) بایەخ بە تێگەشتنەکانی سپایکمان دەدات دەربارەی جیهانێك کە بە روونی پارچە پارچە بووە.

لە کاتێکدا سپایکمان بایەخی بەو شوێنانە دەدا کە ناوی لێ نابوون "ناوچەکانی دەرەوە" لە ئەوروپای رۆژهەلاَت و رۆژهەلاَتی ناوەڕاست و باشورو باشوری رۆژهەلاَتی ئەوروپا، کۆهین لە نوسینەکانی دواتریدا تەرکیزی لەسەر ئەو ناوچانە دەکرد کە پێیان دەوترێت "ناوچەی پەرتەوازە" و هەولَی داوە روونی بکاتەوە کە لە چ شوێنێکدا دەکرێ زلهێزەکان بکەونە ململانێ لەسەر وەدەستهێنانی ناوچە و سەرچاوەی زیاتر. لەم رووەوە ئەو ناوچە جوگرافییانەی نزیکن لە یەکێتی سۆڤییێت و چین وەکو مەیدانی سەرەکی شەڕی سارد دانرابوون. ئەلَبەتە ململانێ و توندو تیژی لە بەرلین و باشوری رۆژهەلاَتی ئەوروپا و رۆژهەلاَتی ناوەڕاست و کۆریا و ڤێتنام دووپاتی ئەو بۆچوونە جوگرافییەیان کردەوە. هاوکات تەنگژەی ئالَۆزی موشەکەکانی کوباش لە سالَی ١٩٦٢، ئەوەی دەرخست کە ئەمریکا زۆر هەستیارە دەربارەی ناوچەی حەوزی کاریبی.

هەرچەندە زاراوەی جیۆپۆلیتیك متمانەی خۆی لە ولاَتانی وەکو ئەمریکا و ژاپۆن و بەریتانیا و چەند بەشێکی تری ئەوروپا لەدەست دابوو، بەلاَم مشت ومڕ لەسەر ئەوە دروست بوو گوایا ستراتیجییەتی شەڕی ساردی ئەمریکا لە پشت پەردەوە ئیلهامی لە بۆچوونە جیۆپۆلیتیکییەکان وەرگرتووە. لەم چوارچێوەیەشدا، راپۆرتی ٦٨ دیکۆمێنتیی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی کە لە نیسانی ١٩٥٠ ئاراستەی سەرۆك ترومان کرابوو، هوشیاری دەربارەی پلانی سۆڤێت بۆ کۆنترۆلَکردنی جیهان دابوو و ئاماژەشی بە ئەگەری بوونی ستراتیجییەتی جوگرافی رووسەکان بۆ گەیشتن بەو ئامانجە بەخۆوە گرتبوو. هەرچەندە راپۆرتەکە جیهانی سێیەم و هەلَکەوتە جۆراوجۆرە جوگرافیەکەی پشتگوێ خستبوو، بەلاَم دواتر کرا بە پاشکۆ بۆ ئەو تیۆرەی کە پێی دەوترا "تیۆری دۆمینە". ئەم تیۆرە هوشیاری ئەوەی دەدا کە جیهانی سێیەم لەبەردەم ئەو هەلَمەتی بەرفاوانبووندا کراوەیە کە سۆڤێت پشتیوانیی لێ دەکات. لە ماوەی (١٠) سالَیش لە دروستبوونی رێکخراوی پەیمانی باکووری ئەتلَەسی ناسراو بە (ناتۆ) لە سالَی ١٩٤٩، ئەمریکا پەیماننامەی لە گەلَ ئوسترالیا لە سالَی (١٩٥١) و ئاسیای ناوەڕاست لە سالَی (١٩٥٥) بەست،و هەروەها رێککەوتنی دووقۆلَییشی لەگەلَ ژاپۆن و کۆریای باشووردا گرێ دا.

ئەو ژمارە کەمەی پسپۆڕانی بواری جوگرافیای سیاسی وەکو "کۆهین" کە بە ئاشکرا رەخنەیان لە شەڕی سارد و ستراتیجییەتی ئەمریکا دەگرت، لە لای خۆیانەوە هاوڕا بوون لەگەلَ ئامانجە گشتییەکانی ئەو ستراتیجییەتە وەکو ئامانجی سنووردار کردنی رۆلَی یەکێتی سۆڤێت، بەلاَم هاوکات

نیگەرانیش بوون لە تەرکیزکردن لەسەر ئەو هەمەجۆریە جوگرافییەی کە لە جیهـانی سـێیەمدا بـەدی دەکرا. لە ئەنجامی سووربوون لەسەر تێگەیشتنیشی بـۆ ئامانجـە جیهانییـەکانی یـەکێتی سـۆڤیێت، کۆهین هوشیاری دایە خوێنەرانی ئەمریکی کە پێویستە ئەو جیاوازییە قووڵـە جـوگرافی و کلتـوری و سیاسییەی نێوان رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە لایەك و باشوری ئاسیا لـە لایـەکی تـرەوە نادیـدە نـەگرن. دیارە وا مەزەندە دەکرا کە داڕێژەرانی ستراتیجییەتی ئەمریکا لەو سەردەمەدا وەکو "جـۆرج کینـان" کە لەسەردەمی سەرۆکایەتی سـەرۆك ترومـان لـە وەزارەتـی دەرەوە کـاری دەکـرد، ئـەو جیاوازییـە ناوچەییەیان لەبەرچاو نەگرتبوو. هەروەها راپـۆرتی ئەنجومـەنی ئاسایشـی نەتـەوەیی بـە راپـۆرتێکی جوگرافی زۆر سادە ناوزەد کرابوو کە تەنها بایەخ بـە دەرخسـتنی روسـیا دەدات وەکـو هەڕەشـەیەکی فراوانخوازی سەرسەخت لە لای رۆژهەلاتەوە.

زیندوو بوونەوەی جیۆپۆلیتیك لە ئەمریکا

دیارە هەمیشە وەزیری پێشووی دەرەوەی ئەمریکا، هینری کێسنجەر وەکو هۆکاری زیندوو بوونەوەی بایەخی ئەمریکییەکان بە جیۆپۆلیتیك دادەنرێت، هەرچەندە بەکارهێنانەکەی ئەو زۆر نافەرمی تر بووە لە بەکارهێنانی هەمان زاراوە لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا. کیسنجەر وەکو هاوولاتییەکی بە رەگەز ئەڵمانی کە کۆچی کردووە بۆ ئەمریکا،و هەروەها وەکو بیرمەندێك کە تێزی دکتۆراکەی بریتی بووە لە شیکردنەوەی مێژووی جیۆپۆلیتیکی ئەوروپی لە سەدەی ١٩دا، بە یەکێك لە وەزیرە نموونەییەکانی دەرەوەی ئەمریکا هەژمار دەکرێت لە سەردەمی دوای ساڵی ١٩٤٥. کیسنجەر بیرمەندێکی گرنگی سەردەمی ئیدارەی سەرۆك نیکسون و هاوکات چاودێرێکی وردی بارودۆخی هەمیشە گۆڕاوی سەردەمی شەڕی ساردیش بوو. ئەو سەردەمەش زۆر چارەنوسساز بوو، چونکە شەڕەکە پێی نابووە قۆناغی خاوبوونەوەیەکی رێژەییەوە هەرچەندە ئەو کاتە هێشتا ئەمریکا و سۆڤیێت و چین هەر یەك لە لای خۆیەوە گومانی لە پاڵنەر و ئامانجە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەوانی تر هەبوو. لەولاشەوە ئەمریکا لە ململانێیەکدا چەقیبوو لە ڤیێتنام کە رۆژ لە دوای رۆژ ناوبانگی ئەمریکای زیاتر ناشیرین دەکرد و بەکارهێنانی زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە لایەن "کیسنجەر"ەوە بەشێکی بریتی بوو لە هەوڵی ئەمریکا بۆ بەدی هێنانی ئاسۆیەکی ستراتیجیی نوێ. بە گشتی، وەکو ئەوەی لیسلی هێپڵ ئاماژەی پێ کردووە، کیسنجەر زاراوەکەی بەکار هێناوە بۆ روونکردنەوەی

گرنگیی هاوسەنگیی جیهانی و بەرژەوەندیی نیشتمانیی هەمیشەیی لە جیهانێکدا کە هاوسەنگیی هێز بەخۆوە دەبینێت. هێپڵ کە ئارەزووی دەکرد ئەمریکا پەیوەندییەکی تازە لە گەڵ چیندا دروست بکات، ئاماژەی بەوە کردووە کە پێویستە رێگا لە "ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی" مۆسکۆ بگیرێت:

یارییەکە ناوی "هاوسەنگی" بوو. ئێمە بەدوای ئەوەدا نەدەگەڕاین کە لە گەڵ وڵاتی چیندا رووبەرووبوونەوەیەکی وروژێنەر دژ بە یەکێتی سۆڤێت بەرپا بکەین، بەڵام لەسەر پێویستی رێگا گرتن لە ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی مۆسکۆ رێککەوتین. هەڵوێستەکانی پەکین لە یەك کاتدا شەڕانگێزی و فەلسەفییش بوون چونکە ئەو وڵاتە نەك تەنها نەییاری ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی مۆسکۆ بوو، بەڵکو لە رووی باڵا دەستیی روسیاش دەوەستایەوە. ئێمە رێککەوتین لەسەر بەرەنگاربوونەوەی ئارەزووەکانی مۆسکۆ، بەڵام هیچ هۆکارێکمان نەبوو بۆ دروستکردنی ململانێیەکی ئایدۆلۆجی لەگەڵ ئەو وڵاتەدا.

لە کاتێکدا ئەمریکا هەوڵی کەمکردنەوەی رۆڵی سۆڤێتی دەدا، هینری کێسنجەر بڕوای وابوو کە سیاسەتی ئەو سەردەمەی دەرەوەی ئەمریکا زیاد لە پێویست بەپەرۆش بووە بۆ ئامادەکردنی وەڵامێکی سەربازی بۆ ئەو تەنگ و چەڵەمەیە. لە جێگای ئەوە (بە بڕوای کێسنجەر) و لە سایەی لاوازبوونی رێژەیی هێزی سەربازیدا، ئەمریکادا پێویستی بە شێوازێکی نەرم و نیان بوو کە حسابی ئەگەرە سیاسیە تازەکان بکات و پەرە بە پەیوەندییەکانی ئەمریکا لەگەڵ هێزەکانی تری جیهان وەکو چین بدات.

هەرچەندە بەکارهێنانی زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە لایەن "کێسنجەر" ەوە ناڕوون و تەم و مژاویی بوو، بەڵام بە بۆچوونی ژمارەیەك لە پسپۆڕان، ئەو بەکارهێنانە ناوبانگی بۆ زاراوەکە لە ناو کلتوری سیاسی ئەمریکادا گەڕاندەوە و بووە هۆی تازەبوونەوەی بایەخدانی فەرمیی ئەکادیمی بە ستراتیجیەتی جیهانی. لە رووی ناوبانگەوە، زاراوەی جیۆپۆلیتیك جارێکی تر هاتەوە ناو گفتوگۆکانی تایبەت بە سیاسەتی شەڕی سارد و ئەو بابەتانەی کە پرسە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکانیان بەیەکەوە دەبەستەوە.

هەرچەندە بەشێکی کەم لە نوسەران هەڵسەنگاندنێکی هزری و مێژووییان بۆ زاراوەکە کردووە، بەڵام ئەو زاراوەیە بووە هۆکارێکی بەسوود بۆ تیشك خستنە سەر گرنگیی فاکتەرە جوگرافییەکان لە دروستبوونی پێشکەوتنە سیاسی و سەربازییەکاندا. کەسایەتییە سیاسیە ناودارەکانی تری وەکو

راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی لە سەردەمی سەرۆك کارتەر، زبیگنیڤ برزیزنسکی کە لە پۆڵەندا لە دایك بووە، بەکارهێنەری سەرەکیی زاراوەی جیۆپۆلیتیك بوون و زاراوەکەیان بەکار دەهێنا بۆ نیشاندانی بایەخی خۆیان بە وێناکردنی بەرژەوەندییە ستراتیجییەکانی ئەمریکا لە سەردەمێکدا کە تەنگژەی جیهانی روو لە هەڵکشانە. تەنگژەکان بەلای ئەوانەی پێیان دەگوترا بیرمەندە تازە-محافەزەکارەکان خۆیان لە هەڵمەتی فراوانخوازیی هەمەلایەنەی سۆڤییێتدا دەبینییەوە.

٥. هنری کێسنجەر. بەرگی گۆڤاری "تایم لایف" ١٠/٦/١٩٧٤.

ئەڵبەتە بڕیاری پشتیوانی کردن لە هێزی ئۆپۆزسیۆن دژ بە داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن سۆڤێتەوە و پاڵپشتی کردنیان لە رووی داراییەوە لە ساڵی ١٩٧٩ بەسەرەوە، لەو بیرکردنەوە جیۆپۆلیتیکییەوە سەرچاوەی گرت کە پێویستە رێگا لە پەلهاویشتنی زیاتری سۆڤێت بگیرێت هەتاکو ئەگەر ئەو کارە پێویستی بەوە بکات ئەمریکا و هاوپەیمانە ناوچەییەکانی وەکو پاکستان پشتیوانی لەو بڕیارە بکەن بۆ بەرەنگار بوونەوەی هێزەکانی سۆڤێت. هەر وەکو چۆن هەندێك لە چاودێران پێشبینییان کردبوو، ئەم بڕیارە لق و پۆی زۆری لێ بووەوە و بووە هۆی دروستبوونی رێکخراوی تیرۆریستی قاعیدە و شەرکەری خۆبەخشی وەکو ئوسامە بن لادن.

بێگومان یەکێك لە گرنگترین دەرەنجامەکانی زیندووبوونەوەی بایەخدان بە جیۆپۆلیتیك بریتی بوو لە دروستکردنی لیژنەی "مەترسیی ئێستا". ئەم لیژنەیە زاراوەی جیۆپۆلیتیك و بابەتە ئەکادیمییەکانی تری وەکو سۆڤیۆتۆلۆجی (واتا دیراسەت کردنی حکومەت و کۆمەڵگای سۆڤێت) بەکار دەهێنا بە مەبەستی گەیشتن بەو بڕوایەی کە پێویستە ئەمریکا واز لە سیاسەتی کرانەوە (انفراج) و هاوسەنگیی هێز بێنێت و شێوازێکی زیاتر هێرشکەرانە بەکار بێنێت، چونکە یەکێتی سۆڤێت سوورە لەسەر پەرەدان بە بالادەستی خۆی بەسەر هەموو ئاسیا و ئەوروپادا. ئەو بیرمەند و رەخنەگرە ئەکادیمییانەی وەکو کۆلن گرەی کە بێ ئومێد بوون لە سیاسەتی ئاشتیخوازانەی ئیدارەی جیمی کارتەر، بۆچوونێکی جیۆپۆلیتیکی جیهانییان هێنایە ئاراوە کە دواتر لە لایەن ئیدارەی (رۆناڵد ریگان) ەوە پەیڕەو کرا. سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا ئەو کاتە سەرقاڵی بەدوادا چوون بوو بۆ ئەو لایەنانەی کە یەکێتی سۆڤێت پاڵپشتی دەکردن، و هاوکات پشتیوانیی لە رژێمەکانی دژ بە سۆڤێت لە سەرانسەری جیهانی سێیەمدا دەکرد. دواتریش موشەکی ناوکیی کورت مەوداو نیمچە دوور مەودا لە بەریتانیا و ئەڵمانیای رۆژئاوا وەکو بەشێك لە هەوڵەکانی ناتۆ بۆ بەرەنگار بوونەوەی هەر هەوڵێکی یەکێتی سۆڤێت لە فراوانکردنی کاریگەری خۆی لە ناوەڕاست و رۆژئاوای ئەوروپادا جێگیر کران.

لە ناوەڕاستی هەشتاکانیشدا گفتوگۆ کردن دەربارەی بابەتی جیۆپۆلیتیك لە ئەمریکا بە شێوەی سەرەکیی لە لایەن گروپێك لە پسپۆڕانەوە بەڕێوە دەبرا کە کەوتبوونە ژێر کاریگەریی بەهێزی ریالیزمی سیاسی و ئارەزووی پارێزگاری کردن لە هێز و دەسەڵاتی ئەمریکا، لە گەرمەی ئەو رووداوانەی کە پێیان دەوترا دووەمین شەڕی سارد. دیارە مەبەست لە "دووەمین شەڕی سارد" بریتیە لە ماوەی دوای هەرەس هێنانی سیاسەتی کرانەوەو هێورکردنەوەی نێوان زلهێزەکانی جیهان. لێرەدا جیۆپۆلیتیك جارێکی تریش بووە زاراوەی کورتکراوە بۆ کێبەرکێی نێوان زلهێزەکان، و هەروەها

ئاماژەیەکیش بوو بۆ گرنگیی هەوڵەکانی ئەمریکا لە پێناو بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی خۆی لە جیهانێکی پڕ لە پشێویدا. بێگومان سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا لە سەردەمی ڕۆناڵد ریگان زیاتر سەرەڕۆییانە بوو لەوەی سەردەمی ئیدارەی کارتەر . زۆرێك لەو بیرمەندو داڕێژەرە سیاسییانەی کە بەو ئیدارەیەوە وابەستە بوون، دواتر بوون بە ئەندام لە هەردوو ئیدارەی(بۆش) ی باوك و(بۆش) ی کوڕدا . بۆ نموونە وەزیری بەرگری (دۆناڵد رامسفیلد) لە سەرەتای هەشتاکاندا دەستی خستە ناو دەستی سەدام حوسێن، بەلاّم دواتر بوو بە یەکێك لە سەرەکیترین پلان دانەرو جێبەجێکارەکانی هەڵمەتی داگیر کردنی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا، کە بووە هۆی رووخانی رژێمەکەی سەدام و دواتر لە سێدارەدانی خودی سەدام لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٦ دا.

بەرەو جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی

لەو کاتەی کە چەند بیرمەندێکی سیاسی لە چوارچێوەی شەڕی sارددا پێداچوونەوەیان بە زاراوەی "جیۆپۆلیتیك"دا دەکرد، نوسەری تر هەبوون کە لێکۆڵینەوەیان دەربارەی چەمك و تێگەیشتنی جیاواز بۆ زاراوەکە ئەنجام دەدا. ئەم شێوازە کە دواتر بە جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی ناوزەد کرا، لە رووی تۆن و دیدگاوە ریالیستی نەبوو. بەلاّم ریالیزم وەکو شێوازێك بۆ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان زۆر گرنگ بوو بە تایبەتییش لە ئەمریکا، چونکە ئەو شێوازە وای دادەنێت کە ولاّتان لە جیهانێکی پڕ لە پشێویدا دەژین بە هۆی نەبوونی حکومەتێکی "جیهانی" کە بتوانێت کۆنترۆڵی کردەوەی حکومەتەکانی تر بکات. سەرەتاترین و ئاشکراترین بنەماکانی ریالیزمیش بریتین لە بەرژەوەندیی خودیی و نیشاندانی هێزو دەسەلاّت. هەرچەندە زۆرێك لە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك ئاماژە بە ریالیستە بەرچاوەکانی وەکو "ی. ه. کار"و "کینیس والتس" نادەن، بەلاّم بە شێوەی ناڕاستەوخۆ کار بە مۆدێلێك دەکەن کە هاوشێوەی زۆربەی ریالیستەکانە. لەولاشەوە بەلای جەنەراڵەکانی ئەمریکای لاتینەوە کە لە شەستەکان و حەفتاکاندا سەرقاڵی ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان بوون، بۆچوونە ریالیستییەکان و هزری جیۆپۆلیتیکی پڕ بوون لە هەڕەشەو مەترسی لە لایەن هێزە کۆمۆنیستییەکانەوە لە ناوەوە و دەرەوەی ئەو ولاّتانە.

بەلای رەخنەگران لە جیۆپۆلیتیکی بونیاتنراو لەسەر ریالیزم، بۆچوونی نەرێنی دەربارەی سیاسەتی جیهانیی کارێکی تاکلایەنەیە، واتا زیاتر باس لە بابەتی ململانێ و کێبەرکێ دەکات لەسەر حسابی هەماهەنگی و کرانەوە (انفراج). بەلاّم سیستمی نێوان ولاّتان نیشانی داوە کە دەتوانێ هەماهەنگی دروست بکات و دامەزراوەی هاوبەشی وەکو یەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان و یاسای

نێودەوڵەتی و پێکهاتەی حکومی پێش بخات. هەروەها نەوەیەکی نـوێ لـە نوسـەران کـە ئیلـهام لـە نمونەی فەلسەفی جیاواز وەردەگرن، گومان دەخاتە سـەر بۆچـوونەکانی ئـەو نوسـەرانەی کـە ریـالیزم ئیلهامبەخشیانە . لەوانەیە جێگای سەرسـوڕمان نـەبێت کـە "جیۆپۆلیتیـك" ی بونیـاتنراو لەسـەر ریالیزم بە گەرمی لە ئەمریکا پێشوازیی لێ کرا، چونکە تێیدا وا باوە کە نوسەران نەخشەی تایبـەتی خۆیان بۆ جیهان بە شێوەیەك دەخەنە روو وەکو ئـەوەی چـاودێری بـێ لایـەن بـن و تـەنها زنجیرەیـەك "راستیی نێوخۆیی" بە خوێنەرانیان رابەگەیەنن. بە تایبەتی پسـپۆرە فیمینیسـتەکانی وەکـو "دۆنـا هارەوەی" لە راکێشانی سەرنجی خوێنەران بۆ لای سێ شت کە لە ئەنجامی ئەو جۆرە بۆچـوونانە دێنـە ئاراوە زۆر گرنگ و بەرچاو بوون:

6. Axes of good and evil

٦. تەوەرەکانی خێر و شەڕ.

<u>یەکەم:</u> پێویستە ئەوە بۆ خوێنەرە شارەزاکان روون بکرێتەوە کە چۆن جیۆپۆلیتیـك هاتـە ئـاراوە و جێبەجێ کرا. بۆ تێگەیشتن لە سیاسەتی جیهانییش، پێویستە ئەو راستییە بزانین کە ئەو سیاسەتە بـە سەرپۆشی کلتوری و کۆمەڵایەتی داپۆشراوە. سیاسەتی ئێستای جیهانیی سروشـتی و حـەتمی نییـە و ئەو چیرۆکانەی دەربارەی سیاسەتی نێودەوڵەتی باس دەکرێن، تەنها چیرۆکن و بەس. دیارە هەندێك لـە چیرۆکەکان لەوانی تر گرنگترن و هەندێك کەسایەتی وەکو سەرۆکی ئەمریکا و سەرۆکی روسـیا خـاوەن

دەنگی زوڵاڵترن لە بڕیاردان دەربارەی پرسە جیهانییەکان. ئەوەتا وتـاری سـالآنەی سـەرۆکی ئـەمریکا جیگای بایەخی زۆرە وەکو چۆن قسەو لێدوانی سەرانی ولاتە زلهێزەکانی وەکـو روسـیا و چـین هـەمان نرخ و بەهایان هەیە. ئایا ئێمە هەمان بایەخ بە وتارێك دەدەین کە سەرکردەیەکی سیاسی لە رۆژئـاوای ئەفریقا یان ئەمریکای ناوەڕاست پێشکەشی بکات؟ بێگومـان نـەخێر، بـەلاّم تاکـە حالّـەتی جیـاواز لەوانەیە وتار و لێدوانی سەرۆکی ولاّتی ڤەنزویلا بێت کـە ولاّتەکـەی بـە نـەوت دەوڵەمەنـدە. دیـارە رەخنەکانی (هۆگۆ چاڤیز) ی سەرۆکی ئەو ولاّتە لە ئیـدارەی بـۆش و نـاوزەدکردنی خـودی بـۆش بـە "شەیتان" لە هزری زۆر کەسدا ماون، لەبەر دوو هۆکار: یەکەمیان شێوازی نادیبلۆماسـی وتەکانـە و دووەمیش بریتیە لە کاریگەریی لێدوانەکان لەسـەر جیهانێـك کـە بەدەسـت بـەرزیی نرخـی نەوتـەوە دەینالاّند، لە کاتێکدا داواکاری ئەمریکا و چین و ئەوروپا بۆ نەوت لە زیاد بوونـدا بـوو. بـە گشـتیی پەیوەندییەکانی ئەمریکا و ئەمریکای لاتین هەمیشە لە گۆڕاندا بـووە، چـونکە بـەردەوام حکومـەتی تازەی چەپی- ناوەڕاست هەڵدەبژێردران و بە بۆچوونی چاڤیز "تەوەری خێر" دروسـت دەبـوو. (هۆگـۆ چاڤیز ئێستا لە ژیاندا نەماوە بەلاّم رژێمەکەی هەر بەرقەرارە—وەرگێڕ).

دووەم: وەکو دەرەنجامێکی لۆجیکی بۆ لێکدانەوەکەی سەرەوە، جیۆپۆلیتیك بە جۆرێك لە گفتوگـۆ دادەنرێت کە دەتوانێ سیاسەتی جیهانیی بەرهەم بێنێت و ئیدارەی بدات. لێرەدا تەرکیز لەسەر ئەوەیـە کە چۆن زمانی سیاسی چەندین تێگەیشتنی بۆ بـارودۆخی جیۆپـۆلیتیکی ئێسـتا دروسـت کـردووە و بەمەش بەشدار بووە لە بەدی هێنانی سیاسەتی ناسنامە کە زۆر گرنگە لە مسۆگەر کردنی هەست بـە بوونی خود لە ئەمریکادا. لە سەردەمێکدا کە بە سەردەمی بۆچوونەکان و کاریگەرییـەکان ناسـرابوو، شەڕی سارد کەوتە ژێر کاریگەریی ئەم جۆرە لە تەرکیزی جوگرافییەوە. ئیتر بایەخی تایبەت دەدرا بـە چەند جوگرافیایەکی وێنا کراو بە هەمان رادەی بایەخدان بـە ململانـێ کردەییـەکان لـە شـوێنەکانی وەکو ئەفغانستان و ئەمریکای ناوەڕاست. ئەو جوگرافیا وێنا کراوانە هەمیشە وێنای ئـەمریکایان لـە سەردەمی ئیدارەی رۆناڵد ریگان وەکـو "سـەرکردەی جیهـانی ئـازاد" بـەخۆوە دەگـرت. لەولاشـەوە یەکێتی سۆڤێتیان وەکو ئیمپراتۆرییەتی شـەڕ دەناسـاند کـە مەترسـی لەسـەر شارسـتانێتی رۆژئـاوا دروست دەکات.

سێیەم: جیۆپۆلیتیکی جیهانی لەگەڵ پرسەکانی وەکو جێندەر و رەگـەز و (چـین) دا تێـك ئـالاّوە. دیارە ئەزموونی رۆژانەی ئافرەتان و منداڵان و ئەو ستراتیجیەتەی کە دەبێت پیادەی بکەن بـۆ ئـەوەی خۆیـان لەگـەڵ پرۆسـەو پێکهاتـەی جیۆپـۆلیتیکی و جیـۆ-ئابووریـدا بگونجێنن،پێویسـتە وەکـو ئەزموونێکی تەواو جیاواز لە ئەزموونی زۆرێك لە پیاوان پێناسە بکرێت. بـۆ نموونـە چـەمکی وەکـو

ناوچە و سنوور و هاوسەنكیی، ئەگەر بۆ حاڵەتی رفاندن لەكاتی شەڕ لە شوێنێكی وەكو كۆماری دیموكراتیی كۆنگۆ بەكار بهێنرێن، مانای جیاواز دەبەخشن بە بەراورد لە گەڵ ماناكانیان لە حاڵەتی كۆچكردنی لاوەكان لە باكوری ئەفریقاوە بەرەو باشووری ئەوروپا. راستە كە سنوورە سیاسیە جیهانییەكان زیاتر بە ڕووی سەرمایەدا كراوەن تا ئەوەی بە رووی خەڵكدا بكرێنەوە، بەلاّم بە گشتی كراوەیی ئەو سنوورانە بۆ پیاوان زیاتر لە ئافرەتان فەراهەم دەبێت. هەروەكو ئەوەی "سینسیا ئینلۆ" ئاماژەی پێ كردووە، پێویستە جیۆپۆلیتیكی جیهانیی ببەسترێتەوە بە پەیوەندییە جێندەرییەكانەوە، بە مەبەستی زیاتر تێگەیشتن لە كاریگەری جیاوازی سنوورە نەتەوەییەكان و ئاسایش و ململانێ و كۆچكردن لە كۆمەڵگا مرۆییەكاندا.

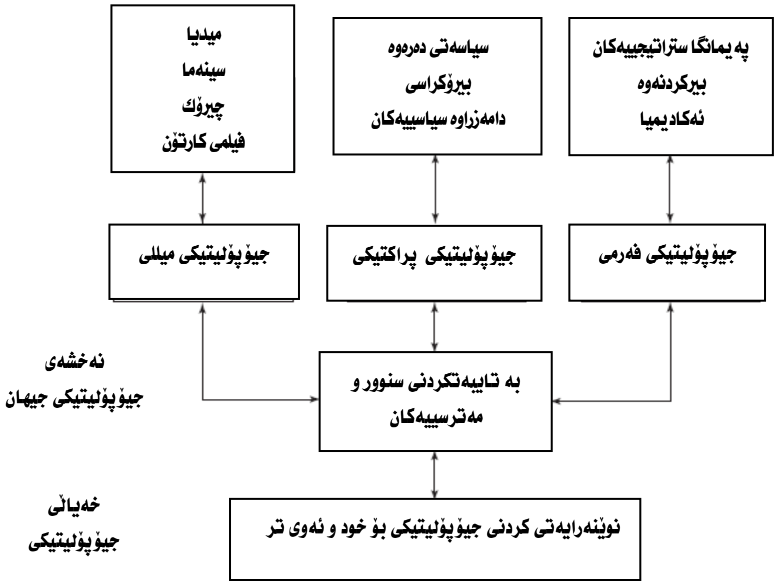

٧. جیۆپۆلیتیكی فەرمی و پراكتیكی و میللی.

بە مەبەستی تێگەیشتنی زیاتر لە چۆنێتی كاری جیۆپۆلیتیك، رەخنەگرانی بواری جوگرافیا پێشنیاری دابەشكردنی بابەتەكەیان كردووە بەسەر سێ جۆردا: فەرمی و كردەیی و گشتی. بابەتی

ئەم بەشەی کتێبەکەش بریتیە لە جیۆپۆلیتیکی فەرمی. لێرەدا پرسـیار ئەمەیـە: چـۆن رەخنـەگران و ئەکادیمیکاران شێوازێکی پسپۆرانە و پەیوەندیدار بە "جیۆپۆلیتیك"ەوە بەکار دێنن؟

جیۆپۆلیتیکی کردەیی لە لای خۆیەوە ئامـاژە بـەو شـێواز و چوارچـێوە جوگرافییانـە دەدات کـە لەسەر بنەمای سیاسی دارێژراون، و لە لایەن سەردەکانی وەکو سـەرۆك "بـۆش" ەوە لـە پیـادەکردنی سیاسەتی جیهانیدا بەکار دەهێنرێن. بەڵام جیۆپـۆلیتیکی گشـتی رۆڵـی میـدیاو جۆرەکـانی تـر لـە کلتوری گشتی بە خۆوە دەگرێـت کـە هاووڵاتیـان بـەکاریان دێـنن بـۆ تێگەیشـتن لـە رووداوەکـانی ناوچەکەیان، وڵاتەکەیان، هەرێمەکەیان و یان جیهانی بە گشتیی.

ئەڵبەتە ئەم سێ جـۆرە بەیەکـەوە بەستراونەتەوە،چـونکە پسـپۆران و رۆژنامەنوسـان بیروبۆچـوون لەگەڵ یەکتردا ئاڵوگۆڕ دەکەن و هەردوو لاشیان پەیوەندیی بەردەوامیان لە گەڵ بەرپرسانی حکـومی و رێکخراوەکاندا هەیە. هەروەها ئەو دوو گروپە نغرۆی ناو کاری میدیاو کلتـوری گشـتی بـوون. دیـارە چوارچێوەی جیۆپۆلیتیکی یارمەتی تاکەکان و گرووپەکانیش دەدات لە تێگەیشتن لـە رەوتـی سیاسـی جیهان. بۆ نموونە، زاراوەی وەکو "تەوەری شەڕ" بە تایبـەتی سـەرنج رادەکێشـێت چـونکە بـۆ ئـەوە دارێژراون کە سیاسەت جیهانی سانا بکەنەوە و پێگەی دۆست و دوژمنان دیاری بکەن. هەرچەندە ئـەم جۆرە زاراوانە زیاتر لە لایەن سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکانەوە بە شێوەی سەرەکیی بەکار دەبـرێن، بـەڵام هاوکات دەبنە مایەی دروستبوون و وروژاندنی گفتوگۆ لە نێوان رۆژنامەنوسان و رەخنەگران و خوێنـەر و بیسەرانیش بە گشتیی.

جوگرافیناسی سیاسی "جیرۆید ۆ توسەیل" دووپاتی کردۆتەوە کـە پلانـە سـێ لایەنییەکـەی لـە چوارچێوەی کلتوری جوگرافیدایە کە شێوەی رووبەڕوو بوونەوەی هەر وڵاتێك لەگەڵ جیهانی دەرەوەیـدا دەستنیشان دەکات. بۆ نموونە هەرچەندە ناکرێت هەڵکەوتەی فیزیکی بەریتانیا لـە کـەناری ئـەوروپادا وەکو دەرەنجامێکی سیاسی بڕیار لەسەر دراو و پابەند بوون بە پرۆسـەی یـەکگرتنی ئـەوروپاوە سـەیر بکرێت، بەڵام زۆر گرنگ بووە لە دروسـتبوونی تێگەیشـتنێکی کلتـوری بـۆ پێگـە جوگرافییەکـەی. خاڵێکی تری گرنگ بریتی بوو لە ئەزموونی سەردەمی شەڕ، کاتێ بەریتانیا ناچـار بـوو بـەرگری لـە سنوورە نیشتمانییەکەی خۆی بکات لە بەرامبەر هێزەکانی ئەڵمانیا کـە خـۆی لـە بۆمبـاران کردنـی ئاسمانی و هێرشی مووشەکیی دەبینییەوە. لەولاشەوە هەنـدێك لـە سیاسـەتمەدارانی بـەریتانیا وەکـو سەرۆك وەزیران، مارگرێت تاتچەر تووشی شـۆك بـوون بـە بیسـتنی هـەواڵی هەڵمـەتی داگیرکردنـی دوورگەکانی فۆکلاند لە لایەن ئەرجەنتینەوە لە نیسانی ساڵی ١٩٨٢. لە ئەنجامیشـدا سیاسـەتمەداران و رۆژنامەنوسـان نموونـەی جـەنگی دووەمـی جیهانیـان دەهێنایـە بەرچـاو لـە هەوڵەکانیانـدا بـۆ

ڕوونکردنەوەی هۆکاری ناردنی هێزێکی دەریایی تایبەت بۆ ئەو دوورگانە، کە لە مانگی تەمووزی هەمان ساڵدا سەرکەوت بەسەر هێزەکانی ئەرجەنتیندا. لە کاتی ململانێ سەربازییەکەدا، تاتچەر لە پشتیوانی کردنی ئەمریکا بۆ وڵاتەکەی دڵنیا بوو و ئەو "پەیوەندییە تایبەتییە" گرنگ بوو لە مسۆگەر کردنی دەستڕاگەیشتنی بەریتانییەکان بە چەك و تەقەمەنی و زانیاری دەربارەی هێزی سەربازی ئەرجەنتین. تاتچەر بە هەمان شێوەی تۆنی بلێر لە کاتی جەنگی دژ بە عێراق، گرنگییەکی زۆری بە پەیوەندی وڵاتەکەی و ئەمریکا دەدا لەسەر حسابی داب و نەریتی جیۆپۆلیتیکی، کە تێیدا بەریتانیا لە چوارچێوەی ئەوروپادا دەخوێنرێتەوە. بە گشتی،چوار نەریتە جیۆپۆلیتیکییەکەی بەریتانیا بریتین لە:

١. ئینگلتەرای بچووك/ بەریتانیا.

٢. بەریتانیای جیهانیی.

٣. بەریتانیای ئەوروپی.

٤. بەریتانیای ئەمریکی. (وەرگیراوە لە تیمۆسی کارتون ئەش، جیهانی ئازاد، ٢٠٠٤).

بە هەمان شێوە، بۆ تێگەیشتنی باشتر لە کلتوری جیۆپۆلیتیکی روسیا، پێویستە—وەکو ئەوەی جوگرافیناس گراهام سمس ئاماژەی پێ کردووە—بزانرێت کە چۆن سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان کلتوری جیۆپۆلیتیکیی جیاوازیان بەکارهێناوە:

یەکەم: ئەو بۆچوونەی کە روسیا بەشێکە لە ئەوروپا و پێویستی بەوەیە کە مۆدێلێکی رۆژئاوایی لە پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی پیادە بکات.

دووەم: روسیا ناوچەیەکی ئەوروپی- ئاسیایی تایبەتمەندە کە شێوازی تایبەتی خۆی لە شێوەی حوکم و کۆمەڵگادا هەیە .

سێیەم: روسیاش وەکو بەریتانیا، لەم حاڵەتەدا بریتیە لە "پرد" ێك لە نێوان ئەوروپا و ئاسیادا.

دیارە جار بە جار نەریتێکی جیۆپۆلیتیکی تایبەت زاڵ دەبێت بەسەر ئەوانی تردا وەکو سووربوونی ئیدارەی سەرۆك بۆش لە هەوڵدان بۆ وەدی هێنانی خەونی جیۆپۆلیتیکی بۆ ئەمریکایەکی جیهانگیر کە بایەخ بە هەژموون و توانای ئەمریکا بدات لە دروستکردنی هێز، بە مەبەستی زامنکردنی بەرژەوەندی نەتەوەیی.

بەڵام، ئەم جۆرە هەڵسەنگاندنەی جیۆپۆلیتیك وەکو سەرەڕۆییەکی کلتوری بەربلاو و بێ پێشینە نییە، چونکە بە درێژایی مێژووی هزریی جیۆپۆلیتیك،نموونەی زۆر هەیە لە پەنا بردنی تاکەکان و گروپەکان بۆ چەند جۆرێکی جیاواز لە شیکردنەوەی مێژوویی و کولتووریی وەکو ئەوەی ئێستا لە

جیۆپۆلیتیکی رەخنەییدا بەدی دەکرێت. لەم چوارچێوەیەشدا، نوسینەکانی "یڤیس لۆکاستە" و هاوکارە پاریسییەکانی شایستەی ئاماژە پێکردنن چونکە لۆکاستە یەکێك بوو لە یەکەمین ئەو کەسانەی کە هەوڵی جیددی داوە بۆ سەلماندنی ئەوەی کە چۆن جیۆپۆلیتیك جۆرێکە لە زانستی سیاسی و ستراتیجی. ئەو لە ساڵی ١٩٧٦دا کتێبێکی بە ناونیشانی "جوگرافیا لە سەرووی هەموو شتێکەوە بایەخ بە دروستکردنی جەنگ دەدات"، داناوە. ئەمەش لە دوای هەوڵێکی پێشتر دێت کە تێیدا پلان دانەرانی سەربازیی ئەمریکا زانیاریی جوگرافییان دەربارەی ڤێتنامی باکوور بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی رووبارو جەنگەڵستانەکان بکەنە ئامانج لە پێناو سەپاندنی حاڵەتی "ئیکۆساید" بەسەر دانیشتوواندا (ئیکۆساید واتا بە ئەنقەست تێکدانی سیستمی دەوروبەر بۆ لاوازکردنی رۆحی بەربەرەکانێ-- وەرگێڕ). هەروەها ناوبراو لێکۆڵینەوەی دەربارەی تیۆرە جیۆپۆلیتیکییەکانی سەرۆکی پێشووی چیلی "بینۆچیت" ئەنجامداوە، کە پێشتر لە ساڵانی شەستەکاندا پرۆفیسۆری بواری جیۆپۆلیتیك بووە لە کۆلیجی جەنگ لە وڵاتی چیلی. بینۆچیت کتێبێکی گەورەی لە بواری جیۆپۆلیتیك داناوەو تێیدا ئەو بۆچوونەی وەرگرتووە کە دەوڵەت بە ئۆرگانێکی باڵا دەناسێنێت و تەنانەت تیۆرەکەشی خستە واری پراکتیکییەوە، کاتێ بەشداری کرد لە رووخاندنی حکومەتی سۆشیالیستی "سەلفادۆر ئەلیند" لە ١١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٧٣. لەو کاتەدا پشتیوانی ئەمریکا بۆ هەڵمەتەکە بە چارەنووسساز ناوزەد کراو، لەم چوارچێوەیەدا هینری کێسنجەری وەزیری ئەو کاتەی دەرەوەی ئەمریکا وتی:

من نازانم بۆچی دەبێت راوەستین و سەیری وڵاتێك بکەین کە چۆن خەریکە دەبێتە وڵاتێکی کۆمۆنیستی تەنها لەبەر ئەوەی گەلەکەی هەست بە بەرپرسیارێتی ناکەن؟ بابەتەکان زۆر لەوە گرنگترن کە بەجێ بهێڵرێن بۆ دەنگدەرانی چیلی کە بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن.

لۆکاستە وای بۆ دەچوو کە پێویستە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك زیاتر بە چاوی رەخنەییەوە سەیری پرسەکان بکەن و رۆڵی خۆیان ببینن لە پەردە لادان لەسەر چۆنێتی تێکەڵکردنی جیۆپۆلیتیك لە گەڵ لەشکر و هێزی دەوڵەتدا. گۆڤارەکەی لۆکاستە بە ناوی "هیرۆدۆت" تا ئێستا گەورەترین گۆڤاری جوگرافییە کە لە وڵاتانی فەرەنسی زماندا پەخش و بڵاو دەبێتەوە،و شیکردنەوەی رەخنەییش دەربارەی رووداوە هاوچەرخەکانی جیهان وەکو جەنگی جیهانیی دژ بە تیرۆر بڵاو دەکاتەوە. هەرچەندە لۆکاستە ئاماژەی بەوە کردووە کە "ئاماژە کردن بە جیۆپۆلیتیك باش نییە"، بەڵام هاوکات شێوازێك لە بابەتەکەدا پەیڕەو دەکات کە پشت بە شیکردنەوەی رەخنەیی لۆکاڵ دەبەستێت (واتا، دەرخستنی

جیاوازییە نێوخۆیی و هەرێمایەتییەکان)، و هەرەوها پشت ئەستوورە بە پەیوەندیی نێوان زانیاری جوگرافی و پراکتیزەکردنی سیاسی.

ئەگەر جیۆپلیتیك بە شایستەی لێکۆڵینەوەی زیاتر بزانین، هۆکارەکەی ئەوەیە کە سەرنجێکی زۆری لەسەر هەردوو ئاستی ئەکادیمی و گشتی بۆ لای خۆی راکێشاوە کە هەمیشە بایەخی کەمیان بە مێژووە هزریە پڕ لە مشت و مڕەکەی داوە. ئەوەتا دەبینین کە سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکان و رەخنەگران بە هەمان رادە ئارەزووی بەکارهێنانی دەکەن. جیۆپۆلیتیك یارمەتی شرۆڤە کردنی دۆخی جیهان بە شێوەیەکی سادەو ساکار دەدات، لە نموونەی چوارچێوەی جوگرافیی وەکو "جیهانی سێیەم" کە هەمیشە بایەخی بەرچاوی خۆی هەیە. هەروەها یارمەتی بەکارهێنەرانی دەدات لە پێشبینی کردنی رەوتی ئایندەی سیاسەتی جیهانی. لەولاشەوە رۆژنامەنووسان و لێکۆڵەرەوە ئەکادیمییەکان زاراوەکە بەکار دەبەن بۆ هەڵسەنگاندنی گۆڕانکارییە سەرەکییەکانی ئایندە وەکو پێکدادانی شارستانییەتەکان، سەرهەڵدانی چین وەکو هێزێکی تازەی جیهانی، کۆتایی مێژوو (و جوگرافیا)، سەدەی تازەی ئەمریکا، و یان ئەو بۆچوونەی دەڵێت چارەنووسی ئەمریکییەکان و ئەوروپییەکانە کە بە هەڵە لە یەکتر تێ بگەن، چونکە دەستیان بەسەر دوو جیهانی جوگرافیی جیاوازدا گرتووە.

ئەنجام گیریی

بەشی کۆتایی ئەم چاوخشاندنە خێرایە بە زاراوەی جیۆپۆلیتیکدا وەکو زاراوەیەکی هزری، جارێکی تر دەگەڕێتەوە بۆ ئەمریکا و ئەو شوێنانەی دیکە کە بە زمانی ئینگلیزی دەدوێن. وەکو ئەوەی لە بەشەکانی پێشوودا ئاماژەی پێ کرا،پێویستە بە وریایەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم بابەتەدا بکرێت. بەڵام، ئەگەر ئەم بەشە تەرکیزی لەسەر ئەزموونەکانی ئەمریکای باشوور بکردایە، ئەوا لایەنێکی زۆر جیاواز دەردەکەوت و ئەو کاتە پێویست دەبوو بە هەمان رادە بایەخ بە بەناو و شورەیی نازییەت بدرێت.

بە درێژایی ماوەی دوای ساڵی ١٩٤٥، لە شوێنەکانی وەکو ئەکادیمیا سەربازییەکانی ئەرجەنتین و بەرازیل و چیلی و پارگوای کە پەیوەندیی پتەویان لەگەڵ لایەنە سەربازییەکانی ئیتاڵیا و ئەڵمانیا هەبوو، کارمەندانی سەربازی بەردەوام بوون لە وانە وتنەوە و بڵاوکردنەوەی بەرهەم لە بواری جیۆپۆلیتیکدا. هاوکات نوسینە جیۆپۆلیتیکییە ئەڵمانییەکان وەردەگێڕدرانە سەر زمانەکانی ئیسپانی و پورتوگالی، ئەمەش لە کاتێکدا بوو کە جوگرافیناسە ئەمریکییەکان سوودیان لە هاوکارەکانی

خۆیان لە بەشەکانی دیکەی جیهان وەردەگرت بۆ ئـەوەی خۆیـان لـە بـەکارهێنانی ئـەو زاراوەو مانـا ترسناکەکانی بپارێزن.

ئیتر لە کیشوەری ئەوروپا کە لە بەشی زۆری ماوەی جەنگی سارددا رژێمـە سـەربازییەکان تێیـدا بالأدەست بوون، زاراوەی جیۆپۆلیتیك بـە بـێ تـرس لـە بەسـتنەوەی بـە نازییـەت و سیاسـەتەکانی بەرفراوانکردن، گەشەیەکی زۆری بەخۆوە بینی.

بێگومان لە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو،جیۆپۆلیتیك بەوە تاوانبار دەکرا کە لـە رووی ئایدۆلۆجییـەوە بە نازییەت "لەکەدار کراوە"، بۆیە هیچ پێشوازییەك لەم بابەخدانە بە زاراوەکە نەدەکرا بە تایبـەتییش لە هەشتاکانی سەدەی رابردوودا. هەرچەندە لە روسیای دوای یەکێتی سـۆڤێت بایـەخێکی زیـاتر بـەم بابەتە دەدرێت، بەلأم یادەوەری جەنگی دووەمی جیهانیی و زیانە گیانییـەکانی سـۆڤێت تێیـدا رۆڵـی خۆی هەبووە لە دروستبوونی کاردانەوەی ئەکادیمی بۆ ئەم بایەخ پێدانە تازەیە لە ئـەمریکای بـاکوور و ئەوروپای رۆژئاوا. بەلأم وا دیارە دوای پەنجا ساڵ، ئیتر نەنگیی و شورەیی لەسەر زاراوەکە هـەڵگیراوەو نەوەیەکی تازەی رووسی کە بە زۆریی راسـترەوە،هاوکات لـە گـەڵ خـەڵکی تـری وەکـو لێکۆڵـەرەوە ئۆزبەکییەکان نوسینی جوگرافیناسی پێشووی خۆیان وەکو "هـالْفۆرد ماکنـدەر" بـەکار دەهێـنن بـۆ شیکردنەوەی چارەنووسی جیۆپۆلیتیکیی ولأتەکەیان.

ئەڵبەتە ئەو بوارەی کە بایەخی زیاتری بۆ خۆی مسۆگەر کردووە، بریتییە لە گرنگیی سـتراتیجیی ئاسیای ناوەڕاست و دەرکەوتنی ئەوەی پێی دەوترێت "یارییە گەورەکان" لـە نێـوان ئـەمریکاو چـین و روسیا. ئەمریکا و چین کار بۆ ئەوە دەکەن کە پەرە بە وەبەرهێنانی سەربازیی و سەرچاوەیی خۆیان لـە ناوچەیەکدا بدەن کە دەوڵەمەنـدە بـە نـەوت و گـازی سروشـتیی لـە دەریـای قـەزوێن (یـان دەریـای خەزەر)دا.

دوا خاڵیش کە پێویستە دووپات بکرێتەوە، ئەوەیە کە ناکرێت هەڵە تێگەیشتن هەبێت لـە بەشـی تایبەت بە جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی تەنها لەبەر ئـەوەی گروپێکـی بچـووك لـە پسـپۆڕانی ئـەمریکاو شوێنەکانی تر خۆیان وەکو پسـپۆڕی جیۆپـۆلیتیکی رەخنـەیی دەناسـێنن. لـە زۆربـەی ولأتانـدا بـە ئەمریکاشەوە، بەشی زۆری ئەوانەی زاراوەکە بەکار دەهێنن،بایەخێکی کەم بە تێگەیشتن لـە مێـژووی هزریی شێوێنراوی جیۆپۆلیتیك دەدەن. هەروەها زاراوەکە وەکو کورتکراوەیەك بەکار دێـنن بـۆ ئـەوەی جۆرێك لە شکۆمەندیی بدەنە بەرهەمەکانیان. بۆ نموونـە نوسـەرانی وەکـو لێکۆڵـەرەوەی بـەناوبانگی ئەمریکی "تۆماس بارنیت"—بە هەمان شێوەی نوسەرانی پێشـووی جیۆپۆلیتیـك—بانگەشـە بـۆ ئەوە دەکات کە دەتوانێ بە چاوی رەخنەگرانـەوە جیهـان ببینێـت و پێشـبینی متمانەبـەخش بکـات

سەبارەت بە ئایندەی ئەو جیهانە بە قازانجی وڵاتێکی دیاریکراو لـە بەرامبـەر وڵاتێکـی تـردا. بـەڵام ئامانجی نوسەرانی رەخنەی جیۆپۆلیتیکی بریتیە لە وردبینی کردنی ئەو بانگەشە (ئیـدعایان) ە و لـە کاتی گونجاویشدا پێشنیارکردنی رێگای جوگرافی گونجاو بـۆ تێگەیشـتن لـە سیاسـەتی جیهـانی. بـۆ نموونە، لەوانەیە ئەم پێشنیار کردنانە خاڵی جیاواز لەخۆ بگرن، وەکو بایەخـدانی زیـاتر بـە ئاسایشـی مرۆیی و سروشتی جەندەریی بۆ جۆپۆلیتیکی جیهانی. ئەمەش مانای وایـە کـە هەمیشـە منـداڵ و ئافرەتان زیاتر روو بەڕووی توندوتیژیی جیۆپۆلیتیکی و نایەکسانیی جیۆ- ئابووری دەبنەوە.

ئەم نوسینەش بە ئامانجی رزگارکردنی دانیشتووانە لـە پێکهاتـەی جیۆپـۆلیتیکی داپڵۆسـێنەر و هێنانەدی تێگەیشتنێکی جوگرافی بۆ جیهانێك کە رادەیەکی زیاتر لە یەکسانی بەخۆوە ببینێت. بـۆ ئەم مەبەستەش، بابەتەکانی گرنگیدانی زیاتر بە سروشـتی جەنـدەریی بـۆ جیۆپـۆلیتیکی جیهـانی و نایەکسانیی جیۆ-ئابووری لە سیستمی بازرگانیی جیهاندا بەخۆوە دەگرێت.

بەشی سێیەم
نەخشەی جیۆپۆلیتیکی

لەم ساڵانەی دواییەدا زاراوەی جیهانگەرایی گرنگترین کورتکراوە بووە کە لە لایەن سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان و لێکۆڵەرەوە ئەکادیمییەکانەوە بەکار هاتووە بۆ وێنا کردن و روونکردنەوەی گۆڕانکارییە ئابووری و سیاسییەکانی جیهان. لە ساڵانی هەشتاکانیشەوە زاراوەکە باڵی بەسەر نێوەندە ئەکادیمییەکان و بازنەکانی دروستکردنی بڕیاردا کێشاوە، هەر بۆ نموونە سەرۆك بیلّ کلنتون لە نەوەتەکاندا بە زۆری بەکاری دەهێنا. لە چوارچێوەی ئەو گفتوگۆیانەشدا، هەمیشە وا دادەنرا کە جیهانگەرایی جیهانی چواردەورمان بۆ شێوەی حکومەت و ئاژانسەکانی وەکو رێکخراوی بازرگانیی جیهانیی و نەتەوە یەکگرتووەکان و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی دەگۆڕێت کە هەوڵ دەدەن بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ ئەم بارودۆخە گۆڕاوەدا. لە ئەنجامیشدا سنوورە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکان کەمتر رۆڵ دەبینن لە پرسە مرۆییەکاندا بە رادەیەك کە لێکۆڵەرەوەی وەکو ریچارد ئۆبرەین ئاماژە بە "کۆتایی جوگرافیا" دەکات.

ئەم بەشە، لە جێگای ئەوەی هاودەنگیی بۆ بۆچوونەکەی سەرەوە دروست بکات، ئەو راستییە روون دەکاتەوە کە چۆن جیهانگەرایی شان بە شانی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە پێکهاتە جوگرافییەکاندا دەردەکەوێت، لەو پێکهاتانەی کە وڵاتن، و هەروەها ئەوانەی پێناسەی وڵاتیش نایانگرێتەوە. ئەو دوو چەمکەش نەك تەنها گرنگیی سنوورو و هەرێمەکان ناسڕنەوە، بەڵکو رۆڵی خۆیان دەبینن لە دووبارە داڕشتنەوەی پێکهاتەکان بە شێوەیەکی دینامیکی. لە سەردەمی دوای شەڕی ساردیشەوە، شێوازی رێکخستنی ئەم جیهانەو پێناسە کردنی رۆڵ و بەرپرسیارێتی رێکخراوەکانی وەکو نەتەوە یەکگرتووەکان و هەروەها بەڕێوەبردنی وڵاتان، کەوتوونەتە ژێر وردبینیی زۆرەوە.

> کاتێ کۆمۆنیزم رووخا، دیواری بەرلین رووخا و ئابووری بە راستی بوو بە ئابووری جیهانیی، ئەمریکا و نەتەوە دەوڵەمەندەکانی تر سوودی گەورەیان چنییەوە. بەڵام بە بۆچوونی،من رێژەیەکی زۆر کەم لە خەڵك بیریان لە بەدی هاتنی ئەم جیهانە تازە کردبووەوە کە ئێمە خۆمان تێیدا دەبینینەوە، جیهانێك کە نەك تەنها بە خەسڵەتی ئابووری جیهانیی دەناسرێتەوە، بەڵکو کۆمەڵگای زانیاری جیهانییشی بەرهەم هێناوە.کاتێك وەکو سەرۆك لە ٢٠ی کانوونی دووەمی ١٩٩٣ سوێندی یاساییم خوارد، تەنها ٥٠ سایتی ئەلیکترۆنی هەبوون. بەڵام کە پۆستەکەم جێهێشت، ژمارەی سایتەکان گەیشتە ٣٥٠ ملیۆن و هەر لە هەڵکشانیشدا بوو. ئێستا لەوانەیە ژمارەیان گەیشتبێتە ٥٠٠ ملیۆن.
>
> (بیلّ کلینتون، زانکۆی کالیفۆرنیا، کاننونی دەەمی ٢٠٠٢)

بەلاّم پێویستە بزانین جیهانگەریی چییە؟ دیارە ئەم زاراوەیە ئاماژە بە جموجولّی خەلّك و بیرو بۆچوونەکان و تەکنەلۆجیا و شت و مەکەکان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر دەکات، هاوکات لەگەلّ ئاماژەکردن بە پەیوەندییە مرۆییەکان. لەوەتای سەدەکانی (١٥) و (١٦) ەوە، ئەم جوولّەیە زیادی کردووە و کاریگەریی زۆریشی خستووەتە سەر دانیشتووان لەو شوێنانەی کە دواتر بە جیهانەکانی یەکەم و دووەم و سێیەم ناسران. ولاّتانی وەکو هۆلّەندا و پورتوگال و ئیسپانیا و بەریتانیا و فەرەنسا لە سەرەتایترین ئەو ولاّتانەن کە پرۆسەی جیهانگیرییان دەست پێکرد و دواتریش "روو بەڕوو بوونەوەی کۆلۆنیالی" بووە سەرەتایەك بۆ بازرگانی کردن بە شت و مەك و خەلّکەوە کە بازرگانی کردن بە بەندەکانەوە دیارترین وێنەی ئەم کارەیە. لەولاشەوە پێکهاتە جیهانگەراییەکانی وەکو "کۆمپانیای رۆژهەلاّتی هندی هۆلّەندی"، بەشدار بوون لە دروستکردن و بەڕێوەبردنی ئەم تۆڕە بازرگانییانە بە پالّپشتی ئەو ولاّتانەی کە سەرپەرشتییان دەکردن. بەلاّم لە سەدەی (١٩) دا ئەمریکا وەکو هێزێکی تازەی جیهانی هاتە مەیدانەوەو رۆلّی خۆی دەرخست لە پرۆسەی هاتوچۆکردنی خەلّك و شت و مەك و بیرو بۆچوونەکان بە درێژایی ناوچەی کاریبی و زەریای هێمن. کاتێکیش لە هەمان ماوەدا ئابووری جیهان زیاتر شێوەی ماددی بەخۆوە گرت، هەست بە پێویستی زیاتر دەکرا بە هەماهەنگیی نێودەولّەتی لە نێوان ولاّتاندا. ئەوەبوو لە سالّی ١٨٨٤دا کۆنفراسی مێریدیانی نێودەولّەتی هێلّی "گرینچ"ی وەکو یەکەم هێلّی ناوەڕاست دامەزراند، و بەمەش بووە هۆکارێك بۆ نەخشەیەکی تازەی جیهان کە کۆدەنگیی گشتیی لەسەر دروست ببێت.

دیارە لە سەدەی بیستەمیشدا نیشانەکانی پەیوەندیی پتەوتری کۆمەلاّیەتی و سیاسی و کلتوری دەرکەوتن، بەهۆی پێشکەوتنی بەرچاو لە فڕۆکەوانی و ئۆتۆمبیل و هۆیەکانی تری پێکەوە گرێدان. لە کۆتاییشدا، کاتێ سیستمی نێودەولّەتی زیاتر فراوان و قوولّ بووەوە، ئیتر جوگرافیا بە مانا فیزیکییەکەی وەکو بابەتی گرنگ بوونێکی بۆ نەمایەوە. بەلای رۆژنامەنووس "تۆماس فریدمان" ەوە سالّی ٢٠٠٠ سالّی بەرزترین ئاستی جیهانگەرایی بوو، چونکە تێیدا تەکنەلۆجیای زانیاری و ئینتەرنێت خەلّکی زیاتر لەیەك نزیك کردەوە.

٨. بارەگای کۆمپانیای رۆژهەلاتی هندی هۆلەندی، بایاڤیا - جاکارتا - ئەندەنوسیا.

هەرچەندە هاوشێوەی "کۆتایی مێژوو"، بانگەواز بۆ "کۆتایی جوگرافیا"ش دەکرا، بەلام جوگرافیا جیاجیاکانی جیهانگەرایی تیشکی زیاتریان خستە سەر گرنگیی سنوورەکان و ناوچە دوورەکان و پەیوەندییە هەمەلایەنییەکان و بەرپرسیارێتییەکانیش. لەوەتای سەدەی (١٧) شەوە ولاتە ئەوروپییەکان و (دواتریش ئەمریکا) چالاکانە هەولیان دەدا بۆ دامەزراندنی پەیوەندی لە نێوان نەتەوەکان کە هاتوچۆی خەلك و شت و مەك و دراو و ئایدیاکانی لە نێوان ئەو نەتەوەو ولاتانەدا بە دوای خۆیدا دەهێنا. وەکو ئەوەی "جێرت گۆنگ" ئاماژەی پێ کردووە، سەدەی (١٩) دەرفەتی تەواوی خولقاند بۆ دامەزراوەکانی تایبەت بە شارستانیە جیهانییەکان تا یارمەتی ولاتان بدەن بۆ دەستنیشانکردنی شێوازی ئێستاو ئایندەی سیستەمە نێودەولەتییەکان و هەروەها بۆ روونکردنەوەی ئەو پێوەرانەی کە لە رێگایانەوە ولاتە تازەکان بە فەرمی دەناسران، دوای ئەوەی شێوازێکی تایبەتیان لە سەروەریی بۆ خۆیان مسۆگەر دەکرد. دوا شێوازییش لە دووتوێی ئەو شێوازانەی باس کران، توخمێکی کاریگەرە بۆ جیهانگەرایی، چونکە رۆلێکی سەرەکیی لە دابینکردنی "رێسا" و "پێشبینییەکان" بۆ سیستمی جیهانیی دەبینێت. ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەکو هێزێکی گەورەی جیهان، لەم دواییەدا دەستپێشخەر بووە لە دامەزراندنی ئەم جۆرە سیستەمە یاساییە جیهانییەدا. ئەوەتا دەبینین ئەمریکا چەند کاریگەر بوو لە دروستکردنی دامەزراوەکانی دوای سالی

١٩٤٥، وەکو نەتەوە یەکگرتووەکان و راگەیاندنی جیهانیی مافـەکانی مـرۆڤ لـە سـاڵی ١٩٤٨. بـۆ نموونە لە پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە کە وڵاتان رازین بەوەی ئەنجومەنی ئاسایش بڕیـار بدات کە چی هەڵس و کەوتێکی وڵاتان دەبێتە مایەی هەڕەشـە بـۆ سـەر ئاشـتی و سـەقامگیری لـە جیهاندا . هەروەها بە پێی هەمان پەیماننامە، پێویستە وڵاتان پابەند بـن بـە هـەر بڕیـارێکی نەتـەوە یەکگرتووەکان لەو بارەیەوە. بە شێوەیەکی گشتگیر تر بڵێین، هەمیشە بۆشـاییەك هـەبووە لـە نێـوان سەروەریی یاسایی و سەروەریی دیفاکتۆدا، بە واتای ئـەوەی کـە سـەروەرییەکە زۆر جـار شـێوێنراوە، دابەش کراوە، یان هاوبەش بووە لە نێوان زیاتر لە یەك وڵاتدا.

هەر وەکو چۆن لەم ساڵانەی دواییەدا روون بووەوە، ئیدارەی جۆرج دەبلیو بـۆش (٢٠٠١-٢٠٠٩) بەوە تۆمەتبار دەکرا کە بایەخی بـەم پێکهاتـە رێگرانـە نـەداوە، لـە کاتێکـدا کـە هـەوڵی دەدا بـۆ کۆنترۆڵکردنی جموجوڵی تیرۆریستان و سەرچاوەی داهاتەکانیان. هەرچەندە سیاسەتەکانی بـوش بوونـە هۆی کەمبوونەوەی رووداوی تیرۆریستی لە ناو ئەمریکادا، بەڵام ئەو سیاسەتانە سەرکەوتوو نەبوون لـە رێگا گرتن لە روودانی زیـانی گیـانیی زۆر،و هـەروەها لـە زیـان کـەوتن بـە ژێرخـانی ئـابووری لـە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوەڕاستی ئاسیا بە هۆی کردەوە تیرۆریستیەکانەوە. لەوەش گـرنگتر، ئیـدارەی بوش هەوڵی بۆ ئەوە دەدا کە جیهان دووبارە دابەش بکاتەوە بەسەر چـەند ناوچـەیەکی سـادەی وەکـو "جەمسەری شەڕ". بۆیە یەکێك لە شێوازەکانی ئەمریکا بۆ راگرتنـی جموجـوڵی خـەڵك و داهـات و شت ومەکەکان، بریتی بوو لە هەوڵدان بۆ لەکارخستنی چەند ناوچەیەکی جـوگرافی بـەهیوای بـرەودان بە بیرۆکەی سەقامگیریی جیۆپۆلیتیکی و زامنکردنی کلتوری لەسەر ئاستی جیهان.

دیارە زاراوەی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی بۆ باسکردنی ئەو رێگایانـە بـەکار هێنـراوە کـە وڵاتـان و رێکخراوە ناحکومییەکان بەکاریان بردووە بۆ دەستگەیشـتن و بـەڕێوەبردن و رێکخسـتنی پەیوەندییـە هەرێمایەتییەکان کە لە ئەنجامدا دەبێتـە مایـەی دەستنیشـانکردنی سـنووری نێـوان: نـاوەو دەرەوە، هاووڵاتی و بیانی، و خۆماڵی و نێودەوڵەتی. بۆ نموونە، وڵاتان هەوڵێکی زۆر دەدەن بـۆ کـۆنترۆڵکردنی سنوورەکانیان لە رێگای دانانی خاڵی هاتن و چوون لەسـەر سـنوورە نێودەوڵەتییـەکانیان. دیـارە ئـەم شێوازە لە کۆنترۆڵکردنی سنووریش دەبێتە خاڵێکی گرنگ بـۆ نیشـاندانی سـەروەرییەکی کاریگـەر و راستەقینە بۆ ئەو وڵاتە. بۆ نموونە، لە هاوینی ٢٠٠٦دا، حکومـەتی بـەریتانیا چـەند رێوشـوێنێکی ئاسایشیی لە سەرجەم فڕۆکەخانەکانیدا گرتەبەر، کاتێك پلانی تەقاندنەوەی چەند فڕۆکەیەك لەو وڵاتـە ئاشکرا بوو. ئەم هوشیاری دانە ئاسایشییەش بـوو بـە بیانوویـەك بـۆ دەسـتپێکردنی زنجیرەیـەك لـە رێوشوێنی نویێ بە مەبەستی چاودێری وردبینی کردنی ئەو گەشـتیارانەی نیـازی هاتنـە نـاو وڵاتیـان

هەبوو یان بەریتانیایان بەجێ دەهێشت. هەرچەندە زووە بۆ بڕیاردان لەسەر رادەی کاریگەریی ئەو رێو شوێنانە، بەڵام کۆنترۆڵکردنی جموجوڵی رێبواران لە ناوچەیەکی دیاریکراودا، یەکێکە لە شێوازە ئاشکراو بەرچاوەکانی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی.

لەبەر ئەو هۆکارانە، دەکرێ بڵێین کە چەمك و پرۆسە پەیوەندیدارەکان بە جیهانگەرایی و سەروەریی و یاسای نێودەوڵەتییەوە،هۆکاری سەرەکیین بۆ دروستبوونی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە سیاسەتی جیهانیدا. دیارە سیستمی نێودەوڵەتی کە لەسەر پێکهاتەی وڵاتان و پرنسیپە پەیوەندیدارەکانی وەکو سەروەریی تایبەتی و دەست تێوەرنەدان بونیاتنراوە، بە تێپەڕبوونی کات و گۆڕینی شوێن گۆڕانکارییان بەسەردا دێت. ئیتر بەمەبەستی تێگەیشتن لەو گۆڕانکارییانەو جێبەجێ کردنیان لە چوارچێوەی تیۆرە کردنی جیۆپۆلیتیکیدا، پێویستە دوو بابەتی بنەڕەتی لەبەر چاو بگیرێن:

یەکەم: زاراوەی سەروەریی و چۆنێتی گوزارشت لێ کردنی لە چالاکییەکانی دەوڵەتدا.

دووەم: نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە سەدەی بیستەمدا کە دروستبوونی ژمارەیەکی زۆرتر لە وڵاتی نوێی بەخۆیەوە بینی، بە بەراورد لەگەڵ ماوەکانی پێشوودا. هەروەها لەو سەدەیەدا پاڵەپەستۆیەکی گەورەتر لە لایەن وڵاتە جیاجیاکان و رێکخراوە ناحکومییەکانەوە هاتە کایەوە.

جیۆپۆلیتیکی سەروەریی نەتەوەیی و سیستمی نێودەوڵەتی

ئەو بیرۆکە و پراکتیزەکردنانەی کە پەیوەندیدارن بە سەروەرییەوە، زۆر گرنگن لە دروستبوونی نەخشەیەکی جیۆپۆلیتیکیی بونیاتنراو لەسەر وڵاتان، سنورەکان، و یان هەرێمە نەتەوەییەکان. وەکو ئەوەی "ستیفن کراسنەر" یش ئاماژەی پێ کردووە، هەرچەندە حکومەتە نیشتمانییەکان دان بە گرنگیی سەروەریدا دەنێن، بەڵام بە بەردەوامی ئەو بیرۆکەو پرنسیپانە پێشێل دەکەن کە تایبەتن بە سەروەری و لە دووتوێی پەیماننامەی دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکاندا جێگایان کراوەتەوە. دیارە داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئەمریکاوە لە ساڵی ٢٠٠٣ تازەترین نموونەیە بۆ ئارەزووی وڵاتان لە پێشێلکردنی سەروەریی نیشتمانیی وڵاتانی تر، لە کاتێکدا پێداگیریی لەسەر گرنگیی یەکێتی خاکی وڵاتان دەکەن. ئەڵبەتە نموونەی زۆرتر هەن کە ئاماژەیان پێ بکرێت وەکو داگیرکردنی کوێت لە لایەن رژێمی سەدام لە ساڵی ١٩٩٠ و داگیرکردنی یەکێتی سۆڤێت بۆ ئەفغانستان لە ساڵی ١٩٧٩. هەندێ جاریش حکومەتەکان بە ئارەزووی خۆیان رێگا دەدەن بە پێشێلکردنی سەروەریی وڵاتەکانیان لە رێگای هاندانی هاتوچۆی سەرمایەو خەڵکی پسپۆڕ و ئایدیا تازەکان بۆ ناو وڵاتەکانیان. بۆ نموونە، لەوەتای یەکێتی ئەوروپا فراوان کراوە،حکومەتی بەریتانیا هانی کۆچکردنی هێزی کار دەدات لە وڵاتانی وەکو (پۆڵەندا) و (سلۆڤاکیا) وە. لە هەندێ حاڵەتی تردا، حکومەتەکان خۆیان داوای دەست

تێوەردانی مرۆیی یان سەربازی لە وڵاتەکانیاندا دەکەن، کاتێك رووبەڕووی ئـازاری زۆر و پێشـێلکردنی گەورەی مافەکانی مرۆڤ دەبنەوە. ئەو حاڵەتەی کە رووبەڕووی حکومـەتی(بۆسـنیا) ش بـووەوە لـە ساڵی ١٩٩٢ نمونەیەکی تراجیدییە، چونکە ئەو وڵاتە توشی دەست درێژیی سـەربازیی سـربیا هـات و هانابردنی بۆسنییەکان بۆ یەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان هـەتاکو سـاڵی ١٩٩٥ بـێ ئـەنجام مایەوە. بەڵام لەو ساڵەدا بڕیاردرا بە کۆتایی هێنـان بـە داگیرکردنـی خـاکی بۆسـنیا و دەسـتدرێژیی کردنە سەر دانیشتوانەکانی لە لایەن سربەکانەوە، ئـەویش لـە رێگـای هـەڵگرتنی گـەمارۆی چـەك و ناردنی هێزێکی سەربازیی گەورەی ناتۆ بۆ ئەو وڵاتە. لەو کاتەوە پلانی ئاشـتیی دایتـۆن بـۆ بۆسـنیا دارێژراوە و لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە چاودێری دەکرێت.

٩. پردی بەناوبانگی سەدەی(١٦)هەم بە رووخاوی. مۆستار-بۆسنە- ١٩٩٣/١١/١٠.

بەڵام پێویستە لە هەر بیرکردنەوەیەکدا دەربارەی سەروەریی، جیاوازیی لـە نێـوان چـوار جـۆر لـە لێکدانەوە بکرێت:

یەکەم: چاودێران بەردەوام ئاماژە بە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتی دەکەن لە شـێوازی ئەنـدامێتی وڵاتان لە نەتەوە یەکگرتووەکان و توانای گفتوگۆ کـردن و پەسـەندکردنی پەیماننامـەکان، بێجگـە لـە کاروباری گشتیی پەیوەندیدار بە بواری دیبلۆماسییەوە. دیـارە یـەکێك لـە خاڵـە بنەڕەتییـەکان لـەم

چوارچێوەیەدا بریتییە لەوەی وڵاتێك بتوانێت وڵاتێکی تر بە فەرمی بناسێت. ئەمەش مانای وایە ئەو وڵاتە توانای مامەڵە کردنی لە چوارچێوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا هەیە. ئیتر هەتاکو ئەگەر وڵاتانی تر رقیشیان لەو وڵاتە و سەرکردایەتییە سیاسییەکەی بێت، تەنها ئەو بە فەرمی ناسینە بۆ خۆی گرنگ و چارەنوسسازە بۆ وڵاتەکە. بۆ نموونە، لە چەند حەفتەو مانگێکی پێش داگیرکردنی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا، ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی ناچار بوون دانوستان لە گەڵ نوێنەری دیبلۆماسیی سەدام حوسێن لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا بکەن.

لە هەندێ حاڵەتی تردا، لەوانەیە بەشێك لە وڵاتان توانای وڵاتی تر نەزانن لە رووی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە، چونکە وای دادەنێن کە ئەو وڵاتانە ناتوانن ئیدارەی هەرێمە نیشتمانییەکانی خۆیان بکەن، ئیتر چۆن بتوانن مامەڵە لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا ئەنجام بدەن. ئەوەتا زاراوەی وەکو "وڵاتە شکست خواردووەکان" و "نیمچە وڵاتەکان" بەکار دەهێنرێت بۆ ئاماژە کردن بەوەی کە هەندێ وڵات لە ناوچەکانی وەکو رۆژئاواو ناوەڕاستی ئەفریقا نە دەتوانن کۆنترۆڵی تەواویان بەسەر خاکی خۆیاندا هەبێت و نە رێوشوێنی یاساییش بۆ هاووڵاتیانیان مسۆگەر دەکەن. بە شێوەیەکی تر بڵێین، وڵاتانی رۆژئاوا هەمیشە ئەوە دووپات دەکەنەوە کە وڵاتانی وەکو سۆماڵ و کۆماری دیموکرتیی کۆنگۆ وڵاتی ناتەواون و یان ناتوانن رێگا لە هاتوچۆی ماددەی هۆشبەر و پارەو چەك و تەقەمەنی لە وڵاتەکانیاندا بگرن.

بەڵام گرنگە ئەوەمان لەبیر بێت کە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیکی وەکو (کجیلین) ئەو چەمکە تەواو یاساییە دەربارەی سەروەری رەت دەکەنەوە، چونکە ئەو راستییە لە بەرچاو ناگرێت کە جوگرافیای سیاسەتی جیهانی تا رادەیەکی زۆر گۆڕاو و جۆراوجۆرە. بۆیە زاراوەی وەکو "وڵاتە شکست خواردووەکان" نیمچە دانپێدانانێکە بەو راستییەی کە توانای وڵاتان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێت، هەتاکو ئەگەر بە هەمان شێوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بەفەرمییش بناسرێن.

دووەم: لەوانەیە سەروەریی وا لێك بدرێتەوە کە مەرجی پشت بەیەك بەستنی تێدایە. ئیتر لەسەردەمی جیهانگەراییەکی تۆکمە و بەهێزدا، دەکرێ وای دابنێین کە وڵاتان کۆنترۆڵێکی بێ پێچ و پەنایان بەسەر ناوچەکانی خۆیان و هەموو جموجوڵەکان لەو چوارچێوەیەدا هەیە. هەتاکو بەهێزترین وڵاتانی جیهانیش وەکو ئەمریکا و چین پێویستە لەسەریان (هەر یەکەو بە شێوازی خۆی)، دان بەو راستییەدا بنێن کە هەرچەندە پشت بەیەك بەستن سەروەریی وڵاتان بەتەواویی لەناو نابات، بەڵام سیاسەتی وڵاتان و پرۆسەی داڕشتنی ئەو سیاسەتە دەگۆڕێت.

لە هەندێك بواری ژیانی کۆمەڵایەتییشدا وەکو ئەوانەی کە مۆرکی ئاسایشـی نیشـتمانییان پێـوە دیارە، وڵاتان هەوڵیان داوە پەنا بۆ پشت بەیەك بەستن ببەن لە ڕێگای بەهێزکردنی کۆنترۆڵی حکـومی و یان هەرێمایەتی، وەکو کۆنترۆڵکردن و وردبینی کردنـی دیـاردەی کۆچـکردن، لـە کاتێکـدا کـە لـە بوارەکانی وەکو پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و هەماهەنگیی ئـابووری، لـە سـەروەریدا هاوبـەش دەبـن. ئەمەش جار بەجار بە "سەروەریی نیمچەیی" ناوزەد دەکرێت.

دیارە کۆدەنگییەکی جیهانی هەیە بەوەی کە تایبەتمەندیی جیهانی مۆدێرن بریتییـە لـە پشـت بەسـتن بـە یـەکتر. بەڵام تا ئێستا کاتی پێویستمان بەدەستەوە نەبووە بۆ ئەوەی بیر لە دەرەنجامەکانی بکەینـەوە، یـان لـەو راسـتییە بگەین کە کتێبی یاسای نێودەوڵەتی لەبەر یەك هەڵوەشاوەتەوە. (سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، تۆنی بلێر، بۆینس ئایرس، ٢٠٠٥)

سێیەم: دەکرێ سەروەریی لەسەر ئاستێکی نێوخـۆیی رووت پێناسـە بکرێـت، و وا دابنرێـت کـە هەندێك وڵات لە رووی کۆنترۆڵکردنی سنوورە نیشتمانییەکانیانەوە لە وڵاتانی تر باشترن. لەم بارەیـەوە بەراورد کردنی ئەمریکا لەگەڵ کۆماری دیمـوکراتیکی کۆنگـۆ زۆر زەق و بەرچـاوە، چـونکە لـەوەتای کۆتایی نەوەتەکانەوە، کۆنگۆ بەدەست زنجیرەیەك لە ململانێوە دەناڵێنێت کـە بوونەتـە هـۆی مردنـی ملیۆنەها کەس لە خەڵکی ئەو وڵاتە و رفاندنی بەکۆمەڵی ئافرەتان و کچان، بێجگـە لـە وێرانکردنـی ژمارەیەکی زۆر لە گوندەکان. حکومەتی کۆنگۆش کە بارەگاکەی لە کینشاسای پایتەختە، نـەیتوانیوە کۆنترۆڵێکی کاریگەری بەسەر ناوچەو هەرێمەکانی وڵاتدا هەبێت، ئەمەش بوو بە هاندەر بـۆ وڵاتـانی تر تا بەشداری لە درێژەدان بە نائارامی لەو وڵاتەدا بکەن لە ڕێگای دابینکردنی سەرچاوەی دارایـی بـۆ میلیشیا جیاوازەکان. لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا، ئەو وڵاتە کە پێشتر بـە (زائـیر) ناسـرابوو، لـە لایەن رژێمێکی پلوتۆکراتییەوە بـە سـەرۆکایەتی مۆبوتـو (١٩٥٦-١٩٩٧) بـەڕێوە دەبـرا، و چـەند حکومەتێکی وەکو ئەمریکا پاڵپشتییان دەکرد، چونکە بە هاوپەیمانێکی چالاکی دژە کۆمۆنیستی لـە ناوەڕاستی ئەفریقا هەژمار دەکـرا. مۆبوتـوش تـوانی جۆرێـك لـە سـەروەریی نـاوخۆیی لـە وڵاتـدا بخولقێنێت، چونکە هێزی سەربازی تۆکمەی بەکار دەهێنا (کە پاڵپشتیی دارایـی لـە ڕێگـای هـەناردە کردنی نەوت و کانزاکانەوە بۆ دابین دەکرا) بۆ سەرکوتکردنی هەر جۆرێك لە ئۆپۆزسـیۆن و نائـارامی. بەڵام بە مردنی مۆبوتو لە تاراوگە لە وڵاتی مەغریب لە ساڵی ١٩٩٧، ئەو دۆخە ئارامە بـە تـەواوی گۆڕا و کۆتایی پێ هات.

بە هەرحاڵ، هەتاکو وڵاتانی بەهێزی وەکو ئەمریکاش کە خاوەن ژێرخانی سەقامگیر و پێکهاتـەی ئیداریی تۆکمەن، هەر لە هەوڵی بەردەوامـدان بـۆ پیـادەکردنی کـۆنترۆڵێکی تـەواوی سـەروەریی لـە

ولاتەکانی خۆیاندا. یەکێك لەو هەولانە بریتییە لە کۆنترۆڵکردنی دیاردەی کۆچکردن بە تایبەتییش لە سنوری نێوان ئەمریکا و مەکسیك کە بەردەوام کێشە بۆ دەسەلاتە فیدراڵییەکانی ئەمریکا دروست دەکات. ئەوەتا سەرەڕای دابینکردنی ڕێژەیەکی زیاتر لە پاسەوان و تۆتۆمبیل و کەرەستەی چاودێریی، هێشتا تیمەکانی پاسەوانیی سەر سنووری ئەمریکا ڕۆژانە لە هەوڵدان بۆ کۆنترۆڵکردنی هاتوچۆی خەڵك لە خاڵی سنووریی (ریۆ گراند) و ناوچە بیابانییەکانی باشوری ڕۆژئاوای ئەمریکا. لەبەر ڕۆشنایی ئەم گرفتانەشدا، هاوولاتیانی ئەمریکا لیژنەی ئاسایشی میللییان دروست کردبوو وەکو "پرۆژەی مانیوتمان" بەمەبەستی چاودێری کردن و راونانی ئەو کەسانەی نیازی هاتنە ناو ولاتیان بە شێوەی نایاسایی هەیە. بەلاّم ئەم گروپە تەنها تایبەت نییە بە بابەتی کۆچکرنی نایاساییەوە، بەڵکو هەمیشە هۆشیاری دەدات دەربارەی دۆخی ئەمریکا لە رووی رق و کینە بەرامبەر خەڵکانی بە رەچەڵەك ئینگلیزی و مەترسیی زیادبوونی ڕێژەی ئیسپانی — زمانەکان لە باشوری ڕۆژئاوای ئەمریکا. لەبەرامبەریشدا ئاماژەیەکی ئەوتۆ نەکراوە بە ڕۆڵی ئەرێنیی کۆچبەرانی باشور لە پاڵپشتی کردنی کەرتەکانی کشتوکاڵ و پیشەسازی و خزمەتگوزاری، بە تایبەتییش کە زۆربەی ئەو کۆچبەرانە سەرقاڵی کار کردنن بە کرێیەکی کەم و نزمترین ڕادەی مسۆگەرکردنی ژیانی تاکە کەسیی یان دارایی.

١٠. سنووری نێوان مەکسیك و ئەمریکا. مندلاّن لە تەنیشت دیواری سنوورەکە یاری تۆپی پێ دەکەن.

چوارەم: هەندێ جار سەروەری بە شێوەی ناراستەوخۆ لە لایەن حکومەتی بەرامبەرەوە بـە فـەرمی دەناسرێت، ئەویش لە چوارچێوەی پرنسیپی دەست تێوەرنەداندا. ئەو بیرۆکەیەی کـە دەڵێـت پێویسـتە وڵاتان بتوانن بە بێ دەست تێوەردانی دەرەکی چارەسەری پرس و کێشەکانی خۆیان بکـەن، لـە لایـەن یاساناسی سویسری (ئیمیریخ دو ڤاتیل) ەوە برەوی پێ درا و گەشەی کرد، و ئێستا بووەتـە تـوخمێکی سەرەکی لە پێکهاتەی سیاسەتی جیهانیدا. ئەم پرنسیپە بە تایبەتی بۆ ئـەو وڵاتانـە زۆر گرنگـە کـە لەژێر سێبەری کۆلۆنیالیزمی ئەوروپاوە سەریان هەڵداوە، چونکە یارمەتییان دەدات لـە دروسـتکردنی حکومەتی دوای کۆلۆنیالیزمی تایبەت بە خۆیان.

بە گشتی، هەردوو ئیدارەی ئەمریکا و سۆڤێت هەمیشـە دەسـتیان وەردەدا لـە پـرس و کێشـەی وڵاتانی تر، بە تایبەتییش ئەو وڵاتانەی کە پێیان دەوترێت "جیهانی سـێیەم" بـە شـێوەی جیاجیـای وەکو داگیرکردنی سەربازی، سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری، دەسـت تێـوەردانی کولتـووری، بـە پاشـکۆ کردنی سیاسـی و یـان سـزادانی سیاسـی. هـەر بـۆ نموونـە، لـە سـاڵی ١٩٦٥دا ئـەمریکا وڵاتـی(دۆمەنیکان) ی داگـیر کـرد و هـەروەها لـە سـاڵی ١٩٧٣دا ئاسـایش و ئـۆقرەیی لـە وڵاتـی چـیلی تێکدا،چونکە لەوە دەترسا کە لە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی کوبا لـە سـاڵی ١٩٥٩ بـە سـەرۆکایەتی ڤیدڵ کاسترۆ، حکومەتی زیـاتری سۆشیالیسـتی لـە هـەردوو کیشـوەری ئـەمریکا دروسـت ببێـت. لەولاشەوە لە ساڵەکانی ١٩٥٦ و ١٩٦٨دا حکومەتی سـۆڤێت تانـك و زرێپۆشـی ڕەوانـەی هـەردوو وڵاتی ڕۆمانیا و چیکوسلۆڤاکیا کرد بەمەبەستی سەرکوت کردنی حکومەتـە ریفۆرمسـتەکانی ئـەو دوو وڵاتە.

لـە چـەند شـوێنێکی تـری جیهانیشـدا، چـەندین وڵات هـانی پرنسـیپی دەسـت تێوەرنـەدانیان دەدا،چونکە پێشکەوتن لە بواری مافەکانی مرۆڤ لەو وڵاتانەدا دەیسەلماند کـە شایسـتەی سـەروەریی تەواون. بەڵام سەرەڕای پاڵەپستۆی گروپەکانی فشار لە سەرانسەری جیهاندا، کۆمـەڵگای نێودەوڵـەتی کە خۆی لە ئەندامـە هەمیشـەییەکانی نەتـەوە یـەکگرتووەکان دەبینێتـەوە، کاردانـەوەی پێویسـتی بەرامبەر پێشێلکارییەکانی مافی مرۆڤ و جینۆساید کردن لە شـوێنەکانی وەکـو دارفـور لـە سـودان، نیشان نەداوە.

لەولاشەوە بۆمباران کردنی پێگە سەربازییەکانی سربیا لە کۆسۆفۆ لە لایەن هێزەکانی نـاتۆوە لـە ساڵی ١٩٩٩، لەسەر بنەمای ئەوەبوو کە پێشێلکردنی سـەروەریی وڵاتـی سـربیا لەبـەر ئـەو ڕەشـە کوژییە بووە کە سربەکان لە دژی موسڵمانەکانی کۆسۆفۆ بەرپایان کردبـوو. بێجگـە لـەوەی چـاودێران دووپاتیان دەکـردەوە کـە ئـەو کـردە سـەربازییانەی نـاتۆ لـە لایـەن ئەنجومـەنی ئاسایشـی نەتـەوە

یەکگرتوەکانەوە بە فەرمی رێگای پیٚ نەدرابوو، هەروەها ناتۆ بەوەش تۆمەتبار دەکرا کە لە چەند شوێنێکی تری جیهاندا مافی مرۆیی موسڵمانان پێشێل دەکرێت و دەکوژرێن بە بیٚ ئەوەی ئەو رێکخراوە هیچ کاردانەوەیەکی هەبێت. بۆ ئەمەش هەمیشە فەلەستین و هەرێمی کشمیر لە نێوان هند و پاکستان بە بەڵگە دەهێنرێنەوە. چاودێران گەیشتوونەتە ئەو دەرەنجامەی هەر کاتیٚ پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و تەنانەت جینۆسایدیش لە لایەن ولاٚتێکەوە ئەنجام بدرێت کە خاوەن هێزێکی سەربازی زەبەلاح بێت (بە هێزی ناووکییشەوە) و یان هاوپەیمانی گەورەی وەکو ئەمریکای هەبێت(وەکو حاڵەتی ئیسرائیل)، ئەوا بابەتی دەست تێوەرنەدان پشتگویٚ دەخریٚ و باس ناکرێت. لە ساڵی ٢٠٠٥دا، دۆکیومێنتەکانی کۆبوونەوەی لووتکەی نەتەوە یەکگرتووەکان (بە تایبەتی ماددەکانی ١٣٨ و ١٣٩) ئاماژەیان بەوە کرد کە ولاٚتان دەتوانن لە چەند حاڵەتێکی تایبەتدا دەست تێوەردان ئەنجام بدەن، چونکە لەو حاڵەتانەدا "بەرپرسیارێتی پاراستن"ی خەڵك دەکەوێتە ئەستۆیان.

<table><tr><td>

ئێران و وەدەستهێنانی چەکی ناووکی

لەکانوونی دووەمی ٢٠٠٧دا، چەند رۆژنامەیەکی ئیسرائیلی و بەریتانی لە راپۆرتەکانیاندا ئاماژەیان بەوە کرد کە ئیسرائیل بڕوای وایە ئەنجامدانی کردەی سەربازی لە دژی پێگە ناووکییەکانی ئێران زۆر پێویستە. بە پێی ئەو لێکدانەوەیە، نابێت رێگا بە ئێران بدرێت تا ببێتە خاوەن چەکی ناووکی. بۆ ولاٚتێکی وەکو ئێرانیش کە دەربارەی پاڵەپستۆ خستنە سەری و یان هەڕەشە لیٚ کردنی زۆر هەستیارە (وەکو پاڵپشتی کردنی کودەتاکەی ١٩٥٣ و یان پشتگیری کردنی سەدام حوسێن لە شەڕی ئێران- عێراق لە هەشتاکاندا)، قسە کردن دەربارەی پێشێلکردنی یەکێتی خاکەکەی دەبێتە هۆی بەهێزبوونی پشتیوانیی نێوخۆیی بۆ وەدەستهێنانی هەمان چەك کە ئیسرائیل مەترسی لیٚ دەکات. دیارە بۆچوونی جوگرافی مەزەندە کراو دەربارەی ئێران لە دوو خاڵ پێك دێت:

<u>یەکەم:</u> ئێران هێزێکی ناوچەکەیە و خاوەن مێژوویەکی دوورو درێژە لە کاریگەریی لە رۆژهەلاٚتی ناوەڕاست و ناوەڕاستی ئاسیا. بۆ بەریتانیاش، ئێران هێزێکی ئیمپراتۆریی پێشووە.

<u>دووەم:</u> ئێران خاوەن ولاٚت و کلتورێکی دەورە دراوە بە چەند دراوسێیەکی عەرەب زمان و چەند هێزێکی نەیاری وەکو ئیسرائیل کە لە لایەن ئەمریکاوە پاڵپشتی دەکرێن. بۆیە پێویستە هەر هەوڵێك بۆ دەست تێوەردان لە ئێراندا ئەم تایبەتمەندییانە لەبەر چاو بگرێت.

وادیارە ئەگەری ئەوەش لاوازە کە بۆمبارانی سەربازی، گۆڕینی رژێم، یان گۆشەگیرکردنی زیاتری ئەو ولاٚتە، سەرکردە دێرینخوازەکانی ئێران قایل بکات بەوەی واز لە بەرنامەی وەدەستهێنانی چەکی ناووکی بێنن.

</td></tr></table>

هەندیٚ لە ولاٚتان توانای باشتر بۆ پاراستنی سەروەریی خۆیان نیشان دەدەن، بە مانای ئەوەی توانایان هەیە لە کۆنترۆڵکردن و بەڕێوەبردنی خاکی نیشتمانەکانیان و رێکخستنی هاتوچۆی پارەو

خەڵك و شت ومەك و ئایدیا و تەكنەلۆجیا لە وڵاتەكانیاندا. بەڵام چەند وڵاتێكی تری وەكو ئەمریكا و چین خاوەن توانای دەرەكین، بۆیە دەتوانن مامەڵەی گونجاو لەگەڵ پەیوەندییە جیهانییەكاندا بكەن. بێگومان كۆنترین بیرمەندانی جیۆپۆلیتیك هەستیان بە توانای ئەو دوو وڵاتە كردووە لە دەست تێوەردان لە وڵاتانی تر، نەتەوەكانی تر و یان ناوچەكانی تری جیهان. هەر ئەو دەست تێوەردانەش پرنسیپی "دەست تێوەرنەدان" ی لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكاندا خستۆتە مەترسییەوە.

نەخشەی جیۆپۆلیتیكی لە سەردەمی جیهانگەراییەكی بەرفراواندا

ئەگەر بمانەوێ بە شێوەیەكی باشتر بزانین چۆن جیۆپۆلیتیكی جیهانیی لە سەردەمی (مایكندەر) ەوە تا ئێستا گۆڕاوە، پێویستە وردبینی ئەوە بكەین كە كاردانەوەی وڵاتان چۆن بووە لە گەڵ پرۆسەكانی پەیوەندیدار بە جیهانگەراییەوە. ئەگەر هزری جیۆپۆلیتیكیی كۆن سەرقاڵی لێكۆڵینەوە لە وڵاتان و گۆڕانی بارودۆخی ئیمپراتۆرییەتەكانی ئەوروپا بوو بێت، ئەوا لێكۆڵینەوە تازەكان زیاتر باس لە رۆڵی ئەكتەرو تۆڕە ناحكومییەكان، رێكخراوە هەرێمایەتییەكان، دامەزراوە نێو نەتەوەییەكان،و رێكخراوە حكومییە نێودەوڵەتییەكان لەم بارەیەوە دەكەن. هەرچەندە چەمكی سەروەریی وڵاتان هەر بە گرنگی دەمێنێتەوە، بەڵام چەمكی پشت بەیەك بەستن بووەتە هۆی گۆڕینی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان و جوگرافیای جیهانیش. ئێستا زۆر ئاساییە كە ببینین وڵاتان خاوەن جۆرە سنوورێكن كە بە ئاسانی تێپەڕ دەكرێت و ئیدارە كردنی وڵاتان بە شێوازی جیهانیی و فرە سەنتەریی ئەنجام دەدرێت، چونكە دامەزراوەكانی وەكو بانكی نێودەوڵەتی و نەتەوە یەكگرتووەكان و دامەزراوە جیهانییەكانی بواری میدیاو رێكخراوی بازرگانیی جیهانی رۆڵی خۆیان دەبینن لە دارشتنی شێوازی تازە بۆ مامەڵە كردن لەسەر ئاستی جیهان.

لێرەدا چەمكی فراوانیی گرنگە، چونكە تێیدا بەڵگەی زیاتر دەردەكەوێت كە پێویستە وڵاتان خۆیان لەگەڵ چەندین كێشەو بابەتی تازەدا بگونجێنن، بە شێوەیەك كە سنوورە نێودەوڵەتییەكان و سەروەریی تایبەتییش تێپەڕ بكەن. بێگومان لیستەكە چەندین بابەت بە خۆوە دەگرێت وەكو گۆڕانكاری لە بارودۆخی جیهان و مافەكانی مرۆڤ و بازرگانی كردن بە ماددە هۆشبەرەكان و دیەوزمەی قڕكردنی ناووكی. بە درێژایی ٦٠ ساڵی رابردووش، هەمیشە دەوترا كە لە ئەنجامی شكستی ژاپۆن و ئەڵمانیا لە ساڵی ١٩٤٥دا، شێوازێكی تازە لە رێكخستنی جیهانی باڵی بەسەر جیهاندا كێشاوە. ئەو رێكخستنەش كە ئەمریكا و هاوپەیمانە سەركەوتوەكانی وەكو بەریتانیا سەرپەرشتییان دەكرد، سێ خەسڵەتی تایبەتی هەبوو: پێشكەوتنی ئابوورییەكی سەرمایەداریی

جیهانی ودامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان و پێشخستنی دیموکراتییەتی لیبرالّی. دیارە ئـەمریکا زۆر کاریگەر بوو لە دامەزراندنی سیستمێکی ئابووری بونیاتنراو لەسەر دوو دەزگا کە بریتین لـە سـندوقی دراوی نێودەوڵەتی و بانکی نێودەوڵەتی.

یەکەم: ئەم دەزگایانە لە (بریتون وودز) لـە ویلایـەتی (نیـو هامپشـایەر) لـە سـالّی ١٩٤٤ بـە ئامانجی بەدی هێنانی سەقامگیرییەکی ئـابووری نێودەوڵـەتی و دابینکردنـی سەرچاوەی دارایـی بـۆ بونیاتنانەوەی دوای شەڕی جیهانیی دووەم دروست بوون.

بریتون وودز: کۆتایی سیستمێکی ئابووری نێودەوڵەتی؟

سیستمی بریتون وودزی تایبەت بە ئیدارە کردنی دراوی نێودەوڵەتی بە ئامانجی دارِشتنی چەند ڕێسـایەك بـوو کـە سەرپەرشـتی پەیوەندییـە ئـابووری و بازرگانییـەکانی دوای شـەڕ بکـات. تێیـدا دێوەزمـەی شـێوازە سەرکوتکارییەکانی ئابووری نەتەوەیی وەلاوە نرا. ئەم سیستمە ٤٤ نەتـەوەی بـەخۆوە دەگـرت کـە لـە تـەمووزی ١٩٤٤دا ئامادەی کۆنفرانسی نەتەوەیەکگرتووەکانی تایبەت بە دراو و دارایی بـوون. کـاتێکیش سیسـتمەکە لـە سالّی ١٩٤٦پەسەند کرا، پێویسـت بـوو هـەر یـەك لـە ولاّتـە بەشـداربووەکان رازی بێـت بـەوەی ڕێـژەی دراوە نیشتمانییەکەی لە چوارچێوەی بەهایەکی نـەگۆڕدا بمێنێتـەوە، بـۆ ئـەوەی سـندوقی دراوی نێودەوڵـەتی بتوانێـت پارێزگاری لە سەقامگیریی دارایی جیهان بکات. بەلاّم لە سالّی ١٩٧١،سیستمی دراوی نەگۆڕ هەرەسـی هێنـا و لە ئەنجامدا ئەمریکا پرۆسەی گۆڕینی دۆلاری بۆ زێـڕ ڕاگـرت. لـە دوای سـالّی (١٩٧١) یـش، وردە وردە دراوە نیشتمانییەکان پابەند بوونیان بە ڕێژەیەکی دیاریکراو لە مامەڵە کردن بە دراو لەدەسـت دا و لـە ئەنجامـدا ڕێـژەی دراوەکان زیادی کرد. بۆیە چەند شارێکی گەورەی جیهان وەکو نیویۆرك و پاریس و لەندەن جێگـای(بریتـون وودز) یان گرتەوە وەکو چەقی بازاڕی جیهان.

دووەم: دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە سالّی ١٩٤٥ کاریگەریی گەورەی هـەبوو لە سەرپەرشتی کردن و ڕێکخستنی هەڵس و کەوتی ولاّتان لە دوای شـەڕی جیهـانیی دووەم، چـونکە پەیماننامەی ئەو ڕێکخراوە ڕۆڵی سـەرەکیی بینـی لـە بونیاتنـانی ڕێ وشـوێنی تایبـەت بـە بابـەتی سەروەری و هەروەها بابەتەکانی تری وەکو ڕێککەوتنی گشتی دەربارەی بازرگانی و باجی گـومرك بـە ئامانجی پێشخستنی بازرگانییەکی ئازاد لە سەرانسەری جیهاندا.

سێیەم: پێشخستنی دیموکراتیەتی لیبرالّی لە لایەن ئەمریکاوە وەکو سیستمێکی پەسـەندکراو بـۆ حوکمداریی سیاسی بایەخێکی گەورەی هەبوو لە بە یاسایی کردنـی ڕۆڵـی ئـەو جـۆرە سیسـتمە لـە ململانێکانی شەڕی سارددا کە یەکێتی سۆڤێت و چینیش تێیدا بەشدار بوون، واتا ئـەو ولاّتانـەی کـە پشتیوانییان لە شۆڕشی سۆشیالیستی دەکرد. لە ئـەنجامی دارِمـانی یـەکێتی سـۆڤێتیش لـە سـالّێ

١٩٩١ و شکستهێنانی سیستمە سۆشیالیستییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا و شوێنانی تر، ئەو دەزگایانەی کە مۆرکی ئابووری و سیاسی ئەمریکایان پێوە دیار بوو، پێشبینی پێشکەوتنی سەرمایەدارییەکی جیهانییان کرد کە لەسەر بنەمای بازرگانیی ئازاد، بازاڕی ئازاد، و وەبەرهێنانی ڕاستەوخۆی بیانی بونیات نرابێت. دامەزراوە نێونەتەوەییەکانیش لە لای خۆیانەوە ئاسانکارییان بۆ بەهێز کردنی کەش و هەوای ئەو جۆرە ئابوورییە جیهانییە لە ڕێگای وەبەرهێنان و چالاکییە بەرهەمهێنەرەکانیانەوە دەکرد.

١١. بینای بارەگای نەتەوە یەکگرتووەکان و زۆربەی ئاڵای وڵاتانی ئەندام لە کاتی (٦٦) ەمین دانیشتنی ئەنجومەنی گشتیدا. بینا لە مەڕمەڕ دروستکراوەکە (٣٩) قاتەو بە بینای سکرتاریەتی نەتەوە یەکگرتووەکان ناسراوە. لە لای چەپیشەوە دیمەنێکی بینای ئەنجومەنی گشتیی دەردەکەوێت.

له یالْتاوه بۆ بەرلین: کەوتنی سنووره سیاسییه‌کانی ئەوروپا

له مانگی شوباتی ١٩٤٥ ولاْتانی ئه‌مریکا و یه‌کێتی سۆڤێت و به‌ریتانیا به‌شدارییان کرد له کۆبوونه‌وه‌یه‌ك له شاری گه‌شتیاری یالْتا له نیمچه دوورگه‌ی کریمیا (نیمچه دوورگه‌یه‌که له ولاْتی ئۆکرانیا و ده‌که‌وێته سه‌ر که‌ناری باکووری ده‌ریای ره‌ش- وه‌رگێر). کۆنفرانسه‌که که ستالین و رۆزڤلْت و چێرچلْ به‌شدارییان تێدا کردبوو، چاره‌نووسی ئه‌وروپای دوای ١٩٤٥ ی ده‌ستنیشان کرد. دیارترین ده‌ره‌نجامه‌کانیشی به‌م شێوه‌یه بوون: یه‌کێتی سۆڤێت ده‌بێته ئه‌ندام له نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان به‌رامبه‌ر وه‌ده‌ستهێنانی بالاْده‌ستی به‌سه‌ر ناوچه‌یه‌ك له رۆژهه‌لاْت و ناوه‌راستی ئه‌وروپا. یه‌کێتی سۆڤێت شه‌ر له دژی ژاپۆن راده‌گه‌یه‌نێت. ئه‌لْمانیا و نه‌مسا داگیر ده‌کرێن و دابه‌ش ده‌کرێن به‌سه‌ر چوار سێکته‌ردا که به‌رێوه‌بردنیان به سێ ولاْته به‌شداربووه‌که‌ی ئه‌و کۆنفرانسه له گه‌لْ فه‌ره‌نسادا ده‌سپێردرێت. پێویسته ئه‌لْمانیا قه‌ره‌بووی زیان لێکه‌وتووان بکاته‌وه. ولاْتانی وه‌کو ئیستۆنیا و لاتڤیا له ژێر داگیرکاریی سۆڤێتدا ده‌مێننه‌وه.

ئه‌لْبه‌ته ٤٤ سالْی تر پێویست بوو به‌ر له‌وه‌ی جیۆپۆلیتیکی ئه‌وروپا له ئه‌نجامی دارمانی رژێمی ئه‌لْمانیای رۆژهه‌لاْت و بزوتنه‌وه کۆمۆنیسته‌کانی تر له رۆژهه‌لاْت و ناوه‌راستی ئه‌وروپادا به ته‌واوی بگۆردرێت. روخاندنی دیواری به‌رلینیش که له سالْی ١٩٦١ دروست کرابوو، یه‌کێکه له ساته له‌بیرنه‌کراوه‌کانی ئه‌و گۆرانکارییه. له کۆتایی نه‌وه‌ته‌کاندا، یه‌کێتی سۆڤێت له‌به‌ر یه‌ك هه‌لْوه‌شایه‌وه‌و حکومه‌ته کۆمۆنیسته‌کانی ئه‌وروپای رۆژهه‌لاْتی پێشوویش بوون به ئه‌ندام له یه‌کێتی ئه‌وروپا و رێکخراوی په‌یماننامه‌ی باکووری ئه‌تلْه‌سی ناسراو به (ناتۆ). روسیاش له لای خۆیه‌وه دۆستایه‌تی له‌گه‌لْ هه‌ردوو رێکخراودا دامه‌زراند.

بێگومان بابه‌تی په‌لهاویشتنی ولاْتان له سه‌رده‌می جیهانگه‌راییه‌کی به‌ربلاْودا قسه‌و باسی زۆری به‌دوای خۆیدا هێنا. به لای هه‌ندێکه‌وه، ولاْتان که‌وتوونه‌ته ژێر سێبه‌ری پێداویستییه‌کانی سیستمی سیاسی و ئابووری جیهانییه‌وه. دیاره دامه‌زراوه ئابوورییه‌کانی وه‌کو بانکی نێوده‌وله‌تی و سندوقی نه‌ختی نێوده‌وله‌تی، ده‌توانن تا راده‌یه‌کی زۆر کاریگه‌ریی له‌سه‌ر خه‌رجییه حکومییه‌کان و سیاسه‌تی گشتیی ئابووریی ولاْتان له هه‌ر کات و شوێنێکدا دروست بکه‌ن ئه‌گه‌ر ولاْتان داوای پالْپشتی داراییان لێ بکه‌ن. ئه‌مه‌ش به شێوه‌ی به‌رچاوتر له ولاْتانی باشووری هه‌ردوو بیابانی گه‌وره له ئاسیا و ئه‌فریقا به‌دی ده‌کرێت. تێیدا پرۆگرامه‌کانی گونجاندنی پێکهاته‌یی (برامج التكييف الهيكلي) به‌سه‌ر ولاْتاندا ده‌سه‌پێنرێت به چه‌ندین مه‌رجه‌وه وه‌کو مه‌رجی هه‌لْگرتنی پالْپشتی حکومه‌ت بۆ خه‌رجییه گشتییه‌کان یان ئاسانکاری کردن بۆ وه‌به‌رهێنانی ده‌ره‌کیی له‌و ولاْته‌دا. (واتا، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و دوو رێکخراوه قه‌رز به ولاْتان بده‌ن،پێویسته ئه‌و ولاْتانه بازاره‌کانیان ئازاد بێت و که‌رتی تایبه‌ت چالاك

بکەن و هەروەها حکومەت پێداویستییە سەرەکییەکانی وەکو خواردن و سووتەمەنی بە هەرزان بۆ هاوولاٌتیان دابین نەکات-وەرگێر).

لە کاتی شەڕی سارددا،ئەو جۆرە رێوشوێنە ئابووریە نێودەوڵەتییانە مانای جیۆپۆلیتیکییان هەبوو، چونکە ئەمریکا کۆنترۆڵی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی وەکو سندوقی نەختی نێودەوڵەتیی کردبوو، ئەمەش دەبووە هۆی دروستبوونی هەژموون و کۆنترۆڵی زیاتری ئەو زلهێزە بەسەر ناوچەکانی وەکو رۆژئاوای ئەفریقا کە بە هۆی دەوڵەمەند بوونیان بە نەوت و غاز، لە رووی ستراتیجییەوە بە گرنگ هەژمار دەکران. لەم بارەیەوە جوگرافیناسی مارکسی "دەیڤد هارڤی" ئاماژە بە (کۆکردنەوە بە لێ دەرکردن) دەکات بۆ باسکردنی ئەو شێوازەی تێیدا دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان ئاسانکارییان دروست کردووە بۆ دەست گەیشتن بە سەرچاوەو بازاڕەکانی جیهانی سێیەم. لە شوێنەکانی تری وەکو باشووری رۆژهەلاٌتی ئاسیاش، قەرزە نێودەوڵەتییەکان بەو ولاٌتانە دەدرا کە بە هاوپەیمانی رۆژئاوا هەژمار دەکران لە شەڕ و ململانێکان لە دژی بەرزخوازیی سۆشیالیستی کە لە لایەن سۆڤێت و چینەوە پشتیوانی دەکرا. لەم چوارچێوەیەدا، ولاٌتانی وەکو کۆریای باشوور و مالیزیا سوودمەند دەبوون، بە تایبەتییش لە سەروبەندی شەڕی ڤێتنامدا. ئیدارەی ئەمریکا لەوە دەترسا کە ئەگەر ڤێتنام بکەوێتە دەست هێزە کۆمەنیستییەکان، ئەوا ولاٌتانی دراوسێیشی دەبنە ئامانج بۆ کۆنترۆڵکردنیان لە لایەن ئەو هێزانەوە.

چاودێرانی تریش لە لای خۆیانەوە دووپاتی دەکەنەوە کە رێکخراوە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکانی وەکو سندوقی نەختی نێو دەوڵەتی یان دامەزراوە نێونەتەوەییەکان تەنها لەگەڵ ئەو ولاٌتانەدا مامەڵە دەکەن کە لە ئەنجامی جیهانگەراییدا گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە. لە ئەنجامیشدا، ولاٌتان ئابووریی دوای شەڕیان دروست کرد،و لەمەشدا ئەمریکا گرنگترینیان بوو. هەروەها، یاساکانی ئەو ئابوورییە دەربارەی موڵك و باج و وەبەرهێنان، دەبنە هۆی رێکخستن و پاراستنی چالاکیی دامەزراوە نێونەتەوەییەکان. بۆیە چەمکی "ولاٌتی گۆڕاو" بەو مانایە سوودبەخش دەبێت بۆ ئەوەی بزانرێت لە چی روویەکەوە جیهانگەرایی گۆڕانکاریی دروست کردووە. مایەی سەرسوڕمانە کە ئێستا ژمارەی ولاٌتان زیادی کردووە لە کاتێکدا زۆرێك لە چاودێران پێشبینی کەمبوونەوەی ئەو ژمارەیان دەکرد وەکو دەرەنجامێکی لۆجیکی بۆ جیهانگەرایی فراوان کە باڵی بەسەر جیهانی ئێستادا کێشاوە.

ئەڵبەتە مانای ناڕاستەوخۆی جیۆپۆلیتیك زۆر قووڵ و فراوانە. ئەوەتا لە لایەکەوە، کۆتایی هاتنی شەڕی سارد پەیدابوونی چەند ولاٌتێکی تازەو ژمارەیەك رێکخراوی ناوچەیی بەدوای خۆیدا هێنا، وەکو سلۆڤینیا و کۆمۆنوێڵسی ولاٌتە سەربەخۆکان (رێکخراوێکە کە لە ساڵی ١٩٩١ بەمەبەستی

جێگرتنەوەی یەکێتی سۆڤێت دامەزرا کە وڵاتانی بیلا روسیا و ئۆکرانیا و روسیای ئیتحادی دامەزرێنەری بوون- وەرگێڕ). بێگومان دارمانی یەکێتی سۆڤێت و هاتنی قۆناغ بە قۆناغی روسیا و چین بۆ ناو پێکهاتە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکانی وەکو رێکخراوی بازرگانیی جیهانی، ئاماژە بوون بۆ چۆنێتی توانەوەی وڵاتانی کۆمۆنیستی و سۆشیالیستی پێشوو لە ناو ئەو تۆڕ و پێکهاتانەی کە وابەستەن بە پێشکەوتنی سەرمایەداریی جیهانییەوە.

دیارە هاوکات لەگەڵ شێوازی بەربڵاوی دیموکراتیزەکردن لە ئەورووپای رۆژهەڵات و ئەمریکای لاتین و بەشێك لە ئاسیا و ئەفریقا، سیاسەتە پەیوەندیدارەکان بە لیبراڵیزمی تازە وەکو بازاڕی ئازاد و وەبەرهێنانی راستەوخۆی دەرەکیی هەژموونێکی گەورەیان دروست کرد. ئیتر وێنەیەکی ریك نەخراوی جوگرافیای جیهان هاتە ئاراوە - تێیدا جیهان وەکو ناوچەیەکی بێ سنوور دێتە بەرچاو کە هانی هاتوچۆ کردنی شت و مەك و وەبەرهێنانەکان دەدات. لێرەدا ئەرکی وڵاتان تەنها بریتییە لە ئاسانکاری کردن بۆ جموجوڵی بازرگانی لە ناو وڵاتەکانیاندا، بۆیە ژمارەیەك لە گەورە کۆمپانیاکانی ئەمریکا وەکو کۆمپانیای "ئینرۆن" توانییان سوودێکی تەواو لە هەل و مەرجی نەبوونی پێکهاتە دادوەریی و داراییەکان لە وڵاتەکانی تردا وەربگرن. لە ساڵانی نەوەتەکانیشدا، چاودێرانی وەکو فرانسیس فۆکۆیاما ستایشی سەرکەوتنی ئەو ئایدیاو کردارانەیان کرد کە پەیوەست بوون بە دیموکراتییەت و لیبراڵیەتی تازە بە سەرپەرشتی و سپۆنسەری کردنی ئەمریکا.

لە لایەکی ترەوە، دیار بوو کە دیموکراسییەت بە مانای هەڵبژاردنی ئازاد و نوێنەرایەتی هەڵبژێردراو نەبووەتە باو لە بەشێك لە وڵاتانی جیهان وەکو چین و باشووری بیابانی ئەفریقا و بەشێك لە جیهانی ئیسلامییش. هەروەها ئەو وڵاتانەش کە هەندێك لە چاودێران بە دیموکراتی ناوزەدیان دەکردن، جیاوازییەکی زۆریان هەبوو لە گەڵ نموونەی دیموکراتیەتەکەی ئەمریکا و ئەورووپای رۆژئاوا. لەولاشەوە، بەکارهێنانی سیستمی ئابووری تایبەت بە لیبراڵیزمی تازە،رووبەڕووی بەربەرەکانێیەکی زۆر بووەوە لە لایەن زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێیەم و ئەورووپای رۆژئاواو بگرە ئەمریکاشەوە. یەکێك لە بەرچاوترین شێوازەکانی ئەو بەربەرەکانێیەش خۆی لە دەرکەوتنی بزوتنەوەی دژە جیهانگەرایی دەبینێتەوە.

ئەڵبەتە بەرچاوترین خۆپیشاندانەکانی دژی جیهانگەرایی لە شارەکانی کۆڵن، جەنەوا، لەندەن، و سیاتڵ ئەنجام دەدران و بە زۆرییش هاوکات بوون لەگەڵ کۆبوونەوەکانی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨). خۆپیشاندانەکان رەخنەیان لەو شێوازە دەگرت کە تێیدا لیبراڵیزمی تازە سنوورە نیشتمانییەکان لەناو دەبات،و لە ئەنجامدا کۆمەڵگای ئەو وڵاتانە رووبەڕووی دەست تێوەردانی

نەخوازراوی دام و دەزگا جیهانییەکان و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان و هێـزە باڵادەسـتەکان دەکاتـەوە. گەورەترین مەترسییش ئەوە بووە کە هەندێك لـەو کاریگەرییـە بیانییانـە باڵیـان بەسـەر نیشـتمان و کۆمەڵگاکاندا کێشاوەو حکومەتەکانیش توانا و ئارەزوویان نەبووە کە رێگـا لـە هـەژموونیان بگـرن، هەرچـەندە ئـەو کاریگەرییانـە لـە گـەڵ داب و نەریتـە خۆماڵییەکانیشـدا نـاگونجێن. یـەکێك لـە دراماتیکیترین ئەو هەوڵە دژە جیهانگەراییانە لە شاری سیاتڵی ئەمریکی لە ساڵێ ١٩٩٩ ئـەنجام درا و بەرنامەی بۆ داڕێژرابوو تا هاوکات بێت لەگەڵ کۆبوونەوەی رێکخـراوی بازرگـانیی جیهـانی. تێیـدا ٦٠٠٠٠ کەس رژانە سەر شەقامەکان بەمەبەستی نیشاندانی ناڕەزایی بەرامبەر جیهانگـەرایی،و ئـەو کردەوەش دەسەڵاتدارانی ناچار کرد پەنا بۆ هێزی سەربازی ببەن بۆ گەڕاندنـەوەی یاسـا و هێمنـی بـۆ شارەکە. بەڵام ناڕەزاییەکان لەسەرانسەری جیهاندا درێژەیان هەبوو و لە سـاڵی ٢٠٠١دا کۆڕبەنـدێکی کۆمەڵایەتی جیهانی لە وڵاتی بەرازیل گرێ درا بە ئامانجی یەکخسـتن و چـڕکردنەوەی هەوڵـەکان بـۆ دژایەتی کردنی شێوازەکانی جیهانگەرایی. لە ساڵانی ٢٠٠٤ و ٢٠٠٥ یشدا زیـاتر لـە(١٠٠٠٠٠) کەس ئامادەی هەردوو کۆڕبەندەکە بوون لە وڵاتانی هند و بەرازیل بۆ هەمان مەبەست.

بە گشتیی بزوتنەوەکانی دژ بە جیهانگەرایی جۆراوجـۆرن و هەرچـەندە ئێسـتا تـا رادەیـەك بـە هەماهەنگی لەگەڵ بزوتنەوەکانی دژە شەڕ سەرقاڵی ئەنجامدانی هەڵمەتن بۆ رەتکردنـەوەی شـەڕی دژ بە تیرۆر و داگیرکردنی عێراق (کتێبەکە لە ساڵی ٢٠٠٧ نوسـراوە- وەرگێـڕ)، بـەڵام چـالاکییەکانیان بوونە هۆی گومان خستنە سەر سیستمی سیاسـی و ئـابووریی لیبرالیزمـی تـازە و تـا رادەیـەکیش تێکدانی ئەو سیستمە. ئیتر بەهۆی ناڕەزاییەکان لە سیاتڵ و شوێنەکانی تر، ئەو وڵاتانەی میوانـداری کۆبوونەوەکانی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨) و بـانکی نێودەوڵـەتییان دەکـرد، ناچـار بوون کات و پارەیەکی زۆر لە دابینکردنی ئاسایش لە کاتی کۆبوونەوەکاندا خەرج بکەن. لـە سـەرێکی تـرەوە و لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری ٢٠٠١، دەرفـەتی زیـاتر خولقـا بـۆ وڵاتـە دەوڵەمەندەکان و رێکخراوە هەرێمایەتییەکانی وەکو یەکێتی ئەوروپا بـۆ پتـەوکردنی زیـاتری سـنوورە نیشتمانییەکانیان. هەروەها، وەکو لە کۆبوونەوەی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی لە دەوحە دەرکـەوت، ئەو هێرشانە بیانوویان دایە دەست وڵاتە گەورەکان تا گفتوگۆی چڕتر ئەنجام بـدەن و جڵـەوگیری زیـاتر دروست بکەن لە رێگای هاوردە کردنی بەرهەمی کشتوکاڵی و پیشەسازی لە وڵاتانی بەشی باشـووری گۆی زەوی.

ئەمریکا و ئیمپراتۆرییەتێکی تازە

کاردانــەوەی ئــەمریکا بەرامبــەر هێرشــەکانی ١١ی ســیپتەمبەری ســاڵی ٢٠٠١ بــووە بابــەتی هەڵسەنگاندن و مشت و مڕێکی زۆر، و ئێستا دەکرێ ئەو رووداوە وەکو خاڵی وەرچەرخان لە مێــژووی هاوچەرخی ئەمریکا و سیستمی تازەی جیهانیی دابنرێت. لە ماوەی شەست ساڵ بەر لــەو رووداوەش، ئەمریکا رۆڵی کاریگەری بینی لە دامەزراندنی سیســتمێکی سیاســی و ئــابووریی بونیــاتنراو لەســەر نەتەوە یەکگرتووەکان و بانکی نێودەوڵەتی و سندوقی نەختی نێودەوڵــەتی. بــەڵام کاتێــك ئــەو وڵاتــە رووبەڕووی زیانی گیانی گەورە لە هاوولاتیانی بووەوە کە پێشتر زیانی لەو جۆرەی پێ نەکەوتبوو، ئــیتر ئیدارەی بوش بە هەماهەنگی لە گەڵ هاوپەیمانانی وەکو بــەریتانیا و پاکســتان و ئوســترالیا، دەســتی دایە شەڕ لە دژی تیرۆر لە چوارچێوەی هەوڵەکانی بۆ راوەدوونانی ئــەو کەسـایەتییانەی کــە نەخشــەی هێرشــەکانیان داڕشــتبوو. هــەردوو چوارچــێوەی دیبلۆماســی و ســەربازیی هەوڵــەکانیش وڵاتــانی ئەفغانستان و عێراق و ئێران و یەمەن و سودان و سوریای گرتــەوە. لەولاشــەوە هاوپەیمانــەکانی وەکــو ئیسرائیل و قەتەر و شانشینی سعودی و پاکستان رۆڵی کاریگــەریان بینــی لــە هەماهــەنگی کردنــی ئاسایشیی و رێگاکردنەوە بۆ کردە سەربازییەکان لەناو خاکی وڵاتەکانیاندا لە دژی ئــەو کەســانەی بــە بەشێك لە تۆڕی تیرۆریستی هەژمار دەکران. ئەمەی خوارەوەش خشتەیەکە بە توخمــە ســەرەکییەکانی سیاسەتی هەردوو سەرۆکی ئەمریکا، بیلّ کلینتون و جۆرج بوش:

سەرۆك کلینتون (١٩٩٣-٢٠٠١)	سەرۆك بوش (٢٠٠١-٢٠٠٩)
جیهانگەرایی	شەری جیهانی دژی تیرۆر
هێزی زانیاری	هێزی سەربازی
یاسای نێودەوڵەتی	مافی پێشینە بۆ خاوەندارێتی
فرە لایەنی	تاك لایەنی

بێگومان شەڕی دژە تیرۆر گرنگییەکی زۆری لە رووی جیۆپۆلیتیکییــەوە هەیە،چــونکە ئاراســتەی ئەو وڵاتانە کرا کە بە دالّدەدانی گروپە تیرۆریستییەکان و تــۆڕە پەیوەندیــدارەکان تۆمــەتبار کرابــوون. ئامانجی سەرەکیی شەڕەکەش بریتی بــوو لــە تێکشــکاندنی تــۆڕی تیرۆریســتی قاعیــدە و ســەرکردە بالاّکانی بە تایبەتییش ئوسامە بن لادن و جێگرەکەی، دکتۆر ئەلزەواهیری، کــە تۆمــەتبار بــوون بــە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر و تەقینەوەکانی پێشوو کە باڵیۆزخانەکانی ئەمریکایان لــە رۆژهــەڵاتی ئاسیا کردبووە ئامانج. رێکخراوی قاعیدە کە لە ئەنجامی شــەڕکردن لــە دژی هێزەکــانی سـۆڤێت لــە

ئەفغانستان ئەزموونێکی گەورەی پەیدا کردبوو، لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو دامەزرا،و ولاّتانی ئەمریکا و پاکستان و سعودیە بەشارییان کرد لەپشتیوانی لێکردنی لە ڕێگای چەکدار کردن و دابینکردنی سەرچاوەی داراییەوە. بەلاّم ناردنی هێزی سەربازی ئەمریکا بۆ نیمچە دوورگەی عەرەب لە لە سەروبەندی شەڕی کەنداو لە ساڵی ١٩٩١، ڕێکخراوەکەی تووڕە کرد و لە ئەنجامدا ئەو ڕێکخراوە بەرژەوەندییەکانی ئەمریکای لە سەرانسەری جیهاندا کردە ئامانجی کردەوە تیرۆریستییەکانی خۆی. هەر بۆ ئەو مەبەستەش پەیوەندیی لە گەڵ یاخیبووانی تردا لە باشووری رۆژهەلاّتی ئاسیا و باشووری رۆژهەلاّتی ئەورووپا و ولاّتی چیچان دروست کرد.

هەرچەندە زۆربەی حکومەتەکانی جیهان زۆر بە خێرایی سۆزی خۆیان بەرامبەر قوربانییەکانی ١١ی سیپتەمبەر نیشاندا، بەلاّم شێوازی داڕشتن و جێبەجێ کردنی ستراتیجییەتی شەڕی دژە تیرۆر لە لایەن ئەمریکاوە بووە هۆی تووڕەیی و رقی ولاّتان بەرامبەر ئەو زلهێزە. بەلای رەخنەگرانی ئەو سیاسەتەوە، هێرش کردنە سەر عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣، ئەشکەنجە دانی بەردەوام و بێ جیاوازی کردن، و دامەزراندنی کەمپەکانی وەکو کامپی (ئێکس رەی)، ئاماژە بوون بۆ ڕێز نەگرتنی ئەمریکا لە نەریت و یاسا نێودەوڵەتییەکان. هەرچەندە کۆدەنگیی لە سەر راگرتنی ئەو پرنسیپانە لە حاڵەتی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەگەری جینۆساید یان پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤدا هەیە، بەلاّم رۆڵی شەرعیەتی نێودەوڵەتی هەر گرنگ و بایەخدارە لە پارێزگاری کردن لە بەها باوەکان و نەخشەی جیۆپۆلیتیکی. لەم چوارچێوەیەدا، بڕیاری ئیدارەی بوش بۆ جێبەجێ کردنی پرنسیپی مافی پێشینە گرنگییەکی زۆری هەبوو، چونکە مافی دەدایە ئەمریکا بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتی سەربازی دژ بە هەر حکومەتێك یان گروپێکی ناحکومی کە بە دوژمنی خۆی بزانێت.

بە هەر حاڵ، لە رووی جیۆپۆلیتیکەوە، کردەوەکانی ئەمریکا هاوکات ئاماژە بوون بۆ پیادە کردنی سیاسەتی دەرەوەی هەرێمایەتی (واتا فراوانتر لە هەرێمایەتی- وەرگێڕ) کە لە ئاکامدا بووە هەڕەشە بۆ سەر چەند پرنسیپێکی گرنگی تایبەت بە دەست تێوەرنەدان و سەروەریی نیشتمانی . ستراتیجییەتەکانی ئاسایشی نیشتمانیی (٢٠٠٢-٢٠٠٥) لەم بارەیەوە زۆر روون و ئاشکرا بوون، کاتێ ئاماژەیان بەوە دەکرد کە چیتر ئەمریکا چاوەڕوان ناکات تا ئەو کاتەی هێرش بکرێتە سەری. دیارە دروستکردنی پێگەی سەربازیی دەرەکی وەکو ئەوانەی پێگەی دەریایی ئەمریکا لە کەنداوی گوانتانامۆ لە کوبا، بە ئامانجی دەرباز بوون بوو لەو پاراستنەی کە دەستووری ئەمریکا بۆ دیلەکانی شەڕی دابین دەکرد. بەلاّم هاوکات مەترسیی ئەوەشی هێنایە ئاراوە- وەکو ئەوەی فەیلەسوفی ئیتاڵی (جیۆرجیۆ ئاگامبین) تێبینی کردبوو- کە شەڕی دژە تیرۆر دروستبوونی دەوڵەتی نائاسایشی لێ

بکەوێتەوە. ئەمەش مانای وایە لە حاڵەتی ئەمریکادا،" دەوڵەتی فریاکەوتن" وەکو زاراوەیەك بەکار دێت بۆ پاساو هێنانەوە بۆ پشتگوێ خستنی بارودۆخی یاسایی تاکەکان و دروستکردنی حاڵەتێك کە تێیدا تاکەکان خاوەن هیچ پێناسەسەك نین . بۆ نموونە، ئەو کەسانەی لە ساڵی ٢٠٠١ لە ئەفغانستان لە لایەن هێزەکانی ئەمریکاوە دەستگیر کران، نە وەکو دیلی شەڕ پێناسە کران (بە پێی ڕێککەوتننامەکانی جنێڤ) و نە بە پێی یاساکانی ئەمریکا بە تۆمەتبار بە ئەنجامدانی تاوان ناوزەد کران.

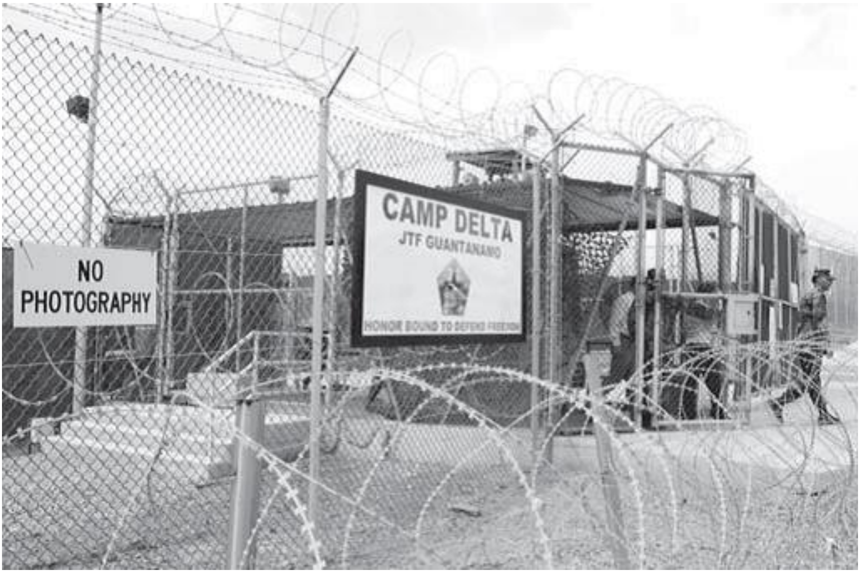

١٢. وێستگەی دەریایی ئەمریکا لە کەنداوی گوانتانامۆ- کوبا

ئەڵبەتە شێوازی نائاسایی لە گواستنەوەی ئەو دیلانەی گومانی ئەندامێتی ڕێکخراوی قاعیدەیان لێ دەکرا لە شوێنەکانی وەکو ناوەڕاستی ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنەکانی تر، وڵاتی تری وەکو بەریتانیاشی دەگرتەوە. ئەو وڵاتە ئاسانکاری و پشتیوانیی لە پرۆسەیەك کردووە کە ئامانجی تەنها ئەوە نەبووە تاکەکان لە ڕووی جوگرافی و یاساییەوە لە یاساو ڕێساکانی تایبەت بە پاراستنی دیلەکانی شەڕ جیا بکاتەوە، بەڵکو گواستنەوەشیان بووەتە حاڵەتی یاسایی و جوگرافیی "نائاسایی". ئەگەر ئەم لێکۆڵینەوەیە بە (کافکایی) دەربکەوێت، ئەوا خوێنەر دەتوانێت چیرۆکی سەرسوڕهێنەری بایۆ-جوگرافی هاووڵاتیی بەریتانی "موعەززەم بەگ بخوێنێتەوە. ناوبراو باسی ئەوە دەکات چۆن لە

پاکستانەوە براوە بۆ ئەفغانستان و لە دواییشدا بۆ کامپی "ئێکس رەی" لە کوبا. لەوێ زیندانەکان ئەم ناوانەی خوارەوەیان لەسەر بوو: سۆماڵ، لوبنان، یو ئێس ئێس کۆل، نایرۆبی، هەردوو بورجەکە، و پەنتاگۆن. ئەمەش ئاماژەیەکی روونە بۆ ناوی ئەو شوێنانەی کە بوونە ئامانجی هێرشە تیرۆریستییەکان، بۆ ئەوەی ببێتە پاساو بۆ شەرعیەت دان بە دەستگیر کردن و زیندانی کردنی ئەو کەسانەی لەناو کەمپەکەدا بوون. لە وەلامی پرسیاری بەرپرسە ئاسایشییەکانی ئەمریکا و بەریتانیادا، موعەززەم بەگ هەولی دەدا بێتاوانیی خۆی بسەلمێنێت. بەلام دەسەلاتدارانی کەمپەکە زاراوەی وەکو "شەرکەری نایاسایی" یان بۆ بەکار دەهێنرا . ئەمەش کاریگەریی ترسناکی هەبوو لە بێبەش کردنی موعەززەم و گیراوەکانی تر لە مافی زانینی تۆمەتەکانیان و هەروەها ئەو بەلگانەی کە تۆمەتەکان پشتراست دەکەنەو.

بە گشتی، کردە سەربازییەکان زیانێکی بەرچاویان بە نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ناوچەکە گەیاند و "فرانسیس فۆکۆیاما"ش لە لای خۆیەوە نارەزایی بەرامبەر ئەو دۆخە دەربری. بێگومان لە ولاتێکدا کە رۆلی سەرەکیی بینیوە لە دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان و بەدی هێنانی مافەکانی مرۆڤدا،پێشێلکردنی یاسای نێودەولەتی و پیادەکردنی توندوتیژی بە بێ جیاوازی مایەی سەرسورمان و نائومێدییە. دیارە فۆکۆیاما پشتیوانیی خۆی لە رۆشنبیرانی موحافەزەکار راگرتووە، ئەوانەی بەشدارییان کردبوو لە دارشتنی سیتراتیجیەتەکەی سەرۆك جۆرج بوش، لەبەر چەندین هۆکاری وەکو: هێرشی بێ بەرنامە بۆ سەر عێراق، شکستهێنان لە پێشبینی کردنی کاردانەوەی توند لە دژی ئەمریکا لە رۆژهەلاتی ناوەراست، نەبوونی ئارەزوو بۆ چارەسەر کردنی کێشەی فەلەستین، و کەمیی بایەخدان بە پرۆسەی ئاوەدانکردنەوەی عێراق و ئەفغانستان لە دوای هێرشە موشەکییەکانی ئەمریکا بۆ سەر ئەو دوو ولاتە. بە بۆچوونی فۆکۆیاما، پرنسیپەکانی وەکو مافی پێشینە و گۆرینی رژێم و تاك لایەنی، ناتوانن لەسەر مەودایەکی دوور بە هەمان شێوە بمێننەوە . هەروەها ناکرێ ببنە جێگرەوەی یاسای نێودەولەتی و نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەو رێکخراوانەی ئەمریکا رەتیان دەکاتەوە، وەکو دادگای تاوانی نێودەولەتی. ستراتیجیەتی ئاسایشی نیشتمانی سالی (٢٠٠٢) یش دژی کۆربەندە نێودەولەتییەکان بوو، چونکە دارێژەرانی ئەو سیاسەتە بروایان وا بوو ولاتە لاوازەکان بە ئامانجی جلەوگیری کردن لە ئەمریکا و ئەرکە جیهانییەکەی بۆ لەناوبردنی تیرۆر پەنا بۆ ئەو جۆرە کۆربەندانە دەبەن.

ئێستا ئەمریکا بە پشت بەستن بە پرنسیپی مافی پێشینەو جۆرێکی تایبەتی لە فرە لایەنی، بووەتە تاکە مەترسیی گەورە بۆ سەر نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لەم سەردەمەدا. هەروەها، بەکارهێنانی

ساویلکانەی دروشمی "یان دەبێ لە گەڵمدا بیت یان لە دژم" لە لایەن سەرۆکی ئەمریکاوە، ڕەنگدانەوەی جیۆپۆلیتیکی بەدواوە دەبێت، چونکە هەندێك لە وڵاتان و هەرێمەکان بەرامبەر پابەند بوونیان بە پرنسیپەکانی ئەمریکا لەو ڕووەوە پشتیوانی دارایی و سەربازییان بۆ دابین دەکرێت. لەم چوارچێوەیەدا چەند وڵاتێك لە قەرنی ئەفریقا و ڕۆژهەڵاتی ئەفریقا وەکو وڵاتانی جیبۆتی و کینیا و ئیسیوبیا سوودمەند بوون لەو پاڵپشتییە دارایی و سەربازییەی ئەمریکا. هاوکات پێشبینی کردن بۆ بوونی سەرچاوەی نەوت لە کەنداوی غینیا بووە مایەی سەرنجی زیاتری ئەمریکا بۆ ناوچەکەو لە ئەنجامیشدا وەبەرهێنانی ئەمریکا لە ڕۆژئاواو ناوەڕاستی ئەفریقا ڕووی لە زیادبوون کرد. هەرچەندە شەڕی دژە تیرۆر ڕێگرییەکی جیۆپۆلیتیکی دروست دەکات، بەلآم ناوچەکانی کیشوەری ئەفریقا لە ستراتیجییەتی ئاسایشی نیشتمانی بۆ ساڵی ٢٠٠٢ وەکو هەڕەشەیەکی ئاسایشی سەرەکیی هەژمار کرابوون، بە هۆی بوونی ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتی "لاواز" کە ناتوانن کۆنترۆڵی هاتوچۆی خەڵك و پارە و چالاکیيە تیرۆریستییەکان بکەن و یان ئارەزووی ئەو کارەیان نییە. ئەم هەڵسەنگاندنە نەرێنییەش بووە پاڵنەر بۆ ئیدارەی سەرۆك "بوش" کە لە ساڵی (٢٠٠٤) دا دەستپێشخەریی "هەموو کەنارەکان" (پان-ساحل) رابگەیەنێت کە وڵاتانی چاد و مالی و مۆریتانیا و (نەیجەر) ی دەگرتەوە، بە ئامانجی هەماهەنگی کردن لەگەڵ هێزەکانی ئەمریکا. ئامانجی سەرەکیی دەستپێشخەرییەکە بریتی بوو لە راگرتنی جموجوڵی چەکدارە ئیسلامییەکان لە ناوچەکە و بۆ ئەو مەبەستەش (١٠٠) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی تەرخان کرابوو.

لە کاتێکدا کە راوەدوونانی تۆڕە تیرۆریستییەکان لە سەرانسەری جیهاندا پاساوێکی روون و ئاشکرا بوو بۆ سیاسەتی هاوچەرخی دەرەوەی ئەمریکا، بەلآم ژمارەیەك هۆکاری ئابووری — سیاسی تر لە ئارادا بوون. دیارە لە ماوەی دوای ساڵی (١٩٤٥) و بڕیاری ئیدارەی سەرۆك (ڕۆزفلت) بۆ دامەزراندنی سیستمێکی جیهانی بونیاتنراو لە سەر نەتەوە یەکگرتووەکان و ئابوورییەکی کراوە بە رووی بازرگانی و وەبەرهێنانی ئەمریکادا، گۆڕانکاریی گەورە بەسەر جیهاندا هاتووە. ئەوەتا ئێستا ئابووری ئەمریکا لە ژێر قەرزێکی زۆردایە و لەولاشەوە خەریکە چین وەکو گەورەترین هێزی ئابووری لە جیهاندا دەردەکەوێت. ئێستا ئەو هێزە سەرنجی بەرزترین ڕێژەی وەبەرهێنانی راستەوخۆی بیانی بۆ لای خۆی راکێشاوە و هاوکات دووەمین گەورە وڵاتیشە لە رووی خەرجی سەربازییەوە لە دوای ئەمریکا. دیارە ئەم دوو ئابوورییە گەورەیە پێویستییان بە سەرچاوەو کەرەستەی خاوی زۆر هەیە، بۆیە جێگای سەرسوڕمان نییە کە چاودێران کردە سەربازییەکانی ئەمریکایان لە عێراق و لە سەرانسەری جیهانیشدا وەکو بەشێك لە ستراتیجییەتی ئەمریکا بۆ دابینکردنی گەورەترین ڕێژەی

هەڵگیراوی نەوت و غاز بۆ ئابووری ئەو وڵاتە لێك داوەتەوە. ئێستا ئەمریکا بە شێوەی سەرەکی پشت بە نەوتی هاوردەکراو دەبەستێت، بۆیە هەوڵی زۆری داوە بۆ سوود وەرگرتن لەو سەرچاوەیە،نەك تەنها لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵکو لە ئەفریقا و ئەمریکای لاتین و ناوەڕاستی ئاسیاش، بە تایبەتی لە ناوچەی دەریای خەزەر. راپۆرتێکی تازەی لیژنەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی کۆنگریسی ئەمریکا لە ساڵی ٢٠٠٦ بە ناونیشانی "دەرهاویشتەکانی ئاسایشی نیشتمانی لە ئەنجامی پشت بەستنی ئەمریکا بە نەوت"، هانی ئیدارەی بوش دەدات بۆ جۆراوجۆر کردنی سەرچاوەکانی وزە و پێشخستنی کاریگەری و وەبەرهێنان لە بواری سەرچاوەی تازەبووەوەی وزەدا.

لە کاتێکدا کە پێداویستییەکانی چین بۆ وزە زیادی کردووە، وا مەزەندە دەکرێت ئەو وڵاتە لە ساڵی (٢٠٥٠) پێویستی بە ١١ هەزار بەرمیل نەوت بێت لە رۆژێکدا. ئەمەش مانای وایە بە بەراورد لە گەڵ ساڵی ٢٠٠٥دا پێداویستی ئەو وڵاتە لە رۆژێکدا بە رێژەی ٦ ملیۆن بەرمیل زیاد دەکات. هەر بۆیە وەبەرهێنانی دەرەکیی چین ئاراستەی وڵاتانی وەکو ئێران و ئەنگۆلا و سودان کراوە بە مەبەستی مسۆگەرکردنی سەرچاوەی زیاتری وزە لە سەرانسەری جیهاندا. دیارە بە پێچەوانەی ساڵانی حەفتاکان و پرنسیپی "زۆریی سەرچاوە"، ساڵانی (٢٠٠٠) ەکان شێوازی "زۆریی پێداویستی" یان بەخۆوە بینیوە، چونکە هێزە ئابووریە تازەکانی وەکو چین پێویستی زیاتریان بە وزە هەیە بۆ بەکارهێنانی نێوخۆیی و پیشەسازی.

روسیا و سەردەمێکی تازە بۆ جیۆپۆلیتیکی سەرچاوەکان

لەم مانگانەی دوایییەدا (ساڵی ٢٠٠٧ — وەرگێڕ)، دامەزراوە حکومییەکانی تایبەت بە وزە لە روسیا وەکو کۆمپانیای گاسپرۆم کاریگەرییەکی زۆرتریان کردە سەر وڵاتانی دراوسێی روسیا وەکو بیلا روسیا و ئۆکرانیا. نرخی بەرزی وزە و پێویستی روو لە زیادبوونی جیهان هاوکات لە گەڵ باڵادەستی بەسەر بۆرییە نەوتی و غازییەکاندا لە لای خۆیەوە هانی روسیای دەدا تا سوود لەو تایبەتمەندییانە وەربگرێت بۆ خۆ بەهێز کردن. هەروەها، کۆمپانیا بیانییەکانی وزە بە شێوەیەك راهێنابوون کە رازی بن بەو کۆت و رێگرییانەی کە ئەو وڵاتە لە سەر خاوەندارێتی ووەبەرهێنان لەو کەرتەدا داینابوو. بەڵام لەوانەیە ئەو خۆشبەختییەی روسیا زۆر درێژە نەکێشێت، چونکە سەرچاوە سروشتییەکانی ئەو وڵاتە زۆر گرانن و هاوکات سەرچاوەی تری وەکو وڵاتی قەتەر غازی شل دابین دەکەن کە بە کەشتی دەگوازرێتەوە، ئەمەش مانای وایە غازی قەتەر پێویستی بە بۆری نییە.

یەکێتی ئەوروپاش کە لە بەردەوامیی روسیا وەکو دابینکەرێکی وزە نیگەران بووە، ستراتیجییەتێکی تازەی بۆ وزە لە ساڵی ٢٠٠٧دا داڕشت بە مەبەستی جۆراوجۆر کردنی سەرچاوەکانی وزە و پێشخستنی سەرچاوە تازەبووەوەکان بۆ بەربەرەکانێ کردنی دڵەڕاوکێکان لەم رووەوە. رێکخراوە ئەوروپییەکە لە ستراتیجییەتەکەیدا پێشنیاری ئەوەی کردووە کە وەبەرهێنانی زیاتر لە بواری غازی شلدا بکات، بۆ ئەوەی لە لایەکەوە غازی زیاتری لە قەتەرەوە دەستکەوێت، و لە لایەکی ترەوە گەشە بە سەرچاوەکانی وزەی ئەمریکای باشوور بدات لە وڵاتانی بۆلیڤیا و پیرۆ و ڤەنزوێلا.

بێگومان ئەم پێشبڕکێیە بۆ سەرچاوە سروشتییەکان، هەرچەندە ململانێ لە پێناو کۆنترۆڵکردنی وڵاتی زیاتر لە سەردەمی کۆلۆنیالیزمی سەدەی ١٩ وەبیر دێنێتەوە، بەڵام گرنگیی زۆریشی هەیە بۆ نەخشەی جیۆپۆلیتیکی باڵا دەست لە سەردەمی جیهانگەراییدا. هەندێك لە چاودێران لەوە دەترسن کە ململانێ لە پێناو وەدەستهێنانی سەرچاوەی وزەدا ببێتە هۆی هەڵگیرساندنی چەند شەڕێکی تری گەورە لە جیهاندا. لەو رووەوە هەمیشە ناوچەی دەریای خەزەر لە گەڵ بەرژەوەندیی درێژخایەنی وڵاتان لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەکو بریسکەی ئاگری ئەو شەڕە ناوزەد دەکرێت. لە کاتێکیشدا کە ئەمریکا و چین پەرەیان بە بەرژەوەندیە دارایی و سەربازییەکانی خۆیان لەو ناوچانە داوە، چاودێرە جیۆپۆلیتیکییە روسییەکان بەم وەبەرهێنانە لە ناوچەی خەزەر تووشی ترس و دڵەڕاوکێ بوون، چونکە هێشتا ئەو ناوچەیە وەکو بەشێك لە سنوری بەرژەوەندی خۆیان سەیر دەکەن. حکومەتی روسیاش سەرەڕۆیانە گفتوگۆی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێی وەکو ئۆکرانیا دەکرد سەبارەت بە نرخی غاز و چۆنێتی دەستگەیشتنی بەو سامانە سروشتییە. هەروەها هەوڵی دەدا بۆ سەپاندنی باڵادەستییەکی زیاتر بەسەر وەبەرهێنانی دەرەکی لە رووی دەرهێنان و سوود وەرگرتن لەو ناوچانەی کە بە نەوت

دەوڵەمەندن، وەکو ناوچەی سیبیریا . ئێستاش سەنتەرە جیۆپۆلیتیکییەکانی روسیا بە فراوانی باس لەوە دەکەن کە پێویستە روسیا سوود لە سەرچاوە سروشتییە گرنگەکانی وەربگرێت بەمەبەستی مسۆگەرکردنی رۆڵێکی زیاتر بۆ خۆی لەسەر ئاستی جیهاندا. ئینجا بە هۆی ئەوەی کە لەوانەیە دەستگەیشتن بە سەرچاوەکانی وزە ببێتە فاکتەرێکی گرنگ بۆ سیستمێکی فراوانتری سیاسیی جیهانی، دەکرێ چاوەڕوانی توندبوونەوەی ململانێ هەرێمایەتییەکانیش لەسەر ئەو سەرچاوەیە بکرێت.

بێگومان بوونی بەردەوامی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفریقا و ناوەڕاستی ئاسیا "دانی زیاتر بە ئاشەکە دەدات" بۆ چەکدارە ئیسلامییەکان، ئەوانەی کە دژایەتی بوونی کۆمپانیا و هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی بە گشتی دەکەن.

ئێستا ئەمریکا هێزێکی دروستکەری سەرەکیە بۆ جیۆپۆلیتیکی جیهانی، و شەڕی دژە تیرۆریش بووەتە هۆی زیادکردنێکی گەورە لە خەرجیە سەربازییەکان بە مەبەستی ئەنجامدانی ئەو هێرشانە لە سەرانسەری جیهاندا. ئەمەش لە لای خۆیەوە مشت و مڕێکی زۆری هێناوەتە ئاراوە کە ئایا ئەم ئاستە لە چالاکی ئەمریکا نیشانەی هەڵس و کەوتی ئیمپریالییانەیە یان نا؟ بە لای ژمارەیەك لە چاودێرە تازە- محافەزەکارانی وەکو "ماکس بووت" ەوە، زاراوەی وەکو "ئیمپراتۆرییەت" بووەتە باجی شەرەف و شانازی. بەلای هەندێکی تریشەوە، ئەو جۆرە هەڵس و کەوتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەمریکییەکان مافی ئەوەیان هەیە (لە پێناو باشتر کردنی جیهاندا) وەکو ئیمپراتۆرییەت مامەڵە بکەن و لە هەمان کاتیشدا بەرژەوەندی نیشتمانی خۆیان بپارێزن. بەلاّم رەخنەگران لە سیاسەتی ئەمریکا دووپاتی دەکەنەوە "ئەمریکای ئیمپریالی" سەرقاڵی پرۆژەیەکی کۆلۆنیاڵی و رەگەزپەرستییە کە بۆ ژێر دەستە کردنی چەندین گەل و ناوچە لە بەشی باشووری جیهان داڕێژراوە لە پێناو دابینکردنی بەرژەوەندی بژاردەیەکی سیاسی و بازرگانی کە لە دەرەوەی ئەمریکا کار دەکەن.

بە گشتی پسپۆڕان و چاودێران ناکۆکن لەسەر ئەوەی کە ئایا ئەمریکا بە شێوازێکی ئیمپریالی هەڵس و کەوت دەکات یان نا. هەردوو نوسەر "هارد و نیگری" لە پڕفرۆشترین کتێبیاندا بە ناونیشانی "ئیمپراتۆرییەت"، ئاماژە بەوە دەکەن کە چەندین کاراکتەری وەکو ئەمریکا و دامەزراوە گەورەکان و رێکخراوە حکومییە نێودەوڵەتییەکان پێکەوە کار دەکەن بۆ رێکخستن و پاراستنی بازاڕی جیهانی . واتا لە فەرهەنگی ئەو دوو نوسەرەدا، "ئیمپراتۆرییەت" ئامرازێکی حوکمی جیهانییە کە وابەستە نییە بە سەنتەرێکی هەرێمایەتی تایبەتیی وەکو ئەمریکا.

بەهەر حاڵ، ئێستا زووە بۆ کەمکردنەوە لە گرنگیی بەردەوامبوونی هێـزی سیاسـی و ئـابووری و سەربازیی ئەمریکا و کاریگەریی ئەو هێزانە لە شوێنەکانی وەکو عێراق. نوسەر "مایکـل مـان" لـە دووتوێی هەڵسەنگاندنی بۆ بەرزخوازیی ئیمپریالی ئەمریکا، دەگاتە ئـەو دەرەنجامـەی کـە ئـەمریکا خاوەنی هێزی ئیمپریالی نییە و پشـت بەسـتنیش بـە چارەسـەری سـەربازی بـۆ کێشەکان،نیشـانەی لاوازییە نەك هێز.

وەکو ئەوەی "جۆزیف نای" ئاماژەی پێ دەکات، هێزی سەربازیی گەورە بۆ تێکشکاندنی لایـەنی بەرامبەر سوود بەخشە، بەلاّم ئەگەری کەم هەیە کە لە مەودایەکی دووردا کاریگەر بێت لە چارەسـەر کردنی ململانێکان و بەدی هێنانی ئاشتی و ئاسـایش. دیـارە کـە بـەها سیاسـی و کولتوورییـەکانی ئەمریکا بە ئاشکراو بە توندی رەت کراونەتەوە، و بلاّو بوونەوەی بیرۆکەی دژە ئەمریکا لە رۆژهـەلاّتی ناوەڕاست ئاماژەیە بۆ لەناو چوونی ئەو چەمکەی کـە "جۆزیـف نـای" بـە "هێـزی نـەرم" نـاوزەدی کردووە. "نای" لەم بارەیەوە دەڵێت:

ئەوانەی گومانیان لە هێزی نەرم هەیە (وەکو وەزیری پێشووی بـەرگری "دۆناڵـد رامسـفیلد" کـە دان بەوەدا نانێت کە لە زاراواکە تێ ناگات)، بڕوایان وایە کە پەیدا کردنی ناوبانگ بابـەتێکی کاتییـە و نابێت ببێتە نەخشە رێگا بـۆ سیاسـەتی دەرەوە. ئـەوان دووپـاتی دەکەنـەوە کـە ئـەمریکا هێـزی پێویستی هەیە بۆ ئەنجامدانی هەر کردەیەك کـە نیـازی هـەبێت بـە بـێ رەزامەنـدیی جیهـان، بۆیـە پێویستە پێشبینی ئەوە بکات کە ولاّتانی تر رقیان لێی ببێت و حەسوودیشی پێ ببـەن. دیـارە تاکـە زلهێزی جیهان پێویستی بە هاوپەیمانی بەردەوام نییە، بەڵکو پێویستە هاوپەیمانەکانی بە پێـی کێشـەو بابەتەکان بن نەك بە پێچەوانەوە.

بەلاّم لەسەر مەودای دوورتر، گەشە کردنی بەردەوامی چین و هند و پێویستی روو لـە زیادبوونیـان بۆ سەرچاوەی وزە و پێشینەی جیۆپۆلیتیکی، کار دەکاتە سەر ئـەم هەژموونـەی ئێسـتای ئـەمریکا. بێگومان دوور نییە گۆڕانکاری بەسەر ئەندامێتی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشـی سـەر بـە نەتـەوە یەکگرتووەکاندا بێت، چونکە ولاّتانی وەکو بەرازیل و هند و ئەندەنوسیا داوای بە فەرمی ناسین دەکـەن لەو ولاّتانەی کە لایەنی براوە بوون لە شەڕی دووەمی جیهاندا. بەلاّم لەوانەیە داواکاری ژاپۆن بۆ بـوون بە ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنەکە لە لایەن ولاّتی چینەوە بەربەرەکانێ بکرێت. بێگومان بـە هـۆی پێشێلکردنی زەقی شـەرعییەتی نێودەوڵـەتی لـە لایـەن ئیـدارەی سـەرۆك(بـوش) ەوە لـە رێگـای راوەدوونانی بێ رەحمانەی ئەو کەسانەی هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەریان جێبـەجێ کردبـوو، تەحـەدا کردنی ئەمریکا وەکو تاکە هێزی جیهانی بەردەوام دەبێت . ئەڵبەتە هەر قـازانجێکی کـورت مـەودای

سیاسی یان ئابووری کە لـەم سـتراتیجییەتەی ئێسـتای ئـەمریکا وەدەسـت بێـت، لەوانەیـە لەسـەر مەودایەکی دوور ناوبانگی ئەمریکا و هاوپەیمانـە نزیکـەکانی وەکـو بـەریتانیا لـە جیهانـدا لەکـەدار بکات.

دەرەنجامەکان

بێگومـان رقـی ئاشـکراو بـێ پـێچ و پـەنای ئیـدارەی سـەرۆك بـوش لـە نەخشـەی ئێسـتای جیۆپۆلیتیکیی و یاسای نێودەوڵەتی، بوونەتە پاڵنەر بۆ دەربڕینی هەستی دژە ئەمریکایی تەنانەت لـە دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییش. هەروەها دەرفەتی خولقانـدووە بـۆ حکومەتـە میللییەکانی کیشوەری ئەمریکای لاتینی (چاڤیز لە ڤەنزویلا و مۆرالیز لە پۆلیڤیا)
(چاڤیز لە دونیادا نەماوە بەلاّم رژێمەکەی بەردەوامە——وەرگێڕ) کە رۆڵی خۆیان ببینن لە نیشـاندانی "ئیمپریالیزمی ئەمریکی" و باس لە" تەوەری خەیر" بکەن لە بەرامبەر ئەمریکا و هاوپەیمانەکانیدا. ئەم ولاّتانە لە گەڵ ئێران و روسیا، بەهۆی نغـرۆ بوونیـان لـە نـاو داهـاتی وەدەسـتهاتوو لـە رێگـای فرۆشتنی نەوت و غازەوە، توانیویانە لە رووی ئەمریکا بوەستن و جار بەجاریش گاڵتەی پێ بکـەن، بـە تایبەتییش کە لەوە دڵنیا بوون ئابووری ئەمریکا هەمیشە بە دوای سەرچاوەی نەوت و غـازدا هەڵپـە دەکات. لەوەش خراپتر و بە هۆی ئەو پاشا گەردانییەی کە عێراقی پێـدا تێپـەڕ دەبێـت و تێیـدا ئـەم ولاّتە نەیتوانیوە چوارچێوەیەکی یاسایی بۆ کۆمپانیا بیانییەکان دابین بکات تا گەشە بە وەبـەرهێنان و پێشخستنی کەرتی نەوتی عێراق بدەن، بەرهەمی نەوتی عێراق هەر بە گەشە نەکردووی دەمێنێتـەوە. (لەم بوارەدا دەکرێ کوردستان جیا بکرێتەوە چونکە ئەو هەنگاوانەی بە سەرکەوتوویی ناوە- وەرگێـڕ). ئەڵبەتە ئەم شێوازە بۆچوونە سەبارەت بە یاساو رێسا نێودەوڵەتیەکان هانی رەخنـەگرانی لـەناو ریـزی چەکدارە ئیسلامییەکاندا داوە کە بە بەڵگەوە ئاماژە بە رەچاو نـەکردنی مافـەکانی مـرۆڤ بکـەن لـە لایەن ئەمریکاوە، ئەمەش پاساویان دەداتێ تا کۆمەڵگا مرۆییەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهـانی ئیسلامی هەڵخەڵەتێنن و بە لاڕێـدا بیانبـەن. هـەر وەکـو ئـەوەی ژمارەیـەکی زۆر لـە رەخنـەگرانی ئیسلامی و غەیرە ئیسلامی ئاماژەی پێ دەکەن، هـەر کـاتێ تاکـە ئەمریکییـەکان رەچـاوی مافـە بنەڕەتییەکانی کەسانی تر نەکەن، ئەوا ولاّتەکەیان تووشـی دارِمـانێکی کولتـووری گـەورە دەبێـت. ئەڵبەتە ئەم کارە لە درِندەیی کاری گروپە چەکدارە ئیسلامییەکان کـەم ناکاتـەوە، بـەڵکو ئـەوە روون دەکاتەوە کە تا چی رادەیەك گرنگە وا لە ئەمریکا بڕوانرێت کە لـە هـەڵس و کەوتەکانیـدا ئەوپـەڕی رێز لە ستانداردە یاساییە نەتەوەیی و نێونەتەوەییەکان دەگرێت.

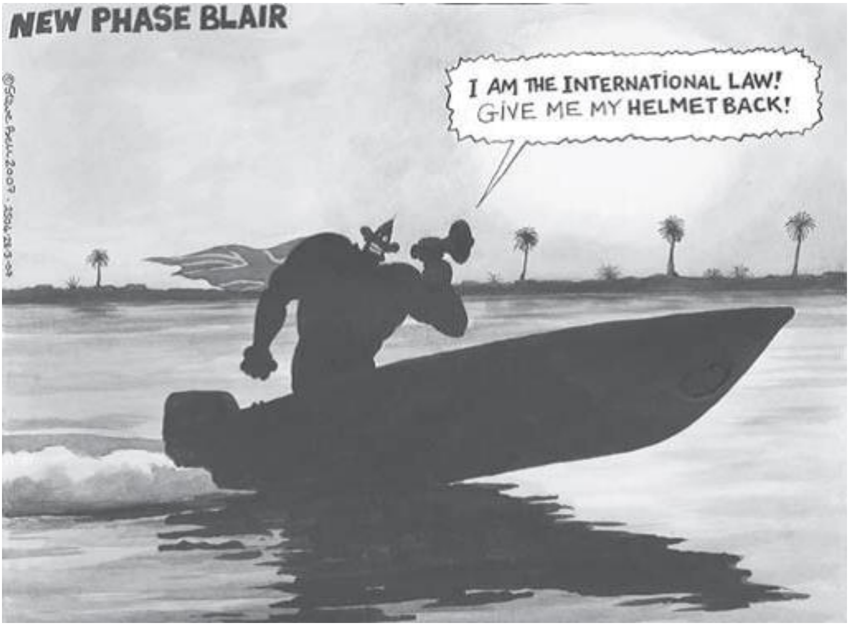

١٣. تەنگژەی بارمتە ئەنکلۆ- ئێرانییەکان (٢٠٠٧)

دیارە نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ئێستا روو بەڕووی چەندین تەحەدا بووەتـەوە، چـونکە هەسـتی دژە ئەمریکایی بووەتە پاڵپشت بۆ بزووتنەوە دژە جیهانگەراییەکان، چەکدارە ئیسلامییەکان، ململانێکـان لەسەر سەرچاوەی وزە، و هەروەها تەحـەدا جیۆپۆلیتیکییـەکانی تـری وەکـو وڵاتـی چـین. هاوکـات ئەمریکا وەکو گەورەترین زلهێزی جیهان بە سەرمەشقی شێوازی لیبراڵیـەتی تـازە لـە جیهانگەراییـدا هەژمار دەکرێت. بێگومان گەورەترین کێشەی ئیدارەکانی دوای سەرۆك بوش ئەوەیـە چـۆن ئـەمریکا شـەرعییەتی نێودەوڵـەتی وەدەسـت بێنێتـەوە، و هاوکـات بگەڕێتـەوە بـۆ نـاو ریـزی پێکهاتـە نێودەوڵەتییەکان کە لە لە سەدەی رابردوودا یارمەتی ئەمریکایان داوە بـۆ وەدەسـتهێنانی هـەژمونی ئێستای. داگیرکردنی عێراقیش نیشانەیەکە بـۆ هـەژمونی بـەرزخوازی ئەمریکا،کـە تێیـدا بـوونی سەربازی ئەو وڵاتە چارەنووسساز بوو لە دارِشتنەوەی ژێرخانی ئابووری و سیاسی عێراقدا. لەولاشـەوە هێزی ئابووری چین وهێزی سەربازی ئیسلامییەکانیش، هەر یەکەو بە رێگای تایبەتی خۆی، دووپـاتی دەکەنەوە کە ناکرێ سەدەی (٢١) بە سەدەیەکی ئەمریکی ناوزەد بکرێت.

بەشی چوارەم
جیۆپۆلیتیك و ناسنامە

لە رۆژی ٢٠٠١/٩/١٢ رۆژنامەی "لومۆند" ی فەرەنسی ناونیشانێکی بلاّو کردەوە کە دەلێت: "ئێستا ئێمە هەمووومان ئەمریکیین". دیارە وەکو ئاماژەی هەماهەنگی کردن لە گەلّ ولاّتێکی تردا،ئەو ناونیشانە تەنها یەکێك بوو لە دەیان هەولّی نیشاندانی هاوسۆزی جیهانی لە گەلّ ئەمریکا لە ئەنجامی هێرشەکان بۆ سەر سەنتەری بازرگانیی جیهانی و پەنتاگۆن لە رۆژی پێشتردا. سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکان بە خێرایی پەیوەندییان بە "جۆرج دەبلیو بوش" ەوە کرد بۆ دەربڕینی سەرەخۆشی . بەشێك لەو سەرکردانە توشی شۆك بوون کاتێ بۆیان دەرکەوت کە پاشماوەی وێرانکارییەکەی سەنتەری ناوبراو بووەتە گۆڕی ژمارەیەك لە هاوولاّتیانی خۆیانیش. بە هەر حالّ شعرێکی شاعری ئەمریکی " و. ه. ئۆدن" بە ناونیشانی "١ی ئەیلوولی ١٩٣٩" هەندێك سەبووری بە زیان لێکەوتووانی ئەو رووداوە بەخشی:

لەسەر یەکێك لە نغرۆ بووەکان دانیشتووم\
لە جادەی پەنجاو دوو\
نیگەران و ترساو\
کاتێ کە ئاواتە زیرەکەکان تەواو دەبن\
لە دەیەیەکی نزم و نا شەریفدا:\
شەپۆلی ترس و کینە\
بە دەوری رۆشناییدا دەسووڕێتەوە\
و پارچە تاریکەکانی زەوی\
بوونەتە خولیای ژیانی تایبەتیمان\
بۆنی لە وەسف نەهاتووی مردن\
شەوی سیپتەمبەر زویر دەکات.

لە ئەنجامی ئەو"بۆنی مردن"ەشدا، رۆژی ١١ی سیپتەمبەر نەك تەنها بووە تراجیدیایەك بۆ ئەمریکا و شاری نیویۆرك، بەلّکو خەم و پەژارەیەکی گشتیی خولقاند، چونکە کۆتایی بە ژیانی ژمارەیەکی زۆر لە خەلّکی ولاّتە جیاجیاکانی جیهان هێنا. ناونیشانەکەی سەرەوەش دووپاتی کردەوە

که چۆن پرسی ناسنامه له رووی سۆزو جوگرافیاشەوه بەیەکەوه بەستراونەتەوه. بــەلاّم دوای ماوەیــەکی کورت، مۆرکێکی نیشتمانی به رووداوەکه درا و به هێرش کردن بۆ سەر ئــەمریکا نــاوزەد کــرا. رووی تراجیدی پرسەکەش ئەوه بوو، وەکو جێگــری پێشــووی ســەرۆکی ئــەمریکا،ئال گــۆر، ئامــاژەی پــێ کرد،ئەمریکا به دەست تێوەردانی تاکلایەنه له عێراق و چەند چالاکییەکی تر که چــاودێرانی سیاســی به زیانبەخش بۆ یاسای نێودەوڵەتی هەژماریان دەکرد، ئەو سۆزه جیهانییەی بەرامبــەر بــه خــۆی لــه دەست دا. ئێستا بێگومان هەموومان ئەمریکی نین!

له ئەنجامی ئەو دۆخەشدا، ئێستا دەرکەوتنی کتێب و وتارو پەیام له ئینتەرنێتدا کــه بــه ئاشــکرا ئیدارەی بوش سەرزەنشت دەکەن، مایەی سەرسوڕمان نییه. به لای زۆرێك لــه چــاودێرانەوه، بــه بــێ رەچاو کردنی رادەی ئاشناییان به ولاّتــه ٣٠٠ ملیۆنییەکه،ئــەو نەتەوەیــه زیــاتر بــه وەســفی وەکــو "ئیمپراتۆرییەتی شەڕ" یان "ولاّتی زیانبەخش" ناو دەبــەن تــا ئــەوەی زاراوەی "قوربــانیی" دەســتی توندوتیژی تیرۆریستی بۆ بەکار بهێــنن. ئەڵبەتــه خــراپ بــوونی ناوبــانگی نێودەوڵــەتی، ولاّتــان بــه رادەیەکی زۆر تووڕه دەکات، چونکه ناســنامەی نیشــتمانی و بابەتــەکانی پەیوەندیــدار بــه ئامانجــه نیشتمانییەکانەوه زۆر جێگای بایەخی سەرجەم ولاّتــانن. هــەتاکو ولاّتــه گــەورەو بــەهێزەکانی وەکــو ئەمریکاش نیگەران دەبن له شێوەی وێناکردنی ناسنامەو رواڵەتیان له سەر ئاستی نێودەوڵەتی. زانــای سیاسیی هۆڵەندی "پیتەر ڤان هام" له دووتوێی بابەتێکیدا له گۆڤاری "فۆریەن ئەفەیــەرز" دووپــاتی دەکاتەوه که بابەتەکانی تایبەت بــه بونیاتنــانی وێنــه و نوێنەرایــەتی کردنــی ولاّتــان لــه ســەردەمی ئێستادا گرنگییەکی زیاتریان پەیدا کــردووه، چــونکه ئێســتا گۆڕانکارییــەکی گــەوره لــه سیاســەتی نێودەوڵەتیدا هاتۆته ئاراوه، تێیدا، وەکو "هام" دەنوسێت، "گۆڕانکاری و جموجوڵێك دروست بووه لــه جیهانی مۆدێرنی هێز و سیاسەتەوه بۆ جیهانی پۆست مۆدێرنی وێنه و کاریگەرییەکانی":

لەم رۆژانەدا، تاکــەکان، دامــەزراوەکان، شــارەکان، هەرێمــەکان، ولاّتــان، و کیشــوەرەکانیش بــه شێوەی پرۆفیشناڵ له رێگای تەکنیکی فرۆشتنەوه خۆیان پێناسه دەکەن. به راستی،ناوبانگی خــراپ و یان نەبوونی ناوبانگ به کەم و کوڕییەکی جیددی بۆئەو ولاّتانه هەژمار دەکرێت که هەوڵ دەدەن درێــژه به بەربەرەکانێ بدەن له سەر ئاستی نێودەوڵەتی، چونکه ولاّتی ناوبانگ زڕاو به زەحمەت دەتوانێت لــه رووی سیاسی و ئابوورییەوه سەرنجی ولاّتان بۆ لای خۆی رابکێشێت.بەمەش وێنــەو ناوبــانگ بوونەتــه بەشی بنەڕەتی له ستراتیجییەتی هەموو ولاّتاندا.

سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان به گشتی پشت به نەریتی جیۆپۆلیتیکی و کلتوری بینــراو و مێژووی نیشتمانی دەبەستن بۆ دەربڕین و بەهێز کردنی ناســنامەو ئامــانجی نیشــتمانییان. ئەڵبەتــه

پێویسته ساتەوەختە نائاساییەکانی وەکو هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری ٢٠٠١ و دیمەنـە وێنەییـە وابەستەکانی وەکو سووتانی سەنتەری بازرگانیی جیهانی، نەبنە مایەی تەم و مـژاوی کردنـی شـێوازە ئاساییەکانی ناسیۆنالیزم. هەر وەکو "مایکل بیلیگ" یش ئاماژەی پێ کردووە، ژیانی رۆژانە پڕە لـەو کردەوەو سیمبولانەی کە نیشانەی ناسنامەی نیشتمانی و هەرێمایـەتیین وەکـو ئـالا و دراو و هـەواڵی نیشتمانی و ئاماژە کردن بە هەرێم و نیشتمان بـە زاراوەی وەکـو "خـاکی بـاو بـاپیران " یـان تـەنها "نیشتمان" وەکو ئەوەی لە ئەمریکا بەکار دەهێنرێـت. دیـارە حکومەتـەکان کـات و شـوێن بـەکار دەهێنن بۆ مسۆگەرکردنی ناسنامەی نیشتمانی. بۆ نموونە، نەخشـەو سـنووری وڵات دیـاری دەکرێـت ولە بەرواری دیاریکراویشدا ئاهەنگ دەگێڕدرێت وەکو ئاماژەیەك بە رۆژی نیشـتمانی وەکـو رۆژی ٤ی تەمووز لە ئەمریکادا. لەولاشەوە چەند دیمەنێك وەکو پیرۆز یان نیشـانەی میراتـی نیشـتمانی نـاوزەد دەکرێن. بۆ نموونە، "گراوند زیرۆ" لە شاری نیو یۆرك شـان بـە شـانی چـەند شـوێنێکی تـری وەکـو پەیکەری ئازادی، بریتین لە سـیمبولی گـرنگ بـۆ ئـەمریکا وەکـو ولاتێکـی سەرمەشـقی ئـازادی و دیموکراسی.

لە لایەکی ترەوە، ئەمریکا وەکو ولاتێکی شۆڕشگێڕ لە نموونـەی فەرەنسـا و روسـیا، پـەرەی بـە پرنسیپەکانی مافی چـارەی خۆنوسـینی نیشـتمانی و دژە کۆلۆنیـالیزم دەدا، هـەروەها بەشدارییشـی کردووە لە دارشتنی سیستمی جیهانیی دوای ساڵی ١٩٤٥. لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا، بیرۆکـەی بوونی ئەمریکا بە نموونە بۆ پەیڕەو کردنی لە سەرانسەری جیهاندا، زیاتر بایەخی پـێ درا بـە تایبـەتی کە نموونەیەکی رکابەر لە بەرامبەریدا هەبوو، ئـەویش نموونـەی ناسـیۆنالی بـوو کـە لەسـەر بنـەمای سۆشیالیزم دارێژرابوو بۆ رکابەری کردنی سەرمایەداری و دیموکراسیەتی لیبرالی پەیڕەو کراو لـە لایـەن ئەمریکاوە. بەلام دەبێ ئەوەش بڵێین کە لەو کاتـەی ئـەمریکا رابەرایـەتی دیموکراتیـەتی لیبرالـی لـە جیهانـدا دەکرد،هاوولاتیـانی ئـەفریقی- ئـەمریکی لـە خەباتـدا بـوون بـۆ مسـۆگەر کردنـی مافـە مەدەنییەکانیان و بەشداریشیان دەکـرد لـەو سیاسـەتە دیموکراتییـەدا. بـەلام لـە رووی جوگرافییـەوە ئەفریقیە ئەمریکییەکان لە رەوتی گشـتی ژیـانی کۆمەلایـەتی و سیاسـی جیـا کرابوونـەوەو مـافی دەنگدانیشیان پێ نەدرابوو. بۆیە هەر بانگەشەیەك بۆ" ناسنامەی نیشتمانی" پێویستی بـە وردبینـی دەبێت بۆ ئەوەی بزانرێت ئەو ناسنامەیە کێ دەگرێتەوە، چی دەگرێتەوە، و لـە چـی جێگایەکـدا؟ بـەم شێوەیەش هەمیشە چەمکەکانی مێژوو و جوگرافیا پڕ گرفتترن لەوەی کە بژاردەی سیاسی مەزەندەیان دەکات.

ئەم بەشە تایبەتە بە باسکردنی هەندێك لەو بابەتانەی کـە لـە ڕێگـای زاراوەی وەکـو ناسـنامەی نیشـتمانی ئاماژەیـان پـێ کـراوە، و دووپـاتی دەکاتـەوە کـە تـوخمێکی سـەرەکی لـە تیـۆرەکردنی جیۆپۆلیتیـك پەیوەسـتە بـەم بابەتەوە.پێویسـتە ناسـنامەی نیشـتمانی بونیـات بنرێـت وهەمیشـە مێژوونوسان لە پێش هەمووانەوە بوون لە تێبینـی کردنـی ئـەوەی کـە چـۆن نـەریت و تایبەتمەنـدیی نیشـتمانی دادەهێنرێـت. دیـارە پرۆسـەی دروسـتکردن و دروسـتکردنەوەی ناسـنامەی نیشـتمانی پرۆسەیەکی جوگرافی و داهێنەرانەیە، چونکە پەیوەسـتە بـە چـەند شـوێنێکی تایبەتـەوە. بێگومـان چیرۆکی ناسنامە تەنها پەیوەسـت نییـە بـە ئاسـتی دەوڵـەتی نیشـتمانییەوە، بـەڵکو لەسـەر چـەند ئاستێکی جوگرافییش کار دەکات هەر لە ئاسـتی نیمچـە نیشـتمانییەوە بگـرە تـا دەگاتـە دەرەوەی ناوچەیی و لە کۆتاییشدا ئاستی جیهانیی. ئەو نموونانەی لەم بەشەدا باس دەکرێن، یـەکێتی ئـەوروپا و ڕێکخراوە هەرێمایەتییەکانی تریش دەگرنەوە. هەروەها نموونەکان باس لەو شێوازە دەکـەن کـە گروپـە کلتوری و سیاسییەکانی تری وەکو گروپە نیمچە نیشتمانییەکان و بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان و گروپـە پەرتەوازەکان بەکاری دێنن بۆ تەحەدا کردنی چەند بانگەشەیەکی تایبـەت بـە ناسـنامەی نیشـتمانی. لەبەر ئەوەی توانـای وڵاتـانیش بـۆ کـۆنترۆڵکردنی دۆخـی ئـابووری و سیاسـی و کولتـووری خۆیـان ڕووبەڕووی بەربەرەکانێی کاراکتەرە غەیرە حکومییەکان دەبێتەوە، ئەو بانگەشـانە گرنگیـی زیاتریـان وەرگرتووە و هاوکات بوونەتە بانگەشەی زۆر ترسناکیش.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی نەتەوەیی

یەکەم دروستبوونی سیستمی مۆدێرنی سیاسیی نێودەوڵەتی کە لەسەر دەوڵەتی نەتەوەیی بونیـات نرابێت بە دەسەڵاتی هەرێمایەتی تایبەتمەندەوە، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی ١٧ لە ئەوروپادا. بـە درێـژایی سەدەکانی دواتریش، حکومەتە نەتەوەییەکان دەرکەوتن و توانییان لە ڕێگای دیبلۆماسییەت و یاسـای نێودەوڵەتییەوە مۆزاییکێك لە وڵاتان دروست بکەن کە ئێستا سەر ڕووی زەوی گرتۆتەوە، بێجگـە لـە کیشوەری بەستەڵەکی باشوور و بەشێك لە زەریاکان. لەبـەر ئـەوەی کـە ئەرکـەکانی حکومـەت وردە وردە کاروباری ڕۆژانەی هاووڵاتیانیشی هاتـە سـەر،حکومەتە نەتەوەییـەکان هەوڵـەکانیان زیـاتر لـە بابەتی دروستکردن و پارێزگاری کردن لە ناسنامەی نەتەوەیی لە ڕێگای کۆنترۆڵکردن و یـان چـاودێری کردنی میدیای نیشتمانی و کەرتی پەروەردە و فێربوونەوە چڕ دەکردەوە. بۆ نموونە لە حاڵـەتی وڵاتـی ئەرجەنتین کە لە ساڵی ١٨١٠ دا سەربەخۆیی لە ئیمپراتۆرییەتی ئیسپانیا ڕاگەیانـد، ئـەم پرسـە بـە خاڵێکی بنەڕەتی دادەنرا لە مانەوەی دەوڵەتی نەتەوەییدا. ئـیتر پرۆسـەی دروسـتکردنی "کۆمـەڵگای

خەو- بۆ- بینراو"، بە قسەی بینیدکت ئەندیرسون، چەند شێوازێکی بەخۆوە بینی، یەکێکیان بریتی بوو لە داهێنانی "پەروەردەی نیشتمانپەروەرانە" لە کۆتایی سەدەی ١٩، بە مەبەستی چەسپاندن و بەهێزکردنی هۆشیاریی نیشتمانی. ئەڵبەتە دانانی کاتی ئەو ریفۆرمە پەروەردەییانە بە رێکەوت نەبوو. حکومەتی بۆینس ئایرس تەنها دەسەلاتی سەروەریی خۆی بەسەر چەند ناوچەیەکی جوگرافی تازەدا بلاو نەکردبووەوە بە ناوچەی باشووریی "پاتاگۆنیا"شەوە، بەلکو پێویست بوو هەوڵ لەگەڵ چەند شەپۆلێکی تازەی کۆچبەراندا بدات بە تایبەتییش لە ئیتالیا و ئیسپانیاوە بە مەبەستی ئاشناکردنیان بە چەمکی "هاوولاتی بوونی ئەرجەنتینی".

لە چوارچێوەی ناوچەی ئەمریکای باشووریشدا، بابەتی سنووره هەرێمایەتییەکان وەکو پرسێکی هەستیار هەر مانەوە، چونکە ولاتانی وەکو ئەرجەنتین و چیلی و بۆلیڤیا و پاراگوای و بەرازیل هەمیشە لە گفتوگۆدا بوون دەربارەی هەرێمە نیشتمانییەکان و سنووری ناوچەکانیان. بۆ ئەم مەبەستەش، جار بەجار پەنایان وەبەر هێزە سەربازییە تازە پێگەیشتووەکانیان دەبرد. ئەم پرۆسەیە سوودێکی زۆرتری بۆ ئەرجەنتین هەبوو، چونکە لە ئەنجامی ئەو گفتوگۆیانەدا، ئەو ولاتە لە لایەکانی باشوورو باشووری رۆژئاواو باکووریشەوە فراوانتر بوو. ولاتانی تر، وەکو پاراگوای، کەمتر سوودمەند بوون و ئەوەی پێی دەوترێت "شەڕی سێ هاوپەیمانەکە" دەرەنجامی وێرانکارانەی بەدواوە هات. (ئەو شەڕە لە ١٨٦٤ تا ١٨٧٠ لە نێوان ولاتی پاراگوای لە لایەك و ولاتانی ئەرجەنتین و بەرازیل و ئۆروگوای لە لایەکی ترەوە لەسەر داڕشتنی سنوور روویدا- وەرگێڕ). لە ئەنجامدا پاراگوای بەشێك لە خاکەکەی و نزیکەی ٥٠٪ی لە دانیشتوانەکەی لە ئەنجامی زنجیرەیەك شەڕ لەگەڵ ئەو سێ ولاتەدا لە دەست دا.

سەبارەت بە بۆلیڤیا کە ولاتێکی داخراوە، لە ئەنجامی "شەڕی زەریای هێمن" کە ولاتانی چیلی و (پیرۆ) ش تێیدا بەشدار بوون، بۆلیڤیا ناوچەیەکی رێڕەوی بەرەو زەریای هێمن دۆڕاند. هەرچەندە بە بەراورد لە گەڵ بۆلیڤیا و پاراگوای، ئەرجەنتین بە براوە لە ناوچەکە هەژمار دەکرا، بەلام رووداوێکی سەدەی ١٩ کاریگەریی دراماتیکی کردە سەر شێوازەکانی دەربڕینی ئامانج و ناسنامەی نیشتمانی ئەو ولاتە. ئەو رووداوەش بریتی بوو لە لەدەستدانی دوورگەکانی فۆکلاند بۆ بەرژەوەندی ئینگلتەرا لە ساڵی ١٨٣٣. (لە سالانی هەشتاکانی سەدەی رابردووشدا ئەو کێشەیە سەری هەڵدایەوەو شەڕ لە نێوان ئەو دوو ولاتە دروست بووەوە، بەلام بە زوویی بە کۆتا هات، وەکو لە درێژەی ئەم بەشەدا باس دەکرێت. ناوی ئیسپانی دوورگەکان "ئیسلاس مالڤیناس" ە - وەرگێڕ).

یەكێك لە خاڵە زۆر گرنگەكانی پرۆسەی پەروەردەی نیشتمانی لە وڵاتی ئەرجەنتین ئەو وانە جوگرافییە بوو كە ئەرجەنتین وڵاتێكی ناتەواوە. لكاندنی ئەو دوورگانەی باشووری رۆژئاوای زەریای ئەتڵەسی كە دواتر بە "خوشكە بچووكە ونبووەكان" ناسران بە وڵاتی ئینگلتەرا، نیگەرانی بەردەامی بۆ ئەرجەنتینییەكان دروست كردووە، و وەكو تۆخمێكی تەواوكەر لە پرۆسەی دەربڕینی ناسنامەی نیشتمانیی ئەرجەنتیندا دەمێنێتەوە. ئەم بابەتە لە پرۆسەی خوێندنی قوتابخانەكاندا بەردەوامەو تێیدا داوا لە هەموو قوتابییەك دەكرێت كە نەخشەی دوو دوورگە سەرەكییەكە بكێشن، واتا (فۆكلاندی رۆژهەڵات و فۆكلاندی رۆژئاوا، بە پێی ناوزەد كردنی ئینگلیزی زمانەكان). هەروەكو زاراوەی " خوشكە بچووكە ونبووەكان" دەری دەخات، بە شێوەی جەندەر ئاماژە بە ناوچەكە دەكرێت و وەكو خوشكێكی لكێنراو بە لاشە سیاسیەكەی ئەو وڵاتە باسی لێوە دەكرێت. هەر بۆیە مایەی سەرسوڕمان نەبوو كاتێ هێزە سەربازییەكانی ئەرجەنتین دوورگەكانی فۆكلاندیان "داگیر" كرد لە ساڵی ١٩٨٢، پاساوی وڵاتی ئەرجەنتین ئەوە بوو كە ئەو كارە رزگاركردنێكی جوگرافی بووە بۆ ناوچەیەك كە پێشتر "رفێنرابوو" لە لایەن "ئەلبیۆن"ی ناپاكەوە. (ئەلبیۆن كۆنترین ناوی دوورگەكانی بەریتانیای گەورەیە و ئێستا تەنها جار بەجار لە چوارچێوەیەكی شعریدا وەكو ئاماژە كردن بۆ بەریتانیا بەكار دێت- وەرگێڕ). دیارە جەماوەری ئەرجەنتینی بەو كردە سەربازییە زۆر خۆشحاڵ بوون و ژمارەیەكی زۆریان لە گۆڕەپانی سەرەكی لە تەنیشت گالەری "پینك هاوز" كۆبوونەوە بۆ ئاهەنگ گێڕان و دەربڕینی خۆشحاڵی بەرامبەر ئەو هەنگاوەی رژێمی سەربازی وڵاتەكەیان. بێگومان ئەم دیمەنە بە لای خەڵكی غەیرە ئەرجەنتینییەوە كە باكگراوندی كێشەكەیان نەدەزانی، زۆر دڵخۆشكەرو سەرنج راكێش بوو. بەڵام لە هەمان كاتدا ئەو رژێمە و رژێمە یەك لەدوای یەكەكانی وڵاتی ئەرجەنتین لە رابردوودا هاووڵاتیانی خۆیانیان دەچەوساندەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، پەروەردە جوگرافییەكە ئەوەندە كاریگەر بوو كە ژمارەیەكی زۆر لەخەڵكی ئەرجەنتین لەو كاتەدا ئارەزوویان دەكرد بەشداری لەو ئاهەنگەدا بكەن.

١٤. سەربازێکی مارینز لە کاتی پشـکنینی دیلێکـی ئەرجەنتینیـدا لـە ڕۆژئـاوای دوورگـەکانی فۆکلاند لە دوای خۆبەدەستەوەدانی هێـزە سـەربازییەکانی ئەرجـەنتین لـە شـەڕی فۆکلانـد. ١٩٨٢/٦/١٧

بە گشتی، سەرکەوتنی بەریتانیا لە شەڕەکەی ساڵی ١٩٨٢ بە تەواوەتی ئەم قەیرانە ناوچەییەی چارەسەر نەکرد. بەڵکو بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی ئەو کاتەی حکومەتەکەی مارگرێت تاتچەر، ئێستاش هاووڵاتیانی ئەرجەنتین لەسەر ئەوە رادەهێنرێن کە ئەو زوڵمە لەسەر ناوچەکەیان هەر بە زیندوویی لە هزری هەمووواندا دەمێنێتەوە. ئێستاش سەردانەکەی خۆم بۆ ئەرجەنتین لە سەروبەندی یادی دەیەمین ساڵی شەڕەکەدا لەبیرە، تێیدا بە روونی هەستە جوگرافییەکەی خەڵکی ئەو وڵاتەم دەبینی. هەرچەندە بەریتانییەکان بەوە خۆشحاڵ بوون کە یادی رووداوەکە وەکو رابردوویەکی نزیک بکەنەوەو بیبەستنەوە بە سەرکەوتنەکانی پێشووی حکومەتەکەیان لە شەڕی دووەمی جیهانیی، بەڵام حکومەت و میدیاکانی ئەرجەنتین هەوڵیان بۆ ئەوە دەدا هاووڵاتیان و تەنانەت گەشتیارانیش لەوە دڵنیا بکەنەوە کە ململانێی نێوان ئەرجەنتین و بەریتانیا بەردەوامە. ئەگەر خوێنەر سەیری هەر گۆڤارێکی ئەرجەنتینی بکردایە و چاوێکی بە دۆخی کەش و هەوای ئەو وڵاتەدا بخشاندایە، بۆی دەردەکەوت کە دوورگەکانی فۆکلاند بە "مالڤیناس" ناوبراوە، ئەمەش بە بێ دوودڵی ئاماژە بوو بۆ ئەوەی ئەرجەنتین ئەو دوورگانە بە خاکی خۆی دەزانێت. لە کۆتایی چلەکانی سەدەی رابردوویشەوە هەر نەخشەیەکی کۆماری ئەرجەنتین بە بێ دەرخستنی ئەو دوورگانە بە بێ حورمەتی بەرامبەر ئەو وڵاتە هەژمار دەکرێت. نەخشەو دیواربەندییەکانیش هەمیشە ئەوە بە بیر هاووڵاتیان و گەشتیاراندا دەهێننەوە کە ئەو دوورگانە لە رووی جوگرافییەوە نزیکن لە ناوچەی پاتاگۆنیاوە. (پاتاگۆنیا ناوچەیەکە لە بەشی باشووری ئەمریکای باشوورو هاوبەشە لە نێوان ئەرجەنتین و چیلیدا - وەرگێڕ). بۆیە هەمیشە رەخنە لە سەروەریی بەریتانیا بەسەر ئەو دوورگانەوە دەگیرێت و نەك تەنها وەکو بیرخەرەوەی هەوڵە ئیمپریالییەکانی پێشووی ئەو وڵاتە دەژمێردرێت، بەڵکو وەکو ئاماژەیەکیش بۆ شێوازێکی ناشیرین لە فراوانخوازیی جوگرافی بەریتانیا سەیر دەکرێت. لە ساڵی "١٩٨٢"یشەوە، چەندین مۆنومێنتی گشتیی شەڕەکە کە لە بۆینس ئایرس و شوێنەکانی تر دانراون، دەرفەتی زیاتر دەخوڵقێنن بۆ زیندوو راگرتنی هەستی کولتووری و جوگرافی سەبارەت بە سنوورە نیشتمانییەکانی ئەرجەنتین.

دوورگەکان و ناسنامەی نیشتمانی: چین و تایوان

دیارە ئەرجەنتین تەنها وڵات نییە کە سەرقاڵی وەدەستهێنانەوەی چەند دوورگەیەك بێت کە لە رووی جوگرافییەوە لە سنوورەکانیەوە نزیکن. نموونەی دووەم بریتییە لە حاڵەتی چین و تایوان. لە ساڵی ١٨٩٥دا ژاپۆن ئەو دوورگانەی داگیر کرد و لەوێ مایەوە هەتاکو کاتی خۆبەدەستەوەدانی لە کۆتایی شەڕی دووەمی جیهاندا. کاتێ سەرکردەی نیشتمانی "چیانگ کای شیك" لە ساڵی ١٩٤٩ شەڕی ناوخۆی بە پارتی کۆمۆنیستی چینی دۆڕاند، بەرەو ئەو دوورگانە هەڵهات. لەولاشەوە، پارتی کۆمۆنیستی چین " کۆماری چین"ی تایوانی بە ناشەرعی لەقەڵەم دەدا،سەرەڕای ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتانی رۆژئاوا ئەو کۆمارەیان بە فەرمی ناسیوە. لە بەشی زۆری ماوەی شەڕی ساردیشدا و سەرەڕای گەشەی ئابووری زۆر لەو وڵاتەدا، چەندین حکومەتی فاشیستی و تاك حزبی لە تایواندا فەرمانڕەواییان کرد. تایوان وەکو هاوپەیمانێکی رۆژئاوا هەمیشە لە ژێر سێبەری پاراستنی ئەمریکادا بووە. لە هەشتاکان و نەوەتەکانیشدا، گۆڕانکارییەکی دیموکراتی لەو وڵاتەدا بەدی هات. بەلاّم لەلایەکی ترەوە کۆماری چین لە ساڵی ٢٠٠٥دا،یاسای دژە جیابوونەوەی دەرکرد و بە پێی ئەو یاسایە، ئەگەر تایوان هەوڵی جیابوونەوە لە چین بدات، ئەوا چین داگیری دەکات. ئێستاش لە وڵاتی چیندا هەمیشە ئەوە بە بیری هاووڵاتیاندا دەهێنرێتەوە کە تایوان بەشێکی دانەبڕاوەی (کۆماری چین) ە و بابەتی جوگرافیا لە قوتابخانەکاندا رۆڵی خۆی دەبینێت لە چەسپاندنی ئەو راستییە، بۆ ئەوەی چینییەکان زانیاری دروستیان لەو بارەیەوە پێ بگات. ئێستاش بەردەوام تایوان وەکو بریسکەی ئاگری شەڕی داهاتوو لە نێوان چین و ئەمریکا سەیر دەکرێت.

بێگومان خولیای وەدەس هێنانەوەی دوورگەکانی فۆکلاند ماناو ئاماژەی فراوانتر بۆ ناسنامەی نەتەوەیی ئەرجەنتین بەخۆوە دەگرێت. لە لایەکەوە وێنەیەکی بۆ وڵاتەکە دەخاتە پێش چاو کە لە رووی جوگرافییەوە وڵاتێکی ماف خوراوە. ئەمەش هەمیشە وەکو خاڵێکی هەستیار لە پرسی سنوورەکانیدا دەمێنێتەوە، وەکو ئەو کێشەی کە لە گەڵ وڵاتی چیلی لە ئارادا بوو. ئەو دوو وڵاتە سەردەمانێکی زۆر لە مێژووی خۆیاندا ململانێیان لەسەر سنووری جوگرافی ناوچەی "ئەندیان" لە نێوانیاندا دەکرد. زۆر جاریش ئەو دیمەنە بە گاڵتەجاڕانە دەهاتە بەرچاو، چونکە دوو وڵات دەکەوتنە ململانێ لەسەر چەند پارچە زەوییەکی دوورە دەست و بێ دانیشتووان.

لە لایەکی تریشەوە، لکاندنی دوورگەکانی فۆکلاند بە بەریتانیاوە لە سەدەی ١٩، دەرفەتی بۆ سەرکردە حکومییەکانی دواتری ئەرجەنتین خوڵقاند وەکو سەرۆك "پیرۆن" لە چلەکان و پەنجاکانی سەدەی رابردوو کە وێنایەکی نەتەوەیی بۆ ئەرجەنتین بکەن وەکو وڵاتێك کە بە پەرۆشە بۆ رزگاربوون لە دەست بەریتانیا و کاراکتەرە ئیمپریالییەکانی تر. هەروەها وەکو ئەندامێك لە بزوتنەوەی وڵاتانی بێ لایەن، حکومەتە سیڤیلەکانی ئەرجەنتین بە پەرۆش بوون بۆ خۆپاراستن لە کاریگەرە دەرەکییەکانی

ئەمریکا و یەکێتی سۆڤێت. بەڵام لە ساڵانی شەستەکان و حەفتاکانـدا، رژێمـە دژە کۆمۆنیسـتەکانی ئەو وڵاتە دەستیان دایە هەوڵدان بۆ زیندوو کردنەوەی ئـەو سـتەمە هەرێمایەتییانـەی لـە وڵاتەکـەیان کرابوو، وەکو بابەتی دوورگەکانی فۆکلاند. کاتێکیش لە ساڵی ١٩٨٢دا دەسـتیان دایـە هەڵمـەتێکی سەربازی بۆ وەرگرتنەوەی ئەو دوورگانە، پێشبینییان کرد کە ئەمریکا پشتیوانی لەو هەوڵەیان بکـات. بەڵام دواتر ئەو پێشبینی کردنە پێچەوانە بووەوە، چونکە ئەمریکا پشتیوانییەکی تـەواوی لـە بڕیـاری بەریتانیا بۆ داگیرکردنەوەی دوورگەکان بە هێزی سەربازی کرد.

ئەڵبەتە ئەم خولیا هەرێمایەتییەی ئەرجەنتین تەنیا نموونە نییە، بەڵکو دەکرێ نموونەی هاوشێوە لـە وڵاتی تر باس بکرێت، وەکو هند و پاکستان کە بە هۆی دابەش بوونەوە تووشی ململانێ بوون لەسـەر چەند ناوچەیەکی باکووری ئەو دوو وڵاتە. نەخشەش زۆر هەستیارە لە دیـاری کردنـی بۆچـوونی هـەر یەك لەو وسێ لاتە سەبارەت بـە ناوچـە جـێ ناکۆکـەکانیان. ئـەم نیگەرانییـە لەسـەر خاوەنـدارێتی ناوچەکان کاریگەریی لەسەر پرۆگرامەکانی خوێندن لە قوتابخانـەکان و تێگەیشـتنی هـەر لایـەك بـۆ سنوورەکانی خۆی دروست کردووە. لەم رووەوە میدیای نیشتمانی رۆڵی گرنگ دەبینێت، نەك تەنها لـە وێنا کردنی جۆری کۆمەڵگاکە، بەڵکو لـە پتـەوکردنی تێگەیشـتنەکانیش. لـەم بارەیـەوە تیۆرسـازی سیاسی "ولیام کۆنۆلی" دەڵێت: " ناسنامە پێویستی بە بوونی جیاوازیی هەیـە بـۆ ئـەوەی دروسـت ببێت، و هەر لایـەکیش ئـەو جیاوازییـە لـە لایـەنی بەرامبـەردا دەبینێـت و لەسـەر ئـەو بنەمایـە ناسنامەکەی خۆی مسۆگەر دەکات".

لە وڵاتـی ئەرجـەنتین، بابـەتی خـوێنراو یـان بیسـراو ویـان بینـراو دەربـارەی ململانـێ لەسـەر خاوەندارێتی دوورگەکانی فۆکلاند و هەرەشەکانی وڵاتی بـەریتانیا لـەم بارەیـەوە بـە ئاسـانی دەسـت دەکەوێت. هەروەها چەندین نموونەی بچووکیش بـەدی دەکـرێن کـە ئـەو ململانێیـە بـەبیری خەڵکـدا دێننەوە وەکو پوول و خاولی و باج و نیشانەکانی سـەر رێگـاو بانـەکان، لـە سـەر هـەموو ئەوانـەش نووسراوە: مالڤیناس خـاکی ئەرجەنتینـە. دیـارە لـەم جـۆرە کولتـوورە ناوچـەگەرییانەدا، تارمـایی ئیمپریالیزمی بەریتانی و هەژموون و هێزی ئەمریکا دەبنە هۆی دروستبوونی جـۆرێکی تایبـەتی لـە ناسنامەی نەتەوەیی و هەوڵدان بۆ مسۆگەر کردنی ئەو ناسنامەیە.

هەرچەندە ناکرێت وا بزانین خولیای وەدەست هێنانەوەی دوورگەکانی فۆکلاند لـە هـزری سـەرجەم هاووڵاتیانی ئەرجەنتیندا زیندووە،بەڵام هێشتا هەستێکی فراوان لە ناو ئەرجەنتینییەکانـدا هەیـە کـە ئەو ستەمە هەرێمایەتییە کاریگەری کردووە تە سـەر هەڵوێسـەکانی ئەرجـەنتین لـە جیهانـدا. هـەر کەسێکیش هەوڵ بدات دژایەتی ئەو هەڵوێستە بکات، ئەوا بە لای ژمارەیـەکی زۆر لـە هاووڵاتیـانی

ئەرجەنتینەوە نەك تەنها بە گومانلێکراو لە رووی ئایدۆلۆجییەوە دەژمێردرێت، بەڵکو بە شایستەی تەنگ پێ هەڵچنین و ترساندنیشی دەزانن. ئێستاش ئەو نانی نیوەڕۆیەم بە بیر دێت کە لەگەڵ زانای سیاسی "کارلۆس ئیسکودی" و خێزانەکەی لە ئەپارتمانتەکەیان لە بۆینس ئایرس خواردمان. کاتێ ئاراستەی گفتوگۆکەمان گەیشتە پرسی دوورگەکانی فۆکلاند، ئەو دەفتەرێکی پیشانم دا کە سەرجەم ئەو هەڕەشانەی تێدا بوو کە لە رێگای پۆستەوە لێی کرابوون. دیارە کارە ئەکادیمییەکەی زۆر کاریگەر بووە لە رووی شیکردنەوەی رەخنەییەوە بۆ نیشتمانپەروەری لە لای ئەرجەنتینییەکان. ئەو بۆچوونانەشی لە لایەن سیاسەتمەدارە راستڕەوەکانەوە کە گەڕاندنەوەی دوورگەکانی فۆکلاند بە کاری زۆر لە پێشینە دادەنێن، مایەی خۆشحاڵی و رەزامەندی نەبوون. بە پێچەوانەشەوە، ئیسکودی نیشانی داوە کە چۆن ئەو هەست و خولیایە ئەوەندەش نەگۆڕ و سەقامگیر نەبووە کە هەندێك کەس لە چوارچێوەی سیاسەتی نیشتمانیی ئەرجەنتینندا پێشبینییان دەکرد. ناوبراو وەکو راوێژکارێکی نافەرمیی وەزارەتی دەرەوەی ئەرجەنتین، تەنانەت گەیشتە ئەوەی رۆژانێك باج بەسەر سنگی خۆیدا هەڵواسێت کە ئاماژە بەوە بکات کە دوورگەکانی فۆکلاند بەریتانیین.

دیارە جیۆپۆلیتیکی ناسنامەی نەتەوەیی لە وڵاتانی وەکو ئەرجەنتین زیاتر باس دەکرێن، چونکە ستەمی هەرێمایەتی و دڵەڕاوکێ دەربارەی سنوورە نیشتمانییەکان بە مەترسی بۆ سەر ئەو ناسنامەیە هەژمار دەکرێن. بەڵام لە وڵاتانی وەکو ئەمریکا، کە سەرکەوتووانە فراوان بووە بە بێ ئەوەی زیانێکی بەرچاوی لە رووی سنوورەوە پێ گەیشتبێت، دروستبوونی ناسنامەی نەتەوەیی ئاراستەیەکی جیاوازی بەخۆوە بینیوە. لە کاتێکدا ئەرجەنتینییەکان سەبارەت بە پرسی سنوور نیگەران بوون، ئەمریکا سەرقاڵی لایەنی کۆمەڵایەتی و نەژادپەرستی ناو کۆمەڵگاکەی خۆی بوو. ئەوەتا ئەزموونی ئەمریکیە رەسەنەکان و ئەمریکیە ژاپۆنیەکان و ئەمریکیە ئەفریقیەکان دروست پێچەوانەی ئەزموونی ئەمریکیە سپی پێستە پرۆتستانتەکانە کە تا ئێستاش بالا دەستن بەسەر کلتوری سیاسی ئەو وڵاتەدا. جوگرافیای سیاسی ئەمریکاش بە تەواوی لە رێگای ئەو هەوڵانەی کەمینەکانی ترەوە دروست بووە کە لە پێناو بە فەرمی ناسینیان لە چوارچێوەی سیاسەتی نیشتمانیدا ئەنجامیان داوە. دیارە بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکان لە پەنجاکان و شەستەکان و خەباتکردن لە پێناو مسۆگەر کردنی ئازادی بۆ کۆمەڵگا ئەفریقیە ئەمریکییەکان لە دژی ئەو پەروەردە جیۆپۆلیتیکییە بوو کە شەڕی سارد بەسەر جیهاندا سەپاندبووی. ئەوەتا لە کاتێکدا رۆزا پارك و هاوڕێکانی لە مۆنتگومری و ئەلاباما خەباتیان لە پێناو مافی دانیشتن دەکرد لە ناو پاسدا وەکو هەر ئەمریکییەکی سپی پێست، ئیدارەی سەرۆك ئایزنهاوەر سەرقاڵی خەباتێکی زەبەلاح بوو

لە گەڵ رووسیا بۆ کۆنترۆڵکردنی بیر و هۆش و سۆزی خەڵکی جیهان. (کاتی خـۆی لـە ئـەمریکادا رێگا بە رەشپێستەکان نەدەدرا تا لە ریزی پێشەوەی پاس سوار بن. (رۆزا پارك کچێکی رەشپێست بوو کە بۆ یەکەم جار لە دژی ئـەو شـێوازە مامەڵەیـە وەسـتایەوە، و لەگـەڵ ژمارەیـەکی تـر لـە هاووڵاتیانی وەکو خۆی خۆپیشاندانی لە دژی نەژادپەرستییەکە بەرپا کرد. ئـەو نارەزاییـەش لـەناو رەشپێستەکاندا درێژەی کێشا تا ئەو کاتەی بە مافەکانی خۆیان گەیشتن و ئێستا جیاوازی لە نێـوان ئەوان و سپی پێستەکاندا لەو وڵاتە نەماوە——وەرگێڕ)

لەو کاتەی ئەمریکا خۆی وەکو پاڵەوانی سەربەستی و ئازادی پێناسـە دەکـرد، زۆربـەی ئەفریقیـە ئەمریکیەکان توشی سەرسوڕمان بوون، چونکە کاتێ سەرۆکی ئەمریکا هەوڵی بۆ بـەرگری کـردن لـە ئازادی لە شوێنەکانی تردا دەدا،چەندین گروپی مرۆیی لە ناو وڵاتەکەیـدا لـە مافـەکانیان بـێ بـەش دەکران و سووکایەتییان پێ دەکرا. هەر بۆیە دەکرێ خوێندنەوەی جیاواز بۆ رەمزە نەتەوەییەکانی وەکـو پەیکەری ئازادی، بە پێی ئەزموونی کۆمەڵگا جیاوازەکان لە ناو ئەو وڵاتەدا بکرێت. لە دوای زریـانی کاتریناش، کۆمەڵگا ئەفریقیە ئەمریکییەکانی نیشتەجێی ویلایەتەکانی وەکـو نیـو ئۆرلیـان هـەمان پەیوەندیی جیۆ-سیاسییان دروست کرد، چونکە ئەوەیان بۆ روون بـووەوە کـە حکومـەتی فیـدراڵ زۆر سست بووە لە کاردانەوەی بەرامبەر زیانە گیانی و ماڵییەکانی خەڵکی هـەژار و کـەم دەرامـەت، بـە تایبەتییش کە بەشی زۆری زیانەکانی زریانەکە بەر ئەفریقیە ئەمریکییەکان کەوت.

نموونەیەکی تازەتر بریتیە لەو رۆڵە پێچەوانەی کە کۆمەڵگای ئەمریکیە بـە رەگـەز عەرەبـەکان و ئەمریکیە بە رەگەز ئاسیاییەکان دەیانگێرا لە دوای رووداوەکانی ٩/١١. ژمارەیەکی زۆر لـە عەرەبـە ئەمریکییەکان و خەڵکانی بە رەگەز باشووری ئاسیایی نارەزاییان لەوە دەردەبڕی کـە تـەنها بـە هـۆی رواڵەت و رەنگی پێستیانەوە تووشی بێزار کردن و ترسـاندن و دوورخسـتنەوە لـە گەشـتی فڕۆکـەکان دەبوونەوە، چونکە گەشتیارانی تر رەخنەیان لە هـەڵس و کـەوت و جـۆری زمانەکـەیان دەگـرت- بـۆ نموونە قسە کردن بە عـەرەبی یـان زمـانی ئـوردو لـە جیـاتی ئینگلیـزی. لـە ئەنجامـدا، ئەنجومـەنی پەیوەندییەکانی عەرەبە ئەمریکییەکان رایگەیاند کۆمەڵگاکەیان هەست دەکات کـە بووەتـە قوربـانی کردەوەی(١٩) کەسی سعودی و ژمارەیەکی تری فڕۆکە رفێنی عەرەبی زمان لـە رووداوەکـەی رۆژی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١. دەرهاویشتەی ئەم دۆخەش بووە هۆی ئەوەی لە ئەنجامی شەڕی ئـەمریکا لە دژی تیرۆر، شێوازی تازە بۆ پێناسەی ناسنامە بێتە ئاراوە. شێوازەکەش بایـەخی زیـاتر بـە چـەند گروپێك دەدات لە سەر بنەمای جەندەر، نەژاد، یان رەگەز لە سەر حسابی کەمینە ئەتنییەکان کە بـە

ترس و رق لیّ بوونەوەوە سەیر دەکرێن، بە تایبەتییش کاتێك کـە لـە شـوێنە گشـتی و داخراوەکـانی وەکو فڕۆکەخانە و کەشتی و وێستەگەکانی شەمەندەفەر دەبینرێن.

بێگومان هەمیشە هەرێم و ناسنامە لە چوارچێوەی حکومەتی نەتەوەییـدا یـەکتریان دەوڵەمەنـد کردووە. ئیتر هەرێمە نەتەوەییەکان وەکو پلاتفۆرمی بە رواڵەت جێگیر، رۆڵیان گێڕاوە لە دروسـتکردن و بـەدی هێنـانی ناسـنامەی نەتەوەییـدا. دامـەزراوەکانی وەکـو میـدیای نیشـتمانی و سیسـتمی پەروەردەییش بەردەوام توانای باسکردنی جـۆرە تایبەتـەکانی نـاو کۆمـەڵگا نەتەوەییـەکان فەراهـەم دەکەن، بۆ نموونە: کۆمـەڵگای خـاوەن هـەرێمی ناتـەواو (ئەرجـەنتین)، کۆمـەڵگای خـاوەن هـەرێمی پێشێلکراو (فەلەستین)، کۆمەڵگای خاوەن هەرێمی چاو لێکراو (فەلەسـتین و کوردسـتان)، و نموونـەی کۆمەڵگای جیهانی (ئەمریکا). ئەڵبەتە ئـەم خۆهەڵسـەنگاندنانە لـە رووی ناسـنامەی نەتەوەییـەوە بەدەر نین لە رەخنەو توانج. بۆ نموونە لە بەریتانیای دوای ساڵیّ ١٩٤٥، چـەندین چـەمك و پێناسـەی جوگرافی بۆ ئەو وڵاتە و رۆڵی لە جیهاندا هاتنە ئاراوە وەکو : هێزێکی جیهانی کە بریتیـە لـە هێـزی ناووکیی و سەرکردەی وڵاتانی کۆمۆنوێلس، پـردی نێـوان ئـەمریکا و ئـەوروپا، هاوبەشـی تایبـەتیی ئەمریکا، و هێزێکی ناوچەیی کە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای کیشوەری ئـەوروپاوە. هـەتاکو دەکـریّ ئەم پێناسانەش وەکو تەقلیدی جوگرافیایی رکابـەر سـەیر دەکـرێن کـە لـە چـەندین کـات و شـوێنی جیاوازدا لە شەست ساڵی رابردوودا گرنگیی خۆیان هەبووە. لەبـەر ئـەوەی بـەریتانیا شـان بـە شـانی ئـەمریکا و رووسـیا لـە کۆتاییـەکانی سـاڵانی چلەکانیشـدا سـەرکەوتووی شـەڕ بـوو، زۆرێـك لـە سیاسەتمەداران و جەماوەری ئەو وڵاتە بڕوایان وابوو کە وڵاتەکەیان مافی خۆیەتی ببێتـە یـەکێك لـەو وڵاتانەی کە بە "سیّ گەورەکە" ناوزەد کرابوون. بـەڵام لـە شەسـتەکاندا و سـەرەڕای بـوونی چـەکی ناووکی و پەیوەندیی باش لە گـەڵ ئـەمریکادا، "دیـن ئاچیسـۆن" ی وەزیـری دەرەوەی ئـەو کاتـەی ئەمریکا لە لێدوانێکی بەناوبانگدا رایگەیاند کە بەریتانیا رۆڵی خۆی وەکـو ئیمپراتۆرییـەت لەدەسـت داوە وتا ئێستا رۆڵێکی تازەیشی بۆ خۆی پەیدا نەکردووە. تەنانەت بە ئەنـدام بـوونیش لـە کۆمەڵـەی ئابووری ئـەوروپا لـە سـاڵی ١٩٧٣دا چارەسـەری قـەیرانی ناسـنامەی نەتـەوەیی بـەریتانیا و رۆڵـە جیهانییەکەی نەکرد.

من وەکو منداڵێك لە حەفتاکان و مێرد منداڵیش لە هەشتاکاندا، لەبیرم دێـت بـەریتانیا تووشـی دۆخێکی زۆر ئاڵۆز ببو بە هۆی پەیوەندیی تاکە کەسیی نێـوان مارگرێـت تاتچـەر و رۆناڵـد رێگـان و بایەخ نـەدان بـە کۆمەڵـەی ئـابووری ئـەوروپا، و هـەروەها پشـتگویّ خسـتنی کۆمۆنـوێڵس کـە وا دەردەکەوت تەنها بۆ میوانداری کردنی کۆبوونەوەکانی لووتکـە و گەشـتی پاشـاکان سـوود بەخشـە.

دیاره به هۆی فیلمەکانی جەیمس بۆند و جۆرەکانی تر لـە کلتـوری میللیـەوە کـە سـەرقاڵی شـکۆدار کردنی سەرکەوتنەکانی بەریتانیا بوون بەسەر ئەڵمانیا لە چلەکاندا، زۆر ئاسان بـوو بـۆ کەسـێکی وەك من وا هەست بکەم رۆڵی بەریتانیا گەورەتر و کاریگەر ترە لە تەنها لایەنی ئابووری و سـەربازی. بـەم شێوەیەش، هەرچەندە شەڕی فۆکلاند لە ساڵی ١٩٨٢ لە رووی دەستپێکردنەوە جێگـای سەرسـوڕمان بوو، بەلاَم لە هەمان کاتدا هەماهەنگ بوو لـە گـەڵ بیرەوەرییـەکانم دەربـارەی وێنـای بـەریتانیا لـە فیلمەکانی جەیمس بۆندا.

ئێستا هیچ کەسێك نییە شەڕو ململانێکانی فۆکلاند بە بیر بێنێت و وەکو هاوتەریبی "ئـارەزووی نیشتمانی" بەریتانیا سەیری نەکات،بە تایبەتییش کە ئەو کاتە گرتنـەوەی فۆکلانـد وەکـو بابـەتێکی نیشتمانی سەیر دەکرا لە جیاتی ئەوەی تەنها وەکو باسی گروپێکی بچووك لە خەڵك بخرێتە بەرچاو کـە لە باشووری رۆژئاوای زەریای ئەتلەسی دەژین. بەلاَم چەندین هەڵوێسـتی پێچـەوانەش دەربـارەی ئـەو پرسە سەریان هەڵدا،وەکو هەڵوێستی بەشێك لە پارتی کرێکاران و چەند رۆژنامـەیەکی نـاوداری وەکـو گاردیان کە لەگەڵ ئەو بۆچوونە باوەدا نەبوون. لەم رووەوە مارگرێت تاتچەر لـە سـاڵی ١٩٨٢دا وتـی: خاکە گەورەکە گەڕایەوە بۆ باوەشی بەریتانیای گەورە. لە راستیدا گرنگیی فۆکلانـد بـۆ بـەریتانیا لـە قەبارە جوگرافی و ژێرخانی ئابووری و هەروەها بەهای سەرچاوە سروشتییەکانیشی زۆر زیاتر بوو. بـەلاَم لە کاتێکدا کە بەریتانییە سپی پێستەکان بە گرتنـەوەی فۆکلانـد هەناسـەی ئۆخـەییان هەڵدەکێشـا، چەند گروپێکی تر لەناو ئەو وڵاتەدا سەرنجی خەڵکیان بۆ لای کردەوە بەردەوامەکانی نەژاد پەرسـتی و بە پاشکۆ کردنی ئابووری و بارودۆخی نەخوازراوی ئێرلەندای باکوور رادەکێشا. بە هەر حاڵ، شکسـتە سەربازییەکە بۆ ئەرجەنتین شکستی هێزی سەربازی ئەو وڵاتەو دواتریش گۆڕینی سیستمی حوکمـداری لە ساڵی دواتردا بۆ دیموکراتییەت بەدوای خۆیدا هێنا.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی سەروو- هەرێمایەتی

تا ئێستاش بابەتی ناسنامەی نەتەوەیی گرنگترین بابەتە لە جیهاندا بە هۆی زاڵبـوونی سیسـتمی سیاسیی نێودەوڵەتی کە لەسەر حکومەتە نەتەوەییەکان و سـنوورە هەرێمایەتییـەکان بونیـات نـراوە. جار بەجاریش پرسی ناسنامە بەرەو ئەودیوی سنوورە هەرێمایەتییە تایبەتەکان دزە دەکـات و یـان بـە ئەنقەسـت بـەکار دێـت بـۆ ئـەوەی زاڵ ببێـت بەسـەر وێنـەی ئێسـتای حکومەتـەکان و سـنوورە نیشتمانییەکانیاندا. کیشوەری ئەوروپا نموونەیەکی بەرچاوە لەو بارەیەوە و پەیماننامەی رۆمـای ١٩٥٧ و ئەوانەی پێشتر لەم رووەوە گرنگ و بایەخدارن. کەسایەتیە سیاسیەکانی ئەوروپاش بـە تایبـەتی لـە

فەرەنسا و ئەڵمانیا، وەکو جان مۆنیت و کۆنراد ئەدینیۆر کە جەنگە جیهانییە وێرانکەرەکان بێزاری کردبوون، رۆڵی گەورەیان بینی لە دەستپێکردنی پرۆسەیەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری بە مەبەستی دروستکردنی هەماهەنگی لە نێوان وڵاتانی ئەوروپا و دواتریش یەکگرتنی ئەو وڵاتانە بە شێوەیەك لە شێوەکان. سەبارەت بە ئەڵمانیا کە تازە لە دەرەنجامی دوو ململانێی جیهانی و دابەشبوونی هەرێمایەتی هۆشی کردبووەوە، پەیماننامەی رۆما نەك تەنها بۆ پێشخستن و یەکگرتنی ئەوروپا نەبوو، بەڵکو دەرفەتێك بوو بۆ ئەوەی ئەڵمانیا دووبارە خۆی وەکو بەشێکی سەرەکی لە دیموکراتییەتی ئەوروپا و هاوپەیمانێکی جیۆستراتیجی بۆ ئەمریکا ببینێتەوە.

هەرچەندە ئەزموونەکانی جەنگی دووەمی جیهانیی بنەمایەکی لۆجیکییان بۆ پرۆژەی یەکگرتنی ئەوروپا دەستەبەر دەکرد، بەڵام پێناسەی جوگرافی ئەندامێتی لە یەکگرتنەکەدا ئاڵۆز و تەم و مژاوی بوو، چونکە چەند پرسیارێك دەهاتنە ئاراوە وەکو: کێ دەتوانێ ببێتە ئەندام لەم یانە ئابوورییەدا؟ ئایا پێویستە زۆرینەی دانیشتووانی وڵاتانی ئەندام بە نەتەوەو رۆحی میللەت و بۆچوونەکانیشیەوە مەسیحی بن؟ لە ساڵی ١٩٦٣دا، وڵاتی تورکیا کە هەمیشە بە پردی نێوان ئەوروپا و ئاسیا ناوزەد دەکرێت، بۆ یەکەم جار داوای کرد ببێتە ئەندام لە بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا و لەو کاتەوە تا ئێستاش پەیوەندی پڕ لە گرفتی لەگەڵ ئەندامەکانی ئەو رێکخراوەدا لەسەر ئەو پرسە هەیە.

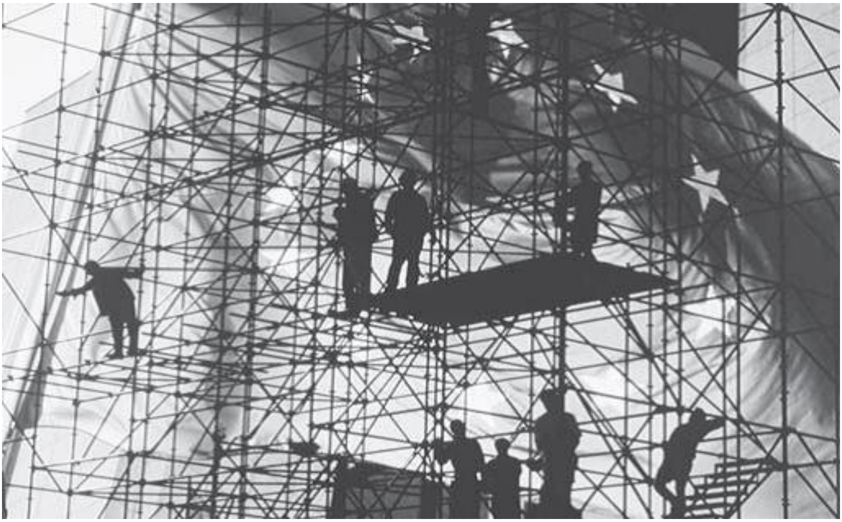

١٥. ئەستێرەکانی سەر ئاڵای یەکێتی ئەوروپا

له دوای چل ساڵیش، هێشتا پرسی بوون به ئەندامی تورکیا له یەکێتی ئەوروپادا لـەناو مشـت و مڕی ئەندامانی ئەو رێکخراوەدا چەقیوه، چونکه چەند ئەندامێکی تازەی وەکو نەمسا لـەوه دەترسـن تورکیای خاوەن ژمارەیەکی گەورەی دانیشتوان، گرفتی ئابووری و سیاسـی و کولتـووری بـۆ ولاّتـانی ئەندام دروست بکات. چەند ئەندامێکی تریش سەرنج بۆ ئەو راستییه رادەکێشن که تۆمـاری تورکیـا له رووی مافەکانی مـرۆڤ و پاراسـتنی کەمینـه ئـەتنی و کولتوورییەکانـەوه نادروسـت و لەکـەداره. چاودێران لەناو تورکیا و له دەرەوەش بڕوایان وایه که ئەگەر تورکیـا وەکـو ئەنـدام وەربگیرێـت، ئـەوا نیگەرانییەکی کولتووری قووڵ سەبارەت به زیادبوونی رێژەی موسڵمانان له ئـەوروپا دروسـت دەبێـت به تایبەتییش که ژمارەیەکی زۆر موسڵمان له فەرەنسا و ئەڵمانیا و بەریتانیا دەژین.

تورکیا: پردی نێوان رۆژهەلاّت و رۆژئاوا

ئەو بۆچوونەی دەڵێت که تورکیا ئەوروپا و ئاسیا بـه یـەك دەبەسـتێتەوه، هـەم لـه بۆچـوونی جیۆپـۆلیتیکی گشتیی ولاّتان و هەم به لای هاوولاّتیانی ئەوروپاوه زۆر ئاشـنایه. بـەلاّم هاوکـات تـەم و مژاوییشه،چـونکه ئـەو بەیەکەوه گرێدانه یارمەتی چارەسەر کردنی گرفته نێوخۆییەکانی خودی ئەو ولاّته نادات، لەبەر ئـەوەی لـه کـاتی دروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرنی تورکیاوه، سیستمی کەمالییەت به سیستمێکی علمانی و به رەچـەڵەك رۆژئـاوایی و دواتریش دژه کۆمۆنیستی پێناسه کراوه. بەلاّم کۆتایی هاتنی شەڕی سـارد بەشـێك لـەو ناسـنامه نەتەوەییـەی لەکار خست و بووه هۆی تووڕه بـوونێکی زۆری تورکـەکانیش، بـه هـۆی ئـەوەی ژمارەیـەك لـه ولاّتـانی بلـۆکی رۆژهەلاّتی ئەوروپای پێشوو به پێچەوانەی تورکیای هاوپەیمانی ناتۆ به خێرایی له یـەکێتی ئـەوروپا وەرگـیران. بـه هەر حاڵ، هۆکارەکان له شـوێنی تـرەوه سەرچـاوەیان گرتـووه، چـونکه پرنسـیپەکانی کەمالییـەت بەرپرسـن لـه سیستمی حوکمڕانی ئەو ولاّته که تێیدا سوپا دەست له کاروباری سیاسی و ژیـانی دەسـتووریی ولاّت وەردەدات و بووەته هۆی سەرکوتکردنی بەردەوامی کەمینه نەتەوەییەکانی وەکو کورد له ولاّتدا. له مانگی تشـرینی دووەمـی ساڵی ٢٠٠٢دا، پارتی داد و گەشەپێدانی ئیسلامی سەرکەوتنی لـه هەڵبژاردنەکانـدا وەدەسـت هێنـا،و بەمـەش کەمالیسته تەقلیدییەکان ترسی ئەوەیان لێ نیشت که پابەند بوونی ولاّت به سیستمی علمانی و رۆژئـاوایی بـەرەو لاوازبوون بچێت. بەلاّم پارتی ناوبراو له جێگای ئەوەی گۆڕانکارییەکـه بـۆ لاواز کردنـی پرنسـیپه تەقلیدییـەکانی تورکیا بەکار بێنێت، دەستی دایه هەوڵدان بـۆ بـەدی هێنـانی دیموکراتییـەتێکی ئیسـلامی بـەو هیوایـەی - بـه پێچەوانەی نموونەکەی عێراق- ببێته سەرمەشق بۆ ولاّتانی تری ئیسلامی که هەمان رێـڕەو بگرنـه بـەر لـه رووی پابەند بوون به مافی تاکەکان و پرنسیپی دیموکراتی و مافەکانی مرۆڤەوه.

له رووی مێژووییەوه نەخشەی جوگرافی ئەوروپا گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هـاتووه، و دروسـتیش نییه وا بزانین تێگەیشتنێکی روون و بێ پێچ و پەنا بۆ ئەو گۆڕانکارییانه بەدی دەکرێـت. لـه لایـەکی

ترەوە، مشت و مڕەکانی ئەم دواییــە دەربــارەی ئاینــدەی یــەکێتی ئــەوروپا هەمیشــە پــڕ بــوون لــە نیگەرانیی لە رووی بابەتەکانی وەکو ناوچە و ناسنامەو سەروەریی ولاٌتەکانی یەکێتییەکـە. بـۆ نموونـە لە گەرمەی شەڕی بۆسنە لە سەرەتای نەوەتەکاندا، رەخنە لــە ولاٌتــانی یــەکێتی ئــەوروپا دەگــیرا کــە نەیانتوانی دەست تێوەردان لەو ناوچەیەدا بکەن کە ئەگەری بوونی بــە ئەنـدامی یەکێتییەکـە نزیکـە. هەر لەم چوارچێوەیەدا، رۆشنبیرانی بۆسنی و ولاٌتانی تــری ئــەوروپا جــامی تــووڕەیی خۆیــان بەســەر هاوتا ئەوروپییەکانی تردا رشت، بــە هــۆی ئامــادە نــەبوونیان بــۆ هاوکــاریی کردنــی ولاٌتێکــی فــرە کولتووری و فرە ئــەتنی کــە تــەنها دوو کاتــژمێر بــە فڕۆکــە لــە لەندەنــەوە دوورە و کــەمتر لــە دوو کاتژمێریش لە پاریس و بۆن و رۆماوە. دیارە بە لای زۆربــەی چــاودێرانەوە، وێــران کردنــی شــارەکانی بۆسنە وەکو مۆستار و سەرایيڤۆ لە ساڵی ١٩٩٢ و رەشەکوژیی ٧٠٠٠ پیاو ومنداڵ لــە سربرینیســکا لە ساڵیٚ١٩٩٥ بە شکستی ئەم پرۆژە ئەوروپییە لــە دارِشــتنی بــەهاکانی یــەکگرتن و میهرەبــانی و ئاشتی و دیموکراتی هەژمار دەکرا.

لە میانەی گفتوگۆکانی تایبەت بە دەستووری ئەوروپاش، پارتە سیاسییەکان و دەزگاکانی میــدیا مشت و مڕێکی زۆریان کرد دەربارەی سرووشت و ئامانجەکانی یەکێتی ئەوروپا کە ئێســتا ٢٧ ئەنــدام بەخۆوە دەگرێت. لەم رووەوە ژمارەیەك لە کەسایەتییە سیاسییە راستڕەوەکان ئارەزووی ئەوەیان دەکــرد کە دەستووری ئەوروپی گوزارشت لە ناخی ئەوروپای مەسیحی بکات. هەر بۆیــە گرنگییــەکی زۆریــان بە ناسنامە جوگرافییەکەی وەکو شارستانییەتێکی جیاواز دەدا. بــەلاٌم دواتــر دەنگــدەرە فەرەنســی و هۆڵەندییەکان دەستوورەکەیان رەت کردەوە و بەمەش بە شێوەیەکی کاریگەر رێگایــان لــە دەرچــوونی ئەو دەقە تایبەتییە گرت. بە هەر حاڵ، بە لای چاودێرە غــەیرە مەســیحییەکانەوە و بــە هــۆی بــوونی بەرچاوی کۆمەڵگا موسڵمان و یەهوودییەکان لە سەرانسەری کیشوەرەکەدا و هەروەها لــەو ولاٌتانــەش کە پالێوراو بوون بۆ ئەندامێتی وەکــو ولاٌتــی تورکیــا، بابــەتی ناســاندنی ئــەوروپا وەکــو فەزایــەکی مەسیحی مایەی نیگەرانی و نارەزایی بوو. بەلاٌم نابێت ئەم پرسە کولتووری- ئاینییە بەگونجاو لەگــەڵ ئامانجەکانی رۆشنفکریی علمانیدا دابنرێت، چونکە مافەکانی مرۆڤ و ئــازادی تاکــە کەســی جێگــای سەرنجی هەموو ئەوروپییەکانە بە تورکەکانیشەوە کە کۆمەڵگایەکی موسڵمانن.

١٦. شاری ئەستەمبوڵ . پردی نێوان ئەوروپا و ئاسیا

دیارە گەورەترین تەحەدا کە رووبەڕووی زۆرێك لـە حکوموتـە ئەوروپییـەکانی وەکـو بـەریتانیا و فەرەنسا و هەڵەندا دەبێتەوە، بریتییە لە گۆشەگیر کردنی دانیشتووانە موسڵمانەکانیان کە لە ئاکامـدا کاردانەوەی جۆراوجۆر بەدوای خۆیدا دێنێت. بۆ نموونە، محەمەد عەتا کە یـەکێك بـوو لـە رفێنـەرانی فڕۆکەکان لە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەردا، لە کـاتی خوێنـدنی لـە زانکـۆی هـامبۆرگی ئـەڵمانیا تووشی نائومێـدی ببـوو لـە کۆمـەڵگای ئـەڵمانیا (دەکـرێ کردەوەکـەی وەکـو دەرەنجـامێکی ئـەو نائومیدییە بێتە هەژمار کردن- وەرگێڕ). لە فەرەنساش، رەخنە لە ئاژاوەگێڕییەکانی هـاوینی ٢٠٠٥ ی دەوروبەری پاریس دەگیرا کە وەکو نارەزایی لە دژی جیاوازی و نەژاد پەرستیی بەرامبەر موسـڵمانان ئەنجام درابوو. بێگومان ئەم جۆرە گۆشەگیر کردنە نێوخۆییانە هاوکات لە گەڵ تەنگـژە بەردەوامـەکان لە ئەفغانستان و فەلەستین و عێراق و چیچان، بوونە هۆی ئەوەی هەستێکی گشتیی بە زوڵم لێکـراوی لە ناو جیهانی ئیسلامیدا دروست ببێت. دیـارە ئـەم فاکتـەرە ئـاینی و جیۆپۆلیتیکییـە نێوخـۆیی و

هەرێمایەتی و جیهانییانەش ڕۆڵی گرنگیان گێڕا لە هاندان و وادار کردنی ئەو چوار پیاوە کە سیستمی هاتوچۆی لەندەنیان کردە ئامانجی تەقینەوەکانیان لە ڕۆژی ٧ی تەمووزی ساڵی ٢٠٠٥دا.

ئەم جۆرە مشت و مڕانە دەربارەی پێکهاتەی جوگرافی ئەوروپا وەکو مۆتەکە بەرۆکی حاڵەتی ناسنامە نەتەوەییەکانی تر و شێوازەکانی سەروو- هەرێمایەتی دەگرێت. سەرقاڵبوونی درێژمەودای تورکیاش لە گەڵ یەکێتی ئەوروپا و ئەو شەڕانەی کە یوگوسلافیای پێشووی لە سەرەتای نەوەتەکاندا گرتەوە، تەنها دوو نموونەی ئەو تەنگژانەیە. لە لایەکی ترەوە بەشەکانی تری ژیانی کولتووری و سیاسیی سەروو-ئەوروپی وەکو هات و چۆی خەڵك بەرەو ناو یەکێتی ئەوروپا و بە پێچەوانەوە، هەمیشە دوودڵی دەربارەی ناسنامەی ئەوروپیی ڕاستەقینە دروست کردووە. کاتێکیش بەم دواییە پۆڵەندا و سلۆڤاکیا بوون بە ئەندام لە یەکێتی ئەوروپا، هەندێك لە ڕۆژنامە بەریتانییەکان هوشیارییان دا لەوەی بەریتانیا نوقمی کۆچبەران دەبێت، بە هۆی کۆچکردنی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی ڕۆژهەلاتی ئەوروپا بەرەو بەریتانیا بەدوای دەرفەتی کاردا. هەر وەکو ئەوەی لە ئەنجامی کۆچکردن لە کۆمۆنوێلسی تازەوە لە پەنجاکان و شەستەکان ڕوویدا، لێرەشدا ژمارەیەك لە چاودێران مەترسی ئەوەیان نیشاندا کە بەریتانیا پڕ ببێت لە خەڵکێك، کە بە وتەی ئەو چاودێرانە، "وەکو ئێمە نین". بەلاّم بۆ ئەوانەی بایەخ بە مێژوو و جوگرافیا دەدەن، ئەم بابەتە بۆ ولاّتانی وەکو بەریتانیا تازە نییە، چونکە ئەو ولاّتانە هەمیشە کەوتوونەتە بەر لێشاوی کۆچ و کۆچبەران.

وادیارە ئەندامێتی لە یەکێتی ئەوروپا ڕوو لە زیاد بوونە بە تایبەتییش کە لە کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٧دا هەردوو ولاّتی بولگاریا و ڕۆمانیا چوونە ڕیزی یەکێتییەکەوە. هەرچەندە ڕەخنەی زۆریش لە دام و دەزگاکانی ئەو یەکێتییە دەگیرێت، گوایا نەیتوانیوە هەستێکی کاریگەر سەبارەت بە ئامانجەکان و ناسنامەی سەروو- ئەورویی دروست بکات، بەلاّم گرنگە ڕەچاوی ئەو ڕاستییە بکرێت کە چۆن یەکێتییەکە ڕێگای بۆ شێوازێکی تازە لە ناسنامەی نەتەوەیی خۆش کردووە. بۆ نموونە، لە مانگی مایسی ساڵی ٢٠٠٥دا، کۆماری مۆنتینیگرۆ ڕیفراندۆمێکی بە مەبەستی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی ئەنجام دا کە تێیدا ٥٥٪ی دەنگدەران بە بەڵێ بۆ سەربەخۆیی ولاّتەکەیان دەنگیان دا. لێرەدا ڕۆڵی یەکێتی ئەوروپا بە تایبەتی گرنگ بوو، چونکە ئەو پێوەرانەی دارِشت کە پێویست بوون مۆنتینیگرۆ پیادەیان بکات بۆ ئەوەی سەربەخۆییەکەی بە فەرمی بناسرێت. بە ڕاستی ئامانجی سەرەکی لە پرسی سەربەخۆیی بوونی مۆنتینیگرۆ، بریتی بوو لە بوونی ئەو ولاّتە بە ئەندام لە یەکێتی ئەوروپا نەك تەنها سەربەخۆیی نەتەوەیی. زۆرێك لە خەڵکی ئەو ولاّتەش لەوە نیگەران بوون کە ئارەزووی بوونیان بە بەشێك لە یەکێتی ئەوروپا گرفتی بۆ دروست ببوو، بە هۆی ئەوەی حکومەتی

سربیا ئامادە نەبوو تاوانبارانی جەنگی کۆسۆفۆ و شـوێنەکانی تـری یوگوسـلافیای پێشـوو رادەسـتی دادگا بکات. بەشداری کردنی یەکێتی ئەوروپاش لەو کێشەیەدا کارێکی بیٚ هاوتا بـوو، بـە روونیـیش دەری خست کە چۆن رێکخراوێکی سەروو-ئەوروپی دەتـوانیٚ رۆڵـی کاریگـەر ببینێـت لـە دارِشـتنی شێوازی ناسنامەی ئەوروپیدا.

بە گشتی، ئەندامێتی لە یەکێتی ئەوروپا وەکو بەشێکی گـرنگ لـە پرۆسـەی گۆرِانکـاری سـەیر دەکرێت، کە دەرفەت بە ولاٚتانی وەکو ئیستۆنیا و لیتوانیا و لاتڤیا دەدات تا جارێکی تر خۆیان وەکـو "ئەوروپی " ببینن و هاوکات کەمتر پابەنـد بـبن بـە کێشـە و بەرژەوەندییـەکانی یـەکێتی سـۆڤێتی پێشـووەوە. بەمـەش ولاٚتـانی ئـەوروپای رۆژئـاوا کـەمتر یەکێتییەکـە بـە پێناسـەی جوگرافییـەوە دەبەستنەوە.

وا دیارە مێژووی ناسنامە و پراکتیزە کردنـە سیاسـییەکانی پەیوەندیـدار بـە یـەکێتی ئـەوروپاوە بوونەتە تەحەدا بۆ پراکتیزە و ناسنامەکانی تایبەت بە ولاٚتەکان،و لە هەمان کاتـدا دەبنـە تـەواوکاری ئەو ناسنامە و پراکتیزانەش. ئەوەتا بە لای هەندێکەوە یەکێتی ئـەوروپا بـە "ئـەوروپای نەتـەوەکان" پێناسە دەکرێت، لە کاتێکـدا کـە گروپێکـی تـر بـە ئاراسـتەی "ولاٚتـە یـەکگرتووەکانی ئـەوروپا" بانگەشەی بۆ دەکەن. یەکێك لە شێوازەکانی مامەڵە کردنیش لە گەڵ ئەم بۆچوونە جیۆپۆلیتیکییـە دژ بە یەکانە ئەوەیە کە لەسـەر بنـەمای جـوگرافی چارەسـەر بکـرێن. لـەم رووەشـەوە ناوچـەی یـۆرۆ و رێککەوتننامەی سکینجن دوو نموونەی بەرچاون کە هەندیٚ لـە ولاٚتـانی ئـەوروپا ئەنـدامن تێیانـدا و بەشـێکی تریشـیان ئەنـدامێتییان لـەو دوو نموونەیـەدا نییـە. (رێککـەوتنی سـکینجن: ئـەو رێککەوتننامەیە کە ٢٦ ولاٚتی ئەوروپی لە شاری سکینجنی ولاٚتی لۆکسـومبورگ واژۆیـان کـرد بـە مەبەستی هەڵگرتنی پاسپۆرت و هەموو رێگرییەکانی تری هاتوچۆ لـە نێوانیانـدا- وەرگێـرِ) . بـەلاٚم ئەو مشت ومرِانەش کە دەربارەی بەربلاٚو بوونی جوگرافیی ئەوروپا دێنە ئاراوە، گرنگی خۆیـان هەیـە چونکە رێکخراوەکە هەمیشە ئارەزووی خـۆی بـۆ پەرەپێـدانی چـالاکییەکانی بـۆ دەرەوەی سـنووری ئەندامەکانی ئێستای نیشان داوە. بۆ نموونە لە ساڵی ٢٠٠٦دا رێکخراوەکـە رەزامەنـدی نیشـاندا بـۆ بلاٚوە پێکردنی زیاتر لە ٧٠٠٠ سەربازی ئـەوروپی بـە رابەرایـەتی ئیتاڵیـا و فەرەنسـا لـە باشـووری لوبنان. ئەو هێزەش کە بە یونیفیل ناسراوە، هەوڵێکی بـیٚ وێنـە بـوو لـە دوو رووەوە: هـەم لـە رووی مەودای کارەکانیەوە و هەم ئەوەی بووە یەکەم نموونەی هێزی ئاشتی پارێزی هاوبەشـی نێـوان یـەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان. بەلاٚم ئێستا یەکێتی ئەوروپا لە چەندین ئـەرکی مرۆیـی لـە شـوێنە جیاجیاکانی جیهاندا بەشدارە وەکو کۆنگۆ و تەیموری رۆژهـەلاٚت و مۆڵـدۆڤیا. هـەروەها چـاودێرانی

لوبنانی و ئیسرائیلی داوای دەست تێوەردانی زیاتری یەکێتی ئەوروپایان کردووە لە ناوچەیەکی نێوانیان کە بە لای ئیسرائیلییەکانەوە گۆڕەپانی چالاکی ئەو ڕێکخراوەیە. یەکێتی ئەورووپاش لە لای خۆیەوە دانی بەوەدا ناوە کە حزبولاّی لوبنان ڕێکخراوێکی گرنگی غەیرە حکومییە و پێویستە لە دانوستانەکانی تایبەت بەو پرسە بەشدار بکرێت.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی نیمچە نەتەوەیی

ئەگەر سنوری هەرێمایەتی بۆ ناسنامە و ئامانجەکان ئالۆزی بخاتە نێو پەیوەندییەکانی نێوان بونیاتی سیاسی و ناسنامەی نەتەوەییەوە، ئەوا ئەو گروپە نیمچە نەتەوەییانەش کە هەوڵ بۆ سەربەخۆیی یان ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوانتر لە دەسەلاّتی حکومەتی ناوەند دەدەن، لە لای خۆیانەوە بە هەمان شێوە گومان دەخەنە سەر ناسنامەی بونیاتنراو لەسەر سنووره هەرێمایەتییەکان. بەلاّم ولاّتانی وەکو ژاپۆن و ئایسلەندا کە لە رووی ئەتنییەوە یەك رەنگن، ئەزموونی کەمتریان دەربارەی گروپە نیمچە نەتەوەییەکان هەیە کە تەحەدای شەرعییەتی هەرێمایەتی و داواکاری بۆ ناسنامەی نەتەوەیی دەکەن. لە ناو ئەوروپاشدا، کۆمەڵگاکانی وەکو کەتەلان لە ئیسپانیا و والّوونز لە بەلجیکا بەلّگەی ئەوەن کە ئەو گرووپانەی نەبیاری بیرۆکەی ناسنامەی نەتەوەیین، هەمیشە هەوڵ دەدەن ناسنامەکە سنووردار بکەن و تەنانەت جار بەجاریش لە ڕێگای بەکار هێنانی توند وتیژییەوە بەربەرەکانێی دەکەن. دیارە بونیاتنانی نەتەوە پرۆسەیەکی دینامیکییە و ولاّتانی وەکو ئیسپانیا هەوڵ بۆ گرتنەبەری ڕێگایەکی مامناوەندی دەدەن لە نێوان سەرکوت کردن و یان خۆگونجاندن لەگەڵ داواکارییەکان بۆ دروستبوونی یەکەی هەرێمایەتی تایبەت (وەکو هەرێمی کەتەلۆنیا کە ماوەیەکی زۆرە هەوڵی بۆ دەدرێت) لە لایەك، و داوای دان پێدانانی ناسنامەی تایبەت بە خەڵکی ئەو هەرێمە لە لایەکی ترەوە. بە درێژایی ٤٠ ساڵی رابردووش، حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی ئیسپانیا ئۆتۆنۆمی زیاتریان بۆ گرووپەکانی کەتەلان و باسك لەو ولاّتەدا دابین کردووە. بەلاّم لە بەرامبەردا بەرپرسە سەربازییەکانی ئیسپانیا هەمیشە هوشیاری دەدەن کە ڕێگا بە جیابوونەوەی یەکجاریی ئەو هەرێمانە لە ئیسپانیا نادەن.

بێگومان ئەم سووربوونەی ولاّتی ئیسپانیا لەسەر دەست گرتن بەو ناوچە و هەرێمانەوە،پاڵی بە گرووپەکانی وەکو ئیتا (ئازادی و نیشتمانی باسك) وە ناوە تا چەندین هێرشی تیرۆریستی ئەنجام بدەن لە تەقاندنەوەی بۆمب و هێرش کردنە سەر خەڵك و ماڵ و موڵکیان لە هەرێمی باسك و شارە سەرەکییەکانی وەکو مەدریدی پایتەخت. ئەو گرووپە کە لە تەمووزی ساڵی ١٩٥٩ دامەزراوە،

هەمیشە هەوڵی بۆ جولاندنی هەستی نەتەوەیی لە هەرێمی باسك داوە،هاوکات لە گەڵ ناردنی پەیامێکی دژە کۆلۆنیالی کە داوای کۆتایی هێنان بە داگیرکاریی ئیسپانیا بۆ هەرێمەکە دەکات. لە بەرامبەریشدا، سەرکردەی بەناوبانگی ئیسپانی "جەنەراڵ فرانکۆ" یەکێك بوو لە نەیارە سەرسەختەکانی ئەو هەولانە و تەنانەت لە هەوڵەکانیدا بۆ لەناو بردنی رێکخراوی "ئیتا" سوپای میللی بەکار دەهێنا. بەلام هەوڵەکانی سەرکەوتوو نەبوون و لە دوای مردنی فرانکۆش لە ساڵی ١٩٧٥ و سەرەڕای چەندین هەوڵی سەرنەکەوتوو بۆ راگەیاندنی ئاگربەست لە نەوەتەکانی سەدەی رابردوودا، رێکخراوەکە درێژەی بە چالاکییەکانی داوە(و تا ئێستاش بەردەوامە- وەرگێڕ). لەوانەش گرنگتر، تەقینەوەکەی شاری مەدرید لە ١١ی ئاداری ساڵی ٢٠٠٤ کە بووە هۆی گیان لەدەستدانی زیاتر لە ٢٠٠ کەس، خرایە ئەستۆی ئەو رێکخراوە. دواتریش حکومەتی پارتی گەلی ئیسپانی بە سەرۆکایەتی سەرۆك وەزیران "خۆسێ ئەزنار" کە رەزامەندیی نیشان دابوو بۆ ناردنی سەرباز بۆ بەشداری کردن لە شەڕی عێراق،تووشی شکستێکی گەورە هات لەو هەڵبژاردنە گشتییەی کە دوای سێ رۆژ لە تەقینەوەکە لەو ولاتە ئەنجام درا. بەلام لە راستیدا گروپە چەکدارە ئیسلامییەکان تەقینەوەکەی مەدریدیان ئەنجام دابوو نەك رێکخراوی ئیتا. ئەوەی لەم بارەیەوە جێگای سەرنجە، حکومەتی ئەو کاتەی ئیسپانیا کە ناوبانگی بە رادەیەکی زۆر لە دابەزیندا بوو، هەوڵی دەدا رێکخراوێك بە هێرشەکەی مەدرید تۆمەتبار بکات کە تەنها لە ناو ئیسپانیا چالاکی ئەنجام دەدا، لە کاتێکدا زۆربەی چاودێران ئەو هێرشەیان بە کاردانەوەیەکی راستەوخۆی پشتیوانی کردنی ئیسپانیا لە شەڕی دژە تیرۆر هەژمار دەکرد، ئەمەش مانای وایە کە ئەنجامدەرانی تەقینەوەکە خەڵکی دەرەوەی ئەو ولاتە بوون.

هەرچەندە تەحەدا کردنی هەوڵە نیمچە هەرێمایەتییەکان بۆ حکومەتی ئیسپانیا درێژەی هەیە، بەلام لە دوای هێرشەکەی سەر شاری مەدرید لە ئاداری ٢٠٠٤، ئەنجامدانی کردەوەی تیرۆریستی لەو ولاتەدا رووی لە کەم بوونەوە کردووە. دیارە گرووپەکانی وەکو "ئیتا" رۆڵی گرنگ دەگێڕن لە پڕوپاگەندە کردن بۆ جۆرێکی جیاواز لە ناسنامە بە جۆرێك کە پێچەوانەی ناسنامەی نەتەوەیی ئیسپانیا بێت. بە گشتییش، جوداخوازان هەوڵ دەدەن سیمبولەکانی دەوڵەتی ئیسپانیا و "داگیرکارییە کۆلۆنیالییەکەی" بکەنە ئامانج و یان کار بۆ پەرەدان بە نیشانەکانی جیاوازی لە گەڵ حکومەت دەکەن وەکو جیاوازیی زمان و نەخشەو ئالای هەرێمەکان و(لە حاڵەتی" ئیتا" دا) ناوچەیەکی جوگرافی کە بە نیشتمانی باسك پێناسەی دەکەن. بەلام پێویستە تێبینی ئەوە بکرێت کە

لـە رابـردوودا سـەرجەم جوداخـوازانی باسـك یـەك دەنـگ نـەبوون لـە رووی پشـتیوانی كـردن لـە چالاكییەكانی رێكخراوی ئیتا.

ململانێ نەتەوەییەكان: ئیسپانیا و یاری تۆپی پێ

وادیارە یاری تۆپی پێ وێنەیەكی باشی بارودۆخی ناهەمواری نەتەوەیی لـە ئیسـپانیا نیشـان دەدات. ئـەوەتا پاڵەوانێتی تۆپی پێی ئەو وڵاتە كە بە "لا لیگـا" ناسـراوە، دەرفـەتی زێـڕین دەخولقێنێـت بـۆ هـەوادارانی ئـەو یارییە،و هەروەها سەركردە سیاسییەكانیش كە نارەزایی و ئارەزووی سیاسی خۆیان لە ڕێگای پشتیوانی كـردن لـە تیپە ركابەرەكانەوە دەربڕن. تیمەكانی باسك و كەتەلان وەكو ئەتلەتیك بلباو و بەرشەلۆنە هۆكـاری سـەرەكیین بـۆ نمایش كردنی گرنگترین جۆرەكانی ناسنامە وكەسایەتی نەتەوەیی ئەو هەرێمانە. هـەر بۆیـە یـاری ئـەو دوو تیپـە بەرامبەر یانەی ریاڵ مەدرید كە لە لایەن فرانكۆی دیكتاتۆرەوە بە تونـدی پشـتیوانی دەكـرا، زۆر تونـد و سـەرنج راكێشەو دەربڕێكی راستەقینەی جیۆپۆلیتیكی گشـتییە. فرانكـۆ هـەوڵی دەدا سـەركەوتنە وەرزشـییەكانی ریـاڵ مەدرید لە جامی ئەوروپا بۆ سەركوتكردنی جیاوازییـە زمانـەوانی و هەرێمایەتییـەكان لـەناو ئیسـپانیادا بـەكار بێنێت. تەنانەت لە سەردەمی حوكمی فرانكۆدا لە (١٩٣٩) هەتاكو (١٩٧٥) زمانی كەتەلۆنی یاساغ كرا.

بە گشتی، ئەو تەحەدا روون و ئاشكرایەی گروپە نیمچـە نەتەوەییـەكان دروسـتی دەكـەن، تـەنها تایبەت نییە بە ئەوروپاوە. بۆ نموونـە لـە وڵاتـی چـین، دەسـەڵاتی ناوەنـدی لـە بـەیجینگ هەمیشـە بزووتنەوە جوداخوازەكانی رۆژئاوای وڵاتی وەكو هەڕەشـەی ئاسایشـیی جیـددی پێناسـە كـردووە بـە تایبەتییش لە دوای ١١ی سیپتەمبەر. پارتی كۆمۆنیستی چینیش هەر لە كاتی هاتنی بۆ دەسـەڵات لە ساڵی (١٩٤٩) وە، هەمیشـە نیگـەرانی ئـەوە بـووە كـە چـۆن یـەكێتی خـاكی وڵات لـە دژی جیابوونەوەی دیفاكتۆی تایوان و داگیركردنی هەرێمی تبت بپارێزێـت. لـە تـازەترین گۆڕانكارییشـدا، جوداییخوازە موسڵمانەكان لە رۆژئاوای چین بوونەتە سەرچاوەی هەڕەشە بۆ سەر یەكێتی ئـەو وڵاتـە و ناسنامە نەتەوەییەكەی. لە پێنج ساڵی دواییشدا،حكومـەتی ناوەنـدیی چـین سـتراتیجییەتێكی چـوار لایەنەی پەیڕەو كردووە بۆ بەهێز كردنی ناسنامـەی نەتەوەیی لەو هەرێمە كە بریتیە لە:

١. ئەنجامدانی پرۆژەی وەبەرهێنانی ئابووری لەو شوێنانەی جوداخـوازان چـالاكی تێـدا دەكـەن بەهیوای نەهێشتنی هەست بە غەدر لێكراوی و نادادپەروەری.
٢. گواستنەوەی دانیشتووان لە رۆژهەڵاتەوە بۆ رۆژئاوای وڵات.
٣. بەهێزكردنی ئاسایشی نێوخۆیی.
٤. درێژەدان بە هەماهەنگی كردن لە گەڵ رووسیا و وڵاتانی ئاسیا.

وەکو تێبینییش دەکرا، چین سوودی لە شەڕی ئەمریکا دژ بە تیرۆر وەرگرت، بە مەبەستی هەرچی زیاتر سەرکوت کردنی ئەو گرووپانەی کە بە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەو وڵاتە هەژمار دەکران.

بە لای حکومەتە نەتەوەییەکان و جوداخوازە هەرێمایەتییەکانیشەوە، هەوڵدان بۆ دیاری کردنی خاوەندارێتی هەرێمەکان بە خاڵێکی بنەڕەتی دادەنرێت لە بەدی هێنان و پاراستنی ناسنامەدا. ئەوەتا لە لایەکەوە ئەو هەولانە لە شوێنە جیاجیاکانی وەکو ئیسپانیا و چین و سریلانکا و ئەندەنوسیا نەك تەنها یارمەتی حکومەتە نەتەوەییەکان دەدەن بۆ شەرعییەت دان بە ئۆپەراسیۆنە سەربازیی و ئاسایشییەکان، بەڵکو هەمیشە وەبەرهێنانی دارایی و سۆزداری لە بواری ناسنامەی نەتەوەییدا دەکەن لە ڕێگای هۆیەکانی ڕۆشنبیریی میللی وەکو تەلەفزیۆن و قوتابخانە و ڕۆژنامە. وەکو ئەوەی "باری بۆزان" و پسپۆرانی تری بواری جیۆپۆلیتیك و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان ئاماژەی پێ دەکەن، دەستنیشانکردنی هەر بابەتێك وەکو هەڕەشە بۆ سەر ئاسایش، دەبێتە دەرفەتی گونجاو بۆ پاساودان بە کاردانەوەی توند دژ بە سەرچاوەی هەڕەشەکە، چونکە لەو حاڵەتەدا وا نیشان دەدرێت کە ئاسایشی وڵات لە مەترسیدایە.

لە لایەکی تریشەوە، هەوڵی جوداخوازان ئەوە دەسەلمێنێت کە ناسنامەی نەتەوەیی دابین نەبووە، بۆیە خەڵکێك خەبات لە پێناو دەستەبەر کردنیدا دەکەن. بارودۆخی ئێستای عێراقیش نموونەیەکی ئاشکرایە کە چۆن ناسنامە جۆراوجۆرەکان بە نائاسوودەیی پێکەوە دەژین و سەپاندنی ژێرخان و ڕەمزی نەتەوەیی تازە وەکو ئالایەکی تازەی عێراقی تەنها بە بێ بەش کردنی گروپە جیاجیاکان لە شەرعییەت و بە فەرمی ناسین سوودبەخش دەبێت . بەڵام زیاتر لە نەتەوەیەك لەو وڵاتەدا دەژین و لەوانەیە ئەو ئالایە بە ئالای ڕاستەقینەی خۆیان نەزانن (نەتەوەی کورد زەقترین نموونەی ئەو گروپانەیە لە ناو عێراقدا——وەرگێڕ).

گۆڕانکاری گەورەی دوای هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەر و بڕیاری ئەمریکا بۆ دەستپێکردنی شەڕی دژە تیرۆر، بریتی بوو لەوەی چۆن هاوپەیمانەکانی وەکو روسیا و چین و ئیسرائیل هەوڵیان دەدا دژایەتی کردنی جوداخوازە نێوخۆییەکان و هەوڵەکانی تایبەت بە مافی چارەی خۆنوسین بە بەشێك لە شەڕی دژە تیرۆر پێناسە بکەن. هەرچەندە ئەم جۆرە هەنگاوانە کە لە رووی جیۆپۆلیتیکییەوە تا ئەوپەڕی هەلپەرستانەن، بەڵام سەرنجیش بۆ گرنگیی پێوەری جوگرافی لە ژیانی سیاسی و کولتووریدا ڕادەکێشن. هەندێ جاریش هەر سێ تەوەری نیمچە نەتەوەیی و نەتەوەیی و جیهانیی تێکەڵ بە یەك دەبن. بۆ نموونە، سەرۆکی روسیا "ڤلادیمیر بوتین" وەکو بەشێك لە شەڕی دژە تیرۆر، نوێنەرایەتی

دەست تێوەردانی توندی روسیای لە چیچاندا دەکرد تەنانەت پێش لە هێرشەکانی ٩/١١ یش، بە مەبەستی رووبەرووبوونەوەی ئەو هەڕەشەیەی کە بۆ سەر یەکێتی خاکی روسیا دروست ببوو. بەلاّم بە هۆی رێژەی بەرزی زیانەکان لە ریزی خەڵکی سیڤیلدا، چەکدارە ئیسلامییەکان هەڵس و کەوتی سەربازانی رووسیایان قۆستەوە بۆ پاساو هێنانەوە نەك تەنها بۆ کردەوە تیرۆریستییەکان لە ناوچەکەدا وەکو هێرش کردنە سەر قوتابخانەیەك لە ناوچەی "ئۆسیتیای باکوور"، بەڵکو بۆ شەرعییەت بەخشین بە کردەوەی تیرۆریستی لە شوێنەکانی تریش وەکو عێراق و ئیسرائیل.

جیۆپۆلیتیك و شارستانییەت

لە ساڵی ١٩٩٣ زانای ئەمریکی "سامۆئیل هەنتینگتون" بە بلاّو کردنەوەی وتارێگ بە ناونیشانی " پێکدادانی شارستانییەتەکان" لە گۆڤاری "فۆرەن ئەفەیرز"دا، جموجوڵێکی رۆشنبیریی گەورەی هێنایە کایەوە. هەروەکو وتارەکەی "فرانسیس فۆکۆیاما" کە لە ژێر ناوی "کۆتایی مێژوو" بوو، ئەم وتارەش بە ناونیشانە سەرنج راکێشەکەی و کاتە گونجاوەکەیەوە ناوبانگێکی زۆری نەك تەنها لە ناو ئەمریکا پەیدا کرد، بەڵکو شوێنەکانی تری وەکو رۆژهەلاّتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییش هەمان بایەخیان پێ دەدا. وتارەکە بەم سەرەتا سەرنجڕاکێشە دەست پێدەکات:

سیاسەتی جیهانی خەریکە دەچێتە چوارچێوەیەکی تازەوە و رۆشنبیرانیش هیچ دوودڵییان نەکردووە لە پێشبینی کردنی جۆراوجۆر بۆ بابەتەکانی وەکو: مانای "کۆتایی مێژوو"، گەڕانەوەی ململانێی تەقلیدی نێوان ولاّتان، و هەروەها دارمانی ولاّتە نەتەوەییەکان لە ئەنجامی جەمسەرکێریی هۆزەکی و جیهانگەراییەوە. بەلاّم سەرجەم رۆشنبیران لایەنێکی گرنگ و بنەڕەتییان دەربارەی ئەگەرەکانی سیاسەتی جیهانی لە سالاّنی داهاتوودا لەبیر چووە، ئەویش پێکدادانی شارستانییەتەکانە کە باڵ بەسەر سیاسەتی جیهانیدا دەکێشێت،و خاڵی جیاوازی نێوان شارستانییەتەکانیش لە ئاییندەدا دەبێتە خاڵی جەنگ و ململانێی نێوانیان.

لە بەشەکانی تری بابەتەکەیدا، هەنتینگتون بۆچوونە رۆشنبیرییەکانی خۆی بە هەڵسەنگاندنێکی قەشەنگ و زیرەکانەوە دەربارەی جوگرافیای سیاسەتی جیهانی دەخاتە روو لە جیاتی ئەوەی تەنها هەڵسەنگاندنی نوسەرانی پێشووی جیۆپۆلیتیکی کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا پێشکەشیان کردووە، دووبارە بکاتەوە.

خاڵی سەرەکیی بۆچوونەکەشی بریتییە لە کێشانی نەخشەی جیهانێکی نوێ کە حەوت یان هەشت شارستانییەت بەخۆوە دەگرێت،لە جیاتی باس کردن لە تەنها یەك شارستانییەت کە لە

ناوچەیەکی جوگرافیی دیاریکراودا بالاْ دەست بێت. لە جیهانی جیۆپـۆلیتیکی هەنتینگتونـدا، ئـاینی ئیسلام و بالاْدەستیی ئەو ئاینە لە ناوچەکانی رۆژهەلاْتی ناوەڕاست و بـاکووری ئـەفریقا و ناوەڕاسـتی ئاسیا بە هەڕەشەی سەرەکی بۆ سەر شارستانییەتی رۆژئاوا هاتووەتە ژماردن. هەرچەندە تێگەیشـتنی هەنتینگتون بۆ شارستانییەت تەم و مژاوییە، بەلاْم ئەو مەزەندە کردنەی بـۆ شارسـتانییەتی ئیسـلام وەکو هەڕەشـە، لـە نوسـینەکانی زانـای ئیسـلامی و رۆژهـەلاْتی ناوەڕاسـت "بێرنـارد لـویس" ەوە سەرچاوەی گرتووە. لویس زۆر کاریگەر بووە لە دروستکردنی بۆچوونێکی تازە- محافـەزەکاری لـە نـاو ئەمریکا و هەروەها زۆرترین راوێژی بە ئیدارەی سـەرۆکی ئـەمریکا جـۆرج بـوش کـردووە دەربـارەی ئەگەرەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئەو ولاْتە لە رۆژهەلاْتی ناوەڕاستدا. بۆیە مایەی سەرسوڕمان نییە کـە زانای فەلەستینی- ئەمریکی "ئیدوارد سـەعید" بـە نوسـینەکانی هـەنتینگتون و لـویس خۆشـحالْ نەبێت.

ئەلْبەتە ناساندنی شارستانییەتی ئیسلامی وەکو مەترسیی سەرەکی بۆ سـەر ئـەمریکا و رۆژئـاوا دەبێتە بیرخەرەوەی سیاسەتی سـەردەمی شـەڕی سـارد لـە ژێـر پەردەیـەکی کولتـووری و جـوگرافی جیاوازدا. هەرچەندە بۆ ماوەی ٦٠ سالْ کۆمۆنیزم و یەکێتی سـۆڤێت بـە هەڕەشـەی جیهـانی دژ بـە رۆژئاوا هەژمار دەکران، بە پێی قسەی ئیدوارد سەعید، ئێستا نۆبـەتی ئـاینی ئیسـلام و رۆژهـەلاْتی ناوەڕاست و باکووری ئەفریقایە کە وەکـو هەڕەشـە بـۆ سـەر بەرژەوەندییـەکانی رۆژئـاوا بـژمێردرێن. هەتاکو ئەگەر ئەم بۆچوونەش بە ساویلکانە لە قەلەم بدرێت، هێشتا نەخشەی تازەی جیهان لـە هـزری هەنتینگتوندا چەندین خالْی پشتگوێ خستن و لادانی نائاسایی بەخۆوە دەگرێت. بۆ نموونـە، چـەمکی ناساندنی رۆژئاوا وەکو کۆمەلْگایەکی مەسیحی دەبێتە هۆی سڕینەوەی بوونی دەیان سالْەی کۆمـەلْگا بڕوادارەکانی تر لـە ئـەوروپا و ئـەمریکای بـاکوور. هـەروەها، هـیچ شارسـتانییەتێکیش نییـە کـە نەکەوتبێتە ژێر چەندین کاریگەرییەوە هەر لە هاتنی خەلْك و بیرو بڕوای ئاینیی تازەوە بگـرە هـەتاکو دەگاتە فاکتەرە کولتووری و کۆمەلاْیەتییەکانی تری وەکو زمان و جۆری خواردن و بیناسازی و هتـد. هەر گەشتیارێکیش سەردانی ئیسپانیا و پورتوگال بکات، نـاتوانێ تێبینـی کاریگـەریی بـەردەوامی بیناسازی ئیسلامی و رۆلْی زمانی عەرەبی نەکات لە سەر ناوی شارو شارۆچکەو جێگا گشـتییەکانی تری ئەو دوو ولاْتانە.

بۆ زیاتر نیگەران کردنی ئیدوارد سەعیدیش، لە بابەتێکدا بە ناونیشـانی "پێکـدادانی نـەفامی" کە لـە سـالْی ٢٠٠١دا بـلاْو کرایـەوە، بیرۆکـەی "پێکـدادانی شارسـتانییەتەکان" بـە بۆچـوونێکی ئەمریکی بۆ جیهان وێنا کـراوە کـە هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەر لـە چوارچێوەیەکی کولتـووری

جیاوازدا هەڵدەسەنگێنێت. هەرچەندە لەوانەیە بەشێك لە گرووپە چەكدارە ئیسلامییەكان پەنا بۆ ئەو جۆرە كولتووره ببەن، بەڵام مەترسی گەورەی ئەو ناولێنانە ساویلكانەی شوێنەكان لەوەدایە كە سەربەخۆیی و فرە رەهەندی دەكاتە قوربانی ساویلكەیی و تاك رەهەندی. بێگومان تەنانەت لە ئەمریكای ژێرسایەی "بوش" یشدا، هێشتا رەخنەگری راسترەوی زۆر لە وێنەی "ئان كۆتلەر" بەدی دەكرێن كە بە پەرۆشەوە باڵادەستیی رۆژئاوای مەسیحی بە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریكاوە دەبەستنەوە،كە پشتیوانییەكی بێ بنەما لە ئیسرائیل و وێرانكردنی جیهانی ئیسلامی دەكات. بە لای ئەندامە توندڕەوەكانی كۆمەڵگا پرۆتستانتییەكانیشەوە، گەڕانەوەی مەسیح بۆ سەر زەوی كاتێك روو دەدات كە جیهان شەڕی نێوان خێر و شەڕ بەخۆوە ببینێت، تەنانەت ئەگەر ئەو شەڕە لە شێوەی پێكدادان لە گەڵ چەكدارە ئیسلامییەكانیشدا بێت.

دیارە دوور لە رەچاو كردنی هۆكارەكانی دارمانی جیهان، مشت و مڕ دەربارەی"پێكدادانی شارستانییەتەكان" تیشكی زیاتر دەخاتە سەر چۆنێتی دەربڕینی پرسی ناسنامە لەسەر ئاستی جیهان بە گشتی. بەڵام ئەو جۆرە مشت و مڕانە هەمیشە خاڵە سەرەكییەكانی وەكو جوگرافیای مێژوویی كۆلۆنیالیزم پشت گوێ دەخەن. بۆ ئەوەی مرۆڤیش لەو شێوازانە تێ بگات كە بە هۆیانەوە شوێنە جوگرافییەكان و بیروباوەڕە كان كارلێكیان لەگەڵ یەكتردا دروست كردووە، ئەوا پێویستە هەڵسەنگاندنی تەواو بۆ میراتە كولتووری و سیاسی و ئابوورییە باڵادەستەكان و دژەكانیشیان بكات. جارێكی تریش مەترسی بنەڕەتی لە تیۆرەكەی هەنتینگتون بریتییە لەوەی كە شوێنە جوگرافی و بیروباوەڕەكانی تر وەكو مەترسیدار و تۆقێنەر باس كراون. بەڵام تەنانەت ئەگەر ئەو شوێن و بیروباوەڕانەش بە راستی مەترسیدار بن، مایەی سەرنجە بۆچی چاودێرانی وەكو هەنتینگتون و لویس ئارەزوو ناكەن بە تێروتەسەلی باس لەوە بكەن كە چۆن ئەزموونی كۆلۆنیالیزمی بەریتانیی و فەرەنسی بووەتە هۆی دروستبوونی شێوازی تایبەتی لە پەیوەندیی جیۆپۆلیتیكیی هاوچەرخ لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا كە تا ئێستاش ئەو شێوازە هەر بەردەوامە؟ ئەڵبەتە هەر كاتێ ئەو وڵاتانە دەستیان دەدایە بۆمباران و غاز بارانی گەلانی ژێر دەستیان، ئیتر راستەخۆ باس لە باڵادەستیی ئەخلاقی فەرەنسا و بەریتانیا دەهاتە ئاراوە، وەكو پەردەپۆش كردنێك بۆ كردەوە دڕندەكانیان. لە سەرەتای بیستەكان و سییەكانی سەدەی رابردووشدا، وڵاتی میسر پڕ ببوو لە سەربازی بیانی و چەندین ناوچە بە تایبەت بۆ ئەوروپییەكان قورغ كرابوو. ئەم باڵادەستییەش دواتر لە شێوەی ئەپارتایدی باشووری ئەفریقا دووبارە بووەوە. وله ئەنجامی هەستكردن بە سەرشۆڕی و بوونی نایەكسانی لەو وڵاتەدا "ئیخوان موسلمین" دروست بوو . دوای ئەوەش هەڵمەتێكی گەورەی دژە كۆلۆنیالی لە دژی بوونی بەریتانیا لەو وڵاتەدا

دەستی پێکرد. لەو سەروبەندەشدا کەسایەتی رادیکاڵی میسری "سەید قوتب" لە ساڵی ١٩٤٨دا سەردانی ئەمریکای کرد و نارەزایی خۆی بەرامبەر کولتووری ماددی و جیاوازیی نەژادی لەو وڵاتەدا دەربڕی،بە تایبەتییش لە بەرامبەر گرووپە ئەفریقییە ئەمریکییەکان. هەرچەندە چەندین هۆکار و سەرچاوە رۆڵیان هەبووە لە دروستبوونی گرووپە چەکدارە ئیسلامییەکانی ئێستادا، بەڵام هاوکات بیرەوەری لە یاد نەچووی داگیرکاریی کۆلۆنیاڵی و رق و نارەزایی کۆمەڵگای ئیسلامی بەرامبەر سروشتی نەژادپەرستیی وڵاتانی رۆژئاوای خاوەن سیستمی دیموکراتی- لیبراڵی، بەشێکی گرنگی ئەو هۆکارانە پێك دێنن. لە بەرامبەریشدا وڵاتانی رۆژئاوا و بە پاڵپشتی و یارمەتی رژێمە داردەستەکانی وەکو میسر و سعودیە و ئوردن، بەردەوام بوون لە دەست تێوەردان لە کاروباری ئەو وڵاتانە، هەتاکو دوای ئەوەی وڵاتەکان سەربەخۆیی فەرمییشیان وەدەست هێنا. بۆ نموونە، ئێرانییەکان هەتاکو ئێستاش باس لە رۆڵی کاریگەری ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا دەکەن لە کودەتا کردن بەسەر حکومەتە ریفۆرمخوازەکەی دکتۆر موسەدەق لەو وڵاتە لە ساڵی ١٩٥٣دا.

به گشتی، پێکدادانی شارستانییەتەکان سادەییەکی جوگرافی و کولتووری بەرهەم دەهێنێت کە بە هیچ شێوازێك ناگونجێت لەگەڵ جیهانی ئاڵۆزی سەردەم و کۆمەڵگا مرۆییەکانی ناو ئەو جیهانە کە پێکەوە بەستراون. بەڵام لە سەردەمێکدا کە خەسڵەتی توندرەوی باڵی بەسەردا کێشاوە،لەوانەیە ئەو جۆرە سادەییە لە دەربڕین سەرنجی بەشێك لە خوێنەران لە ئەمریکا و جیهانی ئیسلامی رابکێشێت. بۆ نموونە لە ناوچە دوورە دەستەکانی ئەمریکا، ئەو بۆچوونە دەبێتە جێگای رەزامەندی ئەو هاووڵاتیانەی کە بە سروشتی خۆیان گەشتی دەرەکی ناکەن و لە هەمان کاتدا بە پەرۆشن بۆ تێگەیشتن لە رووداوەکانی پەیوەست بە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر لە ساڵی ٢٠٠١دا. هەروەها دەکرێ ئەو خوێندنەوەیە تێگەیشتنێکی تازەی جیۆپۆلیتیکی بخاتە سەر خەرمانی بۆچوونە جیهانییەکە، کە هۆکاری رکابەری کردنی ئەمریکا لە لایەن زۆربەی وڵاتانەوە بۆ سەرکەوتوویی سیاسەتی ئەمریکا لە جیهاندا دەگەڕێنێتەوە. لەوانەیە لە شوێنەکانی تری جیهانیش بە هەمان شێوە پێشوازی لە چەمکی "پێکدادان" بکرێت، چونکە رۆشنایی زیاتر دەخاتە سەر ئەو جیهانەی کە بە لای زۆرێك لە موسڵمانانەوە بە جیهانی ترس و دڵەڕاوکێ و سەرشۆڕیی دەناسرێت. بۆ نموونە بە لای فەلەستینییەکانەوە، رۆتینی رۆژانە لە داخستنی رێگاکان و دانانی خاڵی پشکنین ئەوە بە بیر دێنێتەوە کە گرووپێکی ئاینی و نەتەوەیی وابەستە بە رۆژئاواوە بڕیار لە سەر ژیانی ملیۆنەها کەس دەدات.

دیاره لە بەرامبەر ئەم شانۆ جیۆپۆلیتیکییەدا، بن لادن و هاوکارەکانی خەباتی خۆیـان ئاراسـتەی "جو و خاچپەرستەکان" دەکرد کە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنەکانی تـردا سـەرقاڵی ئەنجامـدانی چالاکیین. ئەوەتا لە وتارە بەناوبانگەکەیدا، بن لادن چەمکی "پێکدادانی شارستانییەتەکان" ی بـەکار هێناوە بۆ روونکردنەوەو شەرعییەتدان بـە هەڵمەتـەکانی رێکخراوەکـەی بـۆ سـەر بەرژەوەندییـەکانی ئـەمریکا و هاوپەیمانـەکانی بـە رژێمـە داردەسـتەکانی میسـر و ئـوردن و سعودیەشـەوە. بنـەمای ئارەزووەکانی ناوبراویش بـۆ دروسـتکردنی کۆمەڵگایـەکی ئیسـلامی تـازە (ئوممـە) بریتـی بـوو لـە پاکژکردنەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی لە هەردوو رووی کولتووری و ئاینییەوە.

١٧. شاری قـاهیرە لـە سـەردەمی داگیرکاریـدا پێگـەو شـانۆی سیاسـی و پـەروەردەیی ژیـان و بەرهەمەکانی سەید قوتب بوو

گرنگترین خاڵیش بۆ بەدی هێنانی ئەو ئامانجە،بریتی بوو لە رەتکردنـەوەی هێزەکـانی ئـەمریکاو ئیسرائیل و وڵاتـە داردەسـتەکانیان. ئـەو ئامانجـەش بـە روونـی لـە "راگەیانـدنی جیهـاد لـە دژی داگیرکـاریی ئـەمریکا بـۆ هـەردوو شـوێنە پیرۆزەکـە" دەردەکـەوێت و لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سیپتەمبەریش بۆ سەر نیویۆرك و واشنتون، جارێکە تر ئەو پەیامە دووپات کرایەوە. لەبەر ئەوە هـیچ مایەی سەرسەڕمان نییە کە "عەبدلا عەززام" ی فەلەستینی و هەروەها بـرای چـالاکوانی میسـری و دامەزرێنەری ئیخوان موسلمین "سەید قوتب" گەورەترین کاریگەرییان لەسەر بۆچـوونەکانی بـن لادن دروست کردبێت.

ئەمەی خوارەوەش ئەو دەرەنجامەیە کە جوگرافیناسی سیاسی "جۆن ئەگنو" دەربارەی بۆچوونی جیۆپۆلیتیکی بن لادن و رێکخراوی ئەلقاعیدە پێی گەیشتووە:

ئەمریکا پارچەیەکی جیابووەوەی جیۆپۆلیتیکییە کە بە شەیتانی سەر زەوی دەناسرێت. ئیلهامی ئاینییش خاڵی بنەڕەتییە لە شێواز و ئامانجەکانی ئەو رێکخراوە. ئەم بۆچوونانەش وێنەی پێچەوانەی چەمکی "پێکدادانی شارستانییەتەکان"ە کە زانای سیاسیی ئەمریکی "ساموئیل هەنتینگتون" لە ساڵی ١٩٩٣دا پێشکەشی کرد. لەم حاڵەتەدا، جیهانی ئیسلامی لە خەباتێکی چارەنووسسازدایە لە گەڵ شارستانییەتێکی یاخیدا کە ئەمریکا وەکو سەردەستەی ماددیەتی رۆژئاوا نوێنەرایەتی دەکات... تەنها بە لەناو بردنی رۆژئاواش، ئەو پیس بوونەی سەر زەوی پاك دەبێتەوە.

ئەنجامگیری

ئەم بەشە تەرخان کرابوو بۆ باس کردن لە رۆڵی ناسنامە لە وێناکردنی پەیوەندییە جیۆپۆلیتیکییەکاندا. ئەم بایەخدانەش بە پرسی ناسنامە بە ئامانجی گۆڕینی چەقی بایەخدانە بە بابەتی جیۆپۆلیتیکی دوور لە بارودۆخە جوگرافییە چەقبەستووەکان، و هەروەها چالاکیی زلهێزەکانی وەکو ئەمریکا و چین. دیارە زانستی تازە سەرنجی زیاتر دەداتە چۆنێتی دروستبوونی پێگە و جوگرافیای ولاتان و ماناو گرنگیی ستراتیجی ئەو پێگە جوگرافییانە لە سەر گۆڕەپانی سیاسی جیهاندا. ئەمەش مانای وایە کە ناوچەکان بۆ خۆیان ستراتیجی نین، بەڵکو پێویستە بایەخی زۆریان پێ بدرێت بۆ ئەوەی ببنە پێگەی ستراتیجی. لەم چوارچێوەیەدا، لێکدانەوەی جیۆپۆلیتیکی رۆڵی گرنگ دەبینێت لە بەهادار کردنی چەند گرووپ و ناوچەیەك لە سەر حسابی گرووپ و ناوچەی دیکە. ئەم جۆرە چالاکییانەش کاتێ کاریگەرتر دەبن کە ولاتی ئەنجامدەریان هەوڵ بۆ جۆرێك لە رزگاربوونی هەرێمایەتی بدات و یان رووبە رووی هەڕەشەی رێکخراوە حکومی و ناحکومییەکانی دیکە ببێتەوە. بۆ نموونە لە ولاتان و ناوچەکانی وەکو : ئیسرائیل/ فەلەستین، ئەرجەنتین/ چیلی، و پاکستان/ هند، بەڵگەی زۆر بەدی دەکرێن لەسەر ئەوەی کە چۆن لێکدانەوەی جیۆپۆلیتیکی بەکار دێت بۆ دەستەبەر کردنی ناسنامە یان چەند هەرێمێکی دیاریکراو، و ناساندنیان وەکو بەشێك لە ولاتە پێك ناکۆکەکان. ئەمەش لە لای خۆیەوە دەبێتە مایەی پاساوی بەردەوام بۆ بەکار هێنانی هێزی سەربازی و پرنسیپە سیاسی و سەربازییەکانی وەکو مافی لە پێشینە بوون و کردەی تاکلایەنانە بۆ بەدی هێنانی ئامانجەکان. ئەڵبەتە ئەم پرنسیپانە تەنها لەناو بازنەی حکومیدا دروست نابن، بەڵکو هۆیەکانی

دروستکردنی کولتووری گشتی وەکو رۆژنامە و گۆڤار و تەنانەت فیلمە کارتۆنییەکانیش بەشدار دەبن لە گەلاڵە کردن و پەرەپێدانیاندا.

لە چەند حاڵەتێکی دیکەدا، حکومەتە تازەکانی وەکو ئیستۆنیا و رێکخراوە غەیرە حکومییەکانیش بەردەوامن لە هەوڵدان بۆ مسۆگەر کردنی ناسنامەی تایبەت بە خۆیان. بۆ نموونە لە حاڵەتی وڵاتی ئیستۆنیادا، ئەندامێتی ئەو وڵاتە لە یەکێتی ئەورووپا و رێکخراوی پەیمانی باکووری ئەتڵەسی ناسراو بە "ناتۆ" زۆر کاریگەر بوون لە دوورخستنەوەی ئیستۆنیا لە وابەستەگی بە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو و بلۆکی رۆژهەڵاتەوە. بە لای لایەنگرانی ئەم گۆڕانکارییە جیۆپۆلیتیکییەوە، کولتووری ئیستۆنیا کولتوورێکی ئەورووپییەو هەمیشە وەکو پێچەوانەی کولتووری روسیای غەیرە ئەوروپی پێناسە کراوە. هاوکات چاودێران بڕوایان وایە کە بوون بە ئەندامی یەکێتی ئەورووپا لە دوو لایەنەوە سوودبەخش بووە بۆ ئیستۆنیا: لە لایەکەوە دەرفەتێك بوو بۆ پتەو کردنی پێگەی ئەو وڵاتە وەکو وڵاتێکی ئەوروپی و لە لایەکی ترەوە دبێتە پارێزەری لە دژی ئەگەری هەر دەست تێوەردانێکی روسیا لە ئایندەدا. یەکگرتنی نێوخۆیی ئەو وڵاتەش وا لێك دەدرایەوە کە،وەکو حاڵەتەکەی ئەڵمانیای رۆژئاوا لە پەنجاکاندا، دەبێتە مایەی بەهێزبوونی سەروەریی نیشتمانی نەك لاواز کردنی ئەو سەروەرییە. لەوانەیە دانیشتووانی روسی زمانی ئیستۆنیا کە لەو وڵاتەدا کەمینەن، زیاتر ترسیان لەو گۆڕانکارییە هەبێت. بەڵام خودی ئەو ئەوروپایەی کە مەترسییان لێ هەبوو بە هانایانەوە هات (وەکو ئەوەی بە نیاز بوو بۆ کەمینەکانی ناو تورکیا ئەنجامی بدات). هۆکارەکەش روون و ئاشکرایە: هەر یاسایەکی وڵاتانی ئەندامی یەکێتی ئەوروپا کە جیاوازی لە نێوان هاووڵاتیاندا بکات، پێویستە هەڵبوەشێتەوە یان هەموار بکرێت بۆ ئەوەی مافی کەمینەکان بەپێی یاسا نیشتمانییەکان و هەروەها یاسا ئەورووپییەکانیش بە فەرمی بناسرێت و بپارێزرێت. بەمەش یاساکانی وڵاتی ئیستۆنیا ناچارن کە کەمینەکان بپارێزن بۆ ئەوەی ئەو وڵاتە لە ریزی یەکێتی ئەوروپادا جێگیر بێت.

بە گشتی، ئەم گفتوگۆیانە دووپاتی گرنگیی سنوورەکان و پەیوەندییە جوگرافییەکانیش لە چوارچێوەی جیۆپۆلیتیکی جیهانیدا دەکەنەوە. لە لایەکەوە سنووری حکومەتەکان گرنگیی زۆریان بۆ دەمێنێتەوە لە ناساندنی ناسنامەی نەتەوەییدا و زێدەڕۆییە ئەگەر وا لێك بدرێتەوە کە جیهانگەرایی ئەم پەیوەندییەی لەبەر یەك هەڵوەشاندووەتەوە. لە لایەکی ترەوە، حکومەتەکان و سنوورە نیشتمانییە وابەستەکانیان پەیوەستن بە ژمارەیەك پەیوەندیی جوگرافییەوە کە دەکرێ بە نیمچە نیشتمانی یان هەرێمایەتی ناوزەدیان بکەین. و لە ئەنجامی ئەم گۆڕانکارییانەشدا، تاکەکان و گرووپەکانیش دەتوانن

پێناسەی فرە لایەنیان هەبێت کە ناسنامە و سنوورە نیشتمانییەکانیش تێپەڕ بکات و جۆرێک لە جیهانگەراییان پێ ببەخشێت.

بەشی پێنجەم
نەخشە و جیۆپۆلیتیك

هیچ جێگای سەرسوڕمان نییە کە لە کاتی شەڕو ململانێ نێودەوڵەتییەکاندا، زۆرترین بایــەخ بــە نەخشەو ئەو شوێنانەی نەخشە دەریــان دەخــات بــدرێت. کــاتێکیش رزگــاربوونی نەتــەوەیی بابــەتی نەخشەکان بێت، ئەوا نەخشە یارمەتی حکومــەت دەدات تــا پاســاو بــۆ شــەڕەکانی بێنێتــەوەو ئــەو هەڕەشانەش روون بکاتەوە کە تووشی هاوولاتیان دەبن. بۆ نموونە لە دوای هێرشەکەی ژاپــۆن بــۆ ســەر بەندەری پیرڵ هاربەر، "رۆزفلت" ی سەرۆکی ئەمریکا داوای لە سەرجەم هاوولاتیانی ولاتەکــەی کــرد نەخشە بکڕن بۆ ئەوەی باشتر لە تەحەداکان بۆ سەر ئاسایشــی نەتــەوەیی ئــەمریکا و هاوپەیمانــەکانی وەکو بەریتانیا تێ بگەن کــە لــە ئــەنجامی هەڕەشــەکانی ئــەڵمانیا و ژاپــۆن و ئیتالیــا روو بــەڕوویان دەبنەوە.

وتاری رادیۆیی سەرۆك رۆزفلت لە ٢٣ی شوباتی ١٩٤٢

پێویستە هەموومان راستییەکی تاڵ بزانین و رووبەڕوویشی ببینەوە: ئەرکی ئێمە ئەوەیە شەڕێك بکەین کــە لــە ولاتــەوە دوورەو بە سەرانسەری جیهانیشدا بلاوەی کردووە. سەیری نەخشەکانتان بکەن. سەیری رووبەری بەرفراوانی ولاتــی چــین بکــەن کە ملیۆنەها شەڕکەر بەخۆوە دەگرێت. سەیری رووبەری بەرفراوانی ولاتــی روســیا بکــەن بــە ســوپا بــەهێز و گەورەکەیــەوە. سەیری دوورگەکانی بەریتانیا، ئوستراليا، نيوزيلەندا، دوورگەکانی هنــدی هۆڵەنــدی، هنــد، رۆژهــەلاتی نزیــك، و کیشــوەری ئەفریقا بکەن کە خاوەن سەرچاوەی زۆری کەرەستەی خاو و چەندین گەل و نەتەوەن کــە ســوورن لەســەر بەربــەرەکانێ کردنــی داگیرکاری. هەروەها سەیری ئەمریکای باکوور، ئــەمریکای ناوەڕاســت، و ئــەمریکای باشــوور بکــەن... داواتــان لێ دەکــەم جارێکی تریش سەیری نەخشەکانتان بکەن، بە تایبەتییش ئەو بەشەی زەریــای ئــارام کــە دەکەوێتــە رۆژئــاوای دوورگــەکانی هاوای. تەنانەت بەر لەوەی شەڕیش دەست پێ بکات، دوورگەکانی فیلیپین لە سێ لاوە بە هێزەکانی ژاپۆن دەورە درابوون. لــە لای رۆژئاواوە واتا لە لای ولاتی (چین)ەوە ژاپۆنییەکان دەستیان بەسەر کەنارەکانی چین و چینی هندیدا گرتبوو،کە حکومــەتی فەرەنسا رادەستی کردوون. لە لای باکوریشەوە دوورگەکانی ژاپــۆن بــەدی دەکــرێن کــە هــەتاکو نزیکــەی دوورگــەی لــوزۆن (گەورەترین دوورگە لە فلیپین) درێژ دەبنەوە. لە لای رۆژهەلاتیشەوە دوورگە داگیرکراوەکانن کە ژاپــۆن داگــیری کــردوون. بــە پێچەوانەی بەڵێنەکانی پێشوویش، هێزی زیاتری تێیاندا داناوە. ئــەو دوورگانــەی دەکەونــە نێــوان هــاوای و فیلیــپین... ئــەم دوورگانە.. بە سەدان دوورگە لەسەر نەخشەکان وەکو خاڵی بچووك دەردەکــەون. بــەلام لــە راســتیدا بــریتین لــە رووبــەرێکی گەورەی ستراتیجی. دوورگەی "گوام" یش دەکەوێتە ناوەندیانەوە... خاڵێکی چاودێریی دابــڕاو کــە ئێمــە هــەرگیز پتــەومان نەکردووە.

جەماوەری ئەمریکاش وەڵامی داواکارییەکەی سەرۆکیان دایەوەو بە شەوقەوە نەخشەیان کڕی. هاوکات "ئەنجومەنی جوگرافیای نیشتمانی" و گۆڤارە بەناوبانگەکەیان، "جوگرافیای نیشتمانی" خوێنەری زیاتریان بۆ پەیدا بوو. کاتێکیش سەربازانی ئەمریکا دەستیان دایە کردە سەربازییەکانیان لە ئەوروپا و ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمن، هاووڵاتیانی ئەمریکا ئارەزوویان دەکرد هەڵکەوتەی جوگرافیی شوێنەکانی وەکو گوادال کەناڵ (گەورەترین دوورگە لە ناو دوورگەکانی سۆلۆمۆن- وەرگێڕ) و نۆرماندی لەسەر نەخشەی جیهان بزانن. بەڵام ئەم ئارەزوو کردنە بۆ دڵنیا بوون لە جوگرافیای گۆڕەپانەکانی شەڕ کلتێ بایەخی زیاتری وەدەست هێنا کە ئاگاداری زۆرێك لە کەس و کاری سەربازەکان دەکرایەوە کە لەوانەیە سەربازەکانیان لەناو بچن و بە زیندویی لەو شانۆ بەرش و بڵاوەی شەڕ نەگەڕێنەوە.

١٨. سەرۆك فرانكلین دیرنۆ رۆزڤێلت

بێگومان شەڕ و نەخشە و جوگرافیا پێکەوە سێ گۆشەیەك دروست دەکەن و زانیاریی جوگرافی ورد و دروستیش زۆر گرنگ و کاریگەرە، چونکە لەسەر بنەمای ئەو زانیارییانە فەرماندە سەربازییەکان و سەرکردە سیاسییەکان بڕیار لەسەر چەندین خاڵی گرنگ دەدەن وەکو: هێڵەکانی پشتیوانی، بایەخی تۆپۆگرافی، شێوازەکانی پێشڕەوی کردن،و هەڕەشە مەزەندە کراوەکان بۆ سەر

یەکە سەربازییەکانیان. ئەو نەخشانەی کە لە سالآنی چلەکاندا دەرکەوتن، ئاستی کردە سەربازییەکانیان لە ناو سێ کیشوەردا بۆ هاوولآتیانی ئەمریکا روون دەکردەوە، بێجگە لە نیشاندانی جەمسەرەکانی تازەی هێز لە جیهاندا. لە ئەنجامیشدا،بابەتی گرنگ بە بیری بینەران و خوێنراندا دەهاتەوە: بۆ نموونە، ئەمریکا بە دوو رووبەری ئاوی دەورە دراوە (زەریای ئەتلەسی و زەریای هێمن)، بەلآم هاوکات لە لای باکووریشەوە لە یەکێتی سۆڤێت و باکووری ئەورووپاوە نزیك بووە. هەرچەندە هەتاکو دەست پێکردنی شەڕی سارد و سەرهەڵدانی یەکێتی سۆڤێت وەکو هەڕەشەیەکی جیۆپۆلیتیکی، بە تەواوی هەست بە رادەی ئەو گۆڕانکارییە بەرەو جەمسەری باکوور نەدەکرا، بەلآم هۆکارێك بوو بۆ ئەوەی هوشیارانە پێگەی ئەمریکا لە جیهاندا دیاری بکات. بە هەر حاڵ، ئەم جۆرە گۆڕانکارییە نەخشەییانە جۆرێکی تازەیان لە هۆشیاریی جوگرافی هێنایە کایەوە کە ولآتێکی خاوەن ئاراستەی نێودەوڵەتی و بە پەرۆش بۆ دروستکردنەوەی سیستمی جیهانی دوای شەڕی زیندوو کردەوە.

ئەم بەشە باس لە پێنج نموونەی نەخشەیی دەکات بە مەبەستی روونکردنەوەی زیاتری پەیوەندیی نێوان نەخشە و جیۆپۆلیتیك:

یەکەم: پێداچوونەوە بە نەخشەکانی "هالفۆرد ماکندەر"، چونکە بە بەشێك لە هەوڵە سەرنجڕاکێشەکان دادەنرێن بۆ هەڵسەنگاندنی سیستمی تازەی جیهانی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا .نەخشە و نوسینەکانی دواتریش لە لایەن جوگرافیناسانی وەکو "ئیسیا باومان" رۆڵی سەرەکییان گێڕا لە داڕشتنەوەی سنوورە نێودەوڵەتییەکانی ئەورووپا لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی یەکەم ی جیهانیی. بێگومان ئەم نەخشانە کاریگەریی درێژخایەنیان هەیە، چونکە هەتاکو ئێستاش ئەمریکییەکان و رووسەکان و چاودێرانی دیکەی سیاسی و رۆژنامەنووسان لە ئەمریکای لاتین و ئێران و چین گفتوگۆ دەربارەیان دەکەن. هۆکارەکانی ئەم بایەخدانەش جۆراوجۆرن و بە پێی هەڵکەوتەی شوێنی خوێنەرەکە دەگۆڕێن. بۆ نموونە، پسپۆڕانی ئاسایشی ئۆزبەکستان بایەخیان پێ دەدا، چونکە ماکندەر ئاسیای ناوەڕاستی بە "تەوەری جوگرافیایی مێژوو" ناوزەد کردووە. لەو لاشەوە پسپۆڕانی بواری ستراتیجی و مێژوو نوسانی وەکو "پۆڵ کەنەدی" زۆر بە پەرۆشەوە دەگەڕانەوە بۆ ئەو نەخشانە بۆ ئەوەی بە باشی لە ئامانجەکانی ئەمریکا لە بایەخدان بە ئاسیای ناوەڕاست و رۆژهەلآتی ناوەڕاست تێ بگەن.

دووەم: رۆڵی "ئیسیا باومان" لە لیژنەی لێکۆڵینەوە و بەشداری کردنی لە کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ بە گرنگ و چارەنووسساز دادەنرێت. لە ماوەی نێوان شەڕەکانیشدا لە ئەورووپا، چەندین سنووری سیاسی و ئەتنی تازە سەپێنران بەسەر نەخشەی گۆڕاوی کیشوەرەکەدا. هەروەها باومان

ڕۆڵی سەرەکیی دەگێڕا لە دڵنیا بوون لەوەی گۆڕانکارییە سیاسی و نەخشەییەکان کە تا ئێستاش بەردەوامن، کاریگەریی بنچینەییان هەبێت لە سەر ئەوروپا و ناوچە نزیکەکانی وەکو ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست. ئەوەبوو هەردوو ئیمپراتۆرییەتی نەمسا و هەنگاریا لە لایەك و عوسمانییەکان لە لایەکی ترەوە لەبەر یەك هەڵوەشانەوە و لە ئەنجامیشدا لایەنە ئاشتیخوازەکان کە پێگەیان لە پاریس بوو، ڕووبەڕووی ئەگەری دابەشبوونی زیاتر و سەرهەڵدانی شۆڕش بوونەوە لە شوێنەکانی وەکو بولگاریا و ڕۆمانیا. هەموو لایەکیش بڕوای وابوو کە ناوچە و هەرێمەکان دەبنە کەرەستەی ئاشتی و لە ئەنجامیشدا سنوورە تازەکان ڕۆڵی گرنگ دەگێڕن لە پێشخستنی ئاشتی و سەقامگیریدا. بەلاّم دارِشتنەوەی نەخشەی ئەوروپا بە رەچاو کردنی پرنسیپەکانی وەکو مافی چارەی خۆنوسین (واتا مافی گەلەکان لە دەستنیشان کردنی ئەو ولاّتەی کە ئارەزوو دەکەن تێیدا بژین)، سەلماندی کە بابەتەکە زۆر لەوە ئالۆزترە کە تەنها چەند هێڵێك لەسەر نەخشەکان بگۆڕدرێن. بۆ نموونە، دروست کردنی عێراق لە لایەن بەریتانیاوە لە سالاّنی بیستەکانی سەدەی رابردوو، وێنەیەکی ئەو دروستکردنە نەخشەییە نیشان دەدات کە تا ئێستاش وەکو مۆتەکە بەرۆکی هەوڵەکانی ئەمریکای بۆ دامەزراندنی دیموکراتییەتێکی سەقامگیرو کردەیی لەو ولاّتەدا گرتووە.

سێیەم: لێکۆڵینەوەی ورد دەربارەی زنجیرە فیلمی "بۆچی شەڕ دەکەین" ئەنجام دراوە، لەگەڵ بایەخی تایبەتی بە ئەلّقەی "هێرشی نازی"، چونکە نەخشەو زاراوە جوگرافییەکانی "هالفۆرد ماکندەر"ی گەیاندووەتە ئاستێکی گشتی و ترسناك. ("بۆچی شەڕ دەکەین" زنجیرە فیلمێکی حەوت ئەلّقەییە کە فرانك کاپرا دەری هێناوە و لەسەر داواکاری حکومەتی ئەمریکا بۆ سەربازە ئەمریکییەکان بەرهەم هێنراوە بە مەبەستی رازی کردنیان سەبارەت بە هۆکاری بەشداری کردنی ئەمریکا لە شەڕی جیهانیی دووەمدا. دواتر زنجیرە فیلمەکە نیشانی گەلی ئەمریکا بە گشتی درا بۆ ئەوەی پاڵپشتی لە بڕیاری بەشداری کردنی حکومەتەکەیان لەو شەڕەدا بکەن. هێرشی نازی" ئەلّقەی دووەمی زنجیرە فیلمەکەیە و باس لەوە دەکات کە ئەڵمانیا هەر لە سەردەمی "ئۆتۆ ڤۆن بسمارك"ەوە لە ساڵی ١٨٦٣ ئارەزووی دەستدرێژی کردن و پاوانخوازی هەبووەو نازییەکانیش بەشێکن لەو ئارەزووە--- وەرگێڕ)

ئەو زنجیرەیە کە بۆ وەزارەتی بەرگری و بەشی زانیاری سوپا بەرهەم هێنرابوو، زۆر گرنگ بوو بۆ روونکردنەوەی ئەو هۆکارە جوگرافی و سیاسییانەی کە بوونە هۆی ڕاگەیاندنی شەڕ لە دژی ئەڵمانیا و ژاپۆن. زنجیرە فیلمەکە ناوبانگێکی زۆری لە ناو ئەمریکا پەیدا کرد، چونکە زانیاری ڕاستەوخۆی دەربارەی دانیشتوان و سەرچاوەکان و شوێنە جوگرافییەکان نیشان دەدا کە چەقی هێزی ئەو دوو

ولاتەیان پێك دەهێنا. ئەم زنجیرەیە لەگەڵ چەندین نەخشەدا کە لە رۆژنامەو گۆڤارەکاندا بلاو کرانــەوە، رۆڵی سەرەکییان بینی لە دروستبوونی رامانێکی رادیکاڵی شەڕخوازانە لە لای هاوولاتیانی ئــەمریکا. ئەمەش زۆر گرنگ بوو بــۆ ئامــادەکردنی گۆڕەپــانێکی خــەیاڵی بــۆ رووبــەروو بوونەوەیــەکی تــازەی جیهانیی لە ئایندەدا کە خۆی لە شەڕی سارددا بینییەوە.

چوارەم: دەرکەوتنی نەخشەی بونیاتنراو لەسەر جەمسەرەکان پێویستی بە پێداچــوونەوەو هــەموار کردن نەبوو، چونکە دووپاتی ئەوەی دەکردەوە کە لە ســەردەمی شــەڕی ســارددا دوورییــەکی ئــەوتۆی جوگرافی لە نێوان هەردوو زلهێزەکەدا بەدی ناکرێت. لەولاشەوە، داهێنــانی بــۆمبی ســتراتیجیی دوور مەودا و مووشەکی بالیستی کیشوەربڕ (عابر للقارات) لەم رووەوە رۆڵی کاریگەریان بینــی . ئــیتر لــە باس کردنی دووری نێوان ولاتەکاندا،خەڵك ئاماژە بە کاتژمێر و چرکە دەکەن نەك حەفتــە و رۆژ. هــەر یەك لە لایەنەکانی شەڕی ساردیش دەســتیان دایــە هەوڵــدان بــۆ کۆکردنــەوەو هەڵســەنگاندن و بــلاو کردنەوەی نەخشەو وێنەی شوێن و پێگەکانی لایەنەکــەی دیکــە. لــەم چوارچێوەیەشــدا ســوودیان لــە کەرەستەکانی وەکو ســیخوڕیی ئاســمانی و لێکۆڵینــەوەی ژێــر دەریــایی و هــەروەها وێنــەی مــانگی دەستکرد وەردەگرت. لە گرنگترین بەرهەمەکانی ئەو شێوازە سیخوڕییەشدا، ئەو وێنانەی کە فڕۆکــەی سیخوڕی U2 ی ئەمریکی لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ کرتبوی، رۆڵــی ســەرەکیی بینــی لــە هاندانی ئیدارەی سەرۆك جۆن کەنەدی بۆ رووبەڕوو بوونەوەی بڕیاری یەکێتی سۆڤێت لە دانانی پێگــەی موشەکی لە کوبا. بەلام رازی بــوونی ســۆڤێت بــە لابردنــی ئــەو پێگــە مووشــەکییانە لــە لایــەك و بەرەنگاری کردنی توندی سەرۆك کەنەدی بۆ بەرپرسە سەربازییەکانی ولاتەکەی کــە داوای ئەنجامــدانی هێرشی ناووکییان بۆ سەر سۆڤێت دەکرد لە لایەکی ترەوە، ئاگری شەڕی سێیەمی جیهانی کوژاندەوە.

پێنجــەم: ئێســتاش هــەوڵێکی تــازەی پســپۆری ســتراتیجی ئــەمریکی "تۆمــاس بارنیــت" بــۆ دروستکردنی نەخشەیەکی تازەی جیهانی لــە دوای ١١ی ســیپتەمبەر و دواتــریش شــەڕی دژە تــیرۆر هەڵدەسەنگێنین. ئەو نەخشەیە کە لە سەروبەندی داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئــەمریکا و بــەریتانیاوە لە ئاداری ٢٠٠٣ لە گۆڤاری "ئیسکوایەر" بلاو کرایەوە، جیهانی دابەش کــردووە بەســەر دوو بەشــدا کە بریتین لە "کرۆك " و" بۆشایی" و لە ئەنجامــدا بووەتــە جێــی ســەرنجی میــدیاکاران و پســپۆڕانی بواری ئەکادیمییش. بەلام بەلای نەبیارەکانییەوە، نەخشەکە تەنها دووبــارە کردنــەوەی نەخشەســازییە سیاسییە ساکارەکەی ئیدارەی بوش بووە. لایەنگرەکانیشی بە پێچەوانەوە، بڕوایــان وابــوو نەخشــەکەو کۆمێنتەکانی هاوپێچی دەربڕی شکستی زۆرێك لە ولاتان و هەرێمەکانە کە بــە تــەواوی هەماهــەنگ

نین لە گەڵ ئابووری جیهاندا. لە ئەنجامی ئەو ناهەماهەنگییەشدا، دەکرێ ئـەو ولاتانـە ببنـە پێگـەی چەکی یاساغ و تۆڕی تیرۆریستی و چالاکیی تاوانکارانە.

بە گشتی نەخشە وەکو وێنـەی رووبـەرە سیاسـییەکان، هـیچ کاتێـك بـێ لایـەن و یـان دەربـڕی راستەقینەی راستییەکان نییە. وێنەگری سیاسیی فەرەنسی "ڤیس لاکۆست" لە گەرمـەی بۆمبـاران کردنی ئاسمانی ڤێتنام لە لایەن ئەمریکاوە کە پشتی بە زانیاری نەخشە سازی دەبەست، بـەم شـێوەیە وەسفی رۆڵی نەخشە دەکات:

نەخشە وەکو سەرچاوەیەکی سەرەکیی جوگرافیا، هەمیشە کەرەسـتەیەکی گـەورەی هێـز بـووە و دەربڕی بەرجەستەی ئەو راستییانەیە کە بـە هـۆی بایەخـە سیاسـی و سـەربازییەکانەوە دارێـژراون و گەشەیان کردووە. هاوکات شێوازێکیشە بۆ دەربڕین و دیاری کردنی رووبەرە جوگرافییەکان و خزمـەت کردن بە گرنگیی ولاتان.

هەر وەکو ئەوەی لێکۆڵینەوە نەخشەییەکانی نوسەرانی وەکـو بریـان هـارلی و دێـنس وود روونـی دەکەنەوە، نەخشە رەنگدانەوەی هێز و زانیارییە، هەرچەندە لەوانەیە بە رواڵەت تەنها جـوان و سـەرنج راکێش بێت. ئاژانسە حکومییەکانیش بە زۆری سوود لە جوگرافیناس و نەخشەسـازەکان دەبیـنن بـۆ ئەوەی نەخشە بۆ سەرکردە سیاسییەکان ئامـادە بکـەن. ئـەو جوگرافینـاس و نەخشـە سـازانەش لـە چوارچێوەی رێکخراو وپێکهاتەی دیاریکراودا کار دەکەن وەکو: رێکخراوی نیشـتمانی رووپێـوی هنـد، رووپێویی سەربەخۆی دوورگەکانی فۆکلاند، تیمی ئەنـدازیارانی سـوپای ئـەمریکا، و خزمـەتگوزاریی تۆپـۆگرافی سـەربازیی سـۆڤێت. هـەروەها نەخشـە رۆڵـی سـەرەکیی لـە مێـژووی چـەند ولاتێکـی دیاریکراودا گێڕاوە، وەکو ئەڵمانیای سەردەمی شەڕ کە تێیدا نەخشەسازان رۆڵـی گـەورەیان گێـڕا لـە هوشیار کردنەوەی خەڵك دەربارەی " ئـەڵمانیای گـەورەتر" و ئـەو نادادپەروەرییانـەی کـە بـە هـۆی کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ بەرامبەر ئەو ولاتە ئەنجام دران.

تەوەری جوگرافیایی مێژوو: هالفۆرد ماکندەر و سەردەمی پاش کۆلۆمبی

هالفۆرد ماکندەر یەکێکە لە جوگرافیناسە گرنگەکانی بەریتانیا و تا ئێستاش زانکۆی بـەناوبانگی ئۆکسفۆرد بە بەردەوامی کورسییەك لە بواری جوگرافیادا بەناوی ئەو جوگرافیناسەوە تەرخان دەکـات. نـاوبراو کـە لـە سـەرەتای بیسـتەکانی تەمەنیـدا بـە ئەنـدامی کۆمەڵـەی جـوگرافی مەلـەکی هەڵبژێردرا،وەکو خوێنەرێکی بواری جوگرافیا لـە ئۆکسـفۆرد وەرگـیرا و دواتـریش بـووە بەڕێوەبـەری "سکوڵی ئابووری لەندەن". ئینجا بە ئەندامی پەرلەمان هەڵبژێردرا و بوو بە پشتیوانێکی گـەورە بـۆ

"جۆزیف چامبەرلەین" و بزوتنەوەی ریفۆرمخوازی پادشاهی. ماکندەر بە هەمان شێوەی هاوڕێ و هاوچەرخەکانی لە بواری سیاسی و ئەکادیمیدا، بە دەرکەوتنی بەردەوامی ئەڵمانیا و ئەمریکا لە ئابووری جیهان و پرسە سیاسییەکاندا سەرقاڵ بوو. هەمیشە دووپاتیشی دەکردەوە کە جوگرافیا توخمێکی بنەڕەتییە لە هوشیارکردنەوەی هاووڵاتیانی بەریتانیا چونکە، وەکو ئەوەی لە ساڵی١٩٠٧دا تێبینی کردبوو:

پێویستە ئامانجمان ئەوە بێت وا لە سەرجەم خەڵکی وڵاتەکەمان بکەین کە بە شێوەی ئیمپراتۆری بیر بکەنەوە- واتا لە ئاستی جیهانیدا بیر بکەنەوە- و پێویستە فێرکردنە جوگرافییەکانمان بەم ئاراستەیە بێت.

دواتر ماکندەر بوو بە ئەندامی لیژنەی ڕێنمایی بینایی لە دەزگای کۆلۆنیاڵی وڵاتەکەیدا و ڕۆڵی سەرەکییشی بینی لە داڕشتنی بابەتی پەروەردەیی بۆ قوتابخانەکان و هەروەها بابەتی تریش بۆ سەرجەم خوێنەرانی بەریتانیا بە گشتی.

لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٠٤دا، ماکندەر لێکۆڵینەوەکەی بە ناونیشانی " تەوەری جوگرافیایی مێژوو" پێشکەش بە کۆمەڵەی جوگرافیایی پادشاهی لە لەندەن کرد. لێکۆڵینەوەکە بە پشتیوانی چەندین نەخشەی روونکردنەوە، هەڵسەنگاندنێکی گشتگیری جوگرافیا و مێژووی جیهانیی بەخۆوە دەگرت. ئەو کارەش هاوکات بوو لە گەڵ سەردەمێك کە بە سەردەمی پاڵەپستۆی شوێن و کات لە جیهاندا ناسرابوو. لەم بارەیەوە مێژونووسی ناودار "ستیفن کێرن" ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە لە ماوەی نێوان ١٨٨٠ و ١٩١٤دا گۆڕانکاری بنچینەیی بەسەر جیهاندا هاتووە، لەبەر چەندین هۆکاری وەکو: سەپاندنی کاتی ستاندارد (واتا گرینج)، داهێنانی رادیۆ، بەهێزکردنی هێڵی ئاسنین، و داهێنانی گەشتی ئاسمانی . هاوکات پڕۆژەی کۆلۆنیاڵی ئەوروپاش کە ئیسپانیا لە سەدەی ١٥دا دەستی پێکردبوو، گەیشتە لووتکە. بە بۆچوونی ماکندەر، جیهان خەریکە بەرەو قۆناغی پاش کۆلۆمبی هەنگاو دەنێت، کە تێیدا دەرفەتی ئەوتۆ بۆ وڵاتە ئیمپریالییەکانی وەکو بەریتانیا نامێنێت تا شوێنی زیاتر داگیر بکەن.

ئەگەر ناوچەکانی جەمسەر وەلاوە بنێین، ئەوا دەکرێ بڵێین لێکۆڵینەوەکەی ماکندەر مێژوو و جوگرافیا و سیاسەتی پێکەوە گرێ داوە، بۆ ئەوەی ڕێگایەك بدۆزێتەوە بۆ وێنا کردنی جیهان وەکو یەك پارچەی لەیەك دانەبڕاو. دیارە کاتی لێکۆڵینەوەکەش رەنگدانەوەی ئەو بیرکردنەوە جوگرافییە پان-ئەوروپییە بوو کە تازە سەری هەڵدەدا.

له لایەکی ترەوە سیاسەتوان و رۆژنامەنووسانی فەرەنساش هەمان بایــەخیان بــە بابەتەکــە دەدا و رۆژنامەی فەرەنسی "لولەسترەیشن" لە ساڵی ۱۹۰۰دا بابــەتێکی دەربــارەی گۆڕانکــاری لــە دیمــەنی جیۆپۆلیتیکی جیهاندا بلاۆ کردەوە. هەر لەگەڵ بابەتەکەشدا چەندین نەخشەی بلاۆ کــردەوە دەربــارەی حەتمییــەتی دروســتبوونی چــەندین ولاٚتــی تــازە لــە ســەرجەم کیشــوەرەکاندا. لــەو بــەری زەریــای ئەتڵەسیشەوە، بڕیاری ئیدارەی سەرۆکی ئەوکاتەی ئەمریکا "تیۆدۆر رۆزفلت" بە فراوانکردنی پێگــەی ئەمریکا لە کوبا و پۆرتۆریکۆ و گوام و فیلیــپین، ئامــاژە بــوو بــۆ قۆنــاغێکی تــازە لــە داگیرکــاریی ئیمپریالی لە لایەن ئەمریکاوە. لەبەر ئەوەی هاوولاٚتیانی ئەمریکاش ئارەزوویان دەکــرد ئــەو شــوێنانە لەسەر نەخشە و خشتەو تۆپی جوگرافی تازە ببینن، بایەخدانی جەماوەر بە نەخشــەو دیمــەنی وێنــەیی تایبەت بە کوبا و فیلیپین رووی لە زیاد بوون دەکرد. کۆمەڵەی جوگرافیناسانی ئەمریکا کە لــە ســاڵێ ١٨٥٤دا دامەزرا، و هەروەها کۆمەڵەی نیشتمانی جوگرافیناسان کە لە ســاڵی ١٨٨٨ دروســت کــرا، رۆڵی خۆیان هەبوو لە هاندان و برەودان بە هزری جوگرافیی ئەندامان و بەشداربووانی گۆڤاری "ناشــناڵ جوگرافیك". ئیتر کاتێ ماکندەر هوشیاری ئەوەی دەدا کە پێویستە هاوولاٚتیانی ولاٚتەکــەی زیــاتر لــە هەر کاتێکی تر نرخی جیهانگەرایی بزانن، هاوولاٚتیانی ئــەمریکاش لــە لای خۆیانــەوە هــەوڵیان دەدا ئاسۆی جوگرافی خۆیان فراوانتر بکەن.

ماکندەر بڕوای وابوو کــە لــە ســەردەمی پــاش کۆلۆمبیــدا، پێویســتە ولاٚتــانی وەکــو بــەریتانیا کاریگەریی زیاتر دروست بکەن لە جێگای ئەوەی تەنها چاویان لە کــۆنترۆلکردنی ناوچــەی جــوگرافی تازە بێت. بەلاٚم لەبەر ئەوەی تەرازووی هێز کە پێشتر لە لای ولاٚتــانی خــاوەن هێــزی دەریــایی وەکــو بەریتانیا بوو، بە کۆتا هات و بەرەو لای هێزی زەمینیی وەکو ئــەڵمانیا و رووســیا لارەســەنگ بــوو، ئیتر داهێنانی هێڵی شەمەندەفەر بووە خاڵی وەرچەرخان نەك فراوانبوونی هێــزی دەریــایی کــە پێشــتر پشتی پێ دەبەسترا. ماکندەر بڕوای وابوو کە ئەو ناوچەی خۆی بە "دڵی زەوی" ناوزەدی کردبوو، لــە ئایندەدا دەبێتە سەرچاوەی هێز و کەرەستە خاوەکان. ئەمــەش رووبــەرێکی زۆری ئــەوروپا و ئاســیای بەخۆوە دەگرت کە رێژەیەکی زۆری لە سەرچاوەی سروشتی و گرنگی دیمۆگرافی تێدا بەدی دەکــرا. لــەم رووەوە ماکندەر دەڵێت:

لارەســەنگ کردنــی هاوکێشــەی هێــز بــۆ بەرژەوەنــدی ولاٚتێکــی میحــوەری... دەبێتــە هــۆی بەکارهێنانی رێژەیەکی زۆر لە سەرچاوەی سرووشتیی کیشوەرەکان بۆ دروســت کردنــی کەشــتی گــەلی جەنگی و لە ئەنجامیشدا ئەو ولاٚتە وەکو ئیمپراتۆرییەت دەردەکەوێت. ئەگــەر ئــەڵمانیا هاوپــەیمانێتی لەگەڵ رووسیادا هەڵبژاردایە، لەوانەیە ئەو ولاٚتە ئیمپراتۆرییە دروست ببوایە.

به بڕوای ماکندەر، هەر وڵاتێك کۆنترۆڵی "دڵی زەوی" بکات، دەتوانێت لە ئایندەدا دەست بەسەر جیهاندا بگرێت. ئەگەر هوشیاری بەریتانیاش نەبوایە، دەکرا یەکگرتنی دارایی روسیا و ئەڵمانیا هەژموونێکی جیهانی وەدەست بێنێت، چونکە دەبوونە خاوەن سەرچاوەی پێویست بۆ دروستکردن و بەکارهێنانی هێزی زەبەلاحی زەمینی و دەریاییش.

بەمەبەستی وەدەستهێنانی ئەو باڵادەستییەش، "ناوچەی میحوەری" وەکو خاڵی هاتن و چوون بۆ "دڵی زەوی" هەژمار دەکرا. ماکندەریش لە چوارچێوەی هەڵسەنگاندنە گشتگیرەکەیدا بۆ مێژووی جیهان، تێبینی دووبارە بوونەوەی شێوازێکی جوگرافی کردووە کەسەردەمی ئێستا بە سربیا و ناوەڕاستی ئاسیای سەردەمی مۆدێرنیزم دەشوبهێنێت. هەر لەساڵی (١٩٠٤) یشەوە،ماکندەر تێبینی ئەوەی کردبوو کە بەریتانیا لە سیناریۆیەك بەناو "یاری گەورەکان" لەگەڵ رووسیادا دەستەو یەخە بووەتەوە بۆ کۆنتترۆڵکردنی ئەو " ناوچەی میحوەری " ە، چونکە ئەو ناوچە نزیکە لە هندی بەریتانییەوە. دیارە نەخشەو رووپێوەکان رۆڵی خۆیان لەم رووبەڕووبوونەوەی نێوان بەریتانیا و رووسیادا بینی لەبەر ئەوەی هەردوولا بە پەرۆش بوون بۆ پەرەدان بە زانیاری جوگرافی بەمەبەستی پاراستن و برەودان بە بەرژەوەندییەکانیان لە رووی فراوانکردنی ناوچەیی و دابینکردنی سەرچاوەی سروشتی زیاترەوە. ئەڵبەتە لەگەڵ هەڵسەنگاندنەکەیدا بۆ ئەو "میحوەرە جوگرافی"ە و ململانێی نێوان زلهێزەکان، ماکندەر نەخشەیەکی پێشکەش کردووە کە بە گرنگترین نەخشە هەژمار دەکرێت کەتا ئێستا پسپۆرێکی بواری جوگرافیا دایڕشتبێت.

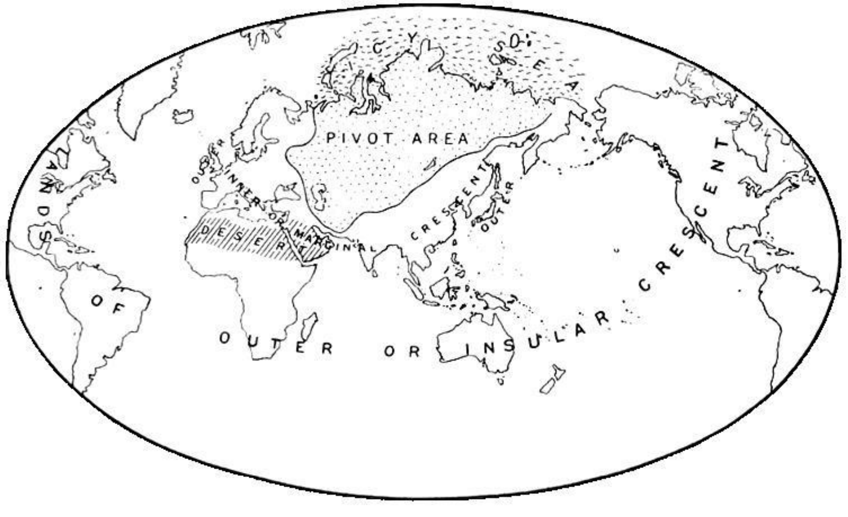

۱۹. تەوەری جوگرافیایی مێژوو

نەخشەکە بە بەکارهێنانی پرۆجێکتەری میرکاتۆر، روسیا و دوورگەی گرینلاندی گەورە کردووەتەوە و لە بەرامبەریشدا بە رادەیەکی زۆر ئەفریقا و ئەمریکای لاتینی بچووك نیشان داوە. بۆیە سەرنجی بینەران یەکسەر بۆ لای چەقی نەخشەکە دەچێت،کە لەم حاڵەتەدا بریتیە لەو ناوچەی کە پێی دەوترێت ناوچەی میحوەر. پارچەکانی تری رووی زەوییش بە سێ شێواز لەسەر نەخشەکە دەردەکەون: ناوچەی ناوەوە یان پەراوێز، ناوچەی دەرەکی یان دابڕاو، و ناوچەی بیابان کە باکووری ئەفریقا و نیمچە دوورگەی عەرەب دەگرێتەوە. بەڵام کیشوەری بەستەڵەکی باشوور بە هیچ شێوەیەك لەسەر نەخشەکە دەرناکەوێت.

هەرچەندە مشت و مڕی زۆر دەربارەی کاریگەریی رۆشنبیرانەو نەخشەسازییانەی ماکندەر لەسەر بڕیار بەدەستانی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا ئەنجام دەدرا، بەڵام نەوەی دواتر لە زانایانی ئەڵمانیاش کە لە لای خۆیانەوە بە پەرۆش بوون بۆ تێگەیشتن لە سەرچاوەکانی هێزی جیهانی، ئەم خەونە جیهانییەی "ماکندەر"یان بە پڕ بایەخ هەڵدەسەنگاند. بەڵام ناوبراو زێدەڕۆیی لە هەڵسەنگاندنی کاریگەریی ستراتیجی ناوچەکانی ناوەڕاستی رووسیا کردووە، و لەبەرامبەریشدا بایەخێکی ئەوتۆی بە دەسەڵاتی روو لە زیادبوونی ئەمریکا لە جیهاندا نەداوە، لەگەڵ ئەوەشدا نەخشە و نووسینەکانی کاریگەر بوون لە دروستکردنی کولتووری جوگرافی باڵادەستی وڵات و ئیمپراتۆرییەتێك کە بەرەو

سەردەمێکی ناجێگیر هەنگاوی دەنا. بەلاّم یەکێك لە خەسلّەتە نەخوازراوەکان لــە نووســینەکانیدا بــە تایبەتییش بۆ سەدەی (٢١)، بریتی بوو لە ئاماژەکردنی بــەردەوامی بــە بابــەتی نــەژاد و "خــوێنی ئینگلیزی" لە چوارچێوەی هەوڵەکانی بۆ روونکردنەوەی ئەوەی کە بۆچــی چــەند گرووپێکــی نــەژادیی دیاریکراو باشتر لە گرووپ و میللەتەکانی تر دەتوانن جیهان بەڕێوە ببەن. هەروەها لە بابەتەکەیدا کــە لە ســاڵی ١٩٠٤ پێشکەشــی کۆمەڵــەی جوگرافیناســانی پادشــاهیی کــرد، "رۆژهــەلاّت" ی وەکــو هەرەشــەیەکی بــەردەوام و ناوچــەیەکی نــاجێگیر نــاوزەد کــردووە کــە لــە رووی نەژادییــەوە توانــای ئیدارەکردنی حکومەتێکی ئاشیخوازی نییە. بەلاّم کۆکردنــەوەی نــەژاد لەگــەڵ شارســتانییەتدا تــەنها تایبەت نەبووە بە ماکندەر، چونکە سەرۆکەکانی ئەمریکا وەکــو" تیــۆدۆر رۆزفلّــت" یــش هەمیشــە باسیان لە رۆڵی ئەو ولاّتە دەکرد لە بەشارستانی کردنی نەتەوەکانی تر لە ئــەمریکای لاتــین و ناوچــەی زەریای هێمن.

ئیسیا باومان"و کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩

دوای ماوەیەکی کەم لە بەشداری کردنی ئەمریکا لە جــەنگی یەکــەمی جیهــانی، ســەرۆکی ئــەو ولاّتە "وودرۆ ولّسون" لیژنەیەکی لێکۆڵینەوەی پێکهێنــا. لــە ئەنجامــدا کۆلۆنیــڵ "هــاوس" و ١٥٠ ئەندامی دیکــەی لیژنەکــە(٢٠٠٠) راپــۆرت و(١٢٠٠) نەخشــەیان دەربــارەی ســنووره ئــەتنی و سیاسی و مێژووییەکانی ئەوروپا پێشکەش کرد. جوگرافیناس "ئیسیا باومان" یش کە دواتر بــوو بــە سەرۆکی زانکۆی هۆپکن، وەکو یەکێك لە ئەندامــە ســەرەکییەکانی لیژنەکــە، رۆڵــی چــالاکانەی لــە دروستکردنی بەشێك لە نەخشــەکان بینــی . هــەروەها بەشــدارێکی کاریگــەریش بــوو لــە دارِشــتنی شێوازێکی تازەی جیۆپــۆلیتیکی، بــە ئامــانجی هوشــیار کردنــەوەی گــەلی ئــەمریکا ســەبارەت بــە وردەکارییەکانی جەنگی یەکەمی جیهانیی و مانا و وانەکانی ئەو جەنگە بۆ ئــەوروپا و جیهــانیش بــە گشتی. لە ساڵی ١٩١٥دا باومان وەکو بەڕێوەبەری کۆمەڵەی جوگرافیناســانی ئــەمریکا دەستنیشــان کرا و بۆ ماوەی ٢٠ ساڵ لەو پۆستەدا مایەوە. وەکــو ئەنــدامی لیژنــەی لێکۆڵینەوەکــەش، هەمیشــە کاری بۆ ئەوە دەکرد کە کۆمەڵەکەی لە پێشەنگی هەوڵەکان بێت بۆ ئاگــادار کردنــەوەی ئیــدارە یــەك لەدوای یەکەکانی ئەمریکا دەربارەی پرۆسەی ئاوەدانکردنەوەی ئەوروپا لە دوای جەنگە گەورەکە.

ئەڵمانیای نازی و نەخشە

لە دوای کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩، جوگرافیناسـان و نەخشـە کێشـەرانی ئـەڵمانیا دەسـتیان دایـە دروستکردنی نەخشەی تازە، تێیاندا ئەو هەڕەشەو مەترسیییانەیان روون دەکردەوە کە سنوورە تازەکان، ئەوانـەی لـە کۆنفرانسی ڤێرسای بڕیاریان لەسەر درابوو، بۆ ئەڵمانیا دروسـتی دەکەن.نەخشـەکان بـە هـۆی نیشـانەو رەنـگ و پێوەرەکانیانەوە سەرنجی ئەڵمانی زمانەکانی دەرەوەی سـنووری دەوڵـەتی ئـەڵمانیای کـاتی شـەڕیان بـۆ لای ئـەو "سنوورە خوێناویانە" رادەکێشا کە ببونە هەڕەشە بۆ سـەر بەرژەوەندیـە ئابوورییـەکانی ئـەڵمانیا. جوگرافیناسـی ئەڵمانی "ئەلبریخت پینك" یش لە لای خۆیەوە چـەمکی "ڤـۆلکس و کولتوربـۆدین" ی داهێنـا کـە ناسـنامەی نەتەوەیی ئەڵمانیا لەسەر بنەمای رووبەری کولتـووری پێناسـە دەکـات. دیـارە لـە سـایەی کاریگـەریی ئیـدارەی ئەڵمانیادا و بە پێچەوانەی دراوسیێ سلاڤیکییەکانی، سەرجەم پارچەکانی ئەو ولاتە بە باشی رێکخرابـوون و ئیـدارە دەکران. لە ئەنجامیشدا، ئەڵمانیای تازە سەرجەم خاکی ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمانیای بەدەسـتەوە دەمایـەوە، بێجگـە لە نەمسا و بەشێك لە چیکۆسلۆڤاکیاش. ئەم نەخشانە کە باسیان لە "ئەڵمانیایەکی گـەورەتر" دەکـرد، بـە زۆری لە رێگای رۆژنامەو گۆڤار و پۆستەر و پۆستکارد وئەتڵەسی قوتابخانەکانەوە پەخش و بڵاو دەکرانـەوە. ئەڵبەتـە لـە رووی دروستکردنی نەخشەوە، کۆماری وەیمەر زۆر کاریگەرتر بوو لە دروستکردنی کولتووری نەخشـەیی ئـەڵمانیای نێوانشەڕەکان.

((کۆماری وەیمەر ئەو ناوە بوو کە مێژوونوسان لە ساڵی ١٩١٩ بۆ کۆمـاری فیـدراڵی و دیمـوکراتی ئـەڵمانیا بەکاریان هێنا بۆ ئەوەی جێگای ئەڵمانیای ئیمپراتۆری بگرێتەوە و بە نـاوی شـاری (وەیمـەر) ەوە نـاونراوە کـە بـۆ یەکەم جار ئەنجومەنی دەستووری تێدا کۆبووەوە- وەرگێڕ))

بە هاتنی سەرەتای ساڵانی چلەکان کە تێیدا هەڵمەتی داگیرکاری ئەڵمانیا بۆ دەرەوەی ئەو ناوچانەی کە بە " ئەڵمانیایەکی گەورەتر" ناوزەد کرابوون پەرەی سەند، ئیتر ئەو نەخشانەی کە پێشتر "پینك" بیرۆکەکانی دانابوون، لە ئەڵمانیا قەدەغە کران.

باومان بۆ ماوەی یەك ساڵ بەرپرسی لیژنەی لێکۆڵینەوەکە بـوو، دوای ئـەوەش رۆڵـی کاریگـەری دەبینی لە دڵنیا بوون لە پەیوەندی نێوان دروستکەرانی نەخشەو بەرپرسـە باڵاکانیـان لـە کۆنفرانسـی ئاشتی. دواتر بە فەرمی وەکو "پسپۆری سەرەکی هەرێمایەتی" دامـەزرا و بڕیـاریش بـوو لیژنەکـەی خشتە و نەخشەگەلێك دروست بکات کە یارمەتی شاندی ئەمریکا بدات تـا بتـوانن لـە چوارچـێوەی گفتوگۆکانیاندا، هاوتا ئەوروپییەکانیان دەربارەی چەند چارەسەرێکی تایبەتی هەرێمایـەتی و ناوچـەیی بۆ رۆژهەڵات و ناوەڕاستی ئەوروپا رازی بکەن. لـەم ئەرکـەدا چـەندین پسـپۆری نـاوخۆیی هاوکـاری باومانیان دەکرد کە بەرپرس بوون لـە سـنوورەکانی نێـوان فەرەنسـا و ئـەڵمانیا، پۆڵەنـدا و رووسـیا،

نەمسا و هەنگاریا، ناوچەی بەلقان و چەند ناوچەیەکی تری وەکو رۆژهەلاتی دوور. نەخشەکانی ئەو پسپۆرانەش زۆر بە گرنگ هەژمار دەکران لە وێناکردنی سنوورە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەوروپا لە دوای شکستی ئیمپراتۆرییەتی ئەلمانیا و دارمانی هەردوو ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و نەمسا - هەنگاریا.

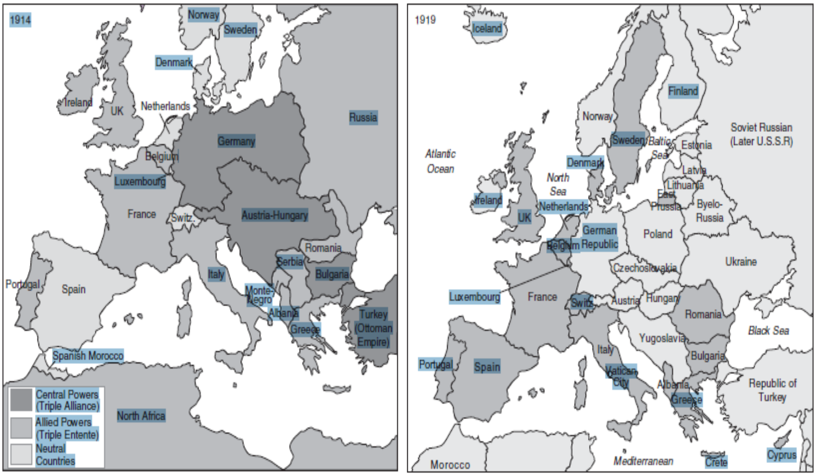

20. Europe in 1914 and 1919

٢٠. ئەوروپا لە سالانی ١٩١٤ و ١٩١٩

بە گشتی، زانیاری جوگرافی وەکو کەرەستەیەکی گرنگی هێز و دەسەلات هەژمار دەکرێت. لەم بارەیەوە باومان بەم شێوەیە باس لە گرنگی ئەو زانیارییە لە کاتی کۆبوونەوەکانی تایبەت بە کۆنفرانسی ئاشتی لە فەرەنسا لە ساڵی ١٩١٩ بۆ هاورێیەکی خۆی دەکات:

کاتێ پسپۆرانی نەتەوەکانی تر بە بیرۆکەی تێروتەسەلەوە هاتن، ئەو زانیارییە پێویستەیان پێ نەبوو کە بە شێوەیەکی زانستی کۆ کرابێتەوە. تەنها شاندی ئەمریکا ئەو جۆرە زانیارییەی لابوو و پێشبینیمان دەکرد کە ئەو خاڵە لە چوارچێوەی دانوستانەکاندا لە بەرژوەندیمان بێت،تەنانەت بەرامبەر فەرەنسییەکانیش کە لە پایتەختەکەیاندا بڕیار لەسەر چارەنووسی ئەوروپاو رۆژهەلاتی نزیك دەدرا.

بەلای باومان و لیژنەی لێکۆڵینەوەوە، دروستکردن و ناردنی نەخشەو داتاکانی تر لە (نیویۆرك)ەوە بۆ پاریس گرنك و ستراتیجی بوون بۆ دڵنیا بوون لەوەی کە پرنسیپەکانی مافی چارەی خۆنوسینی نەتەوەیی لە ناو ئەوروپا بە پێی داتای جوگرافی بڕیاریان لێ بدرێت. لە کۆنفرانسەکەدا زیاتر لە ٢٠ گەلی ئەورووپی دەستنیشان کران کە مافی نەتەوە بوونیان تێدایە. بۆیە کاری لیژنەکە پڕ بایەخ بوو لە

گواستنەوەی خاوەندارێتی ناوچەکان و گۆڕینی سنووره نیشتمانییەکان لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیی.

لە کاتی گەیشتنی بە پاریس، باومان ئاشکرای کرد کە شاندە ئەوروپییەکان زۆر ناکۆك بوون دەربارەی چارەنووسی ئەو شارانەی بەندەریان تێدا یە وەکو شاری "دانزیگ"، هەروەها دەربارەی جوگرافیای ناوچەکانی باشووری رۆژهەڵاتی ئەوروپا. دانوستانکارە ئەمریکییەکانیش لە لای خۆیانەوە لە دیمەنێکدا کە هاوشێوەی ناکۆکی ئەم دواییەی نێوان ئەمریکا و ئەوروپا بوو لەسەر شەڕی جیهانی لە دژی تیرۆر، زۆر نائومێد بوون، چونکە خەونەکەیان بۆ بەدی هێنانی لیبرالیزمێکی نێودەوڵەتی نەدەگونجا لە گەڵ ئەوروپادا کە لەسەر بنەمای سنووری هەرێمایەتی و خاوەندارێتی چەند پارچە زەوییەکی دیاریکراو جێگیر بووە. بەڵام وەکو ئەوەی "نیل سمس" ی بەناوبانگترین نوسەری ژیاننامەی باومان ئاماژەی پێ دەکات: چەمکی پێکدادانی خەونە جوگرافییەکان دروست نییە —چونکە دانوستانکارە ئەمریکییەکان ئارەزوویان دەکرد کە سنووره سیاسییەکانی ئەوروپا جێگیر بن بۆ ئەوەی ئەوانیش بتوانن دەست بە ئەرکی راستەقینەو گرنگی خۆیان بکەن کە بریتییە لە دروستکردنی بازاڕی بازرگانیی ئازاد. بەڵام لە هەمان کاتدا بە لایانەوە گرنگ بوو کە ئیمپراتۆرییەتی هەرێمایەتی ئەمریکا لە ئەمریکای لاتین و زەریای هێمن تووشی تەحەدای هێزە کۆلۆنیالییەکانی ئەوروپا نەبن.

٢١. کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس

باومان کتێبێکی بە ناونیشانی "جیهانی تازە" لە ساڵی ١٩٢١ بڵاو کردەوەو بەشداریشی لە دامەزراندنی کۆمەڵەیەك بە ناوی "ئەنجومەنی پەیوەندییەکانی دەرەوە" کرد . گۆڤاری تایبەتی

کۆمەڵەکەش بە ناوی "فۆریەن ئەفەیەرز"، بوو بە سەرچاوەی سەرەکی بۆ پسپۆڕانی بواری سیاسەتی دەرەوە کە تێیدا لێکۆڵینەوە لەسەر پرسەکانی ئەمریکا لە جیهاندا بکەن. باومان بە پێچەوانەی کەسایەتییە دوورەپەرێزەکانەوە، بڕوای وابوو کە پێویستە ئەمریکا ڕۆڵی سەرەکی ببینێت لە گەشەپێدان و پێشخستنی ئابووری جیهاندا. وەکو ئەوەی لە نوسینەکانی دواتریدا دەردەکەوت، بۆچوون و نەخشەکانی باومان بۆ ئەمریکا وەکو هێزێکی جیهانی، زیاتر پێداگیری لەسەر ئەوە دەکرد کە چۆن هێزی ئەمریکا لە سەر حسابی هێزە کۆلۆنیالیيەکانی ئەوروپا بەکار بهێنرێت. بە بۆچوونی باومان، ئەگەر هێز بە شێوەیەکی کاریگەر لە ناوچەکاندا بەکار بهێنرێت، ئەوا پێویستە ئەو بەکار بردنە پابەند بێت بە بازاڕی ئازادەوە، هەروەها لە ڕێگای دامەزراوە نێودەوڵەتییەکانیشەوە بێت بۆ ئەوەی نەبێتە کەرەستەیەك بە دەست ئیمپریالیزمی ئەمریکییەوە. دواتریش باومان ڕێنمایی زانستی زۆر بەسوودی پێشکەش بە ئیدارەی سەرۆکی ئەو کاتەی ئەمریکا "فرانکلین رۆزفلێت" دەکرد لە سەرەتای سالآنی چلەکاندا کە بووە هۆی پتەو کردنی زیاتری پێگەی ئەو ولآتە لە جیهاندا. بارەگای کۆمەڵەکەش لە نیویۆرك بەڵگە بوو لەسەر ئەوەی کە چۆن جوگرافیناسانی وەکو باومان توانییان پەرە بە بەرژەوەندی نەتەوەیی ئەمریکا بدەن.

بۆچی شەڕ دەکەین؟ فرانك کاپرا و هێرشی نازی (١٩٤٢)

دەرهێنەری ئیتاڵی- ئەمریکی " فرانك کاپرا" گەورەترین هاریکار بوو لە بەرهەمهێنانی زنجیرە فیلمی "بۆچی شەڕ دەکەین". زنجیرەکە کە لەسەر داوای حکومەتی ئەمریکا بەرهەم هێنرابوو، ئامانجی ئەوە بوو کە هۆکارەکانی تێوەگلانی ئەمریکا لە بەگژدا چوونەوەی دوژمنەکانی لە سەرانسەری جیهاندا بۆ خەڵکی ئەو ولآتە روون بکاتەوە. دواتریش وەکو بەشێك لە پڕوپاگەندە بۆ شەرعییەت دان بە بەشداری کردنی ئەمریکا لە جەنگی دووەمی جیهاندا بەکار دەهێنرا. زنجیرە فیلمەکە حەوت ئەڵقەی یەك کاتژمێریی بەم ناوانەی خوارەوە بەخۆوە دەگرێت: پێشەکی بۆ جەنگ، هێرشی نازی، پەرتکە و سوودمەند بە، جەنگی بەریتانیا، جەنگی رووسیا (بەشی ١ و ٢)، جەنگی چین، و جەنگ دێت بۆ ئەمریکا. دوا ئەڵقەش لە چەند ڕوویەکەوە بە گرنگترینیان هەژمار دەکرا، چونکە ئەوەی روون دەکردەوە کە بۆچی ئەمریکا ناتوانێت خۆی لە پرسە جیهانییەکان بەدوور بگرێت.

سەبارەت بە دیمەنە بینراوەکانی زنجیرەکەش، ئەڵقەی "هێرشی نازی" لە رووی نەخشەسازییەوە بە بەرچاوترینیان دادەنرێت،و تێیدا پلانەکانی هتلەر بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان لە ڕێگای ئاماژەی

راستەوخۆ بە نەخشـەکانی ماکنـدەر و پرنسـیپە جوگرافییـە باوەکانـەوە بـەم شـێوەی خـوارەوە روون کراونەتەوە:

ئەوەی فەرمانڕەوایی رۆژهەلاتی ئەوروپا بکات، کۆنترۆڵی "دڵی زەوی" دەکات.

ئەوەی فەرمانڕەوایی "دڵی زەوی" بکات، کۆنترۆڵی دوورگەکانی جیهان دەکات.

ئەوەی فەرمانڕەوایی دوورگەکانی جیهان بکات، کۆنترۆڵی جیهان دەکات.

زنجیرەکە بینەر ئاگادار دەکاتـەوە کـە پلانـە سـتراتیجییەکانی هتلـەر لەسـەر بنـەمای زانسـتی جیۆپۆلیتیکی دارێژراون و رژێمی ئەڵمانیا بە پێچەوانەی نەتەوەکانی تـرەوە، زانیـاریی لەسـەر شـوێنە جوگرافییەکان و سەرچاوە سروشتییەکان کۆکردووەتەوە و هەڵسەنگاندنی پێویسـتی لـە هـەردوو رووی مرۆیی و فیزیکییەوە بۆ ئەنجام داوە. ئەڵبەتە لە روانگەی جیۆپۆلیتیکییـەوە، هتلـەر و هاوسـۆزەکانی بەوە وێنا دەکرێن کە سوورن لەسەر زیاد کردنی ناوچـەی زیـاتر بـۆ سـنووری وڵاتەکـەیان بـۆ ئـەوەی ئەڵمانیا لە کۆتاییدا خۆی بە خاوەنی سەرجەم " بیابانی جیهانی " ئەفریقا و ئاسیا و ئەوروپا بزانێـت. بە رەچاو کردنی سەرچاوە دیمۆگرافی و فیزیکییەکانی ئەو " بیابانی جیهانی " ەش، فیلمەکە دووپـاتی دەکاتەوە کە بابەتی کۆنترۆڵکردنی بەشەکانی تری جیهان بە هەردوو کیشوەری ئەمریکاشەوە لە لایـەن ئەڵمانیاوە، تەنها پێویستی بە کاتەو هیچی تر. دوا دیمەنی ئەو بەشەی فیلمەکەش، جیهـان وا نیشـان دەدات کە ئارمی نازی باڵی بەسەریدا کێشاوە.

٢٢. دڵی زەوی کە لە ئەڵقەی "هێرشی نازی" (١٩٤٢) وەرگیراوە

زنجیرە فیلمی کاپرا تـەنها یـەك نموونەیـە بـۆ چـۆنێتی کاریگـەربوونی بۆچـوونە جوگرافییـەکانی هاووڵاتیانی ئەمریکا بەو ململانێ جیهانییەی کە بە هۆیەوە سەربازە ئەمریکییەکان تێکـەڵی جـەنگ

بوون لە ئەوروپا و ئەفریقا و ئاسیاو ناوچەی زەریای هێمن. هاوکات فیلمساز و رۆژنامەنووس و نەخشەکێشی دیکەی وەکو جۆن هەستون، جۆن فۆرد، و چارلس ئەونز لە رۆژنامەی "لۆس ئەنجلوس تایمز"، رۆڵی خۆیان دەبینی لە هاندان بۆ بەکارهێنانی نەخشەو کەرەستەکانی هاوشێوەی بۆ هەمان مەبەست. لە بەر ئەوەی "رۆبەرت شتراوس هیوپ" یش بەردەوام دووپاتی دەکردەوە کە هەموو جۆرەکانی نەخشە هۆکاری گرنگن بۆ بلاْوکردنەوەی زانیارییە جیۆپۆلیتیکییەکان، ئەو نەخشە تازانە دروست کران تا هۆکاری شەڕکردنی ئەمریکا لە چەند شوێنێکی تایبەتیی وەکو دوورگەی "گوام" بۆ خوێنەران روون بکەنەوە.

لە کاتی خودی شەڕەکەشدا، سوود لە جوگرافیناسە پرۆفیشناڵەکانی ئەمریکا و بەریتانیا وەردەگیرا. بۆ نمونە لە بەریتانیا، جوگرافیناسان بەشدارییان دەکرد لە دروستکردنی نەخشەو شیکردنەوەی وێنەیی، و هەروەها ئامادەکردنی بەرنامەی مەشق و رێنمایی بۆ یەکە سەربازییەکان. لەو چوارچێوەیەدا، جوگرافیناس "بریان رۆبەرتس" راسپێردرابوو کە رێنمایی جوگرافی دەربارەی ئایسلەندا و جەمسەری باکوور بۆ هەواڵگری دەریایی ئامادە بکات. بێگومان ئەو کەسایەتییە ئەکادیمییانە لە رووی دابینکردنی کەرەستەی پێویست بۆ بابەتەکانیان گرفتیان نەبوو، چونکە بە هاتنی ساڵی ١٩٤٢، "یەکەی لێکۆڵینەوەی ناوەندی" ملیۆنەها وێنەی کیشوەری ئەوروپای کۆکردبووەوە کە لە لایەن هێزی ئاسمانی پادشاهی بەریتانیاوە گیرابوون. ئەم وێنە ئاسمانییانەش بناغەیەکی درووستیان دابین دەکرد بۆ داڕشتنی وێنەی شوێن و ناوچە ستراتیجییەکانی ئەوروپا کە گرنگ بوون بۆ داڕشتنی پلانی سەربازیی بۆ ئەوەی سوپای ئەو وڵاتە بڕیار بدات کە چی شوێنێك بکاتە ئامانجی بۆمب و هێرشەکانی.

ئەم نەخشانە، چی ئەوانەی بە شێوەی فیلم نیشان دەدران و یان ئەوانەی لەسەر کاغەز دروست کرابوون، کاریگەری دوورمەودایان هەبوو لەسەر بۆچوونی جوگرافی ئینگلیز و ئەمریکییەکان،و هەروەها پاشخانێکی بینراوی بەسوودیش بوون بۆ پسپۆرانی دواتری بواری نەخشە تا لە رێگایانەوە ئەو تەحەدایانەی شەڕی سارد شی بکەنەوە کە لە دوای ساڵی ١٩٤٥ رووبەڕووی ئەمریکا و ئەوروپای رۆژئاوا دەبوونەوە. سەرۆکی ئەمریکا فرانکلین رۆزفلْت لە پێشەوەی ریزی ئەو کەسانە بوو کە گۆڕانکارییە نەخشەییەکانیان پێ رادەگەیەنرا کاتێك نەخشەیەکی گەورەی جیهانیان وەکو دیاری جەژنی لەدایك بوونی مەسیح لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٢ پێشکەش کرد. بێگومان دەستپێکردنی شەڕی سارد و تەحەداکانی یەکێتی سۆڤێت، گرنگی زیاتری بەخشیە ناوچەی ئەلئەسکا و بەشی سەرەوەی جەمسەری باکوور، هەر بۆیە نەخشەی تازە هاتە ئاراوە کە پێداگیریی لەسەر

نزیکیی جوگرافی و مەترسی یەکێتی سۆڤێت دەکردەوە، تـا جێگـای نەخشـە کۆنـەکان بگرنـەوە کـە لەسەر بنەمای هەرەشەکانی ژاپۆن لە دوای هێرشی ئەو ولاتە بۆ سەر بەندەری پیرلّ هاربەر لە کـانوونی یەکەمی ١٩٤١ دروست کرابوون.

زانستی نەخشەسازی، جیۆپۆلیتیك، و شەڕی سارد

مێژوونووسی سیاسی "ئالان هێنریکسون" ئاماژە بەوە دەکـات کـە مـاوەی دوای سـالّی ١٩٤٥ گۆڕانکارییەکی لە بۆچوونی جوگرافی گشتیدا بە خۆوە بینیوە، لە بۆچوونێکی ناوچەیی تەسـکەوە بـۆ ئاسۆیەکی تازەی جیهـانی. بـەلاّم سـەرکەوتنی سـالّی ١٩٤٥ جـەماوەری لـەو ئاسـۆ تازەیـە دلّنیـا نەکردەوە. هۆکارەکەش سادەیە: ڕووداوەکانی شەڕ لە ناوچەی زەریای هێمن و سەرانسـەری کیشـوەری ئەوروپا سەلماندیان کە ئەمریکا ناتوانێت چیتر ئاسوودە بێت تەنها لەبەر ئەوەی کە بە هـەزارەها میـل لە ئاسیا و ئەوروپاوە دوورە. لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیش، نەخشەساز و جوگرافیناسـانی وەکـو ئەلکســەندەر دو سیڤێرســکی و ریچـارد ئیـدز هاریســون بیرۆکـەی تازەیـان هێنایـە ئـاراوە بـۆ دووپاتکردنەوەی ئەو ڕاستییەی کە ئەمریکا زۆر نزیکە لە نەییارە سەرەکییەکەی شـەڕی سـارد، واتـا یـەکێتی سـۆڤێتی جـاران. هاریسـون کـە ڕاوێـژی تـەکنیکی دەدایـە وەزارەتـی دەرەوەو دەزگـای خزمەتگوزاری ستراتیجی (کە دواتر بوو بـە CIA)، کاریگـەری زۆری هـەبوو لـە هێنانـەدی ئـەو بیرۆکەیەی کە پێویستە ئەمریکییەکان خۆیان لەگەلّ شێوە بیرکردنەوەیەکی جـوگرافی جیـاواز لـەوەی پێشوو بگونجێنن. ئەم کاریگەرییەی (هاریسون) لە کاتێکدا بوو کـە ئـەمریکا چـووبوە نـاو جـەنگی یەکەمی جیهانییەوەو دواتریش بەشداری لە کۆنفرانسی ئاشتیی سالّی ١٩١٩دا کردبوو.

بەلاّم ئەم بیرۆکە جەمسەرییە تەنها یەك تۆخم بوو لە جەنگە جوگرافییەکـە. ئامـانجی هاریسـون، کە بە جوگرافیناسـی جیهـانیی ناوبـانگی دەرکردبـوو،بریتی بـوو لـە هوشـیارکردنەوەی جـەماوەری ئەمریکی سەبارەت بە بنەما جوگرافییە سادەکان: گۆی زەوی خڕە و بەشەکانی بـە تۆکمـەیی پێکـەوە بەستراون. هەرچەندە ئەو کاتە هێشتا زاراوەی جیهانگەرایی دانەهێنرابوو، بەلاّم دەکرێ ئـەو بابـەت و کتێبانەی کە ڕاستەوخۆ لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی لە ئەمریکا بلاّو دەکرانەوە، وەکـو هـەولّێك بۆ چـاندنی ئـەو پرنسـیپانە لـە هـزری هاوولاّتیانـدا هـەژمار بکـرێن. و لـە ئـەنجامی دەرکـەوتنی پرۆجیکتەری نەخشەسازی بەرچاو وەکو پرۆجیکتەری میرکاتۆ، نەوەی تـازەی نەخشەسـازان گەیشـتنە ئەو بڕوایەی کە زۆربەی هاوولاّتییە ئەمریکییەکان وا دەزانن زەوی پانە نەك خڕ. لەولاشـەوە پێویسـت بوو هزری ستراتیجی ئەمریکا ڕوو لە باکوور بکـات و بایـەخی زیـاتر بـە "دەچ هاربـەر" بـدات لـە

ئەلئەسکا نەك "پیرڵ هاربەر" لە هاوای. بە بۆچوونی هاریسون و لایەنگرەکانی، چارەسەرەکە لەوەدایە کە تۆپی گۆی زەوی لە جیاتی نەخشە بەکار بهێنرێت،چونکە لە رێگای ئەو تۆپانەوە دووری و نزیکی نێوان ناوچەو کیشوەرەکان باشتر دەردەکەون.

بێگومان بەکارهێنانی ئەو وێنانەی لە ئاسمانەوە دەگیرێن شێوازێکی تازەی بیرکردنەوەیان لە جیهاندا هێنایە ئاراوە. ئەم شێوازە تەنها پێداگیری لەسەر خەسڵەتی گشتگیری زەوی ناکات،بەڵکو رێگا خۆش دەکات بۆ پێوانە کردنی دوورییەکان لە رێگای ئاماژەکردن بە ماوەی فڕین بە فڕۆکە لە نێوان ئەو شوێنانەدا. بۆچوونی جەمسەرییش کە نەخشەسازانی وەکو هاریسون بەکاریان دەهێنا، زیاتر ئەم نزیکبوونەوەی کات و شوێنانەیان لە نێوان ناوچەو وڵاتەکاندا دووپات دەکردەوە. گرنگیی گەورەو ستراتیجیی جەمسەری باکوریش خاڵێکی تری جێی ناکۆکی بوو کە رۆڵی دەگێڕا لە توندبوونی هەرچی زیاتری ململانێکانی شەڕی سارد. لەم رووەوە پرۆجیکتەری تازەی هاودووری (متساوي البعد) بە سوودبەخش دادەنرا، چونکە بە بەردەوامی وێنەی جیهانیان پیشان دەدا و هاوکات دووری نێوان شوێنەکانیان وردتر دەردەخست. بەڵام دواتر پرۆجیکتەری جەمسەریی لە شێوەی ئەوەی هاریسون، لە لایەن دەسەڵاتدارانی سوپاوە بۆ زانینی مەودای مووشەکەکان و فڕۆکە بۆمب هاوێژەکان بەکار دەهێنرا. دوا ئەنجامی دوورکەوتنەوەش لە پرۆجیکتەری میرکاتۆر ئەوە بوو کە کەسایەتییە سیاسییە ئەمریکییەکان و هاوتا سۆڤێتییەکانیان بەوە قایل بکرێن کە کیشوەری بەستەڵەکی باکوور وەکو سنوورێکی جیۆپۆلیتیکی نێوان هەردوو ئەمریکا لە لایەك و ئاسیا و ئەوروپا لە لایەکی ترەوە هەژمار بکەن.

سەرکردەی هێزی ئاسمانی سوپای ئەمریکا جەنەراڵ ئارنۆڵد لە ساڵی ١٩٤٦دا و لە دووتوێی بابەتێکیدا لە گۆڤاری "ناشاڵ جوگرافیك" دەربارەی گرنگی ناوچەی باکوور، دەنوسێت: "لەوانەیە هێرشێکی لە ناکاو لە بنمیچی زەوییەوە دەست پێ بکات، ئەگەر نەبینە خاوەن ژمارەیەك پێگەی ئاسمانی لە چواردەوری ئەو ناوچەیە". دیارە دانانی هێڵی "هوشیارکردنەوەی خێرای دووری" لە ناوچەی بەستەڵەکی باکوور یەکێك بوو لە بەرچاوترین نیشانەکانی گرنگی دان بەو لایەنە،چونکە هێزی سەربازیی ئەمریکا بەو هۆیەوە زنجیرەیەك وێستگەی راداری لە ناوچەکەدا دامەزراند کە لە باکووری رۆژئاوای ئەلئەسکاوە درێژ دەبوونەوە هەتاکو دوورترین ناوچەی ۆوژهەلاتی کەنەدا بێجگە لە ئایسلەندا و گرینلاند.

((هوشیارکردنەوەی خێرای دووری: سیستمێکی رادار بوو کە ئەمریکا لەو ناوچانە دایمەزراند بۆ زانینی پێشوەختەی هەر دەستدرێژییەکی یەکێتی سۆڤێت و هوشیار کردنەوەی خێرا لە کاتی ڕوودانی هەر هێرشێکی دەریایی یان زەمینی- وەرگێڕ))

لە ساڵانی پەنجاکان بەسەرەوەش، ئەو هێڵە رادارییە بەکار دەهێنرا، بە هەماهەنگی لەگەڵ دوو هێڵی دیکەدا (ناوەڕاستی کەنەدا و پاینتری)، بۆ ئاشکراکردنی هەر مووشەکێك یان هەر فڕۆکەیەکی جەنگیی سۆڤێت کە نیازی هێرش کردنە سەر ئەمریکای هەبێت.

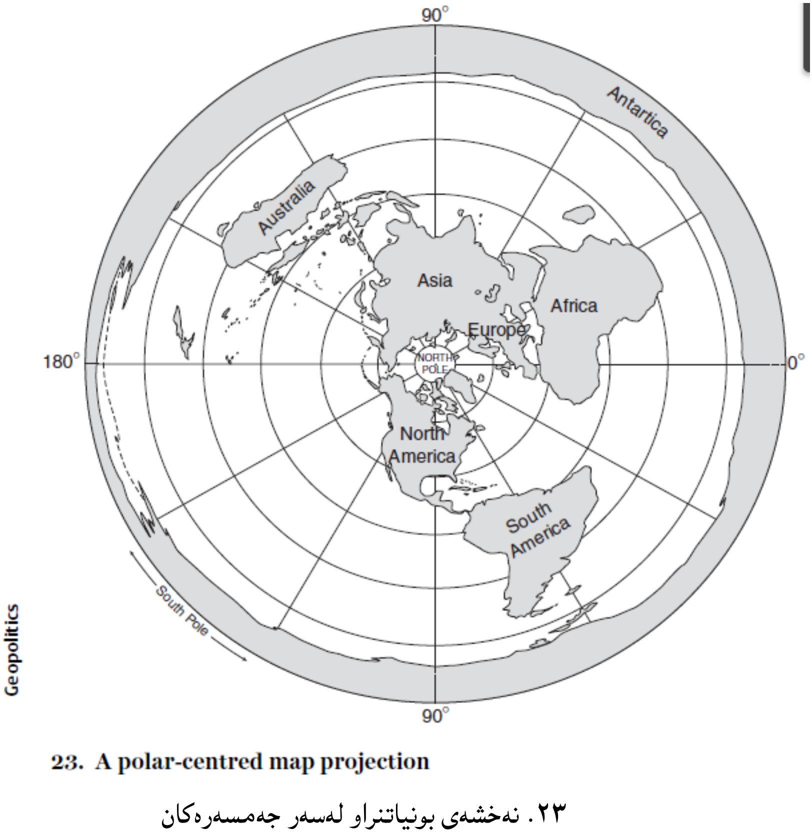

23. A polar-centred map projection

٢٣. نەخشەی بونیاتنراو لەسەر جەمسەرەکان

دیارە "هوشیارکردنەوەی خێرای دووری" وەکو بەردی بناغەی فەرماندەیی بەرگریی ئاسمانی باکووری ئەمریکا،(٦٣) وێستگەی بەخۆوە دەگرت کە بە درێژایی زیاتر لە(٦٠٠٠) میل درێژ ببوونەوە. ئەم هەنگاوە بەلای کەنەدییەکانەوە کە لە ناوچەکانی باکووری وڵاتەکەیان سەرپەرشتی

وێستگەکانیان دەکرد، سوودبەخش بوو بۆ پتەو کردنی سەربەخۆیی وڵاتەکەیان لە ناوچەی بەستەڵەکی باکوور، چونکە کەرەستەیەکی کاریگەر بوو بۆ پاراستنی سنوورەکانیان.

شەڕی سارد و شێوەی زەوی

لە سەردەمی شەڕی سارددا، زانایانی بواری نەخشە و جیۆدیتی (کورتترین هێڵ لە نێوان دوو خاڵ یان دوو ناوچەدا - وەرگێڕ) دووپاتی ئەوەیان دەکردەوە کە گرنگە سیستمێك دابنرێت بۆ دەستنیشانکردنی وردی شوێنەکان و دووریی نێوانیان، چونکە بە ئامانج گرتنی هەر ناوچەیەك لە ڕێگای مووشەکی بالیستی کیشوەربڕەوە پشت بەو جۆرە زانیارییە دەبەستێت. زاراوەی "شێوەی زەوی" یش بۆ وەسف کردنی پرۆسەی دەستنیشانکردنی وردی جوگرافیای ڕاستەقینەی زەوی بەکار دێت. دیارە هاوکات لەگەڵ گرژیی روو لە زیادبوونی نێوان زلهێزەکاندا، دامەزراوەی سەربازیی ئەمریکا زیاتر بە پەرۆش بوو بۆ وەدەستهێنانی زانیاریی سیخوڕیی وردتر دەربارەی بلۆکی ڕۆژهەڵات. ئیتر سیستمی سەتەلایتی تازە لە جۆری "کۆرۆنا" کە لە ساڵی ١٩٥٨ هەڵدرا، بە کەرەستەی زۆر گرنگ دادەنران بۆ کۆکردنەوەی زانیاری سیخوڕیی جوگرافیایی. لە سەردەمی شەڕی ڤێتنامیشدا، وێنەکانی سەتەلایت بەکار دەهێنران بۆ دەستخستنی نەخشەی وردتری باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا. ئەو نەخشانەش سوودی زۆریان هەبوو بۆ فڕۆکەکانی ئەمریکا کە بۆمبارانی ئەو وڵاتەیان دەرکرد، هەرچەندە ئەو کردە سەربازییانە دەرەنجامی کارەسات ئامێزیشیان لەسەر خەڵکی سیڤیل بەجێ دەهێشت.

وادیارە ئەم هەستکردنە بە نزیکیی جوگرافی یەکێك بووە لە هۆکارەکانی نیگەران بوونی بەردەوامی ئەمریکا و روسیا بەرامبەر بە یەکتر. بۆ نموونە کاتێك کێشەی مووشەکەکانی کوبا لە سەرەتای ساڵانی شەستەکاندا سەری هەڵدا، ئەمریکا و روسیا توانای پەڕینەوەی ئاسانیان لە زەریای بەستەڵەکی باکوور هەبوو. تەکنەلۆجیای مووشەکییش لە لای خۆیەوە بە ڕادەیەك پێش کەوتبوو کە سەرۆك و سەرکردەکان و ڕاوێژکارەکانیان باسیان لەوە دەکرد کە بۆ وەڵامدانەوەی هەر هێرشێکی بەرامبەر، پێویستییان بە تەنها چەند خولەکێك دەبێت نەك چەند کاتژمێرێك وەکو ئەوەی پێشتر باو بووە. دیارە ئەم چڕبوونەوە هزری و جوگرافییە کاریگەری لەسەر کولتووری گشتی تایبەت بە شەڕی ساردیش دروست کردبوو وەکو فیلم، بەرنامەی تەلەفزیۆن، ڕێکلام، و فیلمی کارتۆن کە بابەتی چڕبوونەوەو نزیك بوونەوەی جیهانییان بۆ بینەرو بیسەرەکانیان روون دەکردەوە. لەم چوارچێوەیەدا نوسەری ناودار "ئەلاستەیەر ماکلین" چەند فیلمێکی سەرنجڕاکێشی بەرهەم هێنا وەکو " زێبرای وێستگەی بەفر" و " شەوی بێ کۆتایی" کە باس لە چیرۆکی فێڵ لێکردن و مەترسی خستنە سەر جەمسەری باکوور دەکەن. بە تایبەتی فیلمی " زێبرای وێستگەی بەفر" کە دواتر کرایە فیلمی

هۆلیوود، ئەو هەستەی لە شاشەی سینەماکاندا دروستکرد کە چۆن کیشوەری بەستەڵەکی باکوور بووەتە هێڵی پێشەوەی پێکدادان لە نێوان زلهێزەکاندا.

نەخشەکانی ئەمریکا و هەڕەشەی یەکێتی سۆڤێت

بێگومان شەڕی ساردی نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤێت مەترسییەکی زۆری بۆ سەر هەردوولا دروست کردبوو. بۆ نموونە، یەکێتی سۆڤێت لە نەخشەکانی ئەمریکادا وەکو ورچێك وێنا دەکرا کە هەڕەشە لە دراوسێ ئەوروپییەکانی دەکات. بابەتێکی گۆڤاری "تایمز" یش کە لە مانگی ئاداری ساڵی ١٩٥٢دا بڵاو کرایەوە، یەکێتی سۆڤێتی بە جوڵەیەکی بەردەوامی وەکو جوڵەی خوێن بەرەو ئەوروپای رۆژئاوا وێنا کردووە کە لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی خوێناوی کردنی ئەو ناوچانەی پێیان دەگات. چەند نەخشەیەکی تریش هەبوون کە لە هەردوو گۆڤاری "ساتیردەی ئیڤینینگ پۆست" و "لایف" بلاو کرانەوە، یەکێتی سۆڤێتیان بە هەشت پێیەك شوبهاندووە کە دەتوانێت لە یەك کاتدا دەست لە کاروباری چەندین ولاّت وەر بدات.

دوای چل ساڵیش لە ململانێی شەڕی سارد، بایەخی جوگرافیی ئەمریکا بە شێوەیەکی باش و دروست بە ئاراستەی باکوور گۆڕاوە. نەوە یەك لە دوای یەکەکانیش گەیشتنە ئەو بڕوایەی کە زەریای بەستەڵەکی باکوور ئەمریکاو یەکێتی سۆڤێت لە یەك جیا دەکاتەوە، بەلاّم ئەو زەریایە چیتر ناتوانێت ببێتە رێگری فیزیکی لە بەردەم بۆمبهاوێژ و ژێردەریاییە کیشوەربڕەکانی هەردوولادا. بە کۆتایی هاتنی شەڕی ساردیش لە ١٩٨٩-، ١٩٩٠ هێڵی "هوشیارکردنەوەی خێرای دووری" بوو بە مەترسییەکی سروشتی و بەرپرسیارێتییەکی سیاسی لە هەمان کاتدا. ئیستا گەشتیارە ئەمریکییەکان سوود لە بەفرشکێنەکانی پێشووی یەکێتی سۆڤێت وەردەگرن بۆ گەیشتن بە جەمسەری باکوور کە بە هۆی توانەوەی سەرپۆشە بەفرییەکانەوە، چیتر ئەستەم و دوورە دەست نییە. ئەم گۆڕانکارییە جوگرافییەش زۆر گرنگە، چونکە ئێستا کیشوەری بەستەڵەکی باکوور بووەتە هێڵی پێشەوە بۆ جۆرێکی جیاواز لە رووبەڕووبوونەوە کە بریتییە لە کەڵەکە بوونی پاشماوە پیشەسازییەکان و هەروەها کەرەستەی ژەنگاوی بووی سەردەمی شەڕی سارد.

بابەتێکی جوگرافیناسی ئەمریکی تۆماس بارنیت بە ناونیشانی "نەخشەی تازەی پەنتاگۆن" لە ئاداری ٢٠٠٣ لە گۆڤاری ئیسکوایەر بلاو کرایەوە. بابەتەکە کە لە دوای هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ نوسراوە، نەخشەیەکی لەگەڵدایە کە نەخشەی شەڕی ساردی نێوان رۆژهەلاّت و رۆژئاوا و تەنانەت نەخشەسازیی باکوور و باشووری دوای شەڕی ساردیش سەرەوژێر دەکات .بارنیت کە بە راوێژکاری پەنتاگۆن و ئەندامی فاکەڵتی لە کۆلیژی هێزی دەریایی ئەمریکا وەسف دەکرێت، نەخشەسازییە تازەکەی لەسەر دابەش کردنێکی جوگرافی سادەی نێوان ناوچەکانی کرۆك و بۆشایی

بونیات ناوە. دیارە گرنگیی هەوڵە نەخشەییەکانی بارنیت تەنها لە کاتی بڵاو کردنەوەکەیدا خۆی نابینێتەوە، بەڵکو لەوەدایە کە بارنیت و چاودێرانی تازە موحافەزەکاری وەکو رۆبەرت کاگان و فرنسیس فۆکۆیاما، بوونەتە کەسایەتی بەرچاوی دوای شەڕی سارد و دوای هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١.

دیارە بە هەمان شێوەی کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، سەرەوژێر کردنی نەخشەسازییەکانی تایبەت بە شەڕی سارد بووە هۆی دروستبوونی تەنگژەیەکی جوگرافی لە ساڵانی نەوەتەکاندا. ئەڵبەتە داڕشتنی نەخشەی ماوەی دوای شەڕی سارد بە شەوق و زەوقێکی گەورەوە ئەنجام دراوە،چونکە رۆشنبیران و خاوەن ئایدیۆلۆجییە رۆژئاواییەکان گرەویان لەسەر گرنگیی دارمانی رژێمە کۆمۆنیستییەکان و دابەشبوونی یەکێتی سۆڤێت دەکرد. بەلای رۆشنبیرانی وابەستە بە پرۆژەی "سەدەی تازەی ئەمریکا" وە، پێشوازی کردنی ئیدارەی سەرۆك کلینتون لە جیهانگەرایی و جیهانی فرە جەمسەری هەڵەیەکی ترسناك بوو. بە بۆچوونی ئەوان، لە جێگای ئەوەی ئەمریکا بچێتە ناو جیهانێکەوە کە تێیدا هەماهەنگی و شێوازەکانی حوکمی دوور لە ناوچەگەری بالادەست بێت، باشتر وایە ئامادەسازی بکات بۆ بەکاربردنی هەژموونی سەربازی و سیاسی خۆی بەمەبەستی کۆنترۆڵکردنی جیهانێك کە لە جاران زیاتر مەترسیدارە.

نەخشە، وێنەی مانگی دەستکرد، و هەواڵگری

ئەمریکا و سەدام حوسێن

رۆژنامەنوسی بەریتانی "رۆبەرت فسك" چیرۆکی بازرگانێکی چەکی ئەڵمانی دەگێڕێتەوە کە باسی کۆبوونەوەیەکی خۆی بۆ کردووە لەگەڵ چەند بەرپرسێکی پەنتاگۆن لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکاندا. باسەکەی بەم شێوەیە بووە:

بەڕێز فسك... لە سەرەتای شەڕەکەدا لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠، لە لایەن پەنتاگۆنەوە بانگهێشت کرام. لەوێ تازەترین وێنەی هێڵەکانی پێشەوەی ئێرانییەکانیان پێشکەش کردم کە مانگە دەستکردەکانی ئەمریکا تۆماریان کردبوون. ئیتر هەموو شتێك لە وێنەکاندا دەردەکەوت:

شوێنی چەك و تەقەمەنی ئێرانییەکان لە عەبادان و ئەودیوی خورەمشار، هێڵەکانی کەندەك (خندق) لە لای رۆژهەلاتی رووباری کارون، و دیواری تانکەکان- هەزارەها تانك- بە درێژایی سنوورەکانی باشووری ئێران بەرەو کوردستان. هیچ سوپایەکیش چاوەڕوانی لەوە زیاتری لێ ناکرێت. ئینجا منیش نەخشەکانم هەڵگرت و لە واشنتونەوە بە فڕۆکە بەرەو فرانکفۆرت بەڕێ کەوتم، لەوێشەوە لە رێگای هێڵی ئاسمانی عێراقەوە راستەوخۆ بەرەو بەغدا. عێراقییەکان بەم دیارییە زۆر زۆر سوپاسگوزار بوون.

بێگومان بە پێی نەخشەسازییەکەی بارنیت، جیهان پڕە لـە مەترسـی بـە تایبـەتییش کـە تـۆڕە تیرۆریستییەکان و حکومەتە شەڕخوازەکان دەتـوانن زیـان بـە نەخشـەی جیۆپـۆلیتیکی و سیسـتمی جیهانی بگەیەنن. هاوکات سەبارەت بەو وڵاتانەی کە لە ناو دڵی زەویـدان، دابڕانیـان لـە کۆمـەڵگای جیهانی بە مەترسیدار دەژمێردرێت. لە جیهانێکیشدا کە دابەش بووە لە نێوان "کرۆکێکی چـالاك" و "بۆشاییەکی پەرتەوازە"دا، نەخشە تازەکـانی بارنیـت، ئـەو وڵاتانـەی هەماهـەنگن لەگـەڵ بـەها و سیاسەتەکانی ئەمریکا لەو وڵاتانە جیا دەکاتەوە کە بە پێچەوانەی ئەو سیاسـەتانە کـار دەکـەن. لـە ئەنجامیشدا، ئەم دابەش کردنەی جیهان دەبێتە پاساو بـۆ بـەکار هێنـانی هێـزی ئـەمریکا لـە چـەند ناوچەیەکی تایبەتدا وەکو عێراق لە ئێستادا و لەوانەیە ئێرانیش لە ئایندەدا.

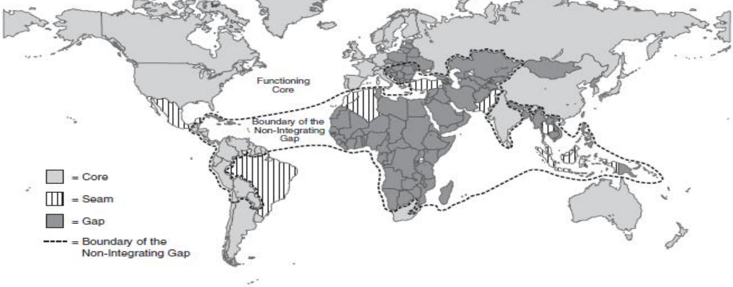

24. Barnett's functioning core and non-integrating gap

٢٤. نەخشەکەی بارنیت کە تێیدا کرۆکی کارا و بۆشایی یەکنەگرتووی زەوی دەردەکەون

بارنیت دەڵێت کە بۆچوونەکەی لەسەر ئەنجامگیرییـەکی سـادەی جـوگرافی بـەم شـێوەی خـوارەوە بونیاتنراوە: پێویستە مەترسی لە ڕێگای شوێنەکەیەوە دەستنیشـان بکرێـت نـەك سەرچـاوەکەی. بـە واتایەکی تر، ئەم بۆچوونە جوگرافییە وەکو ئەوەی ماکنـدەر و ئـەوانی پێشـتر، بایـەخ بـە ناسـاندن و باسکردنی مەترسی لە سەر ئاستێکی جیهانی دەدات. بارنیت لە کتێبێکیدا کە وەکو بەدواداچوون بـۆ تیۆرەکەی دایناوە، دوو نەخشە بکار دێنێت بۆ ئەوەی زیاتر تیۆری دابەش بـوونی جیهـان بەسـەر دوو بەشدا بسەلمێنێـت. لە نەخشەی یەکەمدا کە لەگەڵ بابەتەکەی گۆڤاری ئیسـکوایەر بـەکاری هێنـاوە، جیهان بەسەر دوو پشکدا دابەش بووە و ناوچەیەکی شین بە درێژایی هێڵی ناوەڕاست دەدرەوشێتەوە تـا

ئاماژە بەو بۆشاییە مەترسیدارە بکات. ئەمانە پارچەکانی جیهانن کە وڵاتە شکستخواردووەکان بەڕێوەیان دەبەن و یان ئەو ناوچانەن کە وەکو پێویست تێکەڵ بە سیستمی جیهانی نەبوون.

نەخشەی دووەمیش وەسفی دەستتێوەردانی ئەمریکا لە سەردەمی دوای ساڵی ١٩٩٠ دەکات و چەند لایەنێکی جیاواز دەگرێتەوە وەکو: دەستتێوەردانی مرۆیی، شەڕ کردن، چۆڵکردن، و نیشتەجێ کردنی کاتی. بێگومان ئامانجی بنەڕەتیی هەردوو نەخشەکە ئەوەیە کە چۆنێتی تێوەگلانی بەردەوامی هێزەکانی ئەمریکا لەم بۆشاییە پەرت و بڵاوەدا روون بکاتەوە، هەرچەندە سوودێکی ستراتیجی گەورەشی بۆ ئەمریکا بەدواوە نییە. بارنیت لە لای خۆیەوە رەخنەی لە دەستتێوەردانەکانی ئەمریکا لە ساڵانی نەوەتەکاندا گرتووە، چونکە بە بۆچوونی ئەو، بە باشی هەڵسەنگاندن بۆ دەستتێوەردانەکان نەکراوە تا بزانن ئایا ئەو کردە سەربازییانە تا چەند لە بەرژەوەندی ئابووری و ئاسایشی ئەمریکادا بوون.

بەگشتی، وەکو ئەوەی سوزان رۆبەرتس و جوگرافیناسانی دیکە ئاماژەی پێ دەکەن، رووبەرە سیاسییە جیهانییەکان بەوە پێناسە دەکرێن کە ئایا بە باشی بەیەکەوە بەستراون (واتا رێکخراون) یان پەرتەوازەن (واتا شێواون). لەم جیهانەدا کە بە شێوەی کۆمپیوتەرە، ئەمریکا رۆڵی بەڕێوەبەر دەگێڕێت و جیهانگەرایی تازە- لیبراڵی بەرنامەی کۆمپیوتەرەکەیە. بە بۆچوونی بارنیت، پێویستە ستراتیجییەتی ئەمریکا لەسەر بنەمای زیادکردنی ئەندامێتی وڵاتانی کرۆك و دەستتێوەردانی یەکلاکەرەوە لە بۆشاییە پەرتەوازەکەدا بونیات نرابێت. بۆ ئەوەی ئەو ئەرکانەش جێبەجێ بکات، پێویستە ئامادە بێت بۆ ئەنجامدانی کردەی یەکلایەنە بە مەبەستی رێکخستنەوەی سیستمی جیهانی. لەبەر ئەوە پێویستی بە چەند رێسایەکی تازە دەبێت بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ بۆشاییە پەرتەوازەکەدا، بە تایبەتییش چونکە ئەو بۆشاییە ناچێتە ژێر باری سیستمی پەیڕەوکراو لە وڵاتانی ناوچەی کرۆك. بەڵام دامەزراوەکانی وەکو دادگای تاوانی نێودەوڵەتی هەوڵ بۆ سنووردار کردنی دەسەڵاتی ئەمریکا دەدەن بە تایبەتی لەو کاتەی کە ئەو وڵاتە پێویستی بە دەستێکی کراوە دەبێت بۆ سەپاندنی یاساو سەقامگیری لەو شوێنانەی جیهان کە دوور لە یاسا هەڵس و کەوت دەکەن. بێگومان ئەم بێزارییەی ئەمریکا لە هەڵس و کەوتی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی بەهەمان شێوە نەتەوە یەکگرتووەکان و یاسای نێودەوڵەتییش دەگرێتەوە.

وادیارە لە سایەی ئەو بارودۆخەدا، رۆڵی ئیمپریالی ئەمریکا لە چوارچێوەی نەخشەو هەڵسەنگاندنە نێوخۆییەکاندا دەمێنێتەوەو قەتیس دەبێت. بۆچوونەکەی(بارنیت) یش کە گوایا ئەمریکا خەریکی رێکخستنی شێوە سیستمێکی جیهانییە، دەبێتە مایەی سەرسوڕمان بۆ ئەوانەی

ڕەخنە لە ڕۆڵی ئەو وڵاتە لە بوارەکانی پێشخستنی دیموکراسی و ئازادی و بازاڕی ئازاد دەگرن، بە هۆی چالاکییەکانی ئەمریکا لە جیهانی سێیەم لە سەردەمی شەڕی سارد و دوای ئەو ماوەیەش. دیارە دووپاتکردنەوەی ئەوەی کە بن لادن و تۆڕی قاعیدە "دەرەنجامێکی ڕاستەوخۆی ئەو بۆشاییەن"، تەنها خوێندنەوەی چەند تاك و گروپێکە کە کەوتوونەتە ژێر کاریگەری سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکای سەردەمی شەڕی سارد، بە تایبەتییش لە ڕووی پەیوەندی نێوان ئەمریکا و سعودیە و ئەمریکا و (پاکستان) ەوە کە بۆ زیاتر لە شەست ساڵ دەگەڕێتەوە. لەم چوارچێوەیەشدا نەخشەی نوێی پەنتاگۆن خەونێکی ترسناکەو ئەزموونی ئەمریکا لە عێراقی دوای ساڵی ٢٠٠٣ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە پاڵپشتی کردنی دیموکراسی و بازاڕی ئازاد لەو وڵاتانەی ئەمریکا بە داگیرکار دەژمێرن، مەترسی گەورە دەخاتە سەر هێزی سەربازیی ئەمریکا.

ئەنجام

وا دیارە بایەخدان بە نەخشە وەکو هۆکارێکی پەسەند بۆ تێگەیشتن لەوەی کە پێی دەوترێت ڕاستییەکانی سەر زەوی، لە ناوجەرگەی جیۆپۆلیتیکەوە هەڵدەقوڵێت. نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیکییش هاوکات لەگەڵ نەخشەسازاندا، نارەزایی بەرامبەر هەر بۆچوونێك دەردەبڕن کە نەخشەکانیان بە دەرچوون لە چوارچێوەو ئامانجی جوگرافی تۆمەتبار بکات. بێگومان نەخشە بە کەرەستەیەکی دەسەڵات دادەنرێت و حکومەتەکانیش لە دێر زەمانەوە درکیان بە گرنگی ئەو کەرەستەیە کردووە. لە ڕاستیدا زۆربەی وڵاتان و بەتایبەتییش ئەوانەی کێشەی ناوچە و سنووریان هەیە، هەمیشە کۆنترۆڵی پرۆسەی بەرهەمهێنان و بڵاوکردنەوەی نەخشەیان لە دەستی خۆیاندا هێشتووەتەوە. بۆ نموونە لە حاڵەتی هند و ئەرجەنتیندا، نەخشە لە لایەن دەسەڵاتی سەربازییەوە دادەنرێت. هەر نەخشەیەکیش کە دوورگەکانی فۆکلاند بە "ئیسلاس مالڤیناس" ناوزەد نەکات، ئەوا وەکو سووکایەتی کردنێکی فیدراڵی بە وڵاتی ئەرجەنتین دەژمێردرێت چونکە"ئیسلاس مالڤیناس" بە مانای ئەوە دێت کە دوورگەکان خاکی ئەرجەنتینن نەك بەریتانیا.

بە گشتی، دەکرێ ئەو نەخشانەی لەژێر سانسۆری حکومەتدان ببنە کلیلی کاریگەر بۆ هەر گۆڕانکارییەك کە لە بۆچوونی جیۆپۆلیتیکی وڵاتاندا ڕوو بدات. هەرچەندە ئەم بەشە زیاتر باس لە چەند نموونەیەکی کەمی ئینگلیزی و ئەمریکی دەکات دەربارەی گۆڕینی پرۆژەی نەخشەسازی لەم سەد ساڵەی دواییەدا، بەڵام تەقلیدێکی نەخشەسازی کۆنتر و دەوڵەمەندتر بەدی دەکرێت کە جیهانی ڕۆژئاواو ئیسلامی و کۆنفۆشیۆسیش دەگرێتەوە. بۆ نموونە لە وڵاتی چیندا، هەوڵی زۆر دەدرێت بۆ

هوشیار کردنەوەی خەڵك دەربارەی کیشوەری ئەفریقا وەکو هاوبەشێکی کۆمەڵایەتی. ئەمەش لە کاتێکدا دێت کە بازرگانی و وەبەرهێنانی ئابووری لە نێوان هەردوولادا رووی لە زیادبوون کردووە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، میدیا و کەرتی پەروەردەی ئەو وڵاتە پێداگری لەسەر بابەتی گرنگی دیکە لە جوگرافیای سیاسی کۆماری خەڵکی چین دەکەن، وەکو کاریگەریی داگیرکردنی ژاپۆن بۆ کۆماری مەنشوریا لە ساڵەکانی بیستەکان و سییەکانی سەدەی رابردوودا، مەحاڵیی دابەش بوونی چین و تایوان و هەروەها پێویستی بەربەرکانێ کردنی هەژموونی ئەمریکا لە ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمن.

بەشی شەشەم

جیۆپۆلیتیکی گشتی

ئایا بەم دواییە لە جۆری ئەم فیلمانەتان بینیوە: تێکشکانی ناڕاستەخۆ (٢٠٠١)، لە پشتەوەی هێڵەکانی دوژمنەوە (٢٠٠١)، فرمێسکەکانی خۆر (٢٠٠٣)، و یەکگرتوو ٩٣ (٢٠٠٥)؟ بە لای زۆربەی خەڵکەوە، فیلم بۆ سەیر کردن و چێژ لێ وەرگرتنە بە بێ ئەوەی بینەر بە وردەکارییەوە بیر لە هێڵە گشتییەکانی چیرۆکەکەو شوێنی رووداوەکان و یان گفتوگۆی نێوان کاراکتەرەکان بکاتەوەو شیکردنەوەیان بۆ ئەنجام بدات. هەر کەسێکیش بە قووڵی بیر لە ناوەڕۆکی چیرۆکی ئەو فیلمانە یان شێوەی نیشاندانیان بکاتەوە، ئەوا دەچێتە خانەی ئەو پسپۆرانەی کە مشت و مڕ لەسەر بابەتی "فیلم لە سەردەمی تیرۆر"دا دەکەن. بە بۆچوونی پسپۆری پەیوەندییەکانی دەرەوە "سینسیا ویبەر" یش، ئەو فیلمانە زۆر گرنگ و بەهادارن، چونکە دەکرێ بەکار بهێنرێن بۆ ئەوەی بزانرێت چۆن جیۆپۆلیتیکی پراکتیکیی لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا لە رێگای جیۆپۆلیتیکی گشتیی هۆلیۆدەوە نیشان دەدرێت. واتا ویبەر بە ئاشکرا پێداگیری لەسەر "وانەی ئەخلاقی" ناو فیلمەکان دەکات کە لە شێوەی چەند پرسیارێکدا خۆی دەبینێتەوە وەکو: چۆن هەڕەشە نیشان دەدرێت؟ ئایا دەکرێ هاوشێوە بۆ هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر دروست بکرێت؟ ئەو وانە ئەخلاقییانە چین کە لە فیلمەکان وەریان دەگرین؟ ئەگەر فیلم رۆڵی هەبێت لە ناساندن و دروستکردنی ناسنامە تاکە کەسی و دەستەجەمعییەکانیشدا، کەواتە چی وانەیەکی سیاسی و جوگرافی لە رووداوی دڵتەزێنی وەکو ١١ی سیپتەمبەر وەردەگیرێت؟

بەلاّم هاوکات وێنا کردن و پراکتیزە کردنی جیۆپۆلیتیکی لە رێگای چەند هۆکارێکی راگەیاندنیشەوە وەکو تەلەفزیۆن، موسیقا، فیلمی کارتۆن، ئینتەرنێت، و رادیۆ ئەنجام دەدرێت. ئەم سەرچاوانەش بە لای زۆرینەی خەڵکەوە لە رووی دابینکردنی زانیاری دەربارەی رووداوەکانی ئێستا و رووداوی رابردوویش گرنگ و بایەخدارن. بەشێك لەو هۆکارە راگەیاندنانە،ئەگەر هەمووشیان نەبن، لەبەر شوێنی جوگرافی بلاّو کردنەوەیان و دەستگەیشتنی خەڵك بە تەکنەلۆجیا، بە ئاسانی بەردەست دەبن بە تایبەتییش لە ناوچەکانی وەکو ئەمریکای باکوور و ئەوروپا و چەند ناوچەیەك لە کیشوەری ئاسیا. بێگومان دەست گەیشتن بە ئینتەر نێت لە ناوچەکانی وەکو بیابانی ئەفریقا وەکو پێویست نییە، بەلاّم لە بەرامبەردا ئەمریکا گەورەترین سەرچاوەیە بۆ دابینکردنی زانیاری ئینتەرنێت لە جیهاندا. هەروەها بالاّدەستیی زمانی ئینگلیزی لەسەر ئاستی جیهان لەم رووەوە گرنگە و سەردەم و

زەمانەش ڕۆڵی خۆیان هەیە. بۆ نموونە، بەرنامە گاڵتەجاڕییەکەی "جۆن ستیوارتس" بە ناوی "دەیلی شۆ" بە لای زۆرێك لە لاوانی ئەمریکاوە بە گرنگترین سەرچاوەی هەواڵ دادەنرێت.

لەم بەشەدا، باس لە ڕۆڵ و کاریگەریی گەورەی وێناکردنی بابەتەکانی ناوچە، سەرچاوە، ناسنامە، و سیاسەت لە جیۆپۆلیتیکی گشتدا دەکەم، بێجگە لەو جموجوڵانەی کە لە میدیای جیهانیی لەم بارەیەوە بەرچاو دەکەون. بە مەبەستی کورتبڕییش، بایەخی زیاتر بە شێوازەکانی میدیا وەکو فیلم، تەلەفزیۆن، ڕادیۆ، و ئینتەرنێت دەدەم کە ئەمەش تا ڕاددەیەك حەزو ئارەزووی خۆم لەم بارەیەوە دەردەخات. هەروەها بەشی هەرە زۆری گفتوگۆکان لە ڕێگای ئاماژە کردن بە میدیا ئینگلیزی زمانەکانی وەکو هۆلیوود، BBC World Service، و دەنگی ئەمریکا ڕوون دەکرێنەوە نەك ڕۆژنامەی عەرەبی، سینەمای ئێرانی، تەلەفزیۆنی چینی، و یان ڕادیۆی مۆسکۆوە. هیواداریشم ئەم بەشە ببێتە هاندەر بۆ خوێنەرانی ئارەزوومەند تا سوود لە سەرچاوەی میدیایی بەشەکانی تری جیهان وەربگرن.

ڕادیۆی فەردا و پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و ئەمریکا

ڕادیۆ فەردا کە لە کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٢ دامەزراوەو بارەگاکەی لە شاری (پراغ)ی پایتەختی کۆماری (چیك)دایە، لە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە سەرچاوەی دارایی بۆ دابین دەکرێت. ڕادیۆکە بە زمانی فارسی بەرنامەکانی پەخش دەکات و ئامانجیشی گەیشتنە بە بیسەرانی ئێرانی و ئێرانییەکانی تاراوگە لە ڕێگای بەرنامەی مۆسیقا و پەخشی هەواڵەکانەوە. بەلاّم ئامانجی ڕادیۆکە تەنها بریتی نییە لە نیشاندانی وێنەیەکی ئەرێنی ئەمریکا، بەڵکو "خەبات لە پێناو ئازادی و مافی چارەی خۆنوسینیش لە ئێران" دەگرێتەوە. وەکو کاردانەوەیەکیش بۆ ئەو هەنگاوە، حکومەتی ئێران تەکنەلۆجیای شپرزەکردن (تشویش) ی لە وڵاتی کوبا کڕی بەمەبەستی ڕیگا گرتنلە هاووڵاتیانی ئێرانی لە گوێ گرتن و بیستنی بەرنامەکانی ئەو ڕادیۆیە. هەر لە چوارچێوەی ئەو کاردانەوەشدا، ئێران کەناڵێکی ئاسمانی تەلەفزیۆنی بە زمانی عەرەبی دامەزراند بە ناوی کەناڵی (العالم) بەمەبەستی گەیاندنی کولتووری وڵاتەکەی بە عێراق و شوێنەکانی تر. ئەمەش بە کارێکی زۆر گرنگ بۆ ئێرانییەکان دەژمێردرێت، چونکە ئەمریکا هەمیشە ئێران بە داڵدەدانی ڕێکخراوە تیرۆریستییەکانی ناو عێراق و لوبنان تۆمەتبار دەکات بێجگە لە تۆمەتی پەرەدان بە بەرنامە ئەتۆمییەکەی.

وادیارە یەکێك لە بەرچاوترین شێوازەکانی پەوەندی ئەلیکترۆنی لە ئێراندا بریتییە لە "بلۆگ"بە تایبەتییش لە نێو لاواندا، هەرچەندە حکومەتی ئەو وڵاتە بە زۆری هەوڵ بۆ گرتنی ئەو کەسانە دەدات کە بلۆگینگ" بەکار دێنن. هەوڵی گرتنی لاوەکانیش کاتێ زیاتر دەبێت کە لە ژیاننامەکانیاندا لەسەر ئەو لاپەڕەیە ئاماژە بە یاخیبوونی سیاسی دەکەن.

میدیا و جیۆپۆلیتیکی گشتی

مایەی سەرسوڕمانە کە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك پێشتر بایەخی زۆریان بە جیۆپۆلیتیکی گشتی نەداوە، سەرەڕای ئەوەی کە میدیا رۆڵی گرنگ دەبینێت لە تێگەیشتنی مرۆڤ و کارلێکردنی لە جیهاندا. هەر یەك لە ئێمە خاوەن هۆکاری میدیایی تایبەت بە خۆیەتی کە لە رێگای دەست گەیشتن و کارلێکی میدیا جیاوازەکانی وەکو رۆژنامەو رادیۆ و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێتەوە بۆمان دروست بووە. دیارە بەهۆی زۆریی ژمارەی کەناڵە تەلەفزیۆنییە ئاسمانییەکانەوە، ئەم چوار شێوازەی راگەیاندن هەمیشە بە رادەیەکی باش لەبەر دەستی زۆربەی دانیشتووانی ئەمریکای باکوور و ئەوروپا و بەشێکی زۆر لە ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمندایە. بێگومان لەوەتای راگەیاند لە سەدەی بیستەمدا بە چڕی هاتووەتە گۆڕەپانی کارەوە، پەیوەندیی جیهانیی توندو تۆڵ تر و خێراتر بووە. هەرچەندە زۆر جار شێوازی راپۆرتە رۆژنامەوانییەکان بە نەخوازراو دادەنرێت، بەلاّم ئەو راپۆرتانە گەلەکان و شوێنەکان و رووداوەکان بە باشی پێکەوە دەبەستنەوە.

گومان لەوەدا نییە کە دروستکردن و بلاّو کردنەوە و سوود وەرگرتن لە هەواڵەکان لە بنەڕەتدا یەکسان و هەماهەنگ نییە، چونکە هەندێك لە ئاژانس و کۆمەڵگاکان باشتر لە شوێنەکانی دیکە دەستیان بە سەرچاوەکانی هەواڵ را دەگات. لە رووی دروستکردنی هەواڵیشەوە، ئەوروپا و ئەمریکا لە پێشەوەن بە هۆی بالاّدەستیی دامەزراوە زەبەلاحەکانی وەکو

((CNN International, Time-Warner, News International, and BBC)).

ئەم دەزگایانە لە رووی بڕیاردان لەسەر شێوازو ناوەڕۆکی پەخش کردنەوە زۆر گرنگن، سەرەڕای بوونی ئەو رۆژێمە نەتەوەیی و نێونەتەوەییانەی کە تا رادەیەکی زۆر کۆنترۆڵی بینەر و بیسەرەکانی خۆیان دەکەن. ئەڵبەتە ئەوە راپۆرتی رۆژنامەوانی و پەخشی تەلەفزیۆن و بەرنامەی ئینتەرنێتە کە بڕیار دەدات چی جۆرە خەڵك و شوێن و رووداوێك شایستەی بایەخ پێدانی زیاترە. ئەم هەڵبژاردنەش لە لای خۆیانەوە کاریگەرییان لەسەر کاردانەوەی بینەران دەبێت بەرامبەر گێڕانەوەی رووداوی تایبەت بە قوربانی و تاوانباران، چەوسێنەر و چەوساوەکان، و تاکە ناسراو و گرووپە نەناسراوەکان. بۆ نموونە، زۆربەی خەڵکی پێگەیشتوو لە تەمەنە جیاجیاکاندا بە بیریان دێتەوە کەی و لە کوێ بۆ یەکەم جار وێنەی کوژرانی سەرۆك "کەنەدی"یان لە کانوونی یەکەمی ١٩٦٣دا لە رێگای تەلەفزیۆنەوە بینی. بەلاّم رووداوەکانی وەکو داڕمانی دیواری بەرلین لە تشرینی یەکەمی ١٩٨٩ و هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ زیاتر لە بیرو هزری نەوەکانی دواتردا زیندووە.

لەبەر ئەوەی راگەیاندن توانای دروستکردنی رای گشتی هەیە و لەسەر هەردوو ئاستی نێوخۆیی و جیهانییش کاریگەریی دەخاتە سەری ئەگەر بە شێوەی بەرفراوان پەخش و بڵاو بکرێتەوە، بۆیە هیچ مایەی سەرسوڕمان نییە کە حکومەتەکان هەوڵ بدەن بۆ رێکخستن و چاودێری کردن و پەکخستن و تەنانەت قەدەغە کردنی ئەو راگەیاندنانە بە پێی بەرژەوەندی خۆیان. ئەو هەرا گەورەیەش کە دوای بڵاو بوونەوەی وێنەکانی ناو زیندانی ئەبو غرێب هاتە ئاراوە، نموونەیەکی ئەم حاڵەتەیە. فیلمێکی دیکۆمێنتیی کەناڵی هەواڵی CBS ی ئەمریکی لە مانگی نیسانی ساڵی ٢٠٠٤دا لەم بارەیەوە بڵاو کرایەوە. تێیدا وێنەی چەند بەندکراوێکی عێراقی کە بە کامیرای دیجیتاڵی پاسەوانێك گیراوە، دەردەکەوێت لە کاتێکدا رووبەڕووی سوکایەتی پێکردن و ئەشکەنجەدان دەبنەوە. بێگومان کاریگەری ئەو فیلمە دیکۆمێنتارییە زۆر راستەوخۆ و وروژێنەر بوو. بۆیە ئیدارەی سەرۆك (بوش) ناچار بوو زۆر بە خێرایی سەرکۆنەی ئەنجامدەرانی رووداوەکە بکات و بە " چەند سێوێکی گەنیو" ناوزەدیان بکات. بەڵام بە لای رەخنەگران لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا چی لە ناوخۆ بێت یان لە دەرەوە، وێنەکان وەکو نیشانەیەك بۆ تاوانبارکردنی سیاسەتی دووفاقانەی ئەمریکا بەکار دەهێنران، بە تایبەتییش هەر کاتێك ئەو وڵاتە باس لە پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و نەریتی دیموکراتیی لیبراڵی بکات. هەرچەندە پێشتریش وێنەکان لە سەر سایتە جیاجیاکان بڵاو کرابوونەوە، بەڵام ئەو کەسانەی بڕیاریان دابوو بە توندی بەربەرەکانێی داگیرکاریی ئەمریکا بۆ عێراق بکەن، زیاتر بۆ ئەو مەبەستە سوودیان لە وێنەکان وەردەگرت. گروپێکی تر لە بینەرانی وێنەکان، شێوازی دیکەی راگەیاندن و کۆڕبەندی کۆمەڵایەتییان بەکار دەهێنا وەکو چاپخانە و پەیامی راستەوخۆ بە مەبەستی گفتوگۆ کردن و بیروڕا گۆڕینەوە دەربارەی مانا و بایەخی ئەو وێنانە.

بەمەش دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە هێزی جیۆپۆلیتیکیی راگەیاندن تەنها لە خودی پەخشکردندا نییە، بەڵکو گرنگیی زیاتر لە شێوازی باسکردنی کەسەکان، شوێنەکان، و یان رووداوەکاندایە، واتا بە چی رێگایەك وێنا دەکرێن بۆ بینەران. رووداوەکانی ئەم دواییەی نێوان لوبنان و باکووری ئیسرائیل نموونەی ئەم شێوازە باسکردنەیە، تێیدا بە لای بەشێکی زۆر لە بینەرانی ئیسرائیل و ئەمریکا و شوێنەکانی ترەوە، بۆمباران کردنی لوبنان لە لایەن ئیسرائیلەوە پاساوی خۆی هەبوو، چونکە کردەوەکانی حزبولڵا لە باشوری لوبنان هەرەشەی سەربازی راستەوخۆیان بۆ سەر ئیسرائیل دروست دەکرد. حزبولڵا تەنها بەرپرس نەبوو لە هێرشە مووشەکییەکان بۆ سەر باکووری ئیسرائیل، بەڵکو بە کوشتنی ژمارەیەك سەربازی ئیسرائیلی و هەروەها خەڵکی سیڤیل لە ئیسرائیل و شوێنەکانی دیکەی وەکو ئەرجەنتین تۆمەتبار کرابوو. بەڵام بە بۆچوونی خەڵکی دیکە، بۆمباران کردن و داگیرکردنی

سەربازیی باشوری لوبنان لە لایەن ئیسرائیلەوە نەگونجاو وبیٚ پاساو بوون، بێجگە لەوەی زۆرترین رادەی زیانیشی گەیاندە خەڵکی سیڤیلی ناوچەکە. بە هەر حاڵ، ئەم وێنەو هەواڵانە دوو بۆچوونی جیۆپۆلیتیکیی دژ بە یەکیان دروست کرد کە هەرگیز یەك ناگرنەوە.

هەروەها دەکرێ ئەم وێنەو هەواڵانە ببنە هاندەر بۆ حکومەتەکان و بزوتنەوە کۆمەلاّیەتییەکان و خەڵکی تریش تا داوای رێگا گرتن لەو جۆرە کردە سەربازییانە بکەن. لەوانەیە بەشێك لە بینەران شێوازی جیاوازیان بۆ کاردانەوە پەیڕەو کردبێت وەکو: پەیوەندی کردن بە تەلەفۆن بە مەبەستی سەرەخۆشی کردن لە کەس و کاری قوربانییانی بۆمبارانەکە، ناردنی نامەی ناڕەزایی لە رێگای رۆژنامەکانەوە، یان ناردنی ئیمەیلّ بۆ دام و دەزگا حکومییەکان. واتا وێناکردنی گەل و شوێنەکان لە راگەیاندندا هەموو جۆرێك لە سۆز و داواکاری بۆ پەرچەکردار بە دوای خۆیدا دێنێت، هەرچەندە ئەو داواکاری و پەرچە کردارانە جیاواز و جۆراوجۆریش دەبن. لە حاڵەتی شەڕی ساڵی ٢٠٠٦ لە نێوان ئیسرائیل و لوبناندا، ولاّتە رۆژئاواییەکانی وەکو ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنسا ناچار بوون هاوولاّتیانی خۆیان لە ناوچەکە بانگهێشت بکەنەوە و هەوڵ بۆ راگەیاندنی ئاگربەست و دەستتێوەردانی هێزی ئاشتی پارێزی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ناوچەی ململانێکەدا بدەن.

بەلاّم بە لای ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی توندڕەو لە رۆژهەلاّتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییەوە، بۆمباران کردنی لوبنان دەخرێتە چوارچێوەیەکی گەورەتر کە بریتییە لە دەستدرێژی یەهودی- مەسیحی بۆ سەر کۆمەڵگا موسڵمانەکان لە چەندین شوێنی وەکو ئەفغانستان، بۆسنە، چیچان، عێراق، و فەلەستین. هەرچەندە پێشتریش وێنەی ژمارەیەك منداڵی کوژراو لە بەیروت لە رۆژنامە رۆژئاواییەکاندا بلاّو کرابووەوە، بەلاّم ئێستا وێنەی دیکەی شۆکهێنەری ئەو رووداوانە لە سایتەکانی ئینتەرنێتدا بەرچاو دەکەون و کاردانەوەی توندیش لە هزری خەڵکی توندڕەودا دروست دەکەن. ئەوەتا لە تشرینی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٤دا، ئوسامە بن لادن، لە تۆمارێکی دەنگیدا کە لە ئینتەرنێت بلاّو کرایەوە، ئەوەی وەبیر هێنایەوە کە چۆن دیمەنی تاوەرەکانی شاری بەیروت، ئەوانەی فڕۆکە جەنگییەکانی ئیسرائیل هێرشیان دەکردە سەریان، هانی داوە تا بیر لە هێرش کردنە سەر چەند بینایەك لە ئەمریکا بکاتەوە. بەمەش ئاماژەی بە کردەوە سەربازییەکەی ئیسرائیل دەکرد کە لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٨٢ لە دژی لوبنان ئەنجام درا. ئەوەبوو دوای نزیکەی بیست ساڵ پلانەکەی جێبەجیٚ کرد و زیانێکی گیانی گەورەشی لیٚ کەوتەوە.

هۆڵیوود و ئەمریکا و سینەمای ئاسایشی نەتەوەیی

لە بەشی زۆری سەدەی رابردوودا، ئەمریکا ئەو وێرانکارییەی شەڕ و کارەساتە گەورەیـەی بـەخۆوە نەبینی کە وەکو کارێکی رۆتینی لە پارچەکانی دیکەی جیهاندا روویان دەدا، بێجگە لە هێرش کردنـە سەر بەندەری پیرڵ هاربەر لە کانوونی یەکـەمی ١٩٤١ و هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری ٢٠٠١دا. بەڵام سەرەڕای ئەو خورپەو ترس زیانە گیانییانەی هەردوو هێرشەکە هێنایانە ئـاراوە، نـاکرێ بـەراورد بکرێن لە گەڵ ئەزموونی هاوشێوەیان لە وڵاتانی وەکو فەرەنسا و بەلجیکا و یـەکێتی سـۆڤێت. راسـتە لە کاتی هەردوو جەنگی جیهانیدا ژمارەیەکی زۆر سەربازی ئەمریکی گیانیان لەدەست دا، بەڵام ئـەو ململانێیانە لە دەرەوەی ئـەمریکا روویـان دەدا و نەدەگەیشـتنە نـاو خـاکی ئـەو وڵاتـە. کۆمپانیـا فیلمسازە ئەمریکییەکانیش، سەرەڕای دووریی جەنگ لە وڵاتەکەیان، پێـداگیرییان لەسـەر ئـەو قسـە نەستەقە دەکردەوە کە هەمیشە جەنگ بە دوو شێواز ئەنجام دەدرێت: یەکەمیان لە گۆڕەپانی شـەڕدا و دووەمیشیان لە لە رێگای فیلمەکانەوە.

لەبەر ئەوەی ئەزموونی راستەوخۆی ئەمریکا لە شـەڕدا سـنووردارە، هۆڵیـوود زنجیرە فیلمێکـی بەرهەم هێنا بە ناونیشانی " سینەمای ئاسایشی نەتەوەیی" کە بە شێوەیەکی تـەکنیکیی بـەرز ئـەو هەڕەشانەی نیشان دەدا کە رووبـەڕووی ئـەمریکا دەبنـەوە. لیسـتی هەڕەشـەکان دوورو درێـژ بـوو و چـەندین وڵاتـی دەگرتـەوە وەکـو یـەکێتی سـۆڤێت، هێـزە کۆمۆنیسـتەکانی دیکـە، نازییـەکان، تیرۆریستەکان، نەیزەکی ئاسمان، ئەو هێزە سرووشتییانەی کە کۆنترۆڵ ناکرێن، و مەکینەو ئامێرەکـان. بە رەچاو کردنی ناوبانگی بەربلاوی بەرهەمەکانی هۆلیوودیش لە ناوەوەو دەرەوەی ئەمریکا، ئیتر فـیلم وەکو هاریکارێکی چالاك لە نیشاندانی هەڵوێست و گرنگیی ئـەمریکا لـە جیهانـدا سـەیر دەکرێـت، چونکە فیلمەکانی هۆڵیوود بۆ زۆرێك لە دانیشتووانی دەرەوەی ئـەمریکا دەبنـە یەکـەم وێسـتگە بـۆ ناسینی ئەو میللەتە(٣٠٠) ملیۆن کەسییەوە.

لەولاشەوەو لە سەردەمی شەڕی سارددا، هاووڵاتیانی ئـەمریکا نـە خـەڵکی یـەکێتی سـۆڤێتیان دەبینی و نە سەفەری ئەو وڵاتەشـیان دەکـرد. بـە هـەمان شـێوەش سـەبارەت بـە وڵاتـی (چـین) ی کۆمۆنیستی و چەند وڵاتێکی تریش کە ئەمریکا پەیوەندی لە گەڵیاندا نەبوو. تەنها ژمارەیـەکی کـەم لە ئەندامانی هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا لەو حاڵەتە بەدەر بوون و لـە کـاتی ئەنجامـدانی هەڵمـەتی سەربازیدا چاویان بە خەڵکی ئەو وڵاتانە دەکەوت یان سەردانی وڵاتەکانیان دەکرد. هەروەها بازرگـان و هونەرمەندان و وەرزشوانان و ئافرەتان و سیخوڕەکانیش ئەو دەرفەتەیان بۆ دەڕەخسا. بـە لای زۆربـەی ئەمریکییەکان و هـەروەها ئەوروپییـەکان لـە هـەردوو لای ناوەڕاسـت و رۆژهـەڵاتی کیشـوەرەکەوە،

وتەکەی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا ونستون چرچڵ دەربارەی دروستکردنی "دیـواری ئاسـنین" لـە نـاو ئەوروپا لێدوانێکی درووست و ژیرانە بوو. دواتریش فیلم و رادیۆ و تەلەفزیۆن رۆڵی کاریگـەریان بینـی لە دروستکردنی بۆچوونی تایبەتی ئەمریکا دەربارەی یەکێتی سـۆڤێت و ئـەو هەڕەشـانەی سیسـتمی کۆمۆنیستی لە ناوەو دەرەوەی ئەمریکا دەیکردە سـەر ئـەو وڵاتـە. هـەروەها رۆڵیشـیان هـەبوو لـە پتەوکردنی هەستی ئەمریکییەکان بە بوونی چەندین خەسڵەتی گرنگ لە وڵاتەکەیاندا وەکو ناسـنامەی خۆماڵی، وڵاتی ئازادیخوازان، قەڵای دیموکراسی، و شێوازی لیبراڵـی بـۆ ژیـان کـە پێشـتر لـە سـاڵی ١٩٤٧دا سەرۆك ترومان باسی کردبوون.

مێژوونووسانی بواری فیلمسازی دووپاتی دەکەنەوە کە گرنگترین قۆناغەکانی سینەمای ئـەمریکی لە سەردەمی شەڕی سارددا لە ساڵانی چلەکان و پەنجاکانـدا بـووە. لەبـەر ئـەوەی لـەو سـەردەمەدا تەلەفزیۆن وەکو پێویست بڵاو نەبووەوە و بەشێکی زۆر لە خەڵك هێشتا نەببوونـە خـاوەن تەلـەفزیۆنی خۆیان، بۆیە بە زۆری روویان لە شاشەکانی سینەما دەکرد نەك تەنها بۆ سەیرکردنی فیلمـەکان بـەڵکو بۆ بینینی رۆژنامەی سینەمایی و فیلمە دیکۆمێنتارییـەکان کـە لەگـەڵ فیلمەکانـدا نیشـان دەدران. (رۆژنامەی سینەمایی: فیلمێکـی کـورتی تایبـەت بـە هەواڵـە کـە لەگـەڵ فیلمـە سـینەماییەکەدا پێشـکەش دەکـرا—وەرگێـڕ). گرنگیـی زۆری ئـەو فیلمانـەش لـەوەوە سەرچـاوەی دەگـرت کـە کۆمپانیاکانی هۆلیوود بۆ بەرهەمهێنانی فیلم پەیوەندی پتەویان لەگەڵ چەند وەزارەتێکـی حکومەتـدا هەبوو وەکو وەزارەتی دەرەوە و وەزارەتی بەرگری لە واشنتون. ئـەوەبوو لـە سـاڵی ١٩٤٨دا پـەنتاگۆن ئۆفیسێکی پەیوەندی وەکو بەشێك لـە نوسـینگەی جێگـری وەزیـری بـەرگری بـۆ کاروبـاری گشـتی دامەزراند کە لە دوو رووەوە گرنگ و بایەخدار بوو:

یەکەم: دەستنیشانکردنی هێڵی گشتیی چیرۆکی فیلمەکان .

دووەم: بڕیاردان لەئەوەی ئایا هاوکاری نێوان هەردوولا ئەو بەرهەمانەش بگرێتەوە کە پێویسـتیان بە بەکارهێنانی کەسایەتی و کەرەستەی سەربازی ئەمریکی هەیە یان نا؟

بۆ نموونە، پەنتاگۆن بـە سـەرباز وپلەدارەکانییـەوە بەشـداری لـە فیلمـی وەکـو "درێـژترین رۆژ" (١٩٦١) دەکرد. بەڵام دواتر بە هۆی پەرە سەندنی تەنگـژەی سیاسـی لـە بـەرلین کـە گەیشـتە ئـەو رادەی ئەڵمانیای رۆژهەڵات دیوارێك دروست بکات و شارەکە دوو کـەرت بکـات، پـەنتاگۆن ناچـار بوو ژمارەیەك لە سەرباز و پلەدارەکانی لە کاتی بەرهەمهێنانی فیلمەکەدا بکێشـێتەوە. ئـەو دابـەش کردنەش بەردەوام بوو هەتاکو مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٩ کاتێ ئەڵمانییەکان دیوارەکـەیان رووخاند و جارێکی تر بەرلین گەڕایەوە دۆخی جارانی خۆی.

پێشتریش پەنتاگۆن لە نزیکەوە هەماهەنگی لەگەڵ بەرهەمهێنەرانی وەکو (فرانك کاپرا) دا دەکرد و سەرباز و کەرەستەو ڕێنمایی پێویستیشی لە زنجیرە فیلمەکەیدا بە ناونیشانی "بۆچی شەڕ دەکەین؟" پێشکەش کرد. ئەم زنجیرە بە تایبەتی بایەخدانی دەسەلاتدارانی ئەمریکای بە میدیای بینراو لە دروستکردنی رای گشتیدا نیشان دەدا. بە رەچاو کردنی راددەی هەڕەشەکانی یەکێتی سۆڤێتیش، هیچ مایەی سەرسوڕمان نەبوو کە چەند دەزگایەکی دیکەی وەکو ئاژانسی زانیاری و ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا فیلم بە هۆکارێکی کاریگەر دابنێن لە ئاگادار کردنەوەی گەلی ئەمریکا و خەڵکی تریش لە دەرەوەی وڵات دەربارەی مەترسییەکانی یەکێتی سۆڤێت لەسەر ئەمریکا. بۆ نموونە، ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا بودجەی نهێنی بۆ فیلمی کاریگەری "کێڵگەی ئاژەڵ" کە لە ساڵی ١٩٥٤ نیشاندرا، دابین کردبوو، چونکە جێ پەنجەی "جۆرج ئۆرویل" ی نوسەرەکەی بە کاریگەر هەژمار دەکرا بە هۆی ئاماژە ناڕاستەوخۆکانی ناو فیلمەکە بە جێبەجێ نەبوونی بەڵێنەکانی شۆڕشی روسیا لە ساڵی ١٩١٧دا.

بە گشتی، لە سالانی چلەکان و پەنجاکاندا کۆمپانیاکانی بەرهەمهێنانی فیلمی هۆلیوود پێویستییان بە بودجەو دەست تێوەردانی حکومەت نەما کە ببێتە هاندەریان بۆ ئەوەی بە باشی هەڕەشەکانی یەکێتی سۆڤێت و سیستمی کۆمۆنیستی بۆ سەر سیستمی سیاسی ولاتیان روون بکەنەوە. لەو سەردەمەدا ئەمریکا و روسیا تووشی پێکدادان هاتن لەسەر ئایندەی بەرلین و نیمچە دوورگەی کۆریا. ئیتر فیلمەکانی وەکو "کوڕەکەم جۆن" (١٩٥٢)، "ئەستێرەی مەریخی سوور" (١٩٥٢)، و "شتەکە" (١٩٥١) باسیان لە پەیوەندیی نێوان ئەو هەڕەشەو مەترسییانەیان دەکرد کە لەو ماوەی پڕ ئاشووبەدا توشی خەڵکی ئەمریکا دەبوونەوە. لە کاتێکدا فیلمی یەکەم پێداگیری لەسەر دەسەلاتی کۆمۆنیستی لە کارتێکردن و تێکدانی ورەی لاوەکان دەکرد، دوو فیلمەکەی دیکە باسیان لەو مەترسییانە دەکرد کە نەبیارانی ئاسایشی نەتەوەیی ولات دەیانخولقاند. ئەگەر بە سەر یەکەوەش خوێندنەوەیان بۆ بکرێت، فیلمەکان ئەوەیان نیشان دەدا کە خەڵکی ئەمریکا پێویستیان بە هوشیارکردنەوەی بەردەوامە،و هەروەها پێویستیشە هەژموونی ترسناکی کۆمۆنیزم سنووردار بکرێت.

بە هەمان شێوەی بیرکردنەوە جیۆپۆلیتیکییە کردەییەکانی سەردەمی ئیدارەی سەرۆك هاری ترومان، فیلمەکانی وەکو "کوڕەکەم جۆن" (١٩٥٢) هاریکار بوون لە وێناکردنێکی جوگرافیی تایبەت بە ئەمریکا و جولاندنی زیاتری هەستی خەڵك دەربارەی گرنگیی ناسنامەی خۆماڵی لەو ولاتەدا. لە سەرێکی دیکەشەوە، فیلمەکان کرانەوەو لێبوردەیی ئەمریکایان بە چاکەو لە هەمان کاتیشدا بە هەڕەشە بۆ سەر ئەو ولاتە هەژمار دەکرد. بە پێی ناوەڕۆکی ئەو فیلمانە، پێویست بوو

هاوولاتیه دڵسۆز و نیشتمانپەروەرەکانی ئەمریکا زۆر وریا و بە ئاگا بن، چونکە لە سایەی کرانەوەی ئەمریکا بە رووی جیهاندا، شت و مەك و خەڵك و تەنانەت هزرە جیاوازەکانیش بە ئاسانی دێنە ناو وڵاتەوە و کاریگەریی نەرێنی دروست دەکەن. هەروەها فیلمەکان نیشانیان دەدا کە لە دۆخێکی لەو جۆرەدا، لاوە سۆزدارەکان زیاتر دەکەونە ژێر باری کاریگەریی نەرێنی رۆشنبیرانی نەیار بە سیستمی سیاسیی وڵاتەکەیان. بۆ نموونە، یەکێتی سۆڤێت بە"هەڕەشەی سوور" ناوزەد کرابوو . نوسین و دیکۆمێنتەکانی نوسەر "جۆرج کینان" یش بەم شێوەیە باس لەو هەڕەشە دەکەن: لە رووی جوگرافییەوە فراوانخواز، لە رووی کولتوورییەوە یەکگرتوو، لە رووی ئاینییەوە جیگای گومان، و لە رووی سیاسییەوە هەوڵی بێ وچان دەدات بۆ شێواندنی پێکهاتەی سیاسی لە ئەمریکا. هەر بە پێی چەند بەشێکی هۆلیوود، یەکێتی سۆڤێت دەتوانێت بە هاوکاری خەڵکی بیانی هەڕەشەکەی دژ بە ئەمریکا جێبەجێ بکات و تەنانەت لە درێژەی هەوڵەکانیدا بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان، کاریش بۆ لێکترازاندنی نەیارەکانی دەکات.

ئەڵبەتە کەسایەتی سیاسی و ئاینی وەکو ولیام بەکلی، بیلی گراهام، و جۆن فۆستەر دولز،تێکەڵ بەو گفتوگۆو دژایەتی کردنەی یەکێتی سۆڤێت و "هەڕەشەی سوور" ە بوون. بە تایبەتییش بیلی گراهام هەمیشە دووپاتی جیاوازی نێوان سۆڤێتی بێ ئاین و ئەمریکای مەسیحی دەکردەوە. بە مەبەستی دووپاتکردنەوەی گرنگیی ئەو جۆرە فیلمانەش، هێرشێکی سیاسی تازە دژ بە سۆڤێت لە رێگای لیژنەی چالاکییە غەیرە ئەمریکییەکان لە ئەنجومەنی نوێنەران لە کۆتایی ساڵانی چلەکان و سەرەتای پەنجاکاندا دەستی پێکرد. لیژنەکە لە ساڵی ١٩٤٧ دەستی کرد بە لێکۆڵینەوە لەگەڵ "شایەتە دۆستەکان"، بەرهەمهێنەرانی فیلم، نوسەرانی سیناریۆ، و ئەو ئەکتەرانەی پەیوەندیدار بوون بە پیشەسازی فیلمەوە. لە پرۆسەکەدا چاوپێکەوتن لە گەڵ(٤١) کەسدا ئەنجام درا و ژمارەیەك لە کارمەندانی بواری فیلمسازی بە هەڵگرتنی بیروڕای چەپڕەی تۆمەتبار کران.

دواتر لیژنەکە چالاکییەکانی لەسەر "هۆلیوود ١٠" چڕ کردەوە. ئەم گروپە لە چەند کەسێك پێکهاتبوو کە رازی نەبوون وەلامی هیچ پرسیارێك بدەنەوە. لەمەشدا پشتیان بە یەکەمین هەموار کردنی دەستووری وڵات ئەستوور بوو کە مافی وەلام نەدانەوەی پرسیاری دەدایە تۆمەتباران. بەلام لیژنەکە بەم هەڵوێستەیان رازی نەبوو و لە ئەنجامی سەرپێچی کردنەکەیان، هەموویان خرانە زیندانەوە. ئینجا بە هاوکاری ئاژانسی هەواڵگری و سوپای ئەمریکا لیستێك بە ناوی "کەناڵی سوور" ئامادە کرا و تێیدا زانیاری دەربارەی هەر کەسێك تۆمار دەکرا کە لە هۆلیوود کاری دەکرد و خاوەن رابردووی تێکدەرانە بوو. دیارە بە پێچەوانەی ئەو کەسانەی دەچوونە بەردەم لیژنەی چالاکییە

غەیرە ئەمریکییەکان و بێ تاوانی خۆیان دەسەلماند، ناوەکانی ناو "کـەناڵی سـوور" دەخرانـە لیسـتی ڕەشەوەو بە هیچ شێوەیەك وەکـو نوسـەر، ئەکتـەر، یـان بەرهەمهێنـەری فـیلم وەر نـەدەگیران. لـەم چوارچێوەیەدا زیاتر لە ۳۰۰ کەس بە (چارلی چاپلن) و (ئۆرسون وێلز) یشەوە ئـەو تۆمەتـەیان درایـە پاڵ. ئەم هەنگاوەش کاریگەری گەورەی لەسەر هۆلیوود درووست کرد و بە هـیچ شـێوەیەك یارمـەتی دروستبوونی کولتووری جیاوازی نەدەدا، بە تایبەتییش لەبەر ئەوەی بۆچوونی باوی سـەردەمی شـەڕی سارد دووپاتی ململانێی سیاسی و ئاینی لە نێوان ئەمریکا و دوژمنەکانیدا دەکردەوە.

بەلاّم ئەو باسەی سەرەوە بەو مانایە نییە کە سەرجەم بەرهەمهێن و ڕەخنەگرانی بواری فیلمسـازی و بینەرانیش بەم وێناکردنە جیۆپۆلیتیکییەی "هەڕەشەی سوور" ڕازی بووبن و گلەییان لێ نـەبووبێت. بەشێك لە بەرهەمهێنەکان فیلمی خەیاڵی زانستی و دێوەزمـەی هاوپەیمانـەکانیان بـەکار دەهێنـا بـۆ ئەوەی بۆچوونێکی تەواو جیاواز دەربارەی شەڕی سارد وێنا بکەن. بۆ نموونە، فیلمێکـی جـاك ئارنۆڵـد بە ناونیشانی "لە دەرەوەی سنوورەوە هاتووە" (۱۹۵۳)، باس لە گروپێـك لـە لایـەنگرانی ئـەمریکا دەکات کە سەردانی ئەو وڵاتە دەکەن و ڕەخنە لە مەترسی ئەمریکا لە کەسـانی غـەریب و نەناسـراو دەگرن. لە لایـەکی تـرەوە هەموارکردنەکـەی "سـتانلی کرەیمـەر" بـۆ فیلمـی "لەسـەر کـەنارەکان" (۱۹۵۹) باس لە مەترسی قڕکردنی ئەتۆمی دەکات و لۆجیکی ستراتیجی خودی ململانێـی ئـەتۆمی دەخاتە ژێر پرسیارەوە. سەرەڕای ڕەخنـەی حکومـەتیش، فیلمەکـە بـوو بـە یـەکێك لـە گـەورەترین بەرهەمەکانی ئەو ساڵە. فیلمێکی دیکەی ستانلی کرەیمەر بە ناونیشـانی " مـانگی بـەرز" (۱۹۵۲) چیرۆکی بەرپرسی شارێك دەگێڕێتەوە کە خەڵکەکـەی هاوکـاری ناکـەن سـەرەڕای ئـەوەی گروپێکـی یاخیبوو بڕیاریان داوە تۆڵەی لێ بکەنەوە، چونکە پێشتر بە بڕیاری ئەو دەستگیر کرابوون.

لە نێوان ساڵانی کۆتایی چلەکان و ساڵانی شەستەکاندا، دەزگا فیلمسـازییەکان زیـاتر لـە ٤۰۰۰ فیلمیان بەرهەم هێنا کە تەنها بەشێکی کەمیان ڕەخنەیان لـە تێگەیشـتنی دێرینخوازانـەی ئـەمریکا بەرامبەر شەڕی سارد و وێناکردنی جیۆپۆلیتیکی بۆ هەڕەشەی یەکێتی سۆڤیێت و بلۆکی کۆمۆنیسـتی دەگرت. بەلاّم لـە ئـەنجامی لێکۆڵینـەوەکانی لیژنـەی چـالاکییە غـەیرە ئەمریکییـەکانی سـەر بـە ئەنجومەنی نوێنەران و دواتریش لێکۆڵینەوە تایبەتییەکانی سیناتۆر جۆن میککارسی، کاری هۆلیـوود ئاسانتر بوو لە رووی بەرهەمهێنانی ئەو فیلمانەی کە تێگەیشتنی شـاراوە دەربـارەی ئـەمریکا وەکـو وڵاتێکی خاوەن دانیشتووانی لەخوا ترس و ئازادیخواز زیاتر دەچەسپێنن، وڵاتێـك کـە سـوورە لەسـەر بەربـەرکانێ کردنـی هـەر هـەوڵێکی هەڵخەڵەتانـدن لـە لایـەن سـۆڤیێتی بـێ ئـاین و تاوانبـاری نێودەوڵەتییەوە.

به گەڕانەوەش بۆ دواوە، دەبینین لە بەشی هەرە زۆری سەردەمی شەڕی سارددا (سالأنی چلەکان و پەنجاکان) و هەروەها لە سالأنی هەشتاکانیشدا، هۆلیوود لە لووتکەی خۆپاراستندا بوو لە رووی وێناکردنی شەڕی ساردەوە. من وەکو مێردمنداڵێك لەو سەردەمانەدا، بە بیرم دێت کە سەیری فیلمی "شەفەقی سوور" (١٩٨٤) م دەکرد. لە سەرەتای فیلمەکەدا، هێزێکی سۆڤێتی و کوبی بە پەرەشووت هێرش دەکەنە سەر قوتابخانەیەکی ئەمریکی لە ناوچەیەکی رۆژئاوای ئەمریکا. لە کۆتاییی فیلمەکەشدا گروپێك قوتابی هێرشێکی پێچەوانەی سەرکەوتوو دژ بە هێرشبەران ئەنجام دەدەن. فیلمەکانی تر لە نموونەی "باشترین چەك" (١٩٨٦) لەگەڵ سەردەمێکدا دەگونجێن کە چەند خەسڵەتێکی جیاواز بەخۆوە دەگرێت وەکو: گرژیی تازەی شەڕی سارد، سووربوونی ئەمریکا لەسەر پاککردنەوەی ئەمریکای لاتین لە هێزە کۆمۆنیستەکان، و هەروەها دابینکردنی پاڵپشتی دارایی و سەربازی بۆ لایەنەکانی دیکەی وەکو شۆڕشگێڕانی ئەفغانستان کە بەربەرەکانێی هێزەکانی سۆڤێتیان لەو وڵاتەدا دەکرد.

بێگومان شوێن و هەڵکەوتەی فیلمەکانی تایبەت بە دوا قۆناغی شەڕی سارد زۆر گرنگ و بایەخدارن،چونکە تیشکی زیاتر دەخەنە سەر ئەو هەڕەشە ئاشکرایانەی کە حکومەت و رژێمەکانی ئەمریکای ناوەڕاست، باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا، و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەسەر ئەمریکا دروستیان دەکرد. بۆچوونی باوی دوای شەڕی کەنداویش لە ساڵی ١٩٩١، بریتی بوو لە دەرکەوتنی ئەو فیلمانەی کە باس لە تیرۆریزمی ئیسلامی دەکەن لە وڵات و شوێنەکانی وەکو بەیروت. ئەڵبەتە دەرکەوتنی فیلمەکان تەنها بە رێکەوت نەبوو،چونکە پێشتر هێزەکانی ئەمریکا لە ساڵی ١٩٨٣ لە لوبناندا بلاوەیان پێ کرابوو و زەرەر و زیانی زۆریشیان بەرکەوت. ئەوەبوو لە تشرینی یەکەمی هەمان ساڵدا، تەقینەوەی ئۆتۆمبیلێکی بۆمبڕێژکراو زیاتر لە(٢٠٠) سەربازی مارینزی ئەمریکی لە سەربازگەکەیان لە بەیروت کردە قوربانی. دوای ئەوەش چەندین فیلم بەرهەم هێنران وەکو "بازی ئاسنین" (١٩٨٥) و "فەقمەی دەریایی" (١٩٨٥) کە لوبنان و یان رۆژهەڵاتی ناوەڕاستیان بە گشتی دەکردە گۆڕەپانی جوگرافیی چیرۆکەکانیان . دانیشتووانی ئەو شوێنانەش لە فیلمەکاندا بە بێ عەقڵ و شەڕانگێز و توندو تیژ وەسف دەکران، بە تایبەتییش دژ بە کەسایەتی و بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و رۆژئاوا. سەبارەت بە فیلمی "باشترین چەك" یش، کە هێزی دەریایی ئەمریکا هاوکارییەکی باشی لە بەرهەمهێنانیدا پێشکەش کرد، داوا لە بەرهەمهێنەرەکانی کرابوو کە وێنەی دیمەنی شەڕەکان لەناو زدەریادا بگیرێت و لە کاتی وێنەگرتنەکەشدا، ناوچەیەکی سەر زەریای هند کرایە شوێنی رووداوەکان. تێیدا فڕۆکەوانەکانی دوژمن وا نیشان دەدران کە ئەستێرەیەکی سوور لەسەر کلاوەکانیانە،بەلام

ناسنامەی راستەقینەیان نەزانراوە. لەبەر ئەوەی زەریاکەش لـە رۆژهـەلاتی ناوەڕاسـتەوە نزیکـە، لـە فیلمەکەدا وا مەزەندە دەکرا کە فڕۆکەکان لەو ولاتانەوە هاتبن کە هاوپەیمانی یەکێتی سۆڤێتن.

بێگومان ئەم جـۆرە لـە وێنـاکردنی جیۆپـۆلیتیکی بـە لای عەرەبـە ئەمریکییەکانـەوە مایـەی نیگەرانیە، چونکە هەست بەوە دەکەن کە گروپێکی دیاریکراو بە لایەنگری کردنی تیرۆر و ئەنجامـدانی چالاکی دژ بە ئەمریکا تۆمەتبار دەکرێت. بە هێرش کردنـی هێزەکـانی ئـەمریکاش بـۆ سـەر هێـزە سەربازییەکانی عێراق لە ولاتی کویت لە کانوونی دووەمـی سـالی (١٩٩١) دا، ئـەم مەترسـییە زۆر زیادی کرد. لەولاشەوە روون بووەوە کە چیتر یەکێتی سۆڤێت نابێتە هەڕەشەی سـەربازیی جیـددی بـۆ سەر ئەمریکا، بە تایبەتیش کە لە دوای رووخاندنی دیواری بەرلین لە تشرینی دووەمـی سـالی ١٩٨٩ دا شەڕی سارد بە کردەوە کۆتایی هات. بەلام بەو مانایەش نەبوو کـە ئـیتر رووسـیا هـەرگیز نابێتـە هەڕەشە بۆ سەر ئەمریکا. کاتێکیش هۆلیوود وێنەی یەکێتی سۆڤێتی پێشـووی دوای شـەڕی سـاردی لـە فیلمـەکانی وەکـو "چـاوی زێـڕین" (١٩٩٥)، "هێـزی ئاسمـانی ژمـارە یـەك " (١٩٩٧)، و "ئاشتیخواز" (١٩٩٧) نیشان دەدا، ئەو ولاتە بە شێواو، پارچـە پارچـە، و سەرچـاوەی تـیرۆر وێنـا دەکرا. لە بەرامبەریشدا، هەرچەندە فیلمێکی وەکو "راوکردنی ئوکتۆبەری سوور" (١٩٩٠) مەترسـی ئەگەری هێرشێکی دەریایی یەکێتی سۆڤێتی بۆ سەر ئەمریکا دەوروژاند، بەلام باسـی لـە کـاپتنێکی دەریایی سۆڤێت و ئەفسەرەکانی هاوکاری دەکرد کە بـە پەرۆشـن بـۆ هـەلهاتن بـۆ ئـەمریکا تـا لـە بەرهەمی "خەونی ئەمریکی" سوودمەند بن.

بەر لە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری سالی ٢٠٠١، لە کاتێکدا فیلمـەکانی دوای شـەڕی سـارد باسیان لە کردەوەی تیرۆریستی لـە دژی ئـەمریکا دەکـرد، هاوکـات پێشـبینی کـاری تیرۆریسـتییان دەکرد. کاتێکیش کە لە سالی (١٩٩٣) هێرش کرایە سەر سەنتەری بازرگانیی جیهانی و لە سـالی (١٩٩٦) دا هێرشێکی هاوشێوە دەزگایەکی فیدرالی لە شاری ئۆکلاهامای کردە ئامانج، کاردانـەوەی هۆلیوود بە هەمان رادەی هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر توند و راستەوخۆ نـەبوو. فیلمـەکانی وەکـو "خیرایی" (١٩٩٤) و "بەرد" (١٩٩٦) باسیان لەو کردەوە تیرۆریستییانە دەکرد کە چـەند پـۆلیس و ئەفسەرێکی ئەمریکی وەکو نارەزایی بەرامبەر حکومەتی فیدرال و یان چەند دەزگایەکی دیـاریکراوی ئەو حکومەتە ئەنجامیان دابوو. بەلام لە فیلمی سینەمایی وەکو "ئەسـتێرەی مەیمونـەکان" (١٩٦٨) دا باس لە وێرانکردنی نیویۆرك کراوە کە تێیدا(١٩) فڕۆکـە رفـێن بـەو کارەیـان مشـت و مڕێکـی گەورەیان دەربارەی ئایندەی ئەمریکا هێنایە ئاراوە. بۆیە ئیدارەی سەرۆك جۆرج بوش هۆلیوودی وەکـو

یەکێك لە ڕێگاکانی وەڵامدانەوەی ئەو ڕووداوە بەکار هێنا، و دواتریش خودی سەرۆك شـەڕی لـە دژی تیرۆر لە جیهاندا ڕاگەیاند.

بە گشتی، ئەو فیلمانەی باس لە هێرشی تیرۆریستی دەکـەن و پـێش ١١ی سـیپتەمبەر بەرهـەم هێنراون بەڵام دوای هێرشەکان نیشان دراون، بە شێوازێکی جیاواز لە لایـەن بینـەرە ئەمریکییـەکان و خـەڵکی دەرەوەی ئـەمریکاش پێشـوازییان لێ دەکـرا. لـەم ڕووەوە فیلمـەکانی وەکـو "داڕمـانی ناڕاستەوخۆ" (٢٠٢) و " کۆی سەرجەم مەترسییەکان" (٢٠٠١) زۆر بایەخدار بـوون، چـونکە بـاس لەوە دەکەن کە چۆن توندڕەوەکانی کۆلۆمبیا و ڕوسیا سەرکەوتووانە بۆمب لـە شـارە ئەمریکییـەکانی وەکو باڵتیمۆر و لۆس ئەنجیلیس و واشنتون دەتەقێننـەوە. ئەڵبەتـە پلانـی فیلمـی " کـۆی سـەرجەم مەترسییەکان" گۆڕانکاری بەسەردا هات بۆ ئەوەی پسپۆڕە ڕوسییەکان لە کاتێکدا نیشـان بـدات کـە سەرقاڵی گۆڕینی دەزگایـەکی نـاووکی ئیسـرائیلن . ئەمـەش لـە کاتێکـدا ڕوو دەدات کـە دیمـەنی پشتەوەی فیلمەکە ململانێی نێوان ئەمریکا و ڕوسیا لەسەر هەرێمی چیچان نیشان دەدات.

"لە پشتەوەی هێڵەکانی دوژمنەوە" (٢٠٠١) و

پەیوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و ئەورووپا

"ڕۆبەرت کاگان"ی ڕەخنەگری ستراتیجی ئـەمریکی تێبینـی ئـەوەی کـردووە کـە ئـەمریکا و ئـەورووپا بـە شێوازی جیاواز لە چەمکی سیاسەتی جیهانی تێگەیشتوون. بە بۆچوونی کاگان، ئەورووپییەکان لەم بارەیـەوە زیـاتر ئارەزوویان لە فرە جەمسەری و یاسـای نێودەوڵەتییـە بـە پێچـەوانەی ئـەمریکا کـە هێـزی سـەربازی و کـردەی تاکڕەویی زیاتر بەلاوە پەسەندە. فیلمی "لە پشتەوەی هێڵەکانی دوژمنـەوە" ی هۆلیـوودیش کـە بـاس لەهـەوڵی هێزی دەریایی ئەمریکا دەکات بۆ ڕزگار کردنی فڕۆکەوانێك لـە ناوچـەکانی بۆسـنەی ژێـر دەسـەڵاتی سـربەکان، ڕەنگدانەوەی ئەو تێگەیشتنە جیاوازەیە. لە بەشێکی هەستیاری فیلمەکەدا، فەرماندەیەکی نـاتۆ (کـە بێگومـان ئەورووپییە)، سزای ئەو ئەدمیراڵە ئەمرکییە دەدات کە سەرکردایەتی هەوڵەکەی کردووە لەبەر ئـەوەی موڵـەتی بـۆ ئەنجامـدانی پرۆسـەکە وەرنـەگرتووەو داوایشـی لێ دەکـات کـە پرۆسـەکە ڕابگرێـت. بـەڵام دواتـر ئەدمیراڵـە ئەمریکییەکە لە دیمەنێکدا کە ئاماژەیە بە تەحـەدا کردنـی فەرماندەکـەی نـاتۆ، پرۆسـەکە جێبـەجێ دەکـات و فڕۆکەوانە کەوتووەکەش ڕزگار دەکات. لە کۆتاییدا ئەدمیراڵە ئەمریکییەکە سزا دەدرێت لەبەر پابەند نـەبوونی بـە فەرماندە ئەورووپییەکەوە. بەمەش پەیامی فیلمەکە بریتی دەبێـت لـەوەی کـە هەنـدێك جـار پێویسـتە ئـەمریکا تاکلایەنانە ڕەفتار بکات.

بێگومان دەكرێ باسی زیاتر دەربارەی ئەو فیلمانە بكرێت كە لە دوای ١١ی سێپتەمبەر دەركەوتن بە فیلمی "یەكگرتوو ٩٣" (٢٠٠٥) یشەوە كە باس لە هەمان هێرش دەكات. لە ئەنجامی بینینی ئەو فیلمانەش چوار دەرەنجام بەرچاو دەكەون:

یەكەم: پیشەسازی فیلمی هۆلیوود هەمیشە و ئێستاش پەیوەندی پتەوی لەگەڵ دام و دەزگاكانی حكومەتی ئەمریكادا هەیە بە تایبەتییش پەنتاگۆن.

دووەم: فیلمەكانی هۆلیوود بە گشتی لە رووی سیاسییەوە خۆپارێزن و هەمیشە رەنگدانەوەی كەش و هەوای باوی سیاسیی ئەمریكان. بۆ نموونە فیلمی وەكو "دكتۆر سترەینج لەڤ" (١٩٦٤)، لە مێژووی سینەمای سەردەمی شەڕی سارد لە ئەمریكا دیار و بەرچاوە،بە تایبەتییش لەبەر ئەوەی گاڵتە بە هەل و مەرجی جیۆپۆلیتیكیی هاوچەرخ دەكات كە لەم حاڵەتەدا بە مانای گاڵتە كردن بە ململانێی ناووكی نێوان یەكێتی سۆڤێت و ئەمریكا دێت. فیلمی "فەرنهایەت ٩/١١" (٢٠٠٤) ی دەرهێنەر (میكل مور) یش هەوڵێك بوو بە شێوازی جیاواز بۆ دروستكردنی كاریگەری لەسەر هەڵبژاردنە سەرۆكایەتیەكەی ئەو ساڵە لە ئەمریكادا. بەلاّم هەولّەكە سەركەوتوو نەبوو، چونكە سەرۆك جۆرج بوش بە سەرۆكی ئەمریكا هەڵبژێردرایەوە سەرەڕای هەولّەكانی (مور) بۆ گومان خستنە سەر ئیدارەكەی.

سێیەم: لە كاتی نواندنی شوێنەكان و میللەتەكان لە ناو فیلمدا، پێویستە رەچاوی نیگەرانیی عەرەبە ئەمریكییەكان بكرێت. بۆ نموونە فیلمەكانی وەكو "ئابلۆقە" (١٩٩٨) و "رێساكانی پەیوەندی" (٢٠٠٠)، عەرەب و موسڵمانان بە هەڕەشە بۆ سەر ئەمریكییەكان بە رەش پێست و سپی پێستەوە دادەنێن.

چوارەم: وەكو ئەوەی هەردوو سەرۆكی ئەمریكا رۆناڵد ریگان و جۆرج و. بوش نیشانیان داوە، فیلمەكان كەرەستەیەكی بینراو بۆ هاوولاّتیان دابین دەكەن بۆ ئەوەی بزانن بۆچی ئەمریكا پلان بۆ ئەو كردەوە تایبەتییانە دادەنێت. بۆ نموونە، سەرۆك بوش، فیلمی ئێرانی "قەندەهار" (٢٠٠١) ی بەكار هێنا بۆ هێنانەوەی پاساو بۆ دەستتێوەردانی ئەمریكا لە ئەفغانستان و بڕیاری رووبەڕووبوونەوەی سەربازی لەگەڵ رژێمی تالیباندا. لە فیلمەكەدا، ئافرەتێكی ئەفغانی نیشان دەدرێت كە لە كەنەدا دەژێت، بەلاّم نیازی وایە بچێتەوە بۆ ئەفغانستان بۆ ئەوەی بگاتە لای خوشكە خۆكوژەكەی. بە هەر حاڵ، ئافرەتەكە ناگاتە لای خوشكەكەی، بەڵكو ناچار دەبێت وەكو هاوولاّتیانی تری ئەو ولاّتە رووبەڕووی ژیانی هەژاری و كوێلەمەرگی ببێتەوە.

دیـاره لـه کولتـووریکی خـاوەن راگەیانـدنی چـڕی وەکـو ئـەوەی ئـەمریکا، فـیلم گرنگییـەکی جیۆپۆلیتیکی گشتی بەرچاوی هەیە. زۆربەی هەرە زۆری ئەمریکییەکانیش سەفەری زۆر ناکەن، بۆیـە ئامانجی بەشێکی زۆر لە فیلمەکانی دوای ١١ی سیپتەمبەر بریتیە لـە دڵنیاکردنـەوەی خـەڵکی ئـەو وڵاتە لە سەردەمێکدا کە بە نیگەرانی و نەبوونی متمانـە ناسـراوە. بـە گشـتی، ئامـانجی فیلمـەکان بریتیە لە پتەوکردنی هەستی جوگرافی و ئەخلاقی تایبەت لە وڵاتدا (وەکـو قوربانییـەکی بـێ تـاوانی دەستی تیرۆر)، وەکو چۆن فیلمەکانی سەردەمی شەڕی سارد ئاماژەیان بە "هەڕەشەی سوور" دەکرد.

میدیای هەواڵ و چوارچێوەی جوگرافی: کەناڵی ئەلجەزیرە بە نموونە

چەمکی چوارچێوە لە لێکۆڵینەوەی میدیاییدا بۆ ئەوە گەشەی کردووە تا روون بکرێتەوە کە چـۆن راگیاندن سەرنجی رای گشتی بـەرەو لای چـەند بابـەتێکی دیـاریکراو رادەکێشـێت. بەمـەش دانـانی چوارچێوە، تەرکیز لەسەر ئەوە دەکات کە چۆن رۆژنامەنوسـان و رێکخراوەکـانی تایبـەت بـە میـدیا، هەواڵەکان رێـك دەخـەن و پێشکەشـیان دەکـەن. ئەمـەش لـە ئەنجامـدا کـار دەکاتـە سـەر جـۆری تێگەیشتنی خوێنەر و بینەر بۆ ئەو رووداو و بابەتانە. دانانی چوارچێوەی وەك "شـەڕی دژە تـیرۆر" و "شەڕی دژ بە مادده هۆشبەرەکان" مانای تایبـەتی خۆیـان هەیـە کـە هەنـدێگ تێگەیشـتن لەسـەر حسابی هەندێکی تر روون دەکەنەوە. بـە هـەمان شـێوە دەکـرێ ئـەو وەسـفەی کـە لەسـەر بنـەمای شوێنێکی جوگرافی دەکرێت، زۆر گرنگ و بایەخدار بێت لە دەستنیشـانکردنی بابـەتێکی دیـاریکراو. ئەمەش بە تایبەتی کاتێك گرنگتر دەبێت کە ناوچەیەك جێگای ناکۆکی بێت و گروپە پێك ناکۆکـەکان بە شێوەی جیاواز ناوزەدی بکەن. بۆ نموونە، بیر لەو توڕەبوونـە جەماوەرییـە بکـەرەوە ئەگـەر جارێـك تەلەفزیۆنی ئەرجـەنتین نـاوی "دوورگـەکانی فۆکلانـد" ی بـەکار هێنـا بـۆ ئامـاژە کـردن بـە نـاوە ئەرجەنتینییەکەی، واتا ئیسـلاس مالڤینـاس. ئـەو حاڵەتـە، ئەگـەر روو بـدات، ئـەوا بـە دوور لـە نیشتمانپەروەری دەژمێردرێت، بە تایبەتی کە حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی ئەرجەنتین هەمیشـە ناڕەزایی دەردەبڕن کە ئەو دوورگانە لە ساڵی ١٨٣٣ بە شێوەی نایاسـایی لکێنـراون بـە بـەریتانیاوە. هەمان تووڕەبوونیش دروست دەبێت ئەگەر میدیایەکی فەلەستینی لـە جێگـای کـەرتی رۆژئـاوا یـان زەوییە داگیرکراوەکان، وشەی وەکو جودی و سامایا بەکار بێنێت (دوو وشەی ئیسـرائیلین بـۆ ئامـاژە کردن بۆ ئەو دوو ناوچەیە ـــــ وەرگێڕ).

٢٥. پۆستەری فیلمی "یەکگرتوو ٩٣"

ئەڵبەتە پەخشی تەلەفزیۆنیی سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ دانانی چوارچێوە، بە تایبەتییش ئەو کەناڵانەی کە پەخشی نێودەوڵەتییان هەیە و خاوەن بینەری زۆرن لە سەرانسەری جیهاندا وەکو CNNوBBC. دەزگای هاوشێوەشیان بریتیە لە کەناڵی هەواڵی ئەلجەزیرە کە لە وڵاتی قەتەرەوە پەخش دەکات و لە ساڵی ١٩٩٦ دامەزراوە. کەناڵەکە بە پشتیوانیی ئەمیری قەتەر، لە وڵاتێکی بچووکی کەنداوەوە پەخش دەکات کە خاوەن زۆرترین بڕی گازی سروشتییە لە جیهاندا . هەروەها بنکەیەکی گەورەی ئاسمانی ئەمریکاش لەو وڵاتەدایە کە پێشتر بەکار هێنرا بۆ هێرش کردنە سەر

عێراق له ساڵی ۲۰۰۳دا. ئەلجەزیرە بـە پێچـەوانەی کەناڵـە عەرەبییـەکانی دیکـەوە، بـە خێرایـی ناوبانگێکی جیهانیی پەیدا کرد بە هۆی پەیڕەو کردنی شـێوازی نـوێ لـە پەخشـکردنی هەواڵـەکان و بەرنامەکانی تر لە وڵاتێکەوە کە لە ساڵی (۱۹۹۸) ەوە وەزارەتی ڕۆشنبیری تێیـدا هەڵوەشـاوەتەوە. ئەمەش مانای وایە کە ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفزیۆنەکان لـە ژێـر سانسـۆری حکومـەت دەرچـوون و ڕادەیەکی زیاتر لە ئازادییان بەدەست هێناوە. بێگومان ئەو کەناڵە گرنگترین هۆکاری ڕاگەیاندنـە لـە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، چونکە لەو ناوچـەیەدا خوێندنـەوەی ڕۆژنامـەو گۆڤـار بـە بـەراورد لـە گـەڵ ۆوژئاوادا لە ئاستێکی نزمدایە.

۲٦. گرتەیەك لە کەناڵی ئەلجەزیرەوە. ۲۰۰٦/۹/۷

کەناڵی ئەلجەزیرە بە ڕواڵەت بایەخ بەو ڕەخنانە نادات کـە وڵاتـە ئیقلیمییـەکانی وەکـو میسـر و سعودیە ئاراستەی دەکەن، بەڵکو چەندین بەرنامەی ڕێچکەشکێنی وەکو : ڕووی پێچەوانە، تـەنها بـۆ ئافرەتان، (زیاتر لە یەك ڕاو بۆچوون) ی داهێنـاوە کـە بـاس لـە بابـەتی پـڕ گرفتـی کۆمەلاّیـەتی و کولتووری و سیاسـی دەکـەن وەکـو بابەتـەکانی مـافی ئـافرەت و تونـدڕەوی ئیسـلامی. ناوبـانگی میدیاکارو پێشکەشکارەکانی کەناڵەکـەش وەکـو دکتـۆر فەیسـەڵ ئەلقاسـم گەیشـتووەتە زۆربـەی ماڵەکان نەك تەنها لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بەڵکو لە ناو عەرەبەکانی تاراوگەش لە ئـەمریکای بـاکور

و ئەوروپا و شوێنەکانی دیکەی جیهان. هەروەها یەکەم کەناڵی هەواڵی عەرەبییشە کە دەرفەتی قسە کردنی بە زمانی عیبری بە وەزیر و بەرپرسە فەرمییەکانی حکومەتی ئیسرائیل دابێت.

بێگومان ئەوەی زیاتر کەناڵی ئەلجەزیرەی بەناوبانگ کرد، بریتی بوو لە رووماڵکردنی هەڵمەتی بۆمبارانکردنەکەی عێراق لە لایەن ئەمریکا و بەریتانیاوە لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٨. لە پرۆسەکەدا کە بە "ئۆپەراسیۆنی رێوی بیابان" ناوزەد کرا (ئەو ناوەی کە جەنەراڵی ئەڵمانی "رۆمڵ" لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا بەکاری هێنا)، کەناڵی ئەلجەزیرە لە ژێرنوسی شاشەکەیدا کاریگەری ٧٠ کاتژمێر لە هێرشی بەردەوامی مووشەکیی بۆ سەر بەغداو شوێنەکانی دیکەی عێراق نیشان دەدا. ئەو ژێرنوسانەش بە خێرایی دەفرۆشرانە کەناڵەکانی دیکە لە سەرانسەری جیهاندا. رژێمی سەدام حوسێن کە هەستی بە ناوبانگی بەربڵاوی کەناڵەکە کرد لە ریزی خەڵکی عەرەب زماندا، چەند بەرپرسێکی نارد کە توانای قسەکردنیان بە ئینگلیزی هەبوو وەکو جێگری سەرۆك وەزیران "تاریق عەزیز" بۆ ئەوەی کاریگەری هێرشەکان بۆ بینەران روون بکەنەوە و لە کاریگەری هەواڵەکانی ئەلجەزیرە لەسەر بینەران کەم بکەنەوە. هەرچەندە ئەو کەناڵە رەخنەی زۆری لێ دەگیرا لە ناوچەکەو لە شوێنەکانی دیکەشەوە و بە زمانحاڵی پڕوپاگەندەی رژێمەکەی سەدام تۆمەتبار دەکرا، بەڵام ئەو ژێرنوسانە رۆڵی گەورەیان دەبینی لە وێناکردنێکی جوگرافیی جیاواز بۆ عێراق. لەگەڵ ئەوەی میدیای بەریتانی و بەتایبەتیش ئەمریکی رەخنەیان لە کارە درندانەکانی رژێمی عێراق دەگرت، بەڵام ئەو شریتە هەواڵانە عێراقیان وەکو شوێنێکی خاوەن شارستانی نیشان دەدا کە تێیدا خەڵکی سیڤیلێ لە هەمان کاتدا بوونەتە قوربانی گەمارۆی سەپێنراوی نەتەوە یەکگرتوەکان و بۆمبارانی هێزە رۆژئاواییەکان.

کاتێکیش ئەلجەزیرە بووە کەناڵی پەسەندکراو لە لای ئوسامە بن لادن و هاورێکانی، ئیتر ناوبانگی زیاتری پەیدا کرد. لە ساڵی ١٩٩٨دا، ئەلجەزیرە چاوپێکەوتنێکی لە گەڵ بن لادن پەخش کرد کە(٩٠) خولەکی خایاند و دواتریش چەندین جار لە سەر شاشەی کەناڵەکەوە لە ساڵی ١٩٩٩دا نیشان درایەوە. ئەم چاوپێکەوتنانە لەگەڵ بن لادن و وەزیرە عێراقییەکاندا چەند وڵاتێکی ناوچەکەی وەکو سعودیە و کوێتی نیگەران کرد، چونکە هەستیان دەکرد ئەو کەناڵە ناوبانگی زیاتر بۆ تیرۆریست و دیکتاتۆرەکان پەیدا دەکات. بەڵام بینینی ئەو بەرنامانە وێنەی سیاسی و جوگرافیی ئەو کەس و رژێمانەی کە پێشتر وەکو بێ لۆجیك و شەرانگێز و تەنانەت شێتیش وەسف دەکران، پێچەوانە دەکردەوە. بۆ نموونە،جێگاکەی بن لادن لە ناو ئەشکەوتێکدا لە ئەفغانستان دەبووە هۆی تیشك

خستنه سەر ژیانی سادەی ئەو کەسایەتییە بـە پێچـەوانەی ژیـانی سـەرکردەی رژێمـەکانی میسـر و سعودیە و پاکستان کە بن لادن بە گەندەڵ و ریسوا و غەیرە ئیسلامی ناوی دەهێنان.

بە هەمان شێوەی رووماڵکردنی راپـەڕینی فەلەسـتینییەکان لـە سـاڵی ٢٠٠١دا، ژێرنوسـەکانی کەناڵی ئەلجەزیرە دەربارەی راپەڕین لە کەرتی رۆژئاوا و دواتـریش کاردانـەوەی هێـزە سـەربازییەکانی ئیسـرائیل زۆر کاریگـەر بـوون لـە بەرزکردنـەوەی راددەی بایەخـدانی نێودەوڵـەتی بـە ناوچـەکە و دانیشوانەکەی. ئەو ژێرنوسانە تـەنها حکومەتـە عەرەبییـەکانیان نەدەخسـتە ژێـر فشـارەوە، بـەڵکو ئەمریکا و ئیسرائیلیشیان ناچـار کـرد کـە پێداچـوونەوە بـە سـتراتیجییەتی راگەیانـدنی خۆیـان لـە رۆژهـەلاتی ناوەڕاسـتدا بکـەن. لـە ئەنجامیشـدا دەسـەلاتی راگەیانـدنی ئیسـرائیلی دەسـتی دایـە پێشخستنی بەرنامەکانی ئەو کەناڵە عەرەبییەی کە لە ئیسرائیلەوە پەخشی دەکـرد. بـەلام لـە کـاتی خودی راپەڕینەکەدا، دەسەلاتدارانی فەلەستینی بە شێوەی کاتی نوسینگەی کـەناڵی ئەلجـەزیرەیان لـە رامەلا داخست. ئەوەش وەکو نارەزاییـەك بەرامبـەر بەرنامەیـەك کـە بـەردەوام لەسـەر رێکخـراوی رزگاریخوازی فەلەستین (فەتح) لە دوای داگیرکردنی لوبنان لە لایـەن ئیسـرائیلەوە لـە سـاڵی ١٩٨٢ پەخش دەکرا. سەرەڕای ئەو هەنگاوەش، کەناڵەکە بەردەوام بوو لە پێداهەڵدان بـە گـەلی فەلەسـتین و وروژندن و پاڵەپستۆ خستنە سەر حکومەتەکانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بە بێ جیاوازی.

لە ئەنجامی رووماڵە ژێرنوسییەکەی ئەلجەزیرە لە ئەفغانستان و عێراقدا، کەناڵەکە بـووە جێـی رق و کینەی بەرپرسانی ئەمریکا و بەریتانیا، لەبەر ئەوەی وێنەی ئەو قوربانییانەی بلاو دەکردەوە کـە بـە بۆمب و مووشەکی هێزە هاوپەیمانەکان دەکوژران. هەروەها ئاماری زەرەر و زیانی هێـزی هاوپـەیمانانی بلاو دەکردەوە کە بزوتنەوەی تالیبان و هێزە بەرهەڵستکارەکانی ئەو دوو ولاتە رایاندەگەیانـد. وادیـارە هەر لەبەر ئەو هۆیانەش بوو کە لە کردەوەیەکی ناجوامێرانەدا، نوسـینگەی کـابولی کەناڵەکـە کرایـە ئامانجی مووشەکێکی ئەمریکی و تێیدا پەیامنێرێك کوژرا. دواتریش ئیدارەی سەرۆك بوش نـارەزایی لە بەرامبەر راپۆرتی پەیامنێرەکانی کەناڵەکە دەربڕی گوایـا دوورن لـە رێسـا و سیسـتمەکانی کـاری رۆژنامەوانییەوە. ئەم هێرشە درووست لە کاتێکدا هات کە حکومەتی ئەمریکا لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سیپتەمبەر سەرقاڵی هەڵمەتێکی دیبلۆماسی بوو بۆ دڵنیاکردنـەوەی موسـڵمانانی جیهـان کـە ئەمریکا پێشوازی لە موسڵمانانی نیشتەجێی ئەو ولاتە دەکات و بە بەشێك لە کۆمەڵگای ئـەمریکی لە قەڵەمیان دەدات. بەلام بە هاتنی ساڵی ٢٠٠٢، دەرکەوت کە هەڵمەتی "نەریتە هاوبەشەکان" کـە جێگری وەزیری دەرەوە بۆ سیاسـەتی گشـتی (چـارلۆت بیـەرز) دەسـتی پێکردبـوو، کاریگەرییـەکی ئەوتۆی لەسەر بۆچوونی رای گشتیی عەرەب بەرامبەر ئەمریکا دروست نەکردووە.

بێگومان گرنگترین میراتی تایبەت بە چوارچێوەی جوگرافی، بریتیە لەو شێوازەی بن لادن بەکاری دەهێنا بۆ بەردەوام بوون لە سوود وەرگرتن لــە کــەناڵی ئەلجــەزیرە لــە پەخشــکردنی پەیامــەکانی بــۆ سەرانسەری جیهان. دیارە بە هۆی خێرایی تۆڕی پەیوەندیی بێ تەلی مۆدێرنەوە، بارەگاکــەی بــن لادن لە ئەفغانستان شوێنێکی گونجاو بوو بۆ بەکارهێنانی میدیا بە مەبەستی رەوانە کردنــی پەیامــەکانی. ئــەو پەیامانــەش هەســتی دژە ئــەمریکا و دژە ئیســرایلیان لــە ناوچــەکەدا زیــاتر دەوروژانــد. لــە چاوپێکەوتنێکیدا لە گەڵ پەیامنێری ئەلجەزیرە "تەیسیر عەلونی" کــە لــە تشــرینی یەکــەمی ســاڵی ٢٠٠١ تۆمار کرابوو، بن لادن دووپاتی کردەوە کە هێرشەکانی ١١ی ســیپتەمبەر لــە دژی ئــەمریکا تەنها بەرگری لەخۆ کردن بووە بەرامبەر سیاسەتی دووفاقانەی ئەمریکا لەمەڕ داگیرکردنــی فەلەســتین لە لایەن ئیسرائیل لە لایــەك و هێرشــە کۆلۆنیالییــە تازەکــەی خــودی ئــەمریکا بــۆ ســەر عێــراق و ئەفغانستان لە لایەکی ترەوە. هەرچەندە بەشــێکی زۆر لــە کۆمــەڵگا و حکومەتــەکان رەخنــەیان لــە پشتیوانی کردنی بن لادن لە تیرۆر دەگرت، بەڵام وەڵامــەکانی بــن لادن هەمیشــە ســتەم کردنــی لــە وڵاتانی وەکو فەلەستین و عێــراق و بۆســنەی لــە رووی جوگرافییــەوە پێکــەوە دەبەســتەوە. ئەمــەش لایەنگری زیاتری بۆ پەیدا دەکرد بە تایبەتی لە وڵاتانی وەکــو میســر و پاکســتان کــە هەمیشــە بــە پاشکۆی سیاسەتی ئەمریکا دەناسرێن.

ئەوەی مایەی نیگەرانی زیاتر بو بۆ ئیدارەی سەرۆك بوش ئەوەبوو کە دەستنیشانکردنی خــەڵاتی (٥) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی بۆ هەر کەسێك بن لادن بگرێت، بــە ئــەنجام نەگەیشــت و نــاوبراو تــوانی ببێتە تەحەدایەك بۆ چوارچێوەی جــوگرافی ئــەمریکا وەکــو ""وڵاتێکــی خــاچ پەرســت". شــێوازی تایبەتی بن لادنیش بۆ جیۆپۆلیتیکی گشتی، چەندین چەمکی جیاواز دەگرێتــەوە وەکــو: ئامــاژەکردن بە جوگرافیای دەرەوەی سنوورەکان، لێکچــوونی مێــژوویی، رەخنــە گــرتن لــە کۆلۆنیــالیزم و کتێبــە ئاسمانییەکان و هەروەها نەریتی کلاسیکیی ئیسلام. وا دیارە بن لادن، بە سوود وەرگــرتن لــە هەواڵــە ژێرنوسەکانی کەناڵی ئەلجەزیرە دەربارەی ئەفغانستان و عێراق ە فەلەستین و هەروەها میدیای بینــراوی وەکو گرتەی ڤیدیۆی تایبەت بە کردەوە خۆکوژییەکان لە تەلــەفزیۆن و ئینتــەرنێت، تــوانی وێنەیــەکی تەواو جیاوازی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی بــە گشــتی پێشــکەش بکــات کــە لــە ژێــر مەترسی و هەڕەشەی دەستتێوەردانی رۆژئاوادایە. بێگومان بەکار هێنانی وشەی "خاچ پەرســت" لــە لایەن بن لادنەوە زۆر گرنگ بوو، چونکە بە ئاسانی دیمەنی سەربازە مەســیحییەکانی دەهێنایــە پــێش چاو کە لە چوارچێوەی هەڵمەتی خاچ پەرستاندا لــە ســەدەکانی ١١ تــا ١٣ هێرشــیان دەکــردە ســەر

نەتەوە موسڵمانەکانی باشووری ڕۆژئاوای کیشوەری ئاسیا. بە گشتی هەڵبژاردنی پەیوەندییە جوگرافی و مێژووییەکان بە خاڵێکی گرنگ و پڕ بایەخ لە پەیامەکانی بن لادندا هەژمار دەکرێت.

ئینتەرنێت و جیۆپۆلیتیکی گشتیی تایبەت بە ئۆپۆزسیۆن

گەشەو پێشکەوتنی ئینتەرنێت لە ساڵانی هەشتاکانەوە بووەتە جێگای خۆشحاڵیی بەرفراوانی هەموو لایەك، لەبەر ئەوەی هانی کارلێکی زیاتری کۆمەڵایەتی و نزیککردنەوەی دوورییە جوگرافییەکان دەدات. لەم بارەشەوە ئەمریکا خاوەن گەورەترین کۆمەڵگای بەکاربەری ئینتەرنێتەو لە هەمان کاتدا گرنگترین بەرهەمهێنەری زانیارییشە لە جیهاندا. دیارە لەم رووەوە جیاوازی بەرچاوی نێوان ئەمریکای باکوور، ئەوروپا، و رۆژهەلاتی ئاسیا لە لایەك و بیابانی ئەفریقا و رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە لایەکی ترەوە زۆر روون و ئاشکرایە، هەرچەندە خەریکە بەکارهێنانی ئینتەرنێت لە ئەفریقا و رۆژهەلاتی ناوەڕاستیش وەکو بەشەکانی دیکەی جیهان روو لە زیادبوون دەکات. ئێستا دەزگا بەهێزەکانی گەڕان وەکو گوگڵ یارمەتی بەکارهێنەران دەدەن کە هەواڵ و وێنەی جۆراوجۆر لە تەنها چەند چرکەیەکدا دابەزێنن. دەرەنجامی ئەو کارەش لە نێوان ئەرێنی و نەرێنیدایە: لە لایەکەوە مەترسی لە دروستبوونی گێرەشێوێنی و یاخیبوون هەیە لە ئەنجامی بەردەستبوونی کەرەستەی خراپ بۆ ئەو کەسانەی کە نیازی دەستگەیشتنیان بە کۆمەڵگا تازەکان هەیە کە ئەمەش بە کارێکی نەرێنی لە قەڵەم دەدرێت. بەلاّم لە لایەکی ترەوە، بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەلاّیەتییەکان بە شێوەیەکی درووست و بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەلاّیەتی دەرەنجامێکی ئەرێنی ئەو کەرەستە مۆدێرنەیە. ئەڵبەتە ئەم دۆخە دەرفەت بۆ هەموو جۆرەکانی چالاکی بە چالاکیی تۆڕە تیرۆریستییە جیهانییەکان و تازە نازییەکانیشەوە دەخولقێنێت تا نەش و نما بکەن. ئەوەتا دەبینین چۆن رێکخراوی قاعیدە تۆڕی ئینتەرنێتی بەکار هێناوە بۆ دابینکردنی خەرجی، ناردنی پەیامی نهێنی بۆ ئەندامەکانی، بلاّو کردنەوەی وتاری ڤیدیۆیی سەرکردەکانی، و هەروەها بۆ برەودان بە چالاکییەکانی لە سەرانسەری جیهاندا. بەلاّم ئەم تەکنەلۆجیا تازەیە گرفت بۆ حکومەتە نا دیموکراتییەکان دروست دەکات لە رووی چاودێری کردن و کۆنترۆڵکردنەوە، چونکە هەتاکو ئەگەر ئەو حکومەتانە بتوانن ماڵپەڕێکیش دابخەن، ئەوا هەر زوو ماڵپەڕەکە بە ناونیشانێکی تازەوە دووبارە دەرکەوێت.

بەلاّم ئینتەرنێت بووەتە هۆکارێکی گرنگ بۆ بزوتنەوەی دژە جیهانگەراییش و دەرفەتی بۆ خولقاندووە تا لە لایەکەوە تەحەدای دەسەلاّتی ماددی ولاّتان و کۆمپانیاکان و دامەزراوە وابەستەکان بە سیستمی سیاسی و ئابووری بالاّدەستەوە بکات، و لە لایەکی ترەوە کێبڕکێ لەگەڵ نواندنی

خوێنراو یان بینراوی تایبەتی ئەو نەخشە باڵادەستانەدا بکات. سەبارەت بە حاڵەتی یەکەم، بزوتنـەوەی دژە جیهانگەرایی، رۆژی جیهانیی بۆ ئەنجامدانی هەڵمەت لە دژی جیهانگەرایی دەستنیشـان کـردووە بە تایبەتییش لەو شارانەی کە میواندارى کۆبوونەوەی گەورەی وەکـو ئەوانـەی رێکخـراوی بازرگـانیی جیهانی، سندوقی نەختی نێودەوڵەتی، و گروپی (٨) دەکەن. هـەروەها ئینتـەرنێت ئاسـانکاری بـۆ گەشەکردن و پێشکەوتنی تۆڕە کۆمەڵایەتییـەکانی وەکـو "کـاری جیهـانیی میللـی" و "کۆڕبەنـدی کۆمەڵایەتی جیهانی" کردووە، کە کار بـۆ کۆبوونـەوەی چـالاکوانانی جیهـان دەکـەن بـە مەبەسـتی دۆزینەوەی جێگرەوە بۆ لیبرالیزمی تازە و چارەسەرکردنی پرسە نێوخۆییـەکانی وەکـو بەتایبـەتکردنی ئاو لە ئەفریقا، خاوەندارێتی زەوی لە مەکسیك، و کاریگەریی قـەرزە بیانییـەکان لەسـەر ئـەمریکای لاتین.

(کـاری جیهـانیی میللـی: بزوتنەوەیـەکی کۆمەڵایـەتی رادیکالییـە کـە هەڵمـەت لـە دژی سەرمایەداری ئەنجام دەدات و بەشـێکە لـە بزوتنـەوەی دژە جیهانگـەرایی. کۆڕبەنـدی کۆمەڵایـەتی جیهانی: کۆبوونەوەیەکی ساڵانەی رێکخراوە ناحکومییەکانی کۆمەڵگای مەدەنییـە کـە هەوڵـەکانیان لە دژی جیهانگەرایی چڕ دەکەنەوە--- وەرگێڕ) .

٢٧. سەندیکاکانی کرێکاران و لایەنگرانیان لە خۆپیشاندانداندا لـە کـاتی کۆبوونـەوەی رێکخـراوی بازرگانیی جیهانی لـە شـاری سـیاتڵی ئـەمریکی لـە سـاڵی سـاڵی ١٩٩٩. خۆپیشـاندانە ئاشتییانەکە دواتر لەلایەن پۆلیسەوە سەرکوت کرا.

به گشتی ئینتەرنێت دەرفەتی بۆ ئەو تاك و گروپانی خولقاندووە کە پابەندن بە دەربڕینی ناڕەزایی بەرامبەر شێوازەکانی لیبرالیزمی تازەی جیهانگەرایی، بۆ ئەوەی ئەزموون و پلانەکانیان ئالوگۆڕ بکەن و بە شێوەیەکی خێراتر تیشك بخەنە سەر رووداوە پێشبینی کراوەکانی ئایندە. ئەو خۆپیشاندانانەی کە لە کاتی کۆبوونەوەی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی لە شاری سیاتلی ئەمریکی لە تشرینی دووەم و کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٩ ئەنجام دران، هاوکات بوون لەگەڵ ئەوەی پێی دەوترا جموجوڵ و ناڕەزایی ئەلیکترۆنی. هەروەها توانای ئینتەرنێت لە بلاو کردنەوەی وێنە شان بە شانی بابەتە رەخنەییەکان، گرنگ بوو بۆ ئەو گروپانە تا لە رێگایانەوە بۆچوونی تایبەتی خۆیان بخەنە روو. ئەمەش لە کاتێکدایە کە زۆربەی ئەنجامدەرانی ئەو هەڵمەتانە بەدەست میدیای حکومییەوە دەناڵێنن کە هەوڵ دەدات ناڕەزاییەکان و داواکارییەکانیان بۆ ئەنجامدانی ریفۆرمێکی بنەڕەتی لە ئابووری جیهانی تازە-لیبرالدا پشتگوێ بخات. رەخنەی دیکەش لە میدیای حکومی ئەوەیە کە خزمەت بە دامەزراوەکانی وەکو رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپە بەهێزەکانی وەکو گروپی (٨) دەکات.

یەکێکی تر لەو چالاکیانەی کە ئینتەرنێت و میدیاکانی دیکە رۆڵی تێدا دەبینن، بریتییە لە بەربەرەکانیێ کردنی سیستمی ئابووری-سیاسی لە جیهانی بالادەستدا. بە بۆچوونی بزوتنەوە دژە-جیهانگەراییەکان، دەزگای پەخشی تەلەفزیۆنی تایبەت بە کۆبوونەوەکانی لوتکەی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨) کار بۆ پتەوکردنی جیۆپۆلیتیکی لیبرالیزمی تازە دەکات نەك تەحەدا کردنی ئەو جیۆپۆلیتیکە، چونکە لەو پەخشە تەلەفزیۆنیانەدا، بایەخی زیاتر بە سەرۆکی ولاتان و شاندەکانیان دەدرێت بە پێچەوانەی گروپە ناڕازییەکان کە وەکو بەشێکی زیادە و پەراوێز خراو نیشان دەدرێن. لەوەش خراپتر، لە دوای هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر، ئەو تەلەفزیۆنانە گروپەکانی دژ بە جیهانگەراییان وەکو تەحەدایەکی ئاسایشی نیشان دەدا کە پێویستە سنووریان بۆ دابنرێت. لەبەر ئەوەی کە خاوەندارێتی میدیا خەریکە زیاتر لە دەستی دەزگاکانی وەکو "نیوز ئینتەرناشناڵ" کۆ دەبێتەوە، بۆیە لەوانەیە ئەو رەوتە زیاتر پەرە بسێنێت لە جێگای ئەوەی کەم ببێتەوە یان لاواز ببێت. وادیارە ئابووریە بەهێزەکانی وەکو ئەوانەی ئەمریکا و ژاپۆن، ئارەزوو دەکەن پشتیوانی لە بارودۆخی ئابووری- سیاسی سەردەم بکەن. ئەمەش بە مانای پشتیوانی کردنە لە نەخشەی سیاسی وابەستە بەو بارودۆخەوە کە یارمەتی دروستبوونی کارلێك لە نێوان ناوچەکان لە لایەك و هاتوچۆی خەڵك و وەبەرهێنان و بازرگانی لە لایەکی ترەوە دەدات.

به گشتی ماڵپەڕ و سەرچاوەکانی دیکەی میدیا هەمیشە بۆ نیشاندانی وێنەیەکی جیاوازی جیهان بەکار دەهێنرێن- جیهانێك کە تێیدا دەوڵەمەندترین خەڵك کە تەنها ٢٠٪ ی خەڵکی جیهان

پێـك دێـنن، خـاوەن ٩٠٪ ی داهـاتی ئـەم جیهانـەن! هـەروەها ئـەو ماڵپەڕانـە هـانی سـازدەرانی هەڵمەتەکانی ناڕەزایی دەدەن کە هەواڵ و وێنە پێشکەش بکەن دەربارەی چالاکیی ڕۆژانە لـە جیهـان و بابەتی جۆراوجۆر دەربارەی شوێنەکان و پەیوەندیی جوگرافییان لە گەڵ پرۆسە جیهانگەراییەکانی وەکـو بازرگانی و وەبەرهێنان و قەرزە دەرەکییەکانـدا. بـۆ نموونـە، بزوتنـەوەی زاباتیسـتا لـە مەکسـیك و سەرکردایەتییەکەی سەرقافڵەی بەشی زۆری ئەو وەبەرهێنانە بوون لە بـواری ئینتـەرنێت و جۆرەکـانی تری میدیا. لە سەرەتای ساڵانی نەوەتەکانیشدا، بزوتنەوەکە ئەوەی خسـتە روو کـە میـدیا تـوخمێکی زۆر گرنگ بووە لە خەبات و هەوڵدان بۆ بەرەنگار بوونەوەی حکومـەتی مەکسیك، بازاڕەکـانی دارایـی نێودەوڵەتی، و سیستمی ئابووری جیهانییش. بەڵام ئەو شێوازە بەکارهێنانـەی ئینتـەرنێت لـە لایـەن زاباتیستاوە جێگای سەرسوڕمان بوو، چونکە ئەو کاتە پەیوەندی ئینتەرنێـت لە باشـووری مەکسـیك زۆر لاواز بوو. بەڵام لە ماوەی دوو ساڵ لە هێرشی پێچەوانەی بزوتنەوەکە بۆ سـەر لیبراڵیزمـی تـازە، بەڕێوەبەرانی بزوتنەوەی ناوبراو بە بەکارهێنانی ئینتەرنێت و ئیمەیڵ، زنجیرەیەك کۆبوونـەوەیان لەسـەر ئاستی کیشەوەرەکان ولەسەر ئاستی نێودەوڵەتییش لـە سـاڵانی ١٩٩٦ و ١٩٩٧ دا ڕێکخسـت کـە هەزاران کەسی وەکو بەرهەمهێنەری فیلمـی ئـەمریکی "ئۆلیڤـەر سـتۆن" بەشـدارییان تێـدا کـرد. هەروەها "مارکۆس" ی سەرکردەی کاریزماتیکی زاباتیستا، ئینتەرنێتی بۆ ناساندنی داواکارییـەکانی ڕێکخراوەکەی لە دژی بێبەش کردنی خەڵك لـە خاوەنـدارێتی زەوی، بـە پاشـکۆ کردنـی ئـابووری، و جیاوازی نەژادیی بەکار دەهێنا . لە هەمان کاتـدا هـانی پتـەوکردنی هەماهـەنگی لـە نێـوان تـۆڕە ئەلیکترۆنییەکان لە مەکسیك و ئەمریکای لاتین و شوێنەکانی تری جیهان دەدا. ئەڵبەتـە ئینتـەرنێت بووەتـە کەرەسـتەیەکی گـرنگ بـۆ بـەردەوام بـوونی خـەباتی بزوتنەوەکـە و هـەروەها ڕێگایـەکی سەرکەوتوویشە بۆ پشتیوانی کردنی تاك و گروپەکانی تر تا بتوانن تێگەیشـتنی جیـاواز بـۆ ئـابووری جیهانی، بازاڕەکانی دارایی نێودەوڵەتی، و ئابووری مەکسیکیش دروست بکەن.

گومان لەوەدا نییە کە کۆنترۆڵکردنی ئەو زانیارییانەی لە ڕێگـای ئینتەرنێتـەوە بـڵاو دەکرێنـەوە کارێکی زۆر دژوار و گرفتاوییە، بە تایبەتی بە هۆی هەوڵی بەردەوامی هاککـەرەکان بـۆ لاواز کردنـی خۆپارێزیی دامەزراوە حکومییەکان لەم بارەیـەوە. لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری سـاڵی (٢٠٠١) یش، کۆنگریسی ئەمریکا "یاسای نیشتمانی" ی پەسـەند کـرد کـە دەرفـەت بـە دەزگـا جێبەجێکارەکان و ئاژانسە سەرەکییەکانی وەکو ئاژانسـی ئاسایشـی نیشـتمانی دەدات تـا چـاودێری ئاڵوگۆڕی ئینتەرنێت و ئیمەیڵی ئەو کەسانە بکەن کە گومانی ئەوەیان لێ دەکرێت چالاکی زیانبـەخش بە بەرژەوەندی ئەمریکا ئەنجام دەدەن. وڵاتانی تری وەکو بەریتانیاش لـە لای خۆیانـەوە هـەوڵیان داوە

کە چاودێری و کۆنترۆڵی زانیاریی کەسە جێی گومانـەکان بکـەن. ئەڵبەتـە چـاودێری کردنـی تـاك و گروپەکان بە ناوی دژە تیرۆرەوە، زۆر گرنگ بووە بۆ ئـەو حکومەتانـەی کـە هـەوڵ بـۆ گەڕاندنـەوەی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ولاَتە خاوەن سەروەرییەکان و سنوورەکان و هەرێمە نیشتمانییەکان دەدەن. بـۆ نموونە حکومەتی چین سوور بووە لەسەر ئەوەی کە "گوگڵ" ە چـینییەکە رێگـای لـە دەستکەیشـتنی بەکاربەران بە ماڵپەڕەکانی لایەنگری دیموکراسی و وێنەکانی کوشـتارگەی گۆڕەپـانی (تیانـانمین) لـەو ولاَتـــە گرتـــووە. بـــەلاَم ژمارەیـــەك لـــە هاککـــەرەکان کـــە زۆربـــەیان لـــە ئـــەمرکادان وەکـــو (www.cultdeadcow.com)، هێشتا سـوورن لەسـەر هەوڵـەکانیان بـۆ شـکاندنی ئـەو دیـوارە ئەلیکترۆنییـەی کـە حکومـەتی چـین بەمەبەسـتی رێگـا گـرتن لـە دەستگەیشـتن بـە ماڵپـەڕە قەدەغەکراوەکان دروستی کردووە.

ئە نجامەکان

ئەم بەشە نیشانی دەدات کە چۆن لێکۆڵینـەوە لـە جیۆپـۆلیتیکی گشـتی بـە ئامـاژە کـردن بـە جۆرەکانی دیکەی میدیا ئەنجام دەدرێت، و چۆنیش دەکرێ پەرە بـەو لێکۆڵینـەوە بـدرێت تـا هۆکـارە میدیاییەکانی وەکو رادیۆ و مۆسیقاش بگرێتەوە. هەرچەندە جۆرە باوەکـانی میـدیا وەکـو رۆژنامـەو تەلەفزیۆن و رادیۆ زۆر بایەخدارن لە دروستکردن و گواستنەوەی هەواڵەکان لـە سەرانسـەری جیهانـدا، بەلاَم ئەوە ئینتەرنێت و بەرنامەکانی هاوشێوەیەتی وەکو بلۆگینگ و پۆدکاستە کـە سـەرنجی زیـاتری ئەو کەسانە رادەکێشن کە بایـەخ بـە جیۆپـۆلیتیکی گشـتی دەدەن. لـە کاتێکیشـدا کـە پەیوەنـدی ئینتەرنێتی لە زیادبووندایە بە تایبەتییش لە رۆژهەلاَتی ناوەڕاست، ئینتەرنێت نەك تەنها دەرفەت بـۆ بینەرانی دەخولقێنێت تا دەستیان بـە سەرچـاوەی جۆراوجـۆری هـەواڵ رابگـات، بـەڵکو بـۆ ئـەوەی بیروبۆچوونەکانی خۆیانیش بە شێوەی راستەوخۆ ئاڵوگۆڕ بکەن. بەلاَم لـەو ولاَت و ناوچـانەی کـە رای گشتی لە ژێر کۆنترۆڵی حکومەتدایـە،بوونی بلۆگـەرەکان گـرنگتر دەبێـت، هەرچـەندە دەکەونـە ژێـر رەحمەتی تەنگ پێ هەڵچنین و زیندانی کردن و چاودێریی بەردەوامیش. ئەوەتا دەبیـنین چـۆن بلۆگـەرە ئێرانییەکان لە رێگای ئینتەرنێتەوە وێنەیەکی سەرنجڕاکێش دەربارەی ئێرانی هاوچەرخ نیشـان دەدەن و لە هەمان کاتدا رای جیاواز و نەیارانەی خۆیان سەبارەت بە سیاسـەتی دەرەوەی ئێـران دەخەنـە روو. راو بۆچوونەکانیش ئەوە روون دەکەنەوە کە بۆچی زۆرێك لـە چـاودێران و نوسـەرانی ئـەلیکترۆنی لـە هێزی سەربازی ئەمریکا و ئیسرائیل و پاکستان و هند و چین دەترسن بە تایبەتییش کە ئـەو ولاَتانـە، بە پێچەوانەی ئێرانەوە، خاوەن کۆگای گەورەی چەکی کۆمەڵکوژن.

بەلاّم نابێت بۆ یەك ساتیش بـڕوا بـەوە بێـنین کـە شـێوازەکانی تـازەی میـدیا وەکـو بلـۆگ لـە شوێنەکانی تری جیهاندا گرنگ نین. بۆ نموونە لە ئەمریکادا نوسەر و ئەکادیمییە لیبرالّـەکان هەمیشـە ئەفسوسی ئەوە دەخۆن کە بەشی زۆری میدیای بـاو لـەو ولاّتـەدا پشـتیوانی لـە شـەڕی دژە تـیرۆری ئیـدارەی بــوش دەکــات. ســایەتە ئەلیکترۆنییــەکانی وەکــو (www.thinkprogress.com) و (www.dailykos.com) کە لە نەبوونی دەرفەت بـۆ دەربڕینـی راو بۆچـوونی پێچـەوانە بێـزارن، چاودێری میدیای باو و بلۆگە راستڕەوەکان دەکەن و تـەرکیز دەخەنـە سـەر ئـەو شـێواندن و بەلاڕێـدا بردنەی کە لە سیاسەتی نێوخۆ و دەرەوەی ئەمریکادا پەیڕەو دەکرێت. یەکێك لە گرنگترین هەولّـەکانی (www.thinkprogress.comda) یـش لـەم بارەیـەوە ئـەوەبوو بـوو کـە داوای ئەنجامـدانی گۆڕانکاری لە بەرنامە دیکۆمینتییەکەی تەلەفزیۆنی ABC کرد بە ناونیشانی "رێگا بـۆ ٩/١١"، چونکە چـاودێران بڕوایـان وابـوو کـە فیلمەکـە پـڕ بـووە لـە هەلّـە و ناوبـانگ زڕانـدن لـە رێگـای تۆمەتبارکردنی ئیدارەی سەرۆك "کلینتون" بـە خـاو و نابـەرپرس لـە بەرامبـەر هەڕەشـەی روو لـە هەلّکشانی چەکدارە ئیسلامییەکان. هەر بۆیە کەناڵەکە ناچار کرا بە لابردنی ئەو بەشانەی بەرنامەکـە کە باسی ئەوە دەکەن گوایا سەرۆك کلینتون ئەوەندە بە کێشەکەی مۆنیکا لوینیسـکی سـەرقالّ بـووە کە نەتوانێت وەکو پێویست بایەخ بە بابەتـەکانی ئاسایشـی نیشـتمانیی ولاّت بـدات. ئـەو مالّپـەڕە ئەلیکترۆنییانە توانیویانە بە پشتیوانی بەرپرسانی پێشـووی ئیـدارەی سـەرۆك کلینتـون، بۆچـوونێکی گرنگ و پێچەوانە نەك تەنها بۆ پاساو هێنانەوە بۆ درێژەدان بە شەڕی دژە تیرۆر دروست بکەن، بـەلّکو بۆ ئەو بۆچوونەی لایەنگرانی سەرۆك (بوش) یش کە دەلّێت تـەنها کۆمارییـەکان دەتـوانن ئاسایشـی ئەمریکا لە بەرامبـەر هەڕەشـەی چـەکدارە ئیسـلامییەکان بپـارێزن. بێگومـان لـەم کـەش و هـەوا ناجێگیرەشدا، بیرکردنەوەی جیۆپۆلیتیکی زۆر گرنگ و چارەنوسساز دەبێت.

ژێدەرەکان

بەشی یەکەم

وتەکەی چیرچڵ لەم سەرچاوە وەرگیراوە:

www.churchilspeeches.com

وتەی ترومان لەم ماڵپەڕە دەست دەکەوێت:

www.presidency.uesb.edu/ws/index

وتاری ساڵانی (٢٠٠٢) و (٢٠٠٣) ی جۆرج بوش لەم ماڵپەڕە دەست دەکەون:

www.whitehouse.gov/news/releases/2002

www.whitehouse.gov/news/releases/2003

وتەکەی سەرۆک ئەحمەدی نەجاد لێرە وەرگیراوە:

www.guardian.co.uk/iran/story

کۆمێنتەکانی ساڤیج لەم سەرچاوە وەرگیراون:

www.commondreams.org

وتەکەی ساڵی (١٩٩٩) ی بیل کلینتون لەم ماڵپەڕە دەست دەکەوێت:

www.pbs.org/newshour/bb/europe

بەشی دووەم

Gear͏ِid س Tuathail, *The Geopolitics Reader* (Routledge, 2006), p. 1.

Frederick Sondern, ‘The Thousand Scientists behind Hitler’ *Readers Digest*, 1941).

EdmundWalsh, *Total Power* (Doubleday, 1948), p. 21.

H. Kissinger, *The White House Years* (1979), p. 598, and his

comments about Chile are available at:
http://en.wikipedia.org/wiki/Chilean_coup_of_1973

بەشی سێیەم

J. Nye, ‘The Decline of America’s “Soft Power” ’, *Foreign Affairs*, 83
(2004), 20.

بەشی چوارەم

W. H. Auden’s poem:
http://www.gametec.com/poemdujour/Sept1.1939.html

P. van Ham, ‘The Rise of the Brand State’, *Foreign Affairs*, 80 (2001), 2.

W. Connelly, *Identity/Difference* (University ofMinnesota Press, (2002), p. 64.

J. Agnew, *Making Political Geography* (Arnold, 2002), p. 143.

بەشی پێنجەم

F. D. Roosevelt’s radio address is available at:
http://www.presidency.ucsb.edu/mediaplay.php?

Yves Lacoste, ‘An Illustration of GeographicalWarfare’, *Antipode*, 5(1973), 1.

H.Mackinder, ‘On Thinking’, in M. Sadler (ed.), *Lectures on Empire* (printed privately, 1907), p. 37, and ’The Geographical Pivot of History’, *Geographical Journal*,

13 (1904), p. 422. His ‘dictum’ referred to in *The Nazi Strike* comes from *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* (Constable & Co., 1919), p. 60

Bowman: American Geographical Society Archives, Bowman Papers: Letter from Bowman to Frank Debenham, July 12, 1929.

R. Strausz-Hupe, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (G. P. Putnam&Sons, 1942), p. 7.

Robert Fisk: http://www.countercurrents.org/fisk070107.htm